

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAZAK TÜRKÇESİ-TÜRKMEN TÜRKÇESİ-YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE
İKİLEMELER: KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Hazırlayan:
Elanur KAZANLAR

Danışman:
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

MANİSA

2014

ÖZET

Bu çalışmada Kazak-Türkmen-Yeni Uygur Türkçesindeki ikilemeler incelenmiştir. Belirlenen sözlüklerden fişlenen ikilemeler, karşılaştırılarak çeşitli açılardan tasnif edilmiştir, sonrasında da ikilemeleri oluşturan kelimelerin anlamları tek tek verilerek incelenen lehçelerin farklı ve benzer yönlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ikileme için kullanılan terimlere, ikilemeler üzerine yapılan çalışmalara ve ikilemenin ne olduğuna dair görüşlere yer verilmiştir. İkinci bölüm inceleme bölümüdür. Bu bölümde fişlenen ikilemeler “Yapısı Aynı, Anlamı Aynı Olan İkilemeler”, “Yapısı Aynı, Anlamı Farklı Olan İkilemeler”, “Yapısı Farklı, Anlamı Aynı Olan İkilemeler”, “Yapısı ve Anlamı Aynı, Ekleri Farklı Olan İkilemeler” ve “Yapısı Aynı, Ekleri ve Anlamı Farklı Olan İkilemeler” başlıkları altında karşılaştırılarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmadan sonra ikilemeleri oluşturan kelimelerin anlamları ve yapısal farklılıkları açıklanmıştır. Üçüncü bölüm sonuç bölümüdür. Bu bölümde karşılaştırma ve sınıflama sonucunda elde edilen sonuç ve bulgulara yer verilmiştir.

ABSTRACT

In this study, reduplications in Kazakh-Turkomen-Modern Uyghur Turkish has been examined. Reduplications which are compiled from dictionaries determined are classified by comparing. Then it has been aimed to give similarities and differences of dialects examined by giving meaning of words forming reduplications.

The study consist of three main groups. In first section, it has been given term which are used for reduplication, bibliography of studies about reduplication and some ideas about what reduplication is. Second section is analysis section. In this section, the reduplications which are compiled have been classified in five title by comparing. After the classification, it has been explained meaning of words forming reduplications and structural differences. In the thirth section, conclusion of this study, it has been given outcomes and findings which are obtained by comparing and classifing.

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Kazak Türkçesi-Türkmen Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

... / ... / 2014

Elanur KAZANLAR

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 06.06.2014 tarih ve 13/15 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Elanur KAZANLAR'ın "Kazak Türkçesi- Türkmen Türkçesi- Yeni Uygur Türkçesinde İnkilâp: Karşılaştırmalı Bir Çalışma" konulu tezi incelenmiş ve aday 23.06.2014 tarihinde saat 12.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.


Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 45 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinin sorduğu sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

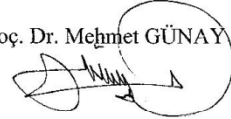
BAŞARILI olduğuna	<input checked="" type="checkbox"/>	OY BİRLİĞİ	<input checked="" type="checkbox"/>
DÜZELTME yapılmasına	* <input type="checkbox"/>	OY ÇOKLUĞU	<input type="checkbox"/>
RED edilmesine	** <input type="checkbox"/>	ile karar verilmiştir.	<input type="checkbox"/>

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.


BAŞKAN
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT
(Danışman)

ÜYE
Prof. Dr. Ayşe İLKER


ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNAY


Evet Hayır
*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖNSÖZ

Anlatım gücünü arttıran, anlamı pekiştiren, kavramı zenginleştiren ikilemeler Türk dilinin her döneminde sıkça karşımıza çıkmaktadır. İkilemelerin gerek tarihi dönemdeki, gerekse modern dönemdeki kullanım sıklığı pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir ve bu konu üzerinde şimdiye kadar birçok araştırma yapılmıştır. Bizim çalışmamızın yapılan diğer çalışmalardan farkı, incelenen lehçelerin birlikte ele alınması ve birbirleriyle karşılaştırılarak değerlendirme yapılmış olmasıdır.

Çalışmamızda Kazak-Türkmen-Yeni Uygur Türkçelerindeki ikilemelerin karşılaştırmalı anlamsal ve yapısal analizlerinin yapılması ve bu analizler vasıtasıyla lehçelerin farklılıklarının ve benzerliklerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmamız giriş (I), inceleme (II) ve sonuç (III) bölümlerinden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmamız tanıtılmakta ve ikilemeler hakkında kısaca bilgi verilmektedir. İkinci bölüm inceleme bölümüdür. Burada ikilemeleri oluşturan kelimeler, sözlüklerden ve gramer kitaplarından faydalanılarak açıklanmıştır. Üçüncü bölümde çalışmamız boyunca tespit ettiğimiz bulgulara yer verilmiştir. Çalışmamızın sonuna karşılaştırma yapmak için kullandığımız ikilemelerle oluşturulan bir sözlük yerleştirmeyi uygun gördük.

Beni böyle bir çalışmaya yönlendiren, araştırmamın hazırlık safhasında kaynak temin etmemde yardımcı olan ve tezimi planlayıp şekillendiren sayın hocam Doç. Dr. Ferhat Karabulut'a, manevi desteğini eksik etmeyen Nalan Aydın'a, anlayışlarını ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen anneme ve babama teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Elanur Kazanlar

Manisa, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii

I.BÖLÜM

1.GİRİŞ	1
1.1.Konu, Amaç, Kapsam.....	1
1.2.Yöntem.....	1
1.3.Literatür Taraması	3
1.4.İkilemeler	5

II.BÖLÜM

2.İNCELEME.....	8
2.1. Yapısı Aynı, Anlamı Aynı Olan İkilemeler	8
2.1.1.Açıklamalar	15
2.2.Yapısı Aynı, Anlamı Farklı Olan İkilemeler	88
2.2.1.Açıklamalar	90
2.3.Yapısı Farklı, Anlamı Aynı Olan İkilemeler	95
2.3.1.Açıklamalar	107
2.4.Yapısı ve Anlamı Aynı, Ekleri Farklı Olan İkilemeler	259
2.4.1.Açıklamalar	261
2.5. Ekleri ve Anlamı Farklı,Yapısı Aynı Olan İkilemeler	265

2.5.1.Açıklamalar	266
-------------------------	-----

III.BÖLÜM

SONUÇ	269
-------------	-----

EK

SÖZLÜK	272
Kazak Türkçesindeki İkilemeler	272
Türkmen Türkçesindeki İkilemeler	292
Yeni Uygur Türkçesindeki İkilemeler	304
KAYNAKLAR	319

KISALTMALAR

ADİL	: Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti
ATS	: Altayca-Türkçe Sözlük
DLT II	: Divanü Lûgat-it Türk (Dizin)
DS	: Derleme Sözlüğü
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
GTS	: Gagauz Türkçesinin Sözlüğü
HTS	: Hakasça Türkçe Sözlük
KS	: Kırgız Sözlüğü
KTG	: Kazak Türkçesi Grameri
KTLS	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
KTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
Kzk	: Kazak Türkçesi
KzkTS	: Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü
OTS	: Orta Türkçe Sözlük
ÖTS	: Ötüken Türkçe Sözlük
TLG	: Türk Lehçeleri Grameri
Trkm	: Türkmen Türkçesi
TrkmTS	: Türkmence Türkçe Sözlük
TS	: Türkçe Sözlük
TTG	: Türkmen Türkçesi Grameri
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü
YUTG	: Yeni Uygur Türkçesi Grameri
YUTS	: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü
YUyg	: Yeni Uygur Türkçesi

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Konu, Amaç, Kapsam

Çalışmamızda Türk dilinin Kıpçak, Oğuz ve Karluk gruplarını temsilen; Kazak, Türkmen ve Yeni Uygur Türkçelerindeki ikilemeler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Bu tezin hazırlanmasındaki amaç; Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki ikilemelerin anlamsal ve yapısal analizlerini yapmak, bunları tasnif etmek, ikilemeleri oluşturan kelimelerin Eski Türkçedeki ve yaşayan lehçelerdeki şekillerine bakarak incelenen lehçelerin farklılığını ve benzerliğini ortaya koymaktır.

1.2.Yöntem

“Kazak Türkçesi-Türkmen Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler: Karşılaştırmalı Bir Çalışma” adlı tez konusunu belirledikten sonra bu üç lehçenin önemli sözlüklerini belirledik ve ikilemeleri taradık. Konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmaları tespit ettik. Bu çalışmalar *Literatür Taraması* kısmında verilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili çalışmaların, etimolojik sözlüklerin ve yaşayan lehçelerin sözlüklerinin yardımıyla elde edilen ikilemeleri gruplayıp yapısal ve anlamsal olarak karşılaştırdık ve analiz yöntemiyle ikilemelerin kelimelerini açıklamaya çalıştık.

Çalışmamızda neler yaptığımızı daha detaylı anlatacak olursak; öncelikli olarak Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan’ın hazırlamış olduğu “Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü”, Emir Necipoviç Necip’in hazırladığı “Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü”, Mehmet Ölmez’in yayımladığı “Türkmence-Türkçe Sözlük” adlı eserlerden ikilemeleri taradık ve ikilemeleri anlamlarıyla birlikte fişledik. Çalışmamız, kullanılan bu üç sözlük temel alınarak hazırlanmıştır. Bulgularımız ve tespitlerimiz bu sözlüklere göre yapılmıştır.

Üç lehçeden de aynı manayı karşılayan ikilemeleri başlıklar altında grupladık. Tüm ikilemeler anlamlarına göre gruplandığında kimi ikilemelerin sadece tek bir lehçede

olmadığını gördük. İki lehçede yahut üç lehçede de aynı yapıda kullanılan ikilemelerin varlığını tespit ettik. Bu ikilemeleri “Yapısı Aynı, Anlamı Aynı Olan İkilemeler” başlığı altında inceledik. Bu başlık altında incelenen ikilemeler elbetteki bire bir aynı değildir. Her lehçenin farklı fonetik özelliklere sahip olduğunu biliyoruz. Örneğin “aç” sözcüğünün Kazak Türkçesinde “aç” şeklinde olması beklenemez, yahut “komşu” sözcüğünün Türkmen Türkçesinde k’li olarak kullanılması düşünülemez. Biz de bu durumu göz önünde bulundurarak her lehçede aynı kelime ile oluşturulan bu ikilemelerin yapıca aynı olduğunu kabul ettik ve karşılaştırma sırasında fonetik farklılıkları da açıkladık. Fonetik farkları açıklamadan önce ikilemeleri oluşturan kelimeleri ayrı ayrı açıklamayı uygun gördük. Kelimelerin hem Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki anlamlarını ve şekillerini hem de Kazak-Türkmen-Yeni Uygur Türkçelerindeki anlamlarını ve şekillerini gösterdik. Böylece; “ikilemeyi oluşturan kelimelerin lehçelerde tek başına kullanımı olup olmadığını”, “bir lehçede tek başına kullanılmayan veya anlamı olmayan kelimenin, diğer lehçelerde tek başına kullanımı veya anlamının olup olmadığını”, “farklı gruptaki lehçelerin birbirinden etkilenip etkilenmediğini”, “alıntı kelimelerin fonetik olarak lehçelere göre nasıl değiştiğini”, “her üç lehçede tek başına kullanılmayan kelimelerin arkaik olup olmadığını”, “her üç lehçede tek başına kullanılmayan kelimelerin alıntı olup olmadığını” tespit etmeye çalıştık.

İkinci bölümün ikinci kısmında “Yapısı Aynı, Anlamı Farklı Olan İkilemeler” incelenmiştir. İkilemeyi oluşturan kelimeleri, üç lehçede de kullanıldıkları anlamlarıyla vermeyi uygun gördük. Böylece anlam farklılığının nerede gerçekleştiğini, hangi lehçede anlamın daraldığını yahut genişlediğini tespit etmiş olduk.

Tezimizin ikinci bölümünün üçüncü kısmında “Yapısı Farklı, Anlamı Aynı Olan İkilemeler” başlığı altında üç lehçede de anlamı aynı olan fakat, farklı yapılardan oluşan ikilemeleri inceledik. Bu bölümde kelimelerin anlamlarına, varsa Eski Türkçedeki ve Orta Türkçedeki anlamlarına ve şekillerine yer verdik. Bazı ikilemelerin kelimelerinin, ikilemenin mevcut olduğu lehçede bile tek başına kullanılmadığını gördük. Örneğin Türkmen Türkçesinde “çok seyrek, arada bir” manasında kullanılan *setanda-seyranda* ikilemesinin her iki kelimesinin de anlamına sözlükte yer verilmemiştir. Kazak Türkçesi-Türkmen Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesini ana dilimiz gibi bilmediğimiz için

yanlış bir yorum yapmamak adına karşımıza bu şekilde çıkan ikilemelere çalışmamızda yer vermemeyi uygun gördük. Buna benzer bir başka durum ise; ikilemenin kelimelerinden birinin anlamı olmaması, diğerinin ise ikilemenin anlamıyla hiçbir ilgisinin bulunmamasıdır. Örneğin Yeni Uygur Türkçesinde “gürültü, patırtı” anlamındaki *vañ-çuñ* ikilemesinin ilk ögesinin “çakal eriği ağacı” ve “prens” anlamları verilmiştir, ikinci ögesinin manası ise sözlükte bulunmamaktadır. Bu tarz ikilemelere de çalışmamızda yer verilmemiştir. Kullandığımız sözlüklerde bazı ikilemelerin öğelerinden birinin anlamı bulunmaktadır. Biz çalışmamızda bu ikilemelere yer verdik. Anlamı olmayan kelimeyi başka bir sözlükte bulduysak o kelimeyi açıkladık. Bu durum genelde Kazak Türkçesindeki ikilemeler için yaşanmıştır. Kelimelerden birinin anlamı yoksa Kıpçak lehçelerinden Kumuk Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazan-Tatar Türkçesi ve Karaçay-Malkar Türkçesinin sözlüklerinden yardım aldık. Fakat başta da belirttiğimiz gibi tespitlerimiz ve bulgularımız tamamamen kullandığımız üç sözlüğe dayalıdır. Diğer lehçelerin sözlüklerini açıklamakta zorlandığımız kelimeler için kullanmayı tercih ettik.

İkilemeler Türk dilinde sıkça kullanıldığı için Kazak-Türkmen-Yeni Uygur Türkçelerindeki tüm ikilemeleri inceleme şansımız olmadı. Genellikle karşılaştırmaya olanak sağlayan ikilemelere yer verdik. Ayrıca “bala-şağa, bala-şağalı, balalı-şağalı” şeklinde eklerle genişleyen ikilemelerin hepsine yer verilmemiştir, sadece biri tercih edilmiştir.

İkinci bölümün dördüncü kısmında “Yapısı ve Anlamı Aynı, Ekleri Farklı Olan İkilemeler” beşinci kısımda “Ekleri ve Anlamı Farklı, Yapısı Aynı Olan İkilemeler” incelenmiştir. Bu bölümde fonetik farklılıklara yer vermek yerine, ikilemelerin anlamlandırılmasında eklerin nasıl önemli bir rol oynadığını tespit etmeye çalıştık.

1.3. Literatür Taraması

Çalışmaya başlamadan önce kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Türkiye Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve yaşayan lehçelerdeki ikilemeler üzerine yapılan araştırmaların bir kısmını aşağıda verdik;

Ahmet Cevdet Emre “Türk Dilbilgisi, Yineleme-İkizleme-Katmerleme”; Aynur Öz “Özbek Türkçesinde İkileme”; Bilal Aktan “Divan-I Lügat’it-Türk’ün Söz Varlığında

Yer Alan İkilemeler”; Bülent Özkan “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar”; Bülent Özkan, “Türkiye Türkçesinde “İkili Tekrarlar” In Sözlük Birimsel Dizgesel Ve Metinsel Görünümleri”; Deniz Abik “Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında S-Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Tekrarlar”; Deniz Abik “(İsim1+1ı/+1u) (İsim2+1ı+1u) Kuruluşundaki İkilemeler”; Engin Çetin “Kur’an Tercümesi Rylands Nüshasındaki İkilemeler”; Ercan Alkaya “Orta Ve Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”; Erhan Aydın “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”; Ergün Koca “Kırgız-Türk Dillerindeki Yansıma Sözcüklerden Oluşan İkilemeler”; Éva Kincses Nagy “İki Taşla Bır Kuş... Çağataycada Hendiadyoin”; Figen Güner Dilek “Altay Türkçesinde İkilemeler”; Funda Toprak, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”; Gülsel Sev “Divan-I Lügat’it-Türk’te İkilemeler”; Hamza Zülfikar “Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler”; Hanifi Vural “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, Hasan Eren “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”; Hatice Uygun, “Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması”; Hülya Savran “Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler Ve Sıralama Kuralları Üzerine”; Hürriyet Gökdayı “Türkiye Türkçesinde Öbekler”; Hüseyin Durgut “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”; Hüseyin Yıldız “Divan-ı Hikmet’te İkilemeler Üzerine”; İsmail Ulutaş “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”; Kerime Üstünova “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”; Mehmet Ali Ağakay “İkizlemeler Üzerine 1”; Mehmet Ali Ağakay “İkizlemeler Üzerine 2”; Mehmet Ali Ağakay “Türkçede Kelime Koşmaları”; Mehmet Dursun Erdem “Harezmi Türkçesinde İkilemeler Ve Yinelemeler Üzerine”; Mehmet Kara “Hakas Türkçesinde İkilemeler”; Mehmet Ölmez “Eski Uygurca *Oduğ Sak* İkilemesi Üzerine”; Mehmet Yastı “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses Ve Şekil Özellikleri”; Meltem Can “Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler”; Milan Adamoviç “Otça Borça”; Musa Duman, Fatih Kemik “İkilemelerin Oluşma Süreçleri ve *Yalnız Başına* Örneği Üzerine”; Mustafa Özkan “Deyimleşmiş İkilemeler”; Müslüme Demir, Sevgi Şahin “İngilizcede Gerek Yapı Gerekse Anlam Bakımından Karşılığını Bulamayan Türkçe İkilemeler”; Necmi Akyalçın “Türkçe İkilemeler Sözlüğü”; Nevzat Gözaydın “Mani ve Türkülerde İkilemelerin Özellikleri”; Nimet Ceylan “Gazi Zahirüddin Muhammed Babur Mirza’nın Eserlerindeki İkilemeler”; Nuri Yüce “İkilemelerdeki İlginç Problemler”; Osman Nedim Tuna “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları Ve Tabii Bir

Ünsüz Dizisi”; Osman Nedim Tuna “Türkçede Tekrarlar 1”; Osman Nedim Tuna “Türkçede Tekrarlar 2”; Önder Çağırın “Osman Nedim Tuna’nın İkilemelerindeki Ünsüz Dizisine Bazı Ekler”; S.K.Karatayeva “İkilemelerin Yapısındaki Çince Ve Sanskritçe Elementler”; Saadet Çağatay “Uygurcada Hendiadyoinler”; Selda Güler “Türkçe İkilemelerin Anlamsal Ve Yapısal Özellikleri”; Sema Bayraktar “Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri”; Serkan Şen “Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler”; Sevgi Öztürk “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”; Şahbender Çoraklı “Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler 1”; Şahbender Çoraklı “Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler 2”; Tahsin Aktaş “Yapı Ve Anlam Bakımından Almanca Ve Türkçede İkilemeler”; Tuncat Böler “Çaştani Bey Hikayesindeki İkilemeler Ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi”; Ülkü Çelik Şavk “Kırım Tatarcasında İkilemeler”; Vecihe Hatiboğlu “İkileme”; Yasemin Çürük “Attila İlhan’ın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler”; Yasemin Yılmaz “14.Yy Anadolu Türkçesinde İkileme”; Yıldız Kocasavaş “Aynı Köke Dayalı Unsurları İsim Ve Fiil Olan İkilemeler”; Yıldız Yenen “Aşık Veysel’in Şiirlerinde İkilemeler”; Zuhul Kargı Ölmez “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 1”; Zuhul Kargı Ölmez “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 2”

1.4.İkilemeler

Anlatım gücünü arttıran, anlamı pekiştiren ve kavramı zenginleştiren ikilemeler tarih boyunca Türk dilinin her döneminde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Üzerine pek çok araştırma yapılan ikilemeleri dilbilimciler genelde *hendiadyoin* (Çağatay, 1940-1941); *ikileme* (Hatiboğlu, 1971); *tekrarlar* (Ergin, 1983); *kelime koşmaları* (Ağakay, 1954); *ikizleme* (Ağakay, 1953); *tekrar grupları* (Eker, 2011) gibi terimlerle adlandırmışlardır.

İkilemeler Osmanlı Türkçesinde “atf-ı tefsirî”; Fransızcada “redoublement, hendiadyoin”; İngilizcede “reduplication dual, hendiadyoin”; Almandada “verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin” terimleriyle karşılanır (Hatiboğlu, 1971 : 9).

İkilemeler Türk lehçelerinde; Azerbaycan Türkçesinde “mürekkeb isim” veya “mürekkeb ad”; Türkmen Türkçesinde “goşma aat”; Gagauz Türkçesinde “katlı adlık”; Özbek Türkçesinde “qoşma ót”; Yeni Uygur Türkçesinde “qoşma isim”; Tatar

Türkçesinde “quşma isim”; Başkurt Türkçesinde “quşma isim”; Kumuk Türkçesinde “koşma at”; Karaçay-Malkar Türkçesinde “kuralgan at” veya “koş at”; Nogay Türkçesinde “kabatlı at”; Kazak Türkçesinde “kürdeli isim” veya “kürdeli ataw”; Kırgız Türkçesinde “tataal zat atooç”; Altay Türkçesinde “kolbolu adalgış”; Hakas Türkçesinde “hadıl atar”; Tuva Türkçesinde “narın at” veya “narın çüve adı”; Şor Türkçesinde “*kadıl at” veya “*kadıl at sözi” terimleriyle karşılanmaktadır (Naskali, 1997 : 25).

Türkçede ikilemeler konusunda ilk çalışmayı 1899 yılında Karl Foy yapmıştır. Karl Foy, bu çalışmasında ikilemeleri saha, mana, hece sayısı, sözcük sırası ve dilbilgisi açılarından ele alırken, aslında ikiz olarak kullanılan sözcüklerin yan yana geliş kurallarını tespit etmeye çalışmıştır (Çoraklı, 2001: 53).

Türk dilcileri arasında ikilemeler üzerine en geniş çalışmayı Vecihe Hatiboğlu yapmıştır. “İkileme” adlı eserinde ikilemelerin genel özellikleri üzerinde durmuş, ikilemeleri yapı, mana, sözcük türü bakımından incelemiş, Orhun Yazıtlarında ve Eski Uygur Türkçesindeki ikilemelere deyinmiş son olarak da Türkiye Türkçesindeki şiir ve düz yazıdaldaki ikilemeler hakkında bilgi vermiştir.

İkilemelerin pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları;

Vecihe Hatiboğlu ikilemeleri; anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılması olarak tanımlamıştır (Hatiboğlu, 1971 : 9).

Saadet Çağatay “hendiadyoin” terimini tercih etmiş ve bu terimi “Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir mefhum ifade etmesine hendiadyoin denir. Hendiadyoinler ekseriya iki sinonimden ibarettir. Yani her iki kelime de aynı manaya gelen ayrı ayrı kelimeler olup, bunlar ayrı ayrı da aynı manada kullanılabilirler. Mesela *yorgun argın, delik deşik, bıkmak usanmak* vs. Bunların yanında birbirini tamamlayan, bazen da birbirinin mukabili ve hatta zıddı olan kelimelerden mürekkep hendiadyoinler vardır. Bu gibi teşkillerin kısımlarına antonyme deriz. Mesela *üst baş, saz söz, ana baba* vs.” şeklinde açıklamıştır (Çağatay, 1940-1941 : 101).

Muharrem Ergin “tekrarlar” olarak isimlendirdiği ikilemeleri; aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesiyle meydana gelen kelime grupları olarak tanımlamıştır (Ergin, 1983: 377).

Süer Eker “tekrar grupları” olarak adlandırdığı ikilemelerin aynı, yakın ya da karşıt anlamlı iki sözcüğün bir tek sözcük gibi işlev görmek üzere yan yana gelmesiyle oluştuğunu söylemektedir (Eker, 2011 : 428).

Günay Karaağaç “yineleme öbekleri” terimini kullanmayı tercih etmiş ve bu terimi “Bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözcün oluşturduğu söz öbeğidir. Şekil ve anlam bakımından birbirleriyle bağlantılı ve aynı türden olan iki veya daha çok sözün bir araya gelerek oluşturdukları yapı yineleme öbeği olarak bilinir. Türkçede yinelemeler iki sözle yapılır, ancak, az da olsa üçlü ve dörtlü yinelemeler de görülür.” şeklinde açıklamıştır (Karaağaç, 2012 : 476).

Bülent Özkan ise “Bir dizgede sesbirimlerin, biçimbirimlerin, sözcükbirimlerin yada sözcük birim olarak eş, yakın veya karşıt anlamlı yapıların temelde ses birimsel, biçimbirimsel, sözcükbirimsel ve diğer yapısal kopyalamalar sonucu anlamı güçlü ve etkili kılmak amacıyla yinelemesi” şeklinde tanımlamıştır. (Özkan, 2011 : 1629).

II. BÖLÜM

2.İNCELEME

2.1.YAPISI AYNI, ANLAMI AYNI OLAN İKİLEMELER

Kıpçak-Oğuz ve Karluk grubunu temsilen karşılaştırdığımız Kazak-Türkmen ve Yeni Uygur Türkçelerinde yapı olarak aynı ikilemeleri bu başlık altında inceledik. Farklı gruptaki bu lehçeler kendilerine has fonetik farklılıklara sahiptir. Doğal olarak ikilemelerdeki kelimeler de lehçelerin özelliklerine göre ses değişimi geçirmiştir. Biz lehçelere göre farklı fonetik değişimler geçirmiş ikilemeleri “aynı” kabul ettik ve incelerken bu fonetik farklılıkları da gösterdik.

KAZAK TÜRKÇESİ	TÜRKMEN TÜRKÇESİ	YENİ UYGUR TÜRKÇESİ	ANLAM
aş-jalañaş	-	aç-yalañaç	aç, yoksul
ağalı-inili	aga-ini	ağa-ini	ağabey ve kardeşler
ala-qula	-	ala-qula	rengarenk, alaca
alış-beris	-	éliš-bériş	alışveriş
aluvan-aluvan	-	alvan-alvan elvan-elvan	çok çeşitli, elvan elvan
aman-esen/ esen-aman	-	aman-ésen/ ésen-aman	sağ salim
amandıq-savlıq	sag-aman	-	sağlık, esenlik sağ salim
anda-sanda	-	anda-sanda	ara sıra, arada sırada, bazen
apalı-siñlili	-	apa-siñil	kız kardeşler

-	ar-namis	ar-nomus	ar namus
araq-şarap	-	haraq-şarap	alkollü içecekler
astı-üstü	-	ast-üst	alt üst
äste-äste	-	asta-asta	yavaş yavaş
ata-ana	ata-ene	ata-ana	ata ana, ana baba
-	ata-baba	ata-bova	atalar, cedler, ecdat
az-azdap	-	az-azlap	azar azar
bala-şağa	bala-çaga	bala-çaqa	çoluk çocuk
baqşa-bav	bag-bakca	-	bağ bahçe
bara-bara	bara-bara	bara-bara	gitgide
-	barı-yoğı	yoq-bar/ bari-yoqi	hepsi, tamamı
bekerdən-beker	-	bikardin-bikar	boşuna, boş yere
biliner-bilinbes	-	biliner-bilinmes	belli belirsiz
biren-saran	-	biren-seren	ara sıra
bit-şit	-	bit-çit	darmadağın, paramparça
bügin-erteñ	-	bügün-ete	bugün yarın
jan-januvar	-	can-canvar	bütün canlılar
-	can-dil	can-dil canu-dil	can ve gönül

jın-şaytan	-	cin-şeytan	cin şeytan
şay-pay	çay-pay	çay-pay	çay ve çayın yanında yenilen hafif yiyecekler
-	çöl-beyeban	çöl-bayavan	çöl, sahra
dälme-däl	-	delmu-del	tam, tam tamına
tım-tırıs	dım-dırs	-	çok sessiz
-	doğrudan-doğrı	toğridin-toğra	doğrudan doğruya
-	däri-derman	dora-derman	ilaçlar
däri-därmek	-	dora-dermek	ilaçlar
dos-jar	dost-yar	-	eş dost
tuspa-tus	duşma-duş	-	karşı karşıya, yüz yüze
-	egri-bugrı	eğri-büğri	eğri büğrü
-	ekin-tikin	ékin-tékin	ekim dikim, tarım işleri
er-toqım	-	éger-toqum	eyer takımı
key-keyde	-	gay-gayida	bazen, seyrek ara sıra
xal-axuval	hal-ahval	hal-ehval	durum, hal
-	harpma-harp	herpmu-herp	harf harf harfi harfine
hat-habar	hat-habar	xet-xever	mektup aracılığıyla bildirilen haber

qatar-qatar	hatar-hatar	qatar-qatar	sıra sıra, dizi dizi
xal-jağday	hal-yagday	-	durum, hal
-	hor-zar	xaru-zar	fakir fukara
-	hat-sovat	xet-savat	okuma yazma, tahsil
iz-tüz	ız-toz	-	haber, işaret, iz, belirti
izbe-iz	ızba-ız	-	peşi sıra, peş peşe
irili-uvaqtı	irili-ovnuclu	-	irili ufaklı
it-qus	it-guş	-	it kuş
jas-käri	-	qéri-yaş	genç ihtiyar
jeke-jeke	yeke-yeke	-	birer birer, ayrı ayrı
jadap- jüdep	-	yadap-cüdep	yorgun argın
jırım-jırım	-	cirim-cirim	yırtık pırtık
jüzbe-jüz	-	yüzmu-yüz	yüz yüze, göz göze
keldi-ketti	-	keldi-ketti	gelen giden
-	gice-gündiz	kéçe-kündüz	gece gündüz
körpe-jastıq	-	körpe-yastuq	yatak yorgan
körpe-tösek	-	körpe-çüşek	yatak yorgan yatak takımı

küni-tüni	-	küni-tüni	gece gündüz
qabat-qabat	-	qevet-qevet	kat kat
qap-qap	-	qap-qap	kap kap, çuval çuval
qat-qat	-	qat-qat	üst üste, kat kat
qatpar-qatpar	gatbar-gatbar	-	kat kat, katmer katmer
qavıp-qater	-	xevp-xeter	tehlike
qayta-qayta	-	qayta-qayta	tekrar tekrar
qiysıq-qıñır	-	qiñgir-qiyşiq	eğri büğrü
qol-ayaq	-	qol-ayaq	el ayak
-	kovum-garındaş	qom- qérındaş	akrabalar
qoñsı-qolañ	goñşı-golañ	-	konu komşu
quşaq-quşaq	-	quçaq-quçaq	kucak kucak, bol bol
qural-jabdıq	-	qural-cabduq	silah, top tüfek
qural-sayman	-	qural-sayman	alet, edavat
qurbı-qurdas	-	qurbi-qurdaş	yaşıt, akran kimseler
qurt-qumırsqa	-	qurut-qumırsqa	böcek, haşere
mal-mülk	-	mal-mülk	mal mülk
mayda-şüyde	-	meyde-çüyde	ufak tefek

pış-pış	mış-mışlı	miş-miş	dedikodu, yalan söylenti, rivayet
oq-däri	ok-däri	oq-dora	cephane, mühimmat, barut
oy-pikir	oy-pikir	oy-pikir	şuur, bilinç, düşünce
oyın-külki	-	oyun-külke	oyun ve gülme, zevk, neşe
azıq-tülük	-	ozuq-tülük	erzak gıda maddeleri
-	ot-çöp	ot-çöp	yeşillik, yeşil bitki
ügit-nasihät	övüt-nesihat	öğüt-nesihet	öğüt, nasihat
ölim-jitim	ölüm-yitim	ölüm-jitim	ölüm yitim
para-para	para-para	para-para	parça parça
borşa-borşa parşa-parşa	-	parçe-parçe	parça parça
sav-sälemet	sag-salamat	saq-salamet	sağ salim
sasıp-pısıp	-	şemiş-pişip	alelacele, apar topar
-	sabır-takat	sevir-taqet	dayanma gücü, sabır
soqa-sayman	-	soqa-sayman	ekin aletleri
savda-sattıq	sövda-satık	soda-sétiq	ticaret, alışveriş
saqır-suqır	şakır-şukur	şaqir-şuqur	şıkırtı, şakırtı, tangırtı
talan-taraj	-	talañ-tarac	talan, soygun, vurgun, yağma

talas-tartıs	-	talaş-tartış	münakaşa ve tartışma
tanıs-bilis	tanış-biliş	tonuş-biliş	tanıdık, bildik
tälim-tärbiye	-	telim-terbiye	eğitim öğretim
tez-tez tezbe-tez	tiz-tiz	-	çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar
toy-tamaşa	toy-tomaşa	toy-tamaşa	düğün dernek
temir-tersek	-	tömür-tersek	demirden yapılmış eşyalar
ädet-đurıp	urp-adat	urp-adet	örf, adet; gelenek görenek.
uvaq-tüyek	-	uvaq-tüyek	ufak tefek
ün-tünsiz	-	ün-tünsiz	sessiz sedasız
üsti-bası	üst-baş	üst-baş	üst baş
üy-jay	-	öy-cay	ev bark, mal mülk
-	üzül-kesil	üzül-késil	kesin olarak, kesin, kesinkes
jas-jeleñ	yaş-yelen	-	yetifkin olmayan, genç
işip-je-	iymek-içmek	yimek-içmek	yemek içmek
jol-jol	yol-yol	yol-yol	çizgili
zorlıq-zombılıq	-	zorluq-zombiliq	zalimlik, cefa, adaletsizlik zorbalık

2.1.1.AÇIKLAMALAR

AŞ-JALAÑAŞ (Kzk) / AÇ-YALAŃGAÇ (YUyg) : Aç, evsiz barsız, yoksul.

AÇ: Kelimenin Eski Türkçedeki şekli “āç” tır (Tekin, 2010 : 119). “aç, karnı tok olmayan” (DLT II, 2013 : 2) manasındaki kelime fiil formunda iken birden fazla anlamı ifade etmektedir. Orta Türkçe döneminde aynı anlam “aç, açı, açıq, aş” gibi farklı şekillerde kullanılmıştır (KTS, 2007 : 1). Kelime Türkiye Türkçesinde aç; Kazak Türkçesinde aş; Türkmen Türkçesinde āç; Yeni Uygur Türkçesinde aç şeklindedir (KTLS I, 1991 : 4). Eski Türkçedeki asli uzunluklar Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde kısalmıştır. Bu lehçelerde āç > aç ses değişimi görülmektedir. Türkmen Türkçesinde ise Eski Türkçedeki asli uzunluklar korunmuştur, bu yüzden “āç” Türkmen Türkçesinde aynı şekilde devam etmektedir. Türkiye Türkçesinde bütün ç’ler Kazak Türkçesinde ş’dır. Bu nedenle āç > aş ses değişimi görülmektedir. Kelime Türkiye Türkçesinde “acıkmış”; “yoksul kimse”; “gözü doymaz” gibi manalara gelmektedir (ÖTS, 2007 : 96). Türkiye Türkçesi ağızlarında da “yoksul” ve “aç gözlü” manasında kullanılmaktadır (DS, 1993 : 55).

YALAŃGAÇ: Orhun Kitabelerinde *yalañ* (Tekin, 2010 : 184); Eski Uygur dönemi eserlerinde *yalañ* ve *yaliñ* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (EUTS, 2011 : 281). “çıplak” anlamına gelen bu kelime Eski Türkçe yalın- “soyunmak” fiilinden evrilmiştir (DLT II, 2013 : 735). Kelimenin bazı Türk lehçelerinde “aç” kelimesiyle birlikte ikilemeler oluşturduğunu görmekteyiz. Bu ikilemeler *çıplaklıktan* başka *yoksulluğu* da ifade etmektedir. Kazak Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde “*aç-yalañaç*”, “*aş-jalañaş*” ikilemeleri örnek gösterilebilir. Bazı lehçelerde ise *yalın* ve *aç* sözcükleri birleştirilmiş ve tek bir kelime haline gelmiştir. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde bu birleşmeyi görmekteyiz. Bu dönemde *yaliñaç*, *yalañaç*, *yalıncaq* (KTS, 2007 : 308) şekilleri birlikte kullanılmıştır.

YUyg yaliñaç > Kzk jalañaş

YUyg y- > Kzk j-

Kazak Türkçesinde kurallı olarak y- > j- değişimi görülmektedir. j sesinin Türkçede asli olarak bulunduğunu söylemek güçtür. Ancak diğer pek çok Kıpçak lehçesinde mevcut olan söz başındaki y'leri c'leştirme eğilimi Kazakçada neredeyse kurallaşmış haldedir ve son dönemde özellikle yapay alfabe operasyonları neticesinde bu c'ler j'ye dönüştürülmüştür (KTG, 2004 : 45).

YUyg yaliñaç > Kzk jalañaş

Yuyg -ç > Kzk -ş

Kazak Türkçesinde şükir, aqşam gibi birkaç sözcük ve Rusça orijinali sözcükler dılında bütün ş'ler, ç sesinden dönüşmüştür (KTG, 2004 : 48).

Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde aynı yapıda ve aynı anlamda kullanılan bu ikileme Türkmen Türkçesinde görülmemektedir. Yeni Uygur Türkçesinde “aç” sözcüğü ile bu manada bir ikileme daha oluşturulmuştur: *aç-toq*

Aç-toq: Yarı aç yarı tok, yoksul. (Yeni Uygur Türkçesi)

TOQ: to- “doymak” (Tekin, 2010 : 175) fiilinden türetilmiştir. Köktürkçede *to-* fiilinin yanı sıra *tod-* fiili de mevcuttur, Eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde ise *to-* fiilinin yerini *tod-* almıştır. Yine Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde *tok* “aç olmayan, tok” sözcüğü (Tekin, 2010 : 175), (EUTS, 2011 : 244), Karahanlı Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğramıştır. Bu dönemde “aç olmayan”, “saçsız insan”, “boynuzsuz hayvan” anlamlarındadır (DLT II, 2013 : 633). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ise ne *to-* ne de *tod-* şekillerine rastlarız. Bu dönemde “doymak” manasında kullanılan *toq-* ve *toy-* fiilleridir (KTS, 2007 : 279). Kelime Türkiye Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde *tok*; Kazak Türkçesinde *toq*; Türkmen Türkçesinde *dok* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 892-893). Eski Türkçedeki kelime başı t- sesleri Türkiye Türkçesinde çoğunlukla d- sesine dönmüştür. Bazı kelimelerde t- korunmuştur (TLG, 2007 : 36). “tok” sözcüğünde bu kuralın bir örneğini görmekteyiz. Türkmen Türkçesinde de benzer bir kuralla karşılaşmaktayız. Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde kelime başında bulunan t-'lerin bir kısmı Türkmencede d- olmuştur, bir kısmı ise korunmuştur (TLG, 2007 : 244). “dok” kelimesi de t->d- değişimine örnektir.

Kutadgu Bilig'de de “aç-toq” ikilemesini görmekteyiz (Kargı-Ölmez, 1997).

Aynı anlama gelen ikilemeler;

Kazan Tatarcasında *açlı tuqlı*

Yeni Uygur Türkçesinde *açtin aç*

Kırgız Türkçesinde *arık açıp*

Türkiye Türkçesinde *aç açık, aç acıma, aç biılaç, aç çıplak, aç susuz*

AĞALI-İNİLİ (Kzk) / AGA-İNİ (Trkm) / AĞA-İNİ (YUyg) : Ağabey ve kardeşler.

AGA: Yaşar Çağbayır ve Tuncer Gülensoy kelimenin Moğolca *āqā* kelimesinden alıntılandığını belirtirken (ÖTS, 2007 : 163), (Gülensoy, 2007 : 51), Nişanyan bu konu ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır “Moğolca aka (1.bir saygı unvanı, 2.büyük erkek kardeş) sözcüğü ile eş kökenlidir. 13. yy’dan önce kaydedilmemiş olan sözcüğün, Türkçe ile Moğolca arasındaki alıntı yönü açık değildir. Arapça ax (erkek kardeş, ağabey) ile ilgisi muğlaktır.” (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=aka&x=0&y=0>, 8 Haziran 2014). İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan bu kelime Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde ve Eski Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden biri olan Codex Cumanicus’ta “ağabey, büyük kardeş” anlamındadır (EUTS, 2011 : 6), (KTS, 2007 : 3). Kelime günümüzde anlam genişlemesine uğramıştır. Kazak Türkçesi sözlüğü’nde “akrabalardan yaşça büyük olanı”, “yaşça büyük erkek”, “yol gösterici, danışman”, “rütbece büyük olan kişi” (KzkTS, 2003 : 24); Türkmen Türkçesi sözlüğünde “ağabey, yaşlı akraba”, “ağa(yaşlılara sesleniş)” (TrkmTS, 1995 : 22); Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde “ağabey” (YUTS, 2008 : 4) olarak tanımlanmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu kavramı karşılayan kelimeler; abay; abe; abi; ağbey; bilader; abey; ede; ağa; ece; lele; aba; efe; bira; keko; biya (Yavuz, 2013 : 71-91).

İNİ: İlk yazılı metinlerimiz olan Orhun kitabelerinde “erkek kardeş” (Tekin, 2010 : 144) olarak geçer. Kelimenin anlamının Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde ve Divan-ı Lügat’it-Türk’ta “yaşça küçük kardeş” olduğunu görüyoruz (EUTS, 2011 : 95), (DLT II, 2013 : 233). Böylece erkek kardeşler arasında fark ortaya çıkmış, büyük ve küçük kardeşler farklı isimlerle birbirinden ayrılmıştır. Codex Cumanicus’da *ininin* karşılığı

“erkek torun”dur (KTS, 2007 : 112). Orta Türkçe Sözlük’te “erkek torun, küçük erkek kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi” anlamları verilmiştir (OTS, 2008 : 215). Yaşayan lehçelerimize baktığımızda da kelimenin “küçük erkek kardeş” anlamıyla kullanıldığını görürüz. Kazak Türkçesi sözlüğünde “küçük erkek kardeş”, “yaşça küçük erkek” (KzkTS, 2003 : 671); Türkmen Türkçesi sözlüğünde “küçük kardeş” (TrkmTS, 1995 : 379); Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde “küçük erkek kardeş” (YUTS, 2008 : 176), olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu kelime kullanılmasa da Batı Türkçesinin tarihi kaynağı olan Tarama Sözlüğünde “küçük erkek kardeş” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (YTS, 2009 : 128). Yine Türkiye Türkçesinin çağdaş bir kaynağı olan Derleme Sözlüğünde ise Batı Anadolu halkının bu kelimeyi “kayınbirader” manasında kullandığını görürüz. Ancak Isparta-Eğridir bölgesinde kelimenin “kocanın kız kardeşi, görümce” manası da mevcuttur (DS, 1993 : 2543). Saadettin Gömeç bu kelime ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır “Divanü Lügat-it-Türk’ün I. cildinde “yaşça küçük kardeş”, III. cildinde “kocanın küçük erkek kardaşı” şeklinde geçmektedir. Kazak Türkçesinde “aynı ana babadan olan kardeş” manasında açıklanan ini kelimesi, Saha Türkçesinde “amca-zade, yeğen” şeklinde ifade edilmektedir. Yine bu akrabalık adı da Türkçenin en eski kelimelerinden biri olup, yirmi civarında kitabede geçer. İni aynı zamanda, Kapgan Kagan’ın küçük oğlu İni İl Kagan’ın unvanında da görülür. Bilindiği gibi İni İl Kaganlık sonradan ihdas edilmiş bir idari unvandır. Kapgan Kagan da küçük oğlu Fu-chü’yü İni İl Kagan ilan ederek, kendinden sonra yeğeni Bilge’nin tahta geçmesini engellemeyi planlamış, fakat o öldükten sonra Köl Tigin ve Bilge, İni İl Kagan’ı ortadan kaldırarak (716) onun bu düşüncesinin gerçekleşmesini önlemişlerdi. Hoytu-Tamır I ve Hoytu-Tamır VII Yazıtlarında da İni ÖZ Inançu adında bir Türk beginin adı zikredilmektedir.” (Gömeç, 2001). Görüldüğü gibi tarihten günümüze hep erkekler için kullanılan bu kelime Türkiye Türkçesinin Isparta ağzında bayanlar için de kullanılmaktadır.

ALA-QULA: Rengarenk, alaca.

ALA: “alaca, bulacalı, aynı renkten olmayan” (YUTS, 2008 : 8), (KzkTS, 2003 : 38) anlamındaki kelime Eski Türkçe döneminden günümüze hep aynı manada kullanılmıştır, sadece Eski Uygur döneminde anlam genişlemesine uğrayarak hem

karışık renkliliği hem de cüzam hastalığını ifade etmiştir (Tekin, 2013 : 49), (EUTS, 2011 : 10). Eski Kıpçak Döneminde *ala* kullanımının yanı sıra *alaça* şekli de vardır.

QULA: Kirli sarı ve kahverengiye benzer bir renk olan kula, aynı zamanda bu renkteki atlar için de kullanılmıştır. Tüm lehçelerimizde aynı şekilde ve aynı anlamdadır. “ala” ile birlikte kullanılarak bazı lehçelerde ikileme oluşturduğu görülmektedir. Kazan Tatarcasında *ala qola*; Kumuk Türkçesinde *ala qula*; Kırgız *ala qula*, Yeni Uygur Türkçesinde *ala qula* ikilemeleri mevcuttur. “ala qula” ikilemesi Yeni Uygur Türkçesini saymazsak Kıpçak grubu lehçelerimizde görülmektedir. Kırgız Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ayrıca “ala-bula” ikilemesi de kullanılmaktadır. Bu ikileme ayrıca Hakas Türkçesinde “ala-pula” ve Türkiye Türkçesinde “alaca bulaca” şekli ile görülmektedir.

ALIS-BERİS (Kzk) / ÉLİŞ-BÉRIŞ(YUyg) : Alışveriş.

Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış ve tek bir kelime olarak kullanılan “alışveriş”, Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ikileme olarak karşımıza çıkmaktadır. İkilemedeki eylem karşılıklı olarak gerçekleştirilen bir eylem olduğu için “al-” ve “bér-” fiillerinden (*Iş işteşlik eki* ile türetilmiştir. Eski Uygur Türkçesi döneminde alış “alış veriş, ticaret” ve “bir vergi türü” (EUTS, 2011 : 11); Karahanlı Türkçesi döneminde alış “borçluyu borcu yüzünden sorguya çekme” ve “su ağzı” (DLT II, 2013 : 20) gibi farklı manalara gelmektedir. Ancak Eski Kıpçak Türkçesi döneminde kelime isim olarak değil, fiil olarak karşımıza çıkar. Günümüz anlamından uzak olmayan fiil (alış-) değişmek, takas etmek manasındadır (KTS, 2007 : 7). Türkiye Türkçesindeki “alış” Kazak Türkçesinde *alış*; Yeni Uygur Türkçesinde *éliš* şeklindedir.

Kzk alış (ş > s)

Kazak Türkçesini diğer pek çok Türk lehçesinden ayıran en belirgin seslik özelliklerden biridir ve birkaç istisnası dışında tamamen kurallıdır. Sözü hem başında, hem içinde, hem de sonunda görülür (KTG, 2004 : 82).

TTü alış > Yuyg éliš

Birden fazla heceli kelimelerin ilk hecesi açıksa ve ikinci hecesinde /i/ ünlüsü varsa, ilk hece ünlüsü daralarak e olur. (TLG, 2007 : 365)

ber- fiilinden türeyen “bériş” tarihi Türk lehçelerinde de, modern Türk lehçelerinde de tek başına kullanılmamaktadır. Karahanlı döneminde alış-bériş “bir hakkı alma ve verme” şeklinde kullanılırken, modern lehçelerde “alışveriş” manasındadır. Eski Türkçede “bar-, bar, bér-” kelimelerindeki kelime başı b sesi Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde muhafaza edilmiştir. Ancak Oğuzcanın Batı kolunda yer alan yazı dillerinde –Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi- v’ye dönen b’ler, Türkmen Türkçesinde korunmuştur. (TLG, 2007 : 242)

Yeni Uygur Türkçesinde ayrıca bu manayı karşılayan “aldı-sattı”, “alğu-bergü”, “aldı-berdi”, “éliq-sétiq”, “sattı-aldı” ikilemeleri de kullanılmaktadır.

İkileme Orta Türkçede “alım-birim” şeklinde kullanılmaktaydı (Kargı Ölmez, 1997).

ALUVAN-ALUVAN (Kzk) / ALVAN-ALVAN(YUyg)/ ELVAN-ELVAN(YUyg): Çok çeşitli, elvan elvan.

ELVAN: Arapça levn “renk” kelimesinden ef’al vezni ile türetilen elvan “renkler” kelimesinden alıntılanmıştır. Türkiye Türkçesinde “renkler” ve “rengarenk” (ÖTS, 2007 : 1426); Türkmen Türkçesinde elvan “açık kırmızı” (TrkmTS, 1995 : 199); Kazak Türkçesinde aluvan “çeşitli” (KzkTS, 2003 : 43); Yeni Uygur Türkçesinde elvan “muhtelif, çeşitli, türlü” (YUTS, 2008 : 112) anlamında kullanılmaktadır.

Yuyg elvan > Kzk aluvan

Kazakça, damak uyumuna aykırılık gösteren yabancı sözlerde dahi uyumu büyük ölçüde sağlamış olup, bunu yaparken de değişik yordamlar uygulamıştır. Kazak Türkçesinin alıntı sözleri daha çok ilerleyici benzeştirme yoluyla damak uyumuna soktuğu görülüyor. Bu sistem alıntı sözcüğün ilk hecesindeki ünlünün kalın olması halinde, sonraki ince ünlülerinde kalınlaştırılması; yani telaffuzun damağın arka tarafına çekilmesi yahut ilk hecesindeki ünlünün ince olması halinde, sonraki kalın ünlülerin de inceleştirilmesi; yani telaffuzun damağın ön tarafına çekilmesi esasına dayanmaktadır.

Kazakçada alıntı sözlerin gerileyici benzeştirme yoluyla damak uyumuna sokulduğu sistem, alıntı sözün ince olan ilk hecesinin sonraki heceye benzetilerek kalınlaştırılması yahut alıntı sözün kalın olan ilk hecesinin sonraki heceye benzetilerek inceltilmesi esasına dayanmaktadır. İlerleyici benzeştirmede de, gerileyici benzeştirmede de uygulama genellikle kalınlaştırma yönünde ortaya çıkar (KTG, 2004 : 133-134). Ayrıca Kazak Türkçesi, yapı olarak söz ortasında yan yana gelmesine izin vermediği ünsüzleri içeren yabancı asıllı sözcüklerde ünsüzler arasında bir “ünlü” türetmektedir (KTG, 2004 : 60). Bu nedenle Arapça asıllı “elvan” kelimesi de bu kurallara uydurulmuştur.

AMAN-ESEN (Kzk) /AMAN-ÉSEN (YUyg) : Sağ salim.

AMAN: Arapça emn “güvenlik” kökünden alıntılanan kelime Türkiye Türkçesinde “emniyette olma”; “affetme, bağışlama” manasındadır (ÖTS, 2007 : 228). Karşılaştırmasını yaptığımız üç lehçemizde de *aman* şekli ile “esen, sıhhat” manasında kullanılmaktadır.

ESEN: Farsça āsān “rahat, dingin, kolay” kelimesinden alıntılanan kelime “hiçbir sağlık derdi olmayan, sağlıklı, sıhhatli” anlamındadır (ÖTS, 2007 : 1480). Yabancı menşeli bu sözcük ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır (EUTS, 2011 : 76). O dönemden günümüze şekil ve anlam yönünden değişmeden ulaşmıştır.

İkileme Eski Türkçede “asan-tükel” kelimeleriyle yapılmıştır (Çağatay, 1940-1941).

Türkiye Türkçesindeki ikilemelerdeki kelimeler genellikle yer değiştirmemektedir. Oysa bu ikileme ile Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde böyle bir kural olmadığını görmekteyiz.

“esen” sözcüğü Türkmen Türkçesinde müstakil olarak yer alsa da “aman-esen” gibi bir ikileme oluşturmamıştır. Ancak “aman” sözcüğü, Türkçe kökenli bir kelime ile kullanılarak bu anlamda bir ikileme oluşturulmuştur. Aynı ikilemeyi Kazak Türkçesinde de görmekteyiz. Yeni Uygur Türkçesinde kelimelerin ikisi de yabancı kökenli “aman-ésen”; Türkmen Türkçesinde kelimelerinin biri Türkçe diğeri yabancı kökenli “sag-

aman” iken; Kazak Türkçesinde ise iki kullanım da görülmektedir “aman-esen” ve “amandıq-savlıq”.

AMANDIQ-SAVLIQ (Kzk) / SAG-AMAN (Trkm) : Sağlık, esenlik, sağ salım.

SAG: Eski Türkçe döneminden günümüze kadar anlam yönünden değişmeden kullanılmaktadır. Nişanyan’a göre kelime sa- “saymak, itibar etmek” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=sa%C4%9F&x=0&y=0>, 7 Mayıs 2014). Kazak Türkçesinde sav (KzkTS, 2003 : 472); Türkmen Türkçesinde sag (TrkmTS, 1995 : 551); Yeni Uygur Türkçesinde saq (YUTS, 2008 : 337) şeklindedir.

TüTk sağ > KzkTü saw : Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü ve tek heceli olan kelimelerin sonundaki ğ’lar Kazak Türkçesinde w’dir (TLG, 2007 : 435).

ANDA-SANDA : Ara sıra, bazen.

ANDA: “orada, o yerde” (KzkTS, 2003 : 45) manasındaki bu kelime “o” işaret zamirinin bulunma hal ekiyle çekimidir. Mecdut Mansuroğlu “Bu zamirin düz hal ile eğri hallerinin ayrı köklerle yapıldığı kabul edilir. Düz halde görülen ol şekline karşı eğri halde *a- kökünden zamir alametleri olan -n- sesi ile genişletilmiş şekiller kullanılır. Bulunma ve çıkma halleri şekilce birbirinden farksızdır.” (Mansuroğlu, 1949) şeklinde açıklama yapmıştır ve eklemiştir: “Düz hal ol’daki o- sesi, düz hal çokluk anlar dahil olmak üzere, bütün eğri hallerdeki a- seslerine tesir ederek onları o’ya çevirmiş ve bundan sonra bu o’ların tesiri ile kendisindeki -l sesini kaybetmiştir.”. Mansuroğlu bu açıklaması ile Türkiye Türkçesindeki “o” zamir çekiminin neden diğer Türk lehçeleri gibi değişmediğini belirtmiştir.

SANDA: “sā-” fiil kökünden türeyen *san* Eski Uygur Türkçesinde hem “sayı, hesap” hem de “vücut” anlamındadır (EUTS, 2011 : 195). Karahanlı Türkçesinde fiil kökü genişletilerek *sak-*, *san-*, *sana-* şekilleriyle de kullanılmıştır (DLT II, 2013 : 477). Bu dönemde “san” anlamca da genişlemiştir, hem *sayı* hem de *itibar* ifade etmeye

başlamıştır (DLT II, 2013 : 486). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde san- artık “farzetmek” manasında kullanılırken; sa-, sana-, say- da “hesaplamak” anlamına gelmektedir (KTS, 2007 : 226). Günümüz lehçelerinden Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde y’li, diğer lehçelerde ise n’li kullanımı vardır. Türkiye Türkçesinde sayı; Kazak Türkçesinde san; Türkmen Türkçesinde sãn; Yeni Uygur Türkçesinde san şeklindedir. (KTLS I, 1991 : 752-753).

APALI-SİÑLİLİ (Kzk) / APA-SİÑİL(YUyg) : Kız kardeşler.

APA: Köktürk döneminde “ata, ecdat” (Tekin, 2010 : 122) olarak kullanılan bu kelime, Eski Uygur Türkçesi döneminde abla manasında kullanılmıştır (EUTS, 2011 : 18). *apa* Karahanlı döneminde *aba* şekliyle de kullanılmıştır. 2 ünlü arasında yani 2 ötümlü ses arasında kalan *p* sesi, çevre şartlarından dolayı ötümlüleşerek *b* olmuştur. Kaşgarlı Mahmut’un verdiği bilgiye göre *aba* hem *baba* hem de *ana* anlamındadır. “baba” manasındaki kelime Tibet dilindeki kullanımındır. “anne” anlamındaki kelime ise Oğuzlar tarafından kullanılır. Karluklar ise bu kelimeyi *apa* şeklinde telaffuz ederler (DLT II, 2013 : 1). Bugün Yeni Uygur Türkçesinde de “anne” sözcüğü için *apa* kelimesi kullanılır. Batı Türkçesinin tarihi dönemlerinde de *apa* “anne” ve “nine” manasıyla kullanılmaktaydı fakat günümüz Oğuzları edebi dilde *anne* için “aba, apa, ebe, epe” kelimelerini kullanmazlar. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde *aba*’ya çeşitli kavramlar atanmıştır; 1.Abla, 2.Anne, 3.Üvey anne, 4.Büyükanne, 5.Kaynana, 6.Yenge, 7.Teyze, 8.Hala. Anadolu halkı *apa*’ya da iki farklı anlam yüklemiştir; 1. Ağabey, 2.Abla. Kırgız Türkçesinde *apa* “anne” (KS, 2011 : 36) anlamına gelirken Kazak Türkçesinde ise hem *anne* hem *abla* anlamına gelir. Clauson da sözlüğünde “apa, epe, ebe, aba” kelimelerini aynı manada olduklarını ve akrabalık ile ilgili bu kelimelerin “ata, soy”; “büyük baba”; “büyük anne”; “baba”; “anne”; “amca”; “hala”; “ağabey”; “abla”; “ebe” gibi çeşitli manalarda kullanıldıklarını belirtmiştir (Clauson, 1972 : 5).

SİÑİL: Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde hiçbir değişime uğramamıştır ve “küçük kız kardeş” anlamıyla günümüze kadar gelmiştir. Serpil Yazıcı Şahin bu kelime ile ilgili olarak şöyle bir açıklama yapmıştır “Orhun Yazıtları’nda “küçük kız kardeş” anlamı karşılayan bu sözcük, *siñil* şeklinde tespit

edilmiştir. Uygur Türkçesinde *siñil* sözcüğü "küçük kız kardeş" (EUTS: 206) anlamında tespit edilmiştir. Divanü Lûgati't-Türk'te de *siñil* "kocanın kendinden küçük kız kardeşi" şeklinde geçmektedir (DLT-I: 457). *Siñil* sözcüğü Çağatay Türkçesinde ise "küçük hemşire" anlamıyla karşılanmaktadır (LÇTO: 552). *Siñil* sözcüğü, çağdaş Türk dillerinden Türkiye Türkçesinde (ağ.) silik "kız kardeş" (DS, 1993 : 3634); Türkmence (ağ.) *siñli* "kız kardeş" (Li 1999:176); Tatar Türkçesinde *siñiil* "küçük kız kardeş" (TATS: 270); Halaç Türkçesinde *siñli* (Li 1999: 177); Başkurt Türkçesinde *hiinlii* "küçük kız kardeş; kız yeğen" (Li 1999: 176); Nogay, Kazak Türkçesinde ise *siñli* "(ablaya karşı) küçük kız kardeş" (Li 1999: 176); Kırgız Türkçesinde *siñdi* "küçük kız kardeş (büyük kız kardeşe nispeten olup, erkek kardeşe nispeten değildir)" (KS: 655); Özbek Türkçesinde *siñil* "küçük kız kardeş" (ÖTİL III: 509); Yeni Uygur Türkçesinde *siñil* "küçük kız kardeş" (YUTS: 355); Karakalpak Türkçesinde ise *siñli* "(ablaya karşı) küçük kız kardeş" (Li 1999: 176); Karayca (tk) *siñil* "küçük kız kardeş" (KRPS: 475); (h) *silli* "kız kardeş" (KRPS: 474); Sarı Uygur Türkçesinde *siñni* "küçük kız kardeş" (Li 1999: 177); Altay Türkçesinde *siyin* "küçük kız kardeş" anlamında kullanılmaktadır. Çuvaş Türkçesinde ise *şiliim* "küçük kardeş; küçük kız kardeş" (ÇS: 155) biçiminde yaşamaktadır." (Şahin, 2013).

AR-NAMIS (Trkm) / AR-NOMUS (YUyg) : Ar namus.

AR: Arapça 'ār sözcüğünden alıntılanan kelime "utanç, hicap, haya" manasındadır (ÖTS, 2007 : 271).

NAMUS: Arapça nāmūs "yasa, töre, onur" sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Eski Yunanca nomós "yasa, töre" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 442). Türkiye Türkçesinde "şeref, haysiyet, dürüstlük"; "ar, edep, haya"; "temizlik, doğruluk"; "kadın ve erkeğin korumak zorunda olduğu iffeti" manasında kullanılmaktadır (ÖTS, 2007 : 3488). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde *nomus* şeklindedir.

Arv nāmūs > YUyg nomus

Yeni Uygur Türkçesinde ilk hecedeki /a/ ve /ä/ sesleri, ikinci hecelerdeki /u/ ve /ü/ seslerinin etkisiyle /o/ ve /ö/ye döner. Arapça ve Farsça alınma kelimelerde de aynı değişme söz konusudur: (TLG, 2007 :365-366)

Kelime Türkmen Türkçesinde *namus* şeklindedir. Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait bazı kelimelerin ikinci hecesinde bulunan u'lar, Türkmen Türkçesinde düzleşerek /ı/ olmuştur (TLG, 2007 :237). “namus” Türkçe kökenli bir kelime olmamasına rağmen bu kurala benzer bir değişim olmuştur.

ar-namus ikilemesi Yeni Uygur Türkçesi ve Türkmen Türkçesi dışında, Türkiye Türkçesinde “ar-namus”; Kırgız Türkçesinde “ar-namız”; Özbek Türkçesinde “är-nàmus” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kazak Türkçesinde her iki kelime müstakil olarak karşımıza çıkmaktadır, ancak bu iki kelime birleşip bir ikileme oluşturmamıştır. Onun yerine Kazak Türkçesi “ar” kelimesi ile “uyat” ve “ujdan” kelimelerini birleştirerek ikileme oluşturmuş ve bu anlamı sağlamıştır.

Ar-ujdan:Vıcdan, ar, namus (Kazak Türkçesi)

UJDAN: Arapça *vicdān* “1.bulma, 2.tasavvufta vecd hali, tanrı aşkı ile dolma” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 660). Kelime Türkiye Türkçesinde *vicdan*; Yeni Uygur Türkçesinde *vicdan*; Türkmen Türkçesinde *vıjdān*; Kazak Türkçesinde *ujdan* şeklinde kullanılır (KTLS I, 1991 : 948).

Arapça *vicdan* > Kzk *ujdan*

Arp v- > Kzk ø : /v/ sesi yarı konsonant yarı vokal yapıda olduğu için erir ve etkisini önündeki vokale bırakır, ünlüyü ya uzatır ya da yuvarlaklaştırır.

Arp -c- > Kzk -j- : Alıntı kelimelerdeki c sesi, Kazak Türkçesinde j'ye dönmektedir. Bu değişim kelime başında, ortasında ve sonunda görülür.

Ar *vicdan* > Trkm *vıjdān* : “j” ünsüzü çoğunlukla Rusçadan alınma kelimelerde kullanılmaktadır. Taklidi fiillerin yanı sıra Arapça ve Farsçadan alınan bazı kelimelerde de “j” ünsüzüne rastlanır (TLG, 2007 : 246).

Ar-uyat: Namus, şeref, haysiyet (Kazak Türkçesi)

UYAT: Kazak Türkçesinde (KzkTS, 2003 : 591) ve Yeni Uygur Türkçesinde “ayıp, ar, namus, haya” (YUTS, 2008 : 441) anlamında; Türkmen Türkçesinde “utanç” (TrkmTS, 1995 : 651) anlamında kullanılmaktadır. Kelime Eski Türkçe uyad- / uyat- “utanmak” fiilinden evrilmiştir. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan fiil Anadolu ağızlarında aynı anlamda kullanılmaktadır (DS, 1993 : 4048).

ARAQ-ŞARAP (Kzk) / HARAQ-ŞARAP (YUyg): Alkollü içecekler.

ARAQ: “1.ter, 2.damıtılarak elde edilen alkollü içki, rakı” anlamındaki Arapça a‘rāk sözcüğünden alıntılanmıştır (ÖTS, 2007 : 276). Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde araq, Yeni Uygur Türkçesinde haraq şeklindedir.

Ar araq > YUyg haraq

Yeni Uygur Türkçesinde bazı alınma kelimelerin başında /h/ türemesi görülmektedir (TLG, 2007 :368)

ŞARAP: Arapça şrb kökünden gelen şarāb “her türlü içecek, özellikle sarhoş edici içki” sözcüğünden alıntılıdır (Nişanyan, 2012 : 585). Ancak kelime Türkiye Türkçesinde ve karşılaştığımız lehçede Arapça anlamındaki gibi “her türlü içki”yi ifade etmemektedir. Türk lehçelerinde anlam daralmasına uğramış ve “üzüm veya başka meyve sularını türlü yöntemlerle mayalandırarak elde edilen alkollü içki” anlamına gelmektedir (TS, 1998 : 2075). Kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde şarap; Türkmen Türkçesinde şerap (TrkmTS, 1995 : 604) şeklindedir.

ASTI-ÜSTİ (Kzk) / AST-ÜST(YUyg) : Alt üst.

AST: Ast ile ilgili Eski Türkçede asra “altta” (Tekin, 2010 : 123), (EUTS, 2011 : 22), (DLT:DİZİN:41) ve astın “alt, aşağı” (DLT II, 2013 : 41) kelimeleriyle karşılaşmaktayız. Orta Türkçe döneminde ise hem ast “alt” hem de astın “alt” kelimelerine rastlamaktayız (KTS, 2007 : 14), (Güzeldir, 2002 : 40). Nişanyan, Codex

Cumanicus'da “ast”ın yön adı olarak geçtiğini belirtir ve “ast” kelimesinin astın “yön zarfı” sözcüğünden türediğini söyler. Ayrıca şunu da ekler: “Türkiye Türkçesinde hiç kaydedilmemiş olan sözcük *ETü* altın> *TTü* alt, *ETü* üstün> *TTü* üst örneklerinden analogi yoluyla geri türetilmiştir.” (Nişanyan, 2012 : 39). Kelime Başkurt Türkçesinde as(t); Kazak Türkçesinde astı; Kırgız Türkçesinde astı; Özbek Türkçesinde àst; Tatar Türkçesinde as(t); Türkmen Türkçesinde ast; Yeni Uygur Türkçesinde ast şeklindedir (KTLS I, 1991 : 18-19). Görüldüğü gibi Türkmen Türkçesi hariç sadece Oğuz grubu lehçelerinde “alt” kelimesi kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde Oğuz grubu olmayan lehçelerin etkileri yoğun olarak görüldüğü için “ast” kelimesinin kullanımı görülmektedir.

ÜST: Eski Türkçe *üstin* “yön zarfı ve edatı” sözcüğünden evrilmiştir ve Eski Türkçe *üze* sözcüğünden türetilmiştir. Eski Asya Türkçesinde sadece *üstin* (ayrıca altın, öñdin, kédin) biçimleri görülür. Ek muhtemelen ayrılma hal ekidir: *üstin*< üz-tin. Zarf eki olarak yorumlanan +in, 13.yy’dan itibaren tüm Türk dillerinde düşer. Clauson’a göre de özgün biçim *altın* ve *üstün* olup, alt ve üst sonradan türemiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%BCst&x=0&y=0>, 7Mayıs 2014). Kelime Kazak Türkçesinde üsti; Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde üst şeklindedir (KTLS I, 1991 : 928-929).

Kazak Türkçesinde söz sonunda yan yana gelemeyecek ünsüz çiftlerinden bir tanesi *st*’dir. Bundan dolayı, Kazak imlasında “*üst*” ve “*ast*” gibi sözcükleri, bu yalın halleriyle yazılmazlar. Bunlar, yalnızca ünlüyle başlayan iyelik eklerini almaları durumunda canlılık kazanabilir; ancak *üsti* ve *astı* gibi şekillere bürünebilirler. Bu sözcükler iyelik eki almadan hiçbir örnekte kullanılmamıştır (KTG, 2004 : 113)

ÄSTE-ÄSTE(Kzk) / ASTA-ASTA (YUyg) : Yavaş yavaş.

ASTA: Farsça *āhaste* “yavaş, sessiz” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 9). Sızmalı ve gırtlaksı olan /h/ türlü durumlarda erir ve düşer. Çoğu yabancı kelimelerde rastlanan /h/ bazen iç seste eriyerek seslilerde çatışma veya büzülme uzunluğu meydana getirir (Banguoğlu, 2011 : 61-61). Süer Eker’in “Türkçede /r/, /h/ söylenişi en zor ünsüzlerdir, bu nedenle konuşma dilinde düşme eğilimindedir.” (Eker, 2011 : 292)

dediği gibi Türkiye Türkçesi konuşma dilinde görülen /h/ düşmesi, Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde yazı dilinde görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Kazak Türkçesi Grameri'nde "Kazak Türkçesinde kullanım alanı çok dar olan /h/ ünsüzünün bulunduğu sözcüklerin tamamı Arapça-Farsça kökenli sözcüklerdir. Günümüz Kazak Türkçesinde /h/ sesinin oldukça az kullanılıyor olmasından dolayı telaffuzunun artık x'ye (hırıltılı h'ye) oldukça yaklaşmış bulunması, yer yer q'ya yakın söylenmesi, hatta bazen tamamen ortadan kaldırılarak yutulması, bu sesin harf olarak Kazak alfabesinden atılması fikirlerini ortaya çıkarmaya başlamıştır." şeklinde açıklama yapılmıştır (KTG, 2004 : 54).

ATA-ANA (Kzk, YUyg) / ATA-ENE (Trkm) : Ata ana, ana baba.

Türk Dilinin farklı gruptaki lehçelerinde bu ikileme aynıdır. Sadece kelimelerin diziliş sırası farklıdır. Türkiye Türkçesinde "ana baba" olarak kalıplaşmıştır, üstelik sözcüklerin yerini değiştirdiğimizde ikileme kuvvetini kaybetmektedir. Diğer lehçelerde de ikileme bunun tam tersi olarak kalıplaşmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde "ata-ana", Türkmen Türkçesinde "ata-ene", Kazak Türkçesinde "ata-ana" ikilemeleri kullanılır. Kazak Türkçesinde yine bu anlamda "*Äke-şeşe: Anne baba, ebeveyn.*" ikilemesinin kullanıldığını görürüz.

ATA: Nişanyan kelimenin çocuk dili kökenli bir sözcük olup, daha eski edebi dilde görülen kañ "baba" sözünün yerini aldığını tahmin etmektedir (Nişanyan, 2012 : 42). Kelime Eski Türkçede "baba" (EUTS, 2011 : 24), (DLT II, 2013 : 47); Orta Türkçede "baba" ve "Hz. Âdem" (KTS, 2007 : 15) manalarını karşılamak için kullanılır. Günümüzde ise anlam genişlemesine uğramıştır. Yeni Uygur Türkçesinde "baba", "hediye, armağan", "ada" (YUTS, 2008 : 20); Kazak Türkçesinde "dede", "soy, ced", "kayınbaba" (KzkTS, 2003 : 54); Türkmen Türkçesinde "dede", "baba" (TrkmTS, 1995 : 36); Türkiye Türkçesinde "soyundan gelinen büyük baba ve onların babaları, cet", "sevilen ve sayılan büyüklere verilen unvan", "soyundan gelmekle birlikte bizden çok önceleri, asırlar önce yaşamış olan kimseler, ecdat" (ÖTS, 2007 : 340) manalarında kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde ata-ana ikilemesinin "anne baba, ebeveyn" manasında olmasına rağmen, "ata" sözcüğünün tek başına kullanıldığında "baba"

anlamını vermediğini görmekteyiz. O halde Kazak Türkçesindeki ata-ana ikilemesindeki anlam arkaiktir, çıkarımını yapmamız yanlış olmaz.

ANA: Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Orta Türkçe döneminde “anne” (EUTS, 2011 : 14), (DLT II, 2013 : 23), (KTS, 2007 : 9) manasındaki kelime günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Nişanyan kelimenin çocuk dili na-na sözcüğünden türemiş olabileceğini düşünür (Nişanyan, 2012 : 24). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde ana; Türkmen Türkçesinde ene şeklindedir. Caferoğlu “Aile örgütünün başı sayılan ana, anne Kaşgarlı’nın akrabalık düzeninde aba ile ifade edilmiştir. Söz bu telaffuzu ile Oğuzlara aittir. Karluklarda ise apa’dır. Tübetlerde aynı söz baba karşılığında kullanılmıştır. Kıpçak Türkleri bu sözü ayı’nın kutsallığı karşılığında değerlendirmişlerdir. Oysa bugünkü Türk aile örgütünde, türlü fonetik değişimlerle: ana, anne, ane, ine, iney vb. fonetik kalıplarına dökülmüştür.” şeklinde açıklama yapmıştır (Caferoğlu, 1972 : 22-26). Eski Türkçede anne karşılığı olan ög/ök adı, bugün yalnız öksüz “annesiz” kelimesinde yaşamaktadır. Bugün Türkiye türkçesinde yaşayan en yaygın şekil *anne* olup, *ana* daha çok Anadolu ağızlarında kullanılmaktadır. (Gülensoy, 1974 : 283- 318).

Äke-şeşe: Anne baba, ebeveyn (Kazak Türkçesi)

ÄKE: Kazak Türkçesinde “baba”, Kazak Türkçesi ağızlarında “en büyüğü, en güzeli” anlamında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 64).

ŞEŞE: Kazak Türkçesinde “anne, ana” anlamındadır. Ayrıca yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü olarak da kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 639).

ATA-BABA (Trkm) / ATA-BOVA (YUyg) : Atalar, cedler, ecdat.

BABA: ba-ba “kalın sesli kişi” çocuk sözünden türetilmiştir. Tüm toplumlarda ortak görünen bir infantil simge-sesten, çeşitli dillere “yaşlı ve saygın erkek, baba” anlamına gelen sözcükler türetilmiştir; Farsça baba/babū < Sanskritçe baba, Yeni Yunanca papá, Fransızca papa vb. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=baba&x=0&y=0>, 8 Mayıs 2014). Bugün baba kelimesi “baba” anlamında Türkiye Türkçesinde; Gagauz Türkçesinde (GTS, 1991 : 27) ve Azerbaycan’ın bazı yerlerinde kullanılmaktadır (ADİL

I, 2006 : 193). Karluk, Kıpçak ve Doğu Oğuz grubu lehçelerimizde kelimenin anlamı “ata, dede, cet” şeklindedir. Bu anlamı karşılayan Kazak Türkçesinde ata ve baba; Türkmen Türkçesinde ata ve bāba; Yeni Uygur Türkçesinde buva kelimeleri mevcuttur (KTLS I, 1991 : 152).

baba > YUyg bova

Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler ile bazı Eski Türkçedeki kelimelerde iç seste /b/ Yeni Uygur Türkçesinde /v/ olmuştur (TLG, 2007 : 368). “baba” kelimesinin çocuk dilinden türetildiği düşünülse de bu kural bu kelime için de geçerlidir. /b,p,f,v,w/ dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi vardır (Eker, 2011 : 286). İç sesteki /b/, /a/yı yuvarlaklaştırarak /o/ya dönüştürmüştür.

Bu anlamda Kazak Türkçesinde “*Äke-baba: Ecdat, dedeler.*” ikilemesi de kullanılmaktadır.

AZ-AZDAP (Kzk) / AZ-AZLAP(YUyg) : Azar azar.

AZ: “çok değil, yetersiz” manasındaki kelime Nişanyan’a göre Ana Türkçe yazılı örneği bulunmayan *hār biçiminden evrilmiştir. aray “az” ve narin “ince, küçük” her iki biçim *hār- kökünü düşündürür (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=az&x=0&y=0>, 9Mayıs 2014). Talat Tekin ise kelimenin *hāz kelimesinden geldiğini düşünmektedir (Gülensoy, 2007 : 96). Kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde az; Türkmen Türkçesinde āz şeklindedir. Çünkü Türkmen Türkçesi Ana Türkçedeki asli uzunlukları en iyi koruyan Türk lehçesidir (TLG, 2007 : 238).

AZLAP: (az+la-p) “+la” isimden fiil yapan yapım ekidir. Kazak Türkçesinde /l/ ünsüzü /l, m, ñ, z, j/ sedalı ünsüzlerinden sonra geldiğinde değişerek /d/ olur (TLG, 2007 : 436).

YUyg. az-la- > Kzk. az-da-

Kazak Türkçesinde ünsüzle biten asıl morfepler ile *l,m* ve *n* ünsüzleriyle başlayan bağlı morfepler arasında düzenli bir benzeşme hadisesi gerçekleşir. Bu fonetik gerçekten dolayı; Kazakçanın eklerindeki çeşitlilik, diğer pek çok Türk lehçesiyle

kıyaslanmayacak kadar artar. Bu tür benzeşmelerde *m*'nin yönü *b* ve *p*'ye doğru; *l* ile *n*'nin yönü ise *d* ve *t*'ye doğrudur (KTG, 2004 : 143).

BALA-ÇAGA (Trkm) / BALA-ŞAĞA (Kzk) / BALA-ÇAQA (YUyg) : Çoluk çocuk.

BALA: Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde metinlerde görünmeyen bu kelime hakkındaki bilgiyi ilk olarak Kaşgarlı Mahmut'tan öğrenmekteyiz. O dönemde balanın iki anlamı bulunmaktadır. İlki “kuş yavrusu” için kullanılmaktadır. Benzer şekilde vahşi hayvanların yavruları için de kullanılmaktadır. İkincisi “çırak” manasındadır. Bu anlamı genellikle tarımla ilintili olarak kullanılmaktadır. (Erdi-Yurteser, 2005 : 168). Ancak Radloff'a göre bala “çocuk” manasını karşılamaktadır (DLT II, 2013 : 64). Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk adlı eserde kelimenin “piliç” olduğunu görsek de, çoğu Eski Kıpçak Türkçesi dönemi eserinde “çocuk, yavru” olarak karşımıza çıkmaktadır (KTS, 2007 : 23). Eski Anadolu Türkçesinde döneminde anlamı “yavru” (YTS, 2009 : 35) olan kelimenin Türkiye Türkçesi ağızlarında birçok anlamı vardır. Türkiye Türkçesi ağızlarında “kuş yavrusu”; “çocuk”; “oğlan çocuğu”; “küçük, ufak” gibi anlamları mevcuttur (ÖTS, 2007 : 447). Günümüz lehçelerinin tümünde de bu kelime “çocuk” anlamıyla kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 48-49).

ÇAGA: Moğolca kökenli “çağa” kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında “çocuk, bebek” olarak kullanılmaktadır (ÖTS, 2007 : 851). İlk olarak Kıpçak metinlerinden Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk adlı eserde geçen kelime o dönemde “tüyü henüz bitmemiş kuş yavrusu” anlamındadır (KTS, 2007 : 45). Modern lehçelerden sadece Tatar Türkçesi (Öner, 2009 : 59) ve Türkmen Türkçesinde (TrkmTS, 1995 : 106) kelimenin tek başına kullanımı vardır. Tatar Türkçesinde “yavru” manası kullanılırken, Türkmen Türkçesinde hem insan hem de hayvan yavrusu kullanılmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde bu kelime bulunmasa da, ağızlarda “bebek, çocuk”; “gösteriş, caka”; “tütün ve para koymaya yarayan kese”; “çapa” gibi farklı anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (DS, 1993 : 1033).

TTü çağa > Kzk şağa

Kazak Türkçesinde, Türkçe ve alıntı sözcüklerin tamamında, sözlüklerin bütün pozisyonlarında ç'ler ş'ye dönüştürülür. Bu ses olayı Kazak Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biridir (KTG, 2004 : 81).

BAQŞA-BAV (Kzk) / BAG-BAKCA (Trkm) : Bağ bahçe.

BAG: Farsça menşeli bir kelimedir, üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçasına denilmektedir (TS, 1998 : 192). Kelime Eski Türkçe döneminden günümüze kadar değişmeden kullanılmaktadır (EUTS, 2011 : 30), (DLT II, 2013 : 59). Kelime Türkiye Türkçesinde bağ; Kazak Türkçesinde bav; Türkmen Türkçesinde bag; Yeni Uygur Türkçesinde bağ şeklindedir. Türkiye Türkçesinde yeşillik bir alanı ifade etmek için *bağ bahçe* ikilemesi kullanılmaktadır (ÖTS, 2007 : 425).

TTü bağ > Kzk baw : Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü ve tek heceli olan kelimelerin sonundaki ğ'lar, Kazak Türkçesinde w'dir (TLG, 2007 : 435).

BAKCA: Çağbayır'ın sözlüğünde “Far. bāg-çe (küçük bağ)” (ÖTS, 2007 : 436) şeklinde tahlil edilen kelime sebze yetiştirilen yer veya çiçek ve ağaç yetiştirilen yer olarak kullanılmaktadır (TS, 1998 : 200). Kelime Kazak Türkçesinde baqşa; Türkmen Türkçesinde bakca; Yeni Uygur Türkçesinde bağçe şeklindedir (KTLS I, 1991 : 46-47). Türkiye Türkçesi ağızlarında *bāça, bāçe, bacca, baçca, bağça, bağçe, bahca, bahça* (DS, 1993 : 458) gibi çeşitli şekillerde kullanımları mevcuttur.

BARA-BARA : Gitgide.

BARA: Köktürkçede bar- “varmak, gitmek” (Tekin, 2010 : 125); Eski Uygur Türkçesinde bar- “varmak, gitmek, ulaşmak” (EUTS, 2011 : 33); Karahanlı Türkçesinde bar- “varmak” (DLT II, 2013 : 66) şeklindedir. Eski Kıpçak Türkçesinde de aynı manada olan fiil, bu dönemde *var-* şekli ile de kullanılmaktadır (KTS, 2007 : 23). Ancak Çağatay Türkçesi döneminde “var” şekli ile karşılaşmamaktayız. Eski Türkçede “bar-, bar, bér-” kelimelerindeki kelime başı b sesi Oğuzcanın Batı kolunda yer alan

yazı dillerinde -Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi- v'ye dönmüş, Türkmen Türkçesinde korunmuştur (TLG, 2007 : 242).

BARI-YOGI (Trkm) / BARI-YOQI (YUyg) : Hepsi, tamamı.

BAR: Köktürkçe bar “var, mevcut” (Tekin, 2010 : 125); Eski Uygur Türkçesinde bar ve par “var, mevcut” (EUTS, 2011 : 32); Karahanlı Türkçesinde bar “var, mevcut”, “büyük” (DLT II, 2013 : 66); Eski Kıpçak Türkçesinde bar ve var “mevcut” (KTS, 2007 : 23), Çağatay Türkçesinde bar “var git”, “hepsi” (Güzeldir, 2002 : 169) anlamındadır. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde görülen v’li şekil Çağatay döneminde yoktur. Kelime Türkiye Türkçesinde var; Türkmen Türkçesinde bār; Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde bar şeklindedir (KTLS I, 1991 : 938-939).

YOK: Eski Türkçe yök sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Ana Türkçede yazılı örneği bulunmayan *yow- “bitmek, yok olmak” fiilinden Eski Türkçe +Ik ekiyle türetilmiştir. Eski Türkçe yöd- “bitirmek, imha etmek” fiili mevcuttur. Anadolu ağızlarında hala aynı anlamda yoy- kullanılır. +It- geçişli ekini içeren bu fiil, kaydedilmemiş *yo- veya *yob- kökünü düşündürür. Moğolca cobkura- “yok olmak” biçimi, ikinci bir olasılığı destekler (Nişanyan, 2012 : 678). Kelime Türkiye Türkçesinde yok; Türkmen Türkçesinde yök; Kazak Türkçesinde joq; Yeni Uygur Türkçesinde yoq şeklindedir.

Her iki kelimesine de iyelik ekleri eklenerek oluşturulan (bar+ı yog+ı / bar+i yoq+i) bu ikileme dışında, Yeni Uygur Türkçesinde kelimelerin yalın şekli ile de ikileme (yoq-bar) oluşturulmuştur. Kazak Türkçesinde ise bu anlamda “var” ve “yok” sözcüklerinin oluşturduğu ikileme kullanılmamakta, onun yerine “aldı-artı” ikilemesi kullanılmaktadır.

Aldı-artı: Hepsi, varı yoğu, tamamı (Kazak Türkçesi)

ALDI: Kazak Türkçesinde aldı “arka karşıtı, ön”, “bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı”, “bir şeyin başlangıcı”, bir şeyin en büyüğü”, “bir şeyin en önde geleni, başarılı”, Kazak Türkçesi ağızlarında “gelecek” (KzkTS, 2003 : 41); Yeni Uygur Türkçesinde ald “ön, ön kısım” (YUTS, 2008 : 8) manasındadır. Eski Uygur Türkçesinde aldı/altı “altı” (EUTS, 2011 : 10); Eski Kıpçak Türkçesinde alt “alt” (KTS,

2007 : 7) şeklinde gördüğümüz kelime Kazak Türkçesinde *aldı* ile aynı kelime olabilir ve anlam değişmesine uğramış olabilir. “ön” manasını veren Eski Uygur Türkçesinde *alın* “alın”, “ön taraf” (EUTS, 2011 : 11); Karahanlı Türkçesinde *alın* “alın, cephe”, “dağın ön cephesi” (DLT II, 2013 : 19); Eski Kıpçak Türkçesinde *alın* “alın”, “ön, cephe, karşı” (KTS, 2007 : 7); Çağatay Türkçesinde *anlida* ve *alınida* “önünde” ve allı “ön”, “yan” (Güzeldir, 2002 : 48) kelimeleri karşımıza çıkmaktadır. Günümüz lehçelerine baktığımızda Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde ön; Türkmen Türkçesinde ön; Başkurt Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde al; Kazak Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde aldı ve ön; Özbek Türkçesinde ald; Yeni Uygur Türkçesinde ald kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 676-677).

ARTI: Çağbayır sözlüğünde “ār-mak (dolanmak) / ār (arka)> ār-t” şeklinde bir açıklama yapmıştır (ÖTS, 2007 : 300). Nişanyan da sözcüğün Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *ar- “geride olmak, kalmak” fiilinden Eski Türkçe +It ekiyle türemiş olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Ana Türkçe *hart “arka” sözcüğü ile de ilgisi olabileceğini düşünmüştür (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=art&x=0&y=0>, 10 Mayıs 2014). Kelime Eski Türkçede art “yardım”, “dağ geçidi”, “sırt”, “yokuş, sarp yer”, “boyun”, “dağ beli, dağ sırtı” (EUTS, 2011 : 20//DLT:DİZİN:37), Orta Türkçede art ve ard “arka”, “sırt”, “sonraki”, “kış” (KTS, 2007 : 12); Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde art; Türkmen Türkçesinde ārt şeklindedir.

BEKERDEN-BEKER (Kzk) / BİKARDİN-BİKAR (YUyg): Boşuna, boş yere.

BİKAR: Farsça bī-kār “işsiz” sözcüğünden alıntılanmıştır. Kelime, Farsça kār “1.iş, eylem, eder. 2.kazanç” (Nişanyan, 2012 : 300) kelimesine, Farsçada yoksunluk edatı olan ve “+sLz” manasını veren *bī*’nin getirilmesi ile oluşmuştur (Nişanyan, 2012 : 70). “bikar” Yeni Uygur Türkçesinde hem “boş, işsiz” hem de “bedava” anlamında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 41). Kelime Kazak Türkçesinde ise “beker” şeklindedir ve “boş yere, beyhude” manasındadır (KzkTS, 2003 : 86). Türkmen Türkçesinde de “bikār” şeklindeki kelime hem işsiz hem de boş, faydasız anlamına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 67).

BİLİNER-BİLİNBES (Kzk) / BİLİNER-BİLİNMES (YUyg): Belli belirsiz.

BİL-: Eski Türkçede bil- “bilmek”, “tanımak” (EUTS, 2011 : 42), (DLT II; 2013 : 90) anlamları olan fiil Orta Türkçede anlam genişlemesine uğramıştır. Bu dönemde “bilmek”, “saltanat sürmek, hükümdarlık etmek” ve “muktedir olmak” manasında kullanılmıştır (KTS, 2007 : 30). Günümüz lehçelerinde ise Eski Türkçedeki manası tercih edilmiştir ve şekil olarak değişime uğramamıştır.

BİREN-SARAN (Kzk) / BİREN-SEREN (YUyg) : Ara sıra.

BİREN: “bir” kelimesinden türetilmiştir.

SARAN: Kelime sözlüklerde bulunamamıştır. Kırgız Türkçesi sözlüğünde de “birin” kelimesinin teki olduğu belirtilmiştir (KS, 2011 : 647).

İkileme Kırgız Türkçesinde “birin-serin” şeklindedir (Ulutaş, 2007).

BIT-ŞİT (Kzk) / BİT-ÇİT (YUyg) : Darmadağın, paramparça.

BIT: Basılıp sıkıştırılan bir yerden bir nesnenin fırlamasını anlatan köktür (ZÜLFİKAR:180).

PİT: Patlamayı, dağılmayı, patlamak üzere irili ufaklı bir biçimde kabarmayı, ani hareketleri anlatır (ZÜLFİKAR:254). Eski Türkçede p- ön sesi yoktur. Buna rağmen, günümüz Türk yazı dillerinde, Türkçe kökenli olmalarına karşılık p- ile başlayan sözler bulunmaktadır. Bunlar b- > p- ötümsüzleşmesi ile ortaya çıkan şekillerdir. Eski ve yeni Türk yazı dillerinde bulunmayan p- ön sesi, bütün bu eski ve yeni yazı dillerinde, az sayıda örnekleriyle, b- ön sesinin dal sesi olarak ortaya çıkar. Yansıma sözler dahil, Türkçenin bugünkü yazı dillerinde Türkçe asıllı ve p- ön sesli bir çok söz vardır (Karaağaç, 2012 : 218).

ÇİT: Vurma, çarpma, kırma, dağılma, patlama, yanma ve tutuşmayı anlatır. *çit pıt, çit bit, çit pıt* ikilemeleri de çitirtı pırtı seslerini anlatır (ZÜLFİKAR:200).

Kzk bit-şıt > Yuyg bit-çit

/ɪ/ ünlüsü Karluk grubunda yer alan Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde genellikle ön damaksıl karşılığı olan i’de değişmektedir. Hatta bu lehçelerin alfabelerinde /ɪ/ sesi gösterilmemektedir; ancak Özbek Türkçesinde sadece Һ, ҕ ve ғ ünsüzlerinin; Yeni Uygur Türkçesinde ise sadece ҕ ve ғ ünsüzlerinin yanında kullanıldığında /ɪ/ ünlüsünün varlığı hissedilir. Bu grupta /ɪ/ ünlüsü sadece varlığının hissedildiği yerlerde korunmaktadır (Yalçın, 2013 : 88).

BÜĞİN-ERTEÑ (Kzk) / BÜGÜN-ETE (YUyg): Bugün yarın.

BÜĞİN: (< bu+ kün) şeklindeki kelime Anadolu ağızlarında böpün, boğön, boğun, boğün, boon, böon, bo’un, böğün, böğn, böğön, bön, böön, böyün gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Gülensoy, 2007 : 176). Kelime Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde bugün; Kazak Türkçesinde bugün; Yeni Uygur Türkçesinde bugün şeklindedir.

TTü bugün > YUyg bugün : Gerileyici benzeştirme yoluyla ilk hecedeki kalın ünlü Yeni Uygur Türkçesinde inceltiştir, yani telaffuz damağın ön tarafına çekilmiştir.

Kzk bugün: Kelime “bul” işaret zamiri ile “kün” kelimesinin birleşiminden oluşmuştur. l sesi düşmüş ve bunun sonucunda da iki ötümlü arasında kalan k sesi g’ye dönmüştür. L alıcı ünsüzünün düşmesinin en belirgin örneği, çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda görüldüğü üzere otur- “otur-” fiilinde izlenmektedir. Eski Türkçede oltur- şeklinde olan bu fiilin bünyesindeki / l ünsüzü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de düşmüştür. Bunun yanında ol “o” ve sol “o, şu” işaret zamirleriyle dahi, Kazak yazı dilinde / l ünsüzleri olmaksızın o ve so şeklinde de karşılaşılabilmektedir (KTG, 2004 : 121).

ERTEÑ: ér- “ulaşmak” fiilinden türetilen kelime Eski Türkçede “bilinen ve belirli bir zamanın, olayın arkasından gelen zaman; sonra” manasında kullanılmıştır (ÖTS, 2007 : 1475). Orta Türkçe döneminde de hem “ertesi gün, yarın” hem de “seher vakti, sabah” manalarında kullanılmıştır (KTS,200774). Erte; ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde hem erte hem erde şekli ile görülür (EUTS, 2011 : 75). Karahanlı Türkçesi

döneminde erde, érte ve irtte kullanımı görülmeye başlamış (DLT II, 2013 : 192), Eski Kıpçak Türkçesi döneminde de hem e’li hem i’li kullanım devam etmiştir (KTS, 2007 : 75). Erten (> erte-n); “güneş doğduğunda, doğunca” ağızlarda da “güneşin doğma zamanı, sabahleyin” manasındadır (ÖTS, 2007 : 1476). Kazak Türkçesinde erteñ; Yeni Uygur Türkçesinde ete; Türkmen Türkçesinde erte ve ertir kelimeleri “yarın” manasında kullanılmaktadır.

JAN-JANUVAR (Kzk) / CAN-CANVAR (YUyg) : Bütün canlılar.

CAN: Farsça cān “yaşam” sözcüğünden alıntılanmıştır (Nişanyan, 2012 : 88). “insan ve hayvanların yaşamalarını sağlayan, ölümlerle birlikte bedenden ayrılan madde dışı varlık”; “yaşama, hayat”; “güç, kuvvet; dirilik, canlılık”; “insanın kendi varlığı, özü”; “insan, kimse”; “bir şey yapma isteği, arzu, gönül” anlamlarındadır (ÖTS, 2007 : 749).

CANVAR: Farsça cānvar “canlı yaratık, her çeşit hayvan” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 88). Çağbayır da Farsçadaki şeklinin cān-āver olduğunu belirtmektedir. Kelime Türkiye Türkçesinde canavar “canlı hayvan”, “masalarda geçen vahşi ve yırtıcı hayvan”, “kötü ruhlu, zalim ve gaddar kişi”; “haşarı ve yaramaz çocuk”, “insanlara zararlı hayvanlar” manalarında (ÖTS, 2007 : 753); Yeni Uygur Türkçesinde canvar “canlı, yaşayan” (YUTS, 2008 : 58); Kazak Türkçesinde januvar “hayvan” (KzkTS, 2003 : 161); Türkmen Türkçesinde canavar “hayvan” (TrkmTS, 1995 : 94) manasında kullanılmaktadır.

YUyg canvar > Kzk januvar

Kazak Türkçesi, yapı olarak söz ortasında yan yana gelmesine izin vermediği ünsüzleri içeren yabancı asıllı sözcüklerde ünsüzler arasında bir “ünlü” türetmektedir [KTG, 2004 : 60).

CAN-DİL : Can ve gönül.

DİL: Farsça dil “yürek, (mec.) cesaret” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 135). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde dil “gönül” (YUTS, 2008 : 102); Kazak

Türkçesinde dil “gönül, yürek”, “mantık” (KzkTS, 2003 : 132); Türkmen Türkçesinde dil “gönül” (TrkmTS, 1995 : 160) manalarını karşılamaktadır. Türkmen Türkçesinde bir de “dil, tatma organı”, “lisan”, “deyiş”, “tutsak, esir”, “ibre, çubuk” anlamlarına gelmektedir. Ancak bu anlamlar Eski Türkçe *til* sözcüğü ile ilgilidir. Çünkü Eski ve Orta Türkçe dönemindeki kelime başı t-’lerin bir kısmı Türkmen Türkçesinde d-olmuştur (TLG, 2007 : 244).

Yeni Uygur Türkçesinde Arapça bağlaç ile ikilemeye oluşturulmuştur; *canu-dil*

JIN-ŞAYTAN (Kzk) / CİN-ŞEYTAN (YUyg) : Cin ve şeytan.

CİN: Arapça cinn kökünden alıntı olan kelime Türkiye Türkçesinde “bir şeyi hisseden”; “meleklerle şeytanlardan olup duyu organları ile hissedilmeyen, çeşitli biçimlere girebilme gücüne ve insan ölçülerinin üstünde akla sahip olan latif yaratık”; “masallarda geçen doğaüstü güçlere sahip yaratık”; “akıllı ve zeki kişi” manalarında (ÖTS, 2007 : 819); Kazak Türkçesinde jin “cin” (KzkTS, 2003 : 193); Yeni Uygur Türkçesinde cin “cin” (YUTS, 2008 : 62); Türkmen Türkçesinde cin “cin” (TrkmTS, 1995 : 100) manasında kullanılmaktadır.

ŞEYTAN: İbranice şātān “düşman, rakip” > Arapça şeytān sözcüğünden alıntılanan kelime Türkiye Türkçesinde “Kur’an-ı Kerim’de, Kutsal Kitap’ta, Hristiyan ve Yahudilerin diğer din kitaplarında isyancı meleklerin, kötü ruhların başı olarak nitelenen varlık, iblis”, “genel olarak kötü melek”, “mec. bir kötülüğe yönelttiği düşünülen dürtü, kötü niyet”, “mec. kurnaz ve genellikle kötü kimse”, “mec. (çocuk için) akıllı ve yaramaz”, “mec. (kişi için) kurnaz ve genellikle kötü olan” (ÖTS, 2007 : 4469); Yeni Uygur Türkçesinde şeytan “şeytan” (YUTS, 2008 : 377); Kazak Türkçesinde saytan “şeytan”, “ağız. arabozucu, fitneci, fesat çıkarıcı” (KzkTS, 2003 : 460) ve saytan “iblis, şeytan”, “ağız. lanetlenmiş, lenetli” (KzkTS, 2003 : 622); Türkmen Türkçesinde şeytan “şeytan”, “mec. hilekar, düzenbaz” (TrkmTS, 1995 : 606) şeklinde ve manalarındadır.

şeytan > Kzk saytan

Kazak Türkçesinde alıntı sözlerin gerileyici benzeştirme yoluyla damak uyumu oluşturulduğunu daha önce belirtmiştik. Kelimedeki ikinci hecedeki kalın ünlünün etkisiyle ilk hecedeki ince ünlü kalınlaşmıştır.

ş > s

Kazak Türkçesini diğer pek çok Türk lehçesinde ayıran en belirgin seslik özelliklerden biridir ve birkaç istisnası dışında tamamen kurallıdır (KTG, 2004 : 82).

Bu ikilemeden başka aynı anlama gelen Kazak Türkçesinde jin-jıbir ikilemesi de mevcuttur;

Jin-jıbir: Cin şeytan. (Kazak Türkçesi)

JIBIR: Kelime ikilemenin vermiş olduğu anlamdan bir hayli uzaktır. Kazak Türkçesinde jıbir “kımlı, kıpırtı” (KzkTS, 2003 : 190); Kıpçak Türkçesinde cıbir “su üzerindeki pürüzler” (KS, 2011 : 207) manasındadır. Kelimeye diğer Kıpçak lehçelerinde rastlanmadığı için kelimenin “şeytan” ile bir ilgisi var mı yok mu bilemiyoruz.

ŞAY-PAY (Kzk) / ÇAY-PAY (Trkm, YUyg) : Çay ve çayın yanında yenilen hafif yiyecekler.

ÇAY: Nişanyan kelimenin Farsça çāy “1.yapraklarından içecek yapılan bir bitki, 2.bu bitkiden yapılan içecek” sözcüğünden alıntı olabileceğini ancak bunun kesin olmadığını söylemektedir. Bu konu ile ilgili “Çin kökenli olan bitki 17.yy ortalarına doğru Batı Avrupa ve Rusya’da tanındı. Asya ve Doğu dillerinde Gwangdong lehçesinden alınan *ça’* biçimi yaygınken, Batı Avrupa dillerinde aynı sözcüğün Xiamen lehçesinden Holandalı tüccarlar vasıtasıyla alınan *tê* biçimi benimsenmiştir. Türkçe sözcük, Rusçadan veya doğrudan Portekizceden veya Portekiz vasıtasıyla ulaştığı Hindistan’dan Farsça yoluyla alınmış olabilir. Türkçe sözcük ilk kez Damadzade Ahmed Efendi’nin 1731 tarihli *Çay Risalesi’nde* yaygın kullanım buldu” şeklindeki görüşlerini belirtmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%A7ay1&lnk=1>, 15 Mayıs 2014). İkileme

karşılaştığımız 3 lehçemizde bulunsa da yine bu anlamı sağlayan ve “çay” kelimesinin kullanıldığı “şay-su” ve “çay-çörek” ikilemeleri de mevcuttur;

Çay-çörek: Hafif yemek, çayla birlikte yenilen yiyecek. (Türkmen Türkçesi)

ÇÖREK: Türkiye Türkçesinde “az yağlı, bazen şekerli ve yumurtalı, gevrekçe bir hamur işi”ni (TS, 1998 : 503); Türkmen Türkçesinde “ekmek” kelimesini (TrkmTS, 1995 : 126) karşılamaktadır. Divan-ı Lügati’t-Türk’te de geçen çörek “çörek” kelimesi (DLT II, 2013 : 159); Eski Kıpçak Türkçesinde çörek ve şörek “çörek, somun” (KTS, 2007 : 53) şeklinde görülmesine rağmen günümüz Kıpçak lehçelerinden sadece Kumuk Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır (Pekacar, 2011 : 107).

Şay-suv: Çayın yanında ikram edilen hafif yiyecekler. (Kazak Türkçesi)

SUV: Köktürkçe sub “su, ırmak” (Tekin, 2010 : 167) kelimesinden evrilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde “suv” (EUTS, 2011 : 212); Karahanlı Türkçesinde “suv” ve “suf” (DLT II, 2013 : 543); Esk Kıpçak Türkçesinde “su”, “suf”, “suv” (KTS, 2007 : 242) şekilleri ile karşılaşmaktayız. İncelediğimiz lehçelerden sadece Yeni Uygur Türkçesinde su; Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde de suv şeklindedir. Ses değişimi ile ilgili olarak Günay Karaağaç şu açıklamayı yapmıştır: “-b > -v :Son seste ötümlü dudak ünsüzü -b’nin düzensiz olarak yarı ünlüleşmesini, iç seste olduğu gibi, Eski Türkçenin Uygur dönemi eserlerinden itibaren görmekteyiz. Bu değişiklik, Türkçenin son ses durumundaki ötümlü patlamalı ünsüzleri, Uygur devrinden itibaren akıcılaşma ve yarı ünlüye dönüşme yoluna girmiş ve bu değişme, tarihsel ve çağdaş Türk dillerine yayılarak genelleşmiştir. Son seste önce -v yarı ünlüsüne dönen -b sesi, daha sonra -b > -v > -y biçiminde çıkış yerini de değiştirerek -y olmuştur. Son seste -b > -v değişmesiyle /-v/; -b > -v > -y değişmesiyle de /-y/ yarı ünlülerine dönüşen -b sesi zaman zaman sa düşerek sıfırlaşır. ET sub > suv > TT *suy > su” (Karaağaç, 2012 : 179-180).

ÇÖL-BEYEBAN (Trkm) / ÇÖL-BAYAVAN (YUyg) : Çöl, sahra.

ÇÖL: “kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi” anlamına gelmektedir (TS, 1998 : 502). Türkiye, Azerbaycan, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Yeni Uygur Türkçelerinde “çöl”;

Başkurt Türkçesinde “sül”; Tatar Türkçesinde “çül”; Kazak Türkçesinde “şöl” şekilleri kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 138-139). Kelime Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır ve “çör çöp” manasını ifade etmeye başlamıştır (TARAMA:70). Türkiye Türkçesi ağızlarında “sahra” anlamından ayrı “oturulan yer, yurt”; “tarlanın su biriken, çimenli ve bataklık olan yerleri”; “sazlık yer”; “azıcık kazınca su çıkan yer”; “arazi”; “but, sağrı” manaları da vardır (DS, 1993 : 1282). Nişanyan kelimenin Moğolca çöl “bozkır, tarım yapılan yer” sözcüğü ile eş kökenli olduğunu belirtmektedir. Dofer, Moğolca sözcüğün Türkçeden alıntı olduğunu savunur. Ancak Orhun yazıtlarındaki kuşkuyla bir örnek dışında Eski Asya Türkçesinde bu sözcüğe rastlanmaz (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%A7%C3%B6l&x=0&y=0>, 2 Mayıs 2014). Tuncer Gülensoy da kelimenin Türkçe metinlerde 15.yy’dan önce bulunmadığını ve Clauson’un “çülig” şeklinde yorumladığını söylemektedir. Clauson “çülig” maddesinde bu kelimenin İstemi Han’ın cenaze törenine temsilci gönderen ülkelerin listesinde Türkçede okunduğunu, kelimenin chü li(g) gibi bazı isimlerin Çince bir temsilcisi gibi görüldüğünü ve çöllük olarak da okunduğunu ayrıca çöl “bozkırlara ait olan” olarak tanımlandığını belirtmiştir. Fakat bunun imkansız olduğunu söyler. Çünkü çöl, Türk dilinin Çağatayca’dan daha erken bir döneminde izlenemeyen bir Moğolca kelimedir. Bu kelime belki aynı derecede açıklanamayan çülig kelimesi ile bağlantılıdır (Clauson, 1972 : 420). Clauson bu açıklamasının kesin bir etimolojik temele bağlı olmadığı için sadece varsayımsal olduğunu da eklemiştir.

BAYAVAN: çöl manasına gelen Farsça kökenli kelimelerden biridir (YUTS, 2008 : 33). Türkiye Türkçesinde “beyaban”; Türkmen Türkçesinde “beyeaban”; Yeni Uygur Türkçesinde “bayavan” şekillerindedir.

beyaban > YUyg bayavan

Kelime Yeni Uygur Türkçesinde gerileyici benzeştirme yoluyla ilk hecedeki ince ünlüyü, kalın ünlüye dönüştürmüştür.

-b- > YUyg -v-

Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler ile bazı Eski Türkçedeki kelimelerde iç seste /b/ Yeni Uygur Türkçesinde /v/ olmuştur (TLG, 2007 : 368).

Yeni Uygur Türkçesinde bu anlamda olan, fakat farklı kelimelerle oluşturulan “deşt-sehra”, “deşt-yavan” (YUTS, 2008) ve “deşt-bayavan” (Öztürk, 2008) ikilemelerini görmekteyiz;

Deşt-sehra: Bozkır ve sahra. (Yeni Uygur Türkçesi)

DEŞT: “çöl” anlamına gelen bir başka Farsça kökenli kelimelerden birisi de “deşt” kelimesidir (ÖTS, 2007 : 1184). Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimeye Türkmen Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde de rastlanmamıştır.

SAHRA: “çöl” anlamına gelen Arapça kökenli bir kelimedir (ÖTS, 2007 : 4022). Yeni Uygur Türkçesinde sehra; Türkmen Türkçesinde “sähra”; Kazak Türkçesinde “sahara” şeklindedir (KTLS I, 1991 : 734-735).

Deşti-yavan: Bozkır, çöl. (Yeni Uygur Türkçesi)

YAVAN: Yaşar Çağbayır sözlüğünde Farsça kökenli olan “yaban” kelimesinin “beyaban” kelimesiyle ilgili olduğunu belirtmiştir (ÖTS, 2007 : 5144). Kelime Türkmen Türkçesinde *yaban* “kır, yaban” (TrkmTS, 1995 : 668); Yeni Uygur Türkçesinde *yavan* “çöl”, “tenha yer” (YUTS, 2008 : 461) şeklindedir.

DÄLME-DÄL (Kzk) / DELMU-DEL (YUyg) : Tam, tam tamına.

DÄL: Kazak Türkçesinde däl “tam, doğru, net, tıpatıp, tastamam, aynen” (KzkTS, 2003 : 120); Yeni Uygur Türkçesinde del “tam, aynen, uygun” (YUTS, 2008 : 96); Kırgız Türkçesinde dal “tam tamına, noktası noktasına” (KS, 2011 : 293) şeklindedir. Kelimeye sadece bu üç lehçede ve Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlamaktayız. Çağbayır kelimenin tal > dal şeklinde olduğunu belirtir ve “düz”; “çıplak, yalın, örtüsüz”; “(hayvan için) zayıf ince”; “tam” anlamlarında kullanıldığından bahseder. Ağızlarda dal açıkta kalmak “tamamen meydanda kalmak”; dal ikindin “tam ikinci vakti” gibi kullanımlar vardır (ÖTS, 2007 : 1081). Dikkati çeken bir durum ise; kelimenin geçtiği 3 lehçeden ikisinde, kelimenin t- ile başlaması beklenirken 3’ünde de d’li şeklindedir.

dälme-däl ve *delmu-del* ikilemeleri Vecihe Hatiboğlunun “sorulu ikileme” (Hatiboğlu, 1971 : 22) olarak tanımladığı gruba dahildir.

Kzk dälme

Kazak Türkçesinde sonu ünlüyle veya sedalı ünsüzlerle (m, n, ñ, z hariç) biten kelimelerden sonra soru eki -ma, -me şeklindedir (TLG, 2007 : 455).

YUyg delmu

Yeni Uygur Türkçesinde soru eki -mu şeklinde daima yuvarlak şekillidir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak eklendiği isme bitişik yazılır (TLG, 2007 : 378)

“tam, tamına” manasını veren Kazak Türkçesinde “daqpa-daq” ve “sözbe-söz” ikilemeleri de kullanılmaktadır;

Daqpa-daq: Dosdoğru, tamı tamına. (Kazak Türkçesi)

DAQ: Kazak Türkçesinde kullanılan bir ikileme olmasına rağmen daq kelimesi müstakil te başına “leke, benek”; Kazak ağızlarında da “eksiklik, noksanlık” (KzkTS, 2003 : 117). gibi ikilemenin anlamından oldukça farklı anlamlara gelmektedir. Fakat “tam” manasına gelen “taq” şeklidir (KzkTS, 2003 : 513). Buna rağmen ikileme *taqpa-taq* şeklinde değil de *daqpa-daq* şeklinde tercih edilmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde taq “tam”, “tek, çift olmayan” (YUTS, 2008 : 385); Kırgız Türkçesinde tak “tam”, “tek”, “leke” (KS, 2011 : 697); Kazan Tatarcasında taq “tek, bir”, “tek başına, yalnız” (Öner, 2009 : 260); Kumuk Türkçesinde taq “tek sayı, tek sayılı, tek” (Pekacar, 2011 : 322) anlamlarındadır.

daq+pa: Kazak Türkçesinde sedasız ünlülerle biten kelimelerden sonra soru eki -pa, -pe şeklindedir (TLG, 2007 : 456)

Sözbe-söz: Kelimesi kelimesine, tam tamına. (Kazak Türkçesi)

SÖZ: “bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelim” (TS, 1998 : 2023) manasında, Eski Türkçe döneminden bu yana kullanılan bir kelimedir. Kelimenin fiil şekli ile (sözleş-) ilk olarak Orhun Kitabelerinde karşılaşırız. Bu dönemde “söz” manasında “sab” kelimesi kullanılmaktaydı. “sab” Türkiye Türkçesinde

sav şekline dönüşmüştür ve “iddia, tez” manasını ifade ederek anlam değişmesinde uğramıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde “söz” hem *kelime* hem de *emir* manasında kullanılmaktaydı (EUTS, 2011 : 210). Kelime günümüze kadar aynı manada kullanılmaya devam etmiştir. Şekil olarak da ses değişimine fazla uğramamıştır. Kaşgarlı Mahmut Azerbaycan, Kırım, Çağatay, Kazak-Kırgız, Kara Kırgız diyalektlerinin “söz” şeklini kullanılırken Uygur, Altay, Şor diyalektlerinin “sös” şeklini kullandığını belirtmiştir (DLT II, 2013 : 535). Günümüzde de Başkurt Türkçesi hüz, Tatar Türkçesi süz, diğer lehçelerde söz şeklini kullanmaktadırlar (KTLS I, 1991 : 794-795).

söz+pe: Kazak Türkçesinde m, n, ñ ve z sedalı ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra soru eki -ba, -be şeklindedir (TLG, 2007 : 455).

TİM-TİRİS (Kzk) / DIM-DİRS (Trkm) : Çok sessiz.

DİM: Türkmen Türkçesinde “pek çok” ve “hiç, asla” manasına gelen kelimenin fiil formu da dım- “susmak” olarak kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 154). Tıpkı Türkmen Türkçesindeki gibi Kazak Türkçesinde de *tım* “pek çok” manasında iken, tımray-fiilinin “sessiz sedasız oturmak” manasında kullanıldığını görmekteyiz (KzkTS, 2003 : 568). Bulduğumuz fiillerden yola çıkarak sözlükte başka bir anlamı verilse de dım/tım kelimesinin “sessizlikle” ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Kırgız Türkçesinde de rastladığımız “tım-tırs” ikilemesi haklı olduğumuzu göstermektedir. *tım* sözcüğü Kırgız Türkçesinde “sükunet, sessizlik” anlamında kullanılmaktadır (KS, 2011 : 730).

DİRS: İkilemenin ikinci kelimesinin tek başına kullanımına sadece Kırgız Türkçesinde rastlamaktayız. Taklidi bir ses olduğunu öğrendiğimiz kelime “çatırtı, gıcırtı, kıtırtı” manasına gelmektedir (KS, 2011 : 734).

Trkm dım dırs > Kzk tım tırs: Ön ses t-, eski ve yeni Türk yazı dillerinin çoğunda korunmaktadır (Karaağaç, 2012 : 229).

Ön ses durumundaki t-'nin ötümlüleşerek d-'yi oluşturması Oğuzca ile onun bugünkü varisleri olan Türkiye Türkçesi, Azerice ve Türkmenceye ait düzenli bir değişiklik olmakla birlikte, dağınık olarak diğer Türk dillerinde de görülür. Oğuzcada

başlayan bu değişikliği Kaşgarlı'dan başlayarak izleyebilmekteyiz (Karaağaç, 2012 : 230).

İkileme Kırım Tatarcasında “tım-tırış” şeklindedir (Şavk, 2003 : 4).

DOGRUDAN-DOGRI (Trkm) / TOĞRİDİN-TOĞRA (YUyg) : Doğrudan doğruya.

DOĞRU: Eski Uygur Türkçesinde toğrı ve toğru (EUTS, 2011 : 243) şeklindeki kelimenin fiil formu Karahanlı Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde togru-“doğrulmak, yönelmek” manasındadır (DLT II, 2013 : 633). Kelime Türkiye Türkçesinde “bir nokadan diğer noktaya kadar hiç eğilip bükülmeden, yön değiştirmeden, dümdüz uzanan”, “gerçeğe uygun olan; sahici”; “akla ve mantığa uygun düşen”, “haklı, yerinde, isabetli”, “bir şeyin aslı, gerçeği olan şey”, “yanlızsız ve yalansız olarak”, “yönelmiş olarak”, “hiç sapmadan” gibi çeşitli manaları karşılamaktadır (ÖTS, 2007 : 1258). İkileme Türkiye Türkçesinde de mevcuttur. Ancak Türkiye Türkçesindeki ikilemenin ikinci ögesi yönelme halk eki almıştır;

TüTk doğru+dan doğru+(y)a

TrkmTk dogru+dan dogru

YUygTk toğri+din toğra

Yeni Uygur Türkçesinde ayrılma eki Eski Türkçe ve Çağatay Türkçesinde olduğu gibidir. Yalnızca Yeni Uygur Türkçesinde /ı/ sesi olmadığı için ek “-din; -tin” olarak iki şekilde kullanılır. Diğer lehçelerde ise “-DAn” şeklindedir.

DÄRİ-DERMAN (Trkm) / DORA-DERMAN (YUyg) : İlaçlar.

DORA: Farsça dârû “ilaç” kelimesinden alıntılanmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde dora “ilaç, em, deva” (YUTS, 2008 : 105); Türkmen Türkçesinde dâri “barut”, “silah” ve “ilaç” (TrkmTS, 1995 : 140); Kazak Türkçesinde dâri “ilaç”, “ağız. gerekli, lüzum olan”, “barut” (KzkTS, 2003 : 122) şeklindedir.

DERMAN: Farsça darmān “ilaç, tedavi” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 129). Yeni Uygur Türkçesinde derman “ilaç, em, deva” ve “kuvvet, güç, kudret” (YUTS, 2008 : 98); Türkmen Türkçesinde “ilaç, deva, çare” (TrkmTS, 1995 : 151); Kazak Türkçesinde dārmen “derman, güç, mecal” (KzkTS, 2003 : 122) manalarında kullanılmaktadır.

Aynı ikilemeye Özbek Türkçesinde “dori darmon”; Kırgız Türkçesinde “darı-durman” (KS, 2011 : 298); Karaçay-Malkar Türkçesinde “darman-darı” (Tavkul, 2000 : 182) şekilleriyle rastlamaktayız.

DORA-DERMEK (YUyg) / DÄRİ-DERMEK (Kzk) : İlaçlar.

DERMEK: “dora-dermek” iklemesine Kazak Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi dışında bir de Kırgız Türkçesinde “darı-dernek” (KS, 2011 : 298) şekli ile karşımıza çıkmıştır. Ancak bu üç lehçenin sözlüğünde de “dermek” kelimesinin manası bulunmamaktadır. Eğer kelime Eski Türkçe tér- “dermek, toplamak” fiili ile ilgili olsaydı kelime başında -d yerine t- sesi olurdu. Muhtemelen yabancı kökenli olan sözcük bu lehçelerde tek başına kullanılmamakta, sadece bu ikileme de kullanılmaktadır.

DOST-YAR (Trkm) / DOS-JAR (YUyg) : Eş dost.

DOST: Farsça dōst “arkadaş, yar” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 143). Kazak Türkçesinde dos; Yeni Uygur Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde dost şeklindedir. Söz sonunda Kazak Türkçesi için yan yana gelemeyecek belirli ünsüz çiftlerinden biri eğer *t* ise, dil bazen buradaki *t*'yi düşürerek kuralı uygulamaya koyabilir. Bunlardan özellikle *st* ünsüz çiftinin Kazak Türkçesi hançeresi tarafından telâffuzu mümkün değildir. Bu durum bazen *st* ünsüz çiftinin sonuna bir ünlü ekleyerek çözülrken, bazen de özellikle alıntı sözlerde sondaki *t* sesi düşürülmektedir (KTG, 2004 : 124).

YAR: Farsça yār “yardımcı, arkadaş” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 670). Kelime Kazak Türkçesine ve Yeni Uygur Türkçesinde geçtiğinde anlam genişlemesine uğramıştır. Standart Kazak Türkçesinde “yar, eş, zevce, sevgili”; Kazak Türkçesi ağızlarında “dost, dayanak” (KzkTS, 2003 : 162); Yeni Uygur Türkçesinde “dost, arkadaş”; “sevgili, yar” (YUTS, 2008 : 459) manasında kullanılmıştır. Türkmen Türkçesinde ise anlamı değişmiş sadece “sevgili” manasını karşılamaktadır (TrkmTS, 1995 : 678).

Trkm yar > Kzk jar: *j* sesinin Türkçede asli olarak bulunduğunu söylemek güçtür. Ancak diğer pek çok Kıpçak lehçesinde mevcut olan söz başındaki *y*'leri *c*'leştirme eğilimi Kazakçada neredeyse kurallaşmış haldedir ve son dönemde özellikle yapay alfabe operasyonları neticesinde bu *c*'ler *j*'ye dönüştürülmüştür (KTG, 2004 : 45).

DUŞMA-DUŞ (Trkm) / TUSPA-TUS (Kzk) : Karşı karşıya, yüz yüze.

DUŞ: Türkmen Türkçesinde duş “yakın, civar, denk, yaşıt” (TrkmTS, 1995 : 178); Kazak Türkçesinde tus “taraf, yan”, “yön”, “karşı taraf”, “zamanında” (KzkTS, 2003 : 557) manasındadır.

EĞRİ-BUGRİ (Trkm) / EĞRİ-BÜGRİ (YUyg) : Eğri büğrü.

EĞRİ: “bükme, kıvrık hale getirmek” anlamına gelen *eğ-* fiilinden türetilmiştir, “egir-” fiilinden evrilmiştir (Nişanyan, 2012 : 154). “eğ-” fiili Eski Türkçeden günümüze anlamında değişiklik olmadan kullanılmaya devam etmiştir. Eski Kıpçak Türkçesinde “eñ-“ ve “ig-” şekilleri de mevcuttur (KTS, 2007 : 70). *egir-* fiili de Eski Uygur döneminde “eğirmek, çevirmek, kuşatmak” anlamına gelmektedir. Bu dönemde *engirmek* ve *egermek* kullanımları da mevcuttur (EUTS, 2011 : 69). *engirmek* “çark çevirmek, yün eğirmek, döndürmek” anlamlarına da gelmektedir. Karahanlı döneminde de “ergim” burgaç, düden; “egri” eğri; “eğril-” sarılmak ve ip eğirmek anlamlarında kullanılmaktaydı (DLT II, 2013 : 172). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *egir-*, *igir-* ve *iyir-* fiilleri “ip eğirmek, bükme” manasında kullanılmaktaydı (KTS, 2007 : 70). Çağatay Türkçesinde ise *engir-* “çevirmek” manasındadır (Güzeldir, 2002 : 55). Kelime

Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde *eğri*; Kazak Türkçesinde *iyir* veya *iyrek*; Kırgız Türkçesinde *iyri*; Özbek Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde *egri*; Azerbaycan Türkçesinde *eyri* olarak kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 204-205).

eğri: g > ğ

Ünlülerin komşuluğundaki -g- iç sesinde görülen bu -g- > -ğ- patlama ve sürtünme yitimi sonucu yarı ünlüye doğru gidiş hadisesidir (Karaağaç, 2012 : 194).

iyir: g > y

İç ses durumundaki -g- sesi, Kıpçakçada ve onun varisi çağdaş yazı dillerinde ya erimiştir, ya da ön damak yarı ünlüsü -y-'ye dönüşmüştür. Bu değişiklik tarihsel Kıpçak yazı dilinden bu güne kadar düzensiz olarak görülür (Karaağaç, 2012 : 195).

iyir: e > i

Günay Karaağaç *ünlü incelmeleri* ses hadisesini “Bazı ünlü veya ünsüzlerin ç,ş,y,l etkisiyle sözün türlü hecelerdeki kalın ünlülerin veya ünlülerden birinin ince sıraya geçmesi biçiminde görülür.” şeklinde açıklamıştır (Karaağaç, 2012 : 145).

BÜGRİ: “bük-” fiilinden türetildiği düşünülebilir. Eski Uygur Türkçesinde *bügrü*; Karahanlı Türkçesi döneminde *bügrü*, *bukri*, *bükrü*; Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *bügrü*, *bükri*, ve *bükrü* şekillerinde tek başına kullanılan kelime, günümüzde de Özbek Türkçesinde tek başına kullanılmaktadır (Durgut, 2004). Kelime “bükülmüş şey” manasında kullanılırken sadece Eski Kıpçak Türkçesi döneminde “kambur” manasındadır (KTS, 2007 : 39).

İkileme Kazak Türkçesinde “iyrek-iyrek”, “iyir-iyir” ve “iyemek-iyemek”; Türkmen Türkçesinde *egri* *bugrının* yanı sıra “egrem-egrem” ve “egrem-egrem”, Hakas Türkçesinde “igir-pügür”, Kırgız Türkçesinde “iyri-buyru” (Ulutaş, 2007) şeklindedir.

EKİN-TİKİN (Trkm) / ÉKİN-TÉKİN (YUyg) : Ekim dikim, tarım işleri.

EKİN: Eski Türkçe ek- “bir şeyi ekmek” (EUTS, 2011 : 70), (DLT II, 2013 : 173) fiilinden türetilmiştir. Kaşgarlı Mahmut’a göre ekin “çiftlik, ekin ekilen yer” sözcüğü

Oğuzcadır (DLT II, 2013 : 174). Orta Türkçede ise kelime “ekin, tahıl” kelimelerini karşılamaktadır ve bu dönemde *ikin* şekli de mevcuttur (KTS, 2007 : 71). Kelime Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ekin (TrkmTS, 1995 : 195), (YUTS, 2008 : 123); Kazak Türkçesinde egin (KzkTS, 2003 : 136) şeklindedir. Eski Türkçede kelime “ekin yapılan yer”i karşılıyorken, 3 lehçede de bu anlamını yitirmiştir ve “ekin, hububat”ı karşılıyor olmuştur.

TİKİN: Eski Türkçe tik- “dikmek” (EUTS, 2011 : 239) fiilinden türetilmiştir. Fiil Karahanlı Türkçesinde “bir şeyi delmek”, “dürtmek”, “sokmak”, “(ağaç) dikmek”, “bir şeyi dik hale getirmek”, “dikiş dikmek” (DLT II, 2013 : 620); Eski Kıpçak Türkçesinde “dikiş dikmek”, “lokma almak”, “(ağaç) dikmek”, “(göz) dikmek”, “dik koymak, bir şeyi bir yere dikmek”, “yukarı kaldırmak”, “vekil tutmak, yerine atamak”, “tıkmak”, “dili ile incitmek” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (KTS, 2007 : 275). Eski Kıpçak Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde hem t’li hem de d’li şekilleri kullanılmaktadır (Güzeldir, 2002 : 244/327). Kazak Türkçesinde tigin “dikim, dikme işi” (KzkTS, 2003 : 571); Türkmen Türkçesinde tikin “dikiş” (TrkmTS, 1995 : 629) şeklindeki kelimenin Yeni Uygur Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır.

ER-TOQIM (Kzk) / ÉGER-TOQUM (YUyg) : Eyer takımı.

ER: “eyer” anlamındaki kelime Kazak Türkçesinde er; Yeni Uygur Türkçesinde éger, Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde “eyer”, Anadolu ağızlarında da “eer”, “yeer” ve “yeher” şeklindedir. İlk olarak Karahanlı Türkçesinde rastladığımız eder “eğer, hayvan eğeri” sözcüğünden evrilmiştir (DLT II, 2013 : 167). Eski Kıpçak Türkçesinde eger, egir, iyer, izer (KTS, 2007 : 78); Çağatay Türkçesinde iger (Güzeldir, 2002 : 99) şekillerinde görülür.

ETü eder > Trkm eyer: Ötümlü diş-damak patlayıcı -d- iç sesinin, damak yarı ünlüsüne dönüşmesi, Eski ve yeni Türk yazı dilleri arasındaki en belirgin ses değişmelerinden biridir. Bu değişme, on birinci yüzyılda büyük ölçüde tamamlanmış, -d- iç sesi, çeşitli Türk boyları arasında -d-, -z-, -z-, -r- ve -y- seslerine dönüşmüştü. Bu yüzden bu değişiklik eski ve yeni Türk yazı dillerinin hepsini ilgilendirir. Bugünkü Türk şivelerinde, Etü -d-/ -d > -y-/ -y gelişmesi Oğuz, Kıpçak ve Karluk Türkçeleri yanında,

Güney Sibiryaya Türkçesinin Oyrot, Teleüt, Lebed, Tuba, Tölös ve Baraba ağızlarında görülür (Karaağaç, 2012 : 188).

er (< eyer < eder): Yarı ünlü bir ses olan -y-, düşmeye mütemayil bir sestir.

TOQIM; İlk kez Muhakemet'ül-Lügateyn'de geçen kelime Moğolca *tokom* sözcüğünden alıntılanmıştır (ÖTS, 2007 : 4851). Kazak Türkçesinde “atın sırtına eyerin batmaması için iki kat halinde keçeden yapılan örtü, teğelti” (KzkTS, 2003 : 541) manasındaki bu kelime Yeni Uygur Türkçesinde “toqum” veya “toqam” şeklinde kullanılır (YUTS, 2008 : 417).

Toqım: Kazak ünlü uyumunun düzlük-yuvarlaklık bölümünde Türkiye Türkçesindeki uyumun kurallarının geçerli olmasını sağlayan seslerden biri de /o/dur. Yazı dilinde /o/dan sonra ancak “ı ve a” sesleri gelir (KTG, 2004 : 156).

İkileme “eer-tokum” şeklinde Kırgız Türkçesinde de mevcuttur (Ulutaş, 2007).

KEY-KEYDE (Kzk) / GAY-GAYIDA (YUyg) : Bazen, seyrek, ara sıra.

GAY: Farsça kâh “kimi zaman, bazen” kelimesinden evrilen “gay”, Yeni Uygur Türkçesinde de aynı anlama gelmektedir (YUTS, 2008 : 132). Türkiye Türkçesinde kah; Kazak Türkçesinde keyde; Kırgız Türkçesinde kēde; Yeni Uygur Türkçesinde gah ve gayida; Türkmen Türkçesinde kâte şeklindedir (KTLS I, 1991 : 424-425). Keyde (Kazak Türkçesindeki şekli) sözcüğündeki y' nin Kırgız Türkçesinde eridiğini görmekteyiz bu erimeden dolayı da e ünlüsü uzamıştır. Kelimenin Türkmen Türkçesindeki durumunu da bu şekilde açıklayabiliriz.

HAL-AHUVAL (Kzk) / HAL-AHVAL (Trkm) / HAL-EHVAL (YUyg) : Durum, hal.

HAL: Arapça hāl “1.durum, 2.görünüm, varoluş evresi, 3.şimdiki zaman” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 223). Kazak Türkçesinde hal “güç, kuvvet, derman”, “hal, durum, vaziyet” (KzkTS, 2003 : 609); Yeni Uygur Türkçesinde hal “hal,

durum” (YUTS, 2008 : 147); Türkmen Türkçesinde hal “durum” ve “(dilbilgisi terimi)belirteç” (TrkmTS, 1995 : 328) manasındadır.

AHVAl: Arapça hāl sözcüğünden Arapça “ef’al” çokluk veziniyle türetilmiştir. Ancak Türk lehçelerinde şekil aynen alınsa da Arapçadaki gibi çokluk ifade etmemektedir. Türkmen Türkçesinde ahval “durum” (TrkmTS, 1995 : 26); Kazak Türkçesinde ahuval “durum” (KzkTS, 2003 : 57); Yeni Uygur Türkçesinde ehval “durum” (YUTS, 2008 : 110) şeklindedir.

ehval > ahuval: Kazak Türkçesi, yapı olarak söz ortasında yan yana gelmesine izin vermediği ünsüzleri içeren yabancı asıllı sözcüklerde ünsüzler arasında bir “ünlü” türetmektedir [KTG, 2004 : 60).

Ehval > Trkmn ahval , Kzk ahuval : Türkmen Türkçesin ve Kazak Türkçesinde gerileyici benzeştirme yoluyla kelimenin ilk hecesindeki ince ünlü kalınlaşmıştır.

HARPMA-HARP (Trkm) / HERPMU-HERP (YUyg) : Harf harf, harfi harfine.

HARP: Arapça harf “1.mızrak veya kılıcın keskin ağzı, 2.yazı birimi, harf” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 229). Kelime Türkiye Türkçesinde harf; Kazak Türkçesinde ärip; Türkmen Türkçesinde harp; Yeni Uygur Türkçesinde herp şeklindedir (KTLS I, 1991 : 312-313). Yeni Uygur Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde alınma kelimelerdeki f ünsüzü, p’ye dönmektedir.

Arapçadan Yeni Uygur Türkçesine giren ve sonu çift ünsüzle biten kelimelerde söz konusu ünsüzler arasında ünlü uyumuna göre /ä/, /a/, /i/ ,/u/ ve /ü/ ünlülerinden biri türer. (TLG, 2007 : 366). Fakat bu kuralın “herp” sözcüğü için uygulanmadığını görmekteyiz.

Arapça harf > Kzk ärip: Gırtlak ünsüzü h’nin, bütün Türk lehçelerindeki gibi Kazak Türkçesinde de bulunmaması, h’nin bir şekilde bertaraf edilmesi ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu sebepten Kazakça, h’yi ya q’ya çevirmekte veya olduğu gibi düşürmektedir. Olay, hem söz başında hem söz içinde hem de söz sonunda görülür (KTG , 2004 : 121). Kazak Türkçesinde “-yt, -lt, -nt, -rt” ünsüz çiftiyle bitmeyen

sözcükler, alıntı olsun, Türkçe asıllı olsun, ünlü takviyesiyle Kazakçanın ünsüzlerin söz sonunda birleşmeleri kaidesine uygun hale getirilirler. Sözü edilen ünlü takviyesi, çoğunlukla dar bir ünlünün (ı,i) kurala uymayan ünsüz çiftinin arasına girmesiyle olur (KTG, 2004 : 111-112).

harp+ma: Kazak Türkçesinde sonu ünlüyle veya sedalı ünsüzlerle (m, n, ñ, z hariç) biten kelimelerden sonra soru eki -ma, -me şeklindedir (TLG, 2007 : 455).

Bu anlamı sağlamak için ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde *sözmu-söz* ikilemesi de kullanılmaktadır.

Sözmu-söz: Harfi harfine. (Yeni Uygur Türkçesi)

SÖZ: “bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelim” (TS, 1998 : 2023) manasında, Eski Türkçe döneminden bu yana kullanılan bir kelimedir. Kelimenin fiil şekli ile (sözleş-) ilk olarak Orhun Kitabelerinde karşılarız. Bu dönemde “söz” manasında “sab” kelimesi kullanılmaktaydı. “sab” Türkiye Türkçesinde sav şekline dönüşmüştür ve “iddia, tez” manasını ifade ederek anlam değişmesinde uğramıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde “söz” hem *kelime* hem de *emir* manasında kullanılmaktaydı (EUTS, 2011 : 210). Kelime günümüze kadar aynı manada kullanılmaya devam etmiştir. Şekil olarak da ses değişimine fazla uğramamıştır. Kaşgarlı Mahmut Azerbaycan, Kırım, Çağatay, Kazak-Kırgız, Kara Kırgız diyalektlerinin “söz” şeklini kullanılırken Uygur, Altay, Şor diyalektlerinin “sös” şeklini kullandığını belirtmiştir (DLT II, 2013 : 535). Günümüzde de Başkurt Türkçesi hüz, Tatar Türkçesi süz, diğer lehçelerde söz şeklini kullanmaktadırlar (KTLS I, 1991 : 794-795).

söz+mu: Yeni Uygur Türkçesinde soru eki -mu şeklinde daima yuvarlak şekillidir (TLG, 2007 : 378).

HAT-HABAR (Kzk, Trkm) / XET-XEVER (YUyg) : Mektupla bildirilen haber.

HAT: Arapça xatt “1.çizgi çizme, yazı yazma, 2.çizgi, çizim, yazı” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 231). Kazak Türkçesinde hat “mektup”, “yazı” (KzkTS,

2003 : 610); Türkmen Türkçesinde hat “mektup”, “yazı, hat”, “bir şeyi onaylayan yazı” (TrkmTS, 1995 : 337); Yeni Uygur Türkçesinde xet “mektup” (YUTS, 2008 : 163) manasındadır.

HABAR: Arapça xabar “bilgi, birinci elden bilinen şey” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 221). Kazak Türkçesinde *habar* “haber, bilgi, salık” (KzkTS, 2003 : 609); Türkmen Türkçesinde *habar* “haber”, “bazı dönemlerdeki yayınların adı”, “sürekli yayınlarda yayımlanan makale”, “(dilbilgisi terimi)yüklem” (TrkmTS, 1995 : 327); Yeni Uygur Türkçesinde *xever* “haber”, “(dilbilgisi terimi)yüklem” (YUTS, 2008 : 164) manalarında kullanılmaktadır.

habar > xever: Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler ile bazı Eski Türkçedeki kelimelerde iç seste /b/ Yeni Uygur Türkçesinde /v/ olmuştur (TLG, 2007 : 368).

QATAR-QATAR (Kzk, YUyg) / HATAR-HATAR (Trkm) : Sıra sıra, dizi dizi.

HATAR: Arapça *qaṭār* "1.damlalar dizisi, 2.birbiri ardı sıra dizili şeyler, kervan" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 308). Kelime Türkmen Türkçesinde *hatar*; Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde *qatar* şeklindedir. “harp > Kzk ärip” ses değişimini izah ederken “Gırtlak ünsüzü *h*’nin, bütün Türk lehçelerindeki gibi Kazak Türkçesinde de bulunmaması, *h*’nin bir şekilde bertaraf edilmesi ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu sebepten Kazakça, *h*’yi ya *q*’ya çevirmekte veya olduğu gibi düşürmektedir.” (KTG, 2004 : 121). Açıklamasına yer vermiştik. Burada da aynı durum söz konusudur, yalnızca “h” düşmemiş “q”ya dönüşmüştür.

HAL-JAĞDAY (Kzk) / HAL-YAGDAY (YUyg) : Durum, hal.

JAĞDAY: “durum, vaziyet” anlamındaki kelime Türkmen Türkçesinde *yağday* (TrkmTS, 1995 : 669); Kazak Türkçesinde *jağday* (KzkTS, 2003 : 150); Yeni Uygur Türkçesinde *cağday* (KTLS I, 1991 : 193) şeklindedir. Kelime “durum” dışında ayrıca “fırsat, an”; “olanak”; “şart, koşul”; “atmosfer, hava” anlamlarına da gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 669).

yağday > YUyg çağday : Bu değişimin sebebi, Doğu Türkistanda yaşayan Kazak Türkleridir. Ancak ikilemede kelime y ile başlamaktadır. O halde bu kelime tek başına kullanıldığında Kazak Türklerinin etkisiyle zamanla c'li olmuştur, y'li biçimi sadece ikileme de yaşamaya devam etmiştir, diyebiliriz.

HOR-ZAR (Trkm) / XARU-ZAR (YUyg) : Fakir fukara.

XAR: Farsça hār/ hōr sözcüğünden alıntılanan kelime “bir değeri ve önemi olmayan, aşağılık, bayağı” anlamındadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında “gösterişsiz, çelimsiz”, “çirkin, sevimsiz”, “bereketsiz”, “eskimiş” manalarında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise “hor görmek, hor kullanmak” gibi sınırlı kullanıma sahiptir. Aynı manadaki kelime Kazak Türkçesinde qor; Türkmen Türkçesinde hor; Yeni Uygur Türkçesinde xor şeklindedir.

ZAR: Farsça menşeli kelime Yeni Uygur Türkçesinde “inilti, inleyen” (YUTS, 2008: 475); Kazak Türkçesinde “kaygı, tasa” (KzkTS, 2003 : 198); Türkmen Türkçesinde “ihtiyaç, zaruret” (TrkmTS, 1995 : 717) manasındadır.

Yeni Uygur Türkçesinde Arapça bağlaç ile ikilemeye oluşturulmuştur.

HAT-SOVAT (Trkm) / XET-SAVAT (YUyg) : Okuma yazma, tahsil.

SAVAT: Arapça kökenli bir kelime olan savat Yeni Uygur Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde *savat* “okuma yazma” (YUTS, 2008 : 342// KOÇ:472); Türkmen Türkçesinde *sovat* “eğitim, okuma yazma, tahsil” (TrkmTS, 1995 : 584) anlamlarını karşılamaktadır.

YUyg savat > Trkm sovat : Yazıda “v” harfi ile gösterilen “v” ünsüzü, aslında bir diş-dudak ünsüzü olmayıp çift dudak ünsüzüdür: “w”. Söz konusu ünsüz, hem asli hem de alınma kelimelerde kendinden önce gelen düz ünlüleri (a ve e’ yi) yuvarlaklaştırıcı özelliğe sahiptir (TLG, 2007 : 246).

İZ-TÜZ (Kzk) / İZ-TOZ (Trkm) : Haber, işaret, belirti.

İZ: Eski Türkçe iz "ayak izi" sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe iy- "takip etmek" fiilinden Eski Türkçe +İz ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 278). Yeni Uygur Türkçesinde “iz” (YUTS, 2008 : 181); Kazak Türkçesinde “iz, belirti”, “keçi yolu, patika”; Kazak Türkçesi ağızlarında “ekol, akım”, “belirti, nişan, im” (KzkTS, 2003 : 669); Türkmen Türkçesinde “iz”, “bir şeyin etkisi sonucu kalan eseri”, “bir şeyin yaptığı etki”, “sonra”, “arka, geri”, “mec. nesil” (TrkmTS, 1995 : 366) anlamlarında kullanılmaktadır.

TOZ: Eski Uygur Türkçesinde “toz” ve “kayın ağacı” (EUTS, 2011 : 248); Karahanlı Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde “toz” (DLT II, 2013 : 643), (Güzeldir, 2002 : 265); Eski Kıpçak Türkçesinde “toz” ve “yaylara sarılan ağaç kabuğu” (KTS, 2007 : 281) anlamlarını karşılamaktadır. Şekil olarak Karahanlı Türkçesinde toz, tör ve tür; Eski Kıpçak Türkçesinde doz ve toz; Çağatay Türkçesinde töz gibi çeşitlilik gözlemlemekteyiz. İncelediğimiz lehçelerden Türkmen Türkçesinde “toz” (TrkmTS, 1995 : 634); Yeni Uygur Türkçesinde “toz, duman” (YUTS, 2008 : 422); Kazak Türkçesinde “evin dışındaki yer, dışarı, düzlük” (KzkTS, 2003 : 560) manasında kullanılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde, bu ikilemenin anlamını yansıtan fakat iki kelimesi de farklı ve yabancı kökenli kelimelerden oluşan bir ikileme daha mevcuttur; *nam-nişan*

Nam-nişan: İz, eser, emare, belirt. (Türkmen Türkçesi)

NAM: Farsça nām "ad, ün, san" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 441). Kelime Kazak Türkçesinde “soy, sülale”, “nam, ad, isim” (KzkTS, 2003 : 396); Yeni Uygur Türkçesinde “nam, ad, isim” (YUTS, 2008 : 285) manalarını karşılamaktadır.

NIŞAN: Farsça nişān “iz, işaret, alamet, simge” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 450). Yeni Uygur Türkçesinde *nişan* “nişan, alamet”, “hedef” (YUTS, 2008 : 291); Kazak Türkçesinde *nişan, nişana* “nişan, iz, belirti, alamet” (KzkTS, 2003 : 404); Türkmen Türkçesinde *nişan* “nişan, işaret, belirti”, “mec. iz” (TrkmTS, 1995 : 477) manasında kullanılmaktadır.

İRİLİ-UVAQTI (Kzk) / İRİLİ OVNUKLU (Trkm) : İrili ufaklı.

İRİ: Kelime Eski Türkçe *irig* sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe ér- “olmak, olgunlaşmak” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiş olabilir; ancak bu kesin değildir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=iri&x=0&y=0>, 15 Mayıs 2014). Kelime Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde *iri*; Türkmen Türkçesinde *iiri*; Yeni Uygur Türkçesinde *jirik*; Özbek Türkçesinde *yirik* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 396-397).

ETÜ *irig* > YUyg *jirik*: Birden çok heceli sözlerin sonundaki -g sesleri, Oğuz ve Kıpçak dillerinde düşer. Karluk dillerinde ise ötümsüzleşir (Karaağaç, 2012 : 197).

Uygur Türkçesinde y ile başlayan kelimelerin j ile başlayan şekilleri de vardır. bu ikili şekiller özellikle ilk hecesi dar ünlülü olan kelimelerdir (Öztürk, 2010 : 20).

ETÜ *irig* > YUyg *yirik* > YUyg *jirik*: Ünlü ile başlayan bazı sözlerin ilk hecelerindeki vurgusuz veya zayıf söz başı ünlülerinin söz başı ses değerlerinin korumak üzere h,x gibi boğumlanma noktaları zayıf ünsüzler ile v,y gibi yarı ünlüler türemektedir (Karaağaç, 2012 : 142).

UVAQ: Kelime Türkiye Türkçesinde *ufak*; Kazak Türkçesinde *uvaq*; Yeni Uygur Türkçesinde *uvaq*; Türkmen Türkçesinde *ovnuk* şeklindedir. *ovnuk* Türkmen Türkçesinde hem *küçük*, *ufak* hem de *önemsiz* manasındadır (TrkmTS, 1995 : 496). Kelime Eski Türkçe uv- “küçültmek, ufaltmak” (DLT II, 2013 : 703) fiilinden türetilmiştir.

Türkmen Türkçesindeki kelimeyi ov-(u)n-uk şeklinde tahlil edebiliriz.

İT-QUS (Kzk) / İT-GUŞ (Trkm) : İt kuş, yırtıcı hayvanlar.

İT: Köpeğin özgün Türkçe adıdır. *Köpek* sözcüğü 14. yy'da “iri bir tür köpek cinsi” anlamında kullanıma girmiştir. Orhun ve Uygur yazıtları ile Kaşgarlı'da kalın sesli ile *it* biçimi görülür (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=it&x=0&y=0>, 17 Mayıs, 2014).

QUŞ: Tarihi metinlerde ilk olarak Irk Bitig’de görülür. Kelime kuş sözcüğünden evrilmiştir (Nişanyan, 2012 : 356).

ETü quş > Trkm guş: Eski ve Orta Türkçeye ait kelimelerin başında bulunan k-’ler, Türkmen Türkçesinde genellikle g-‘ye dönmüştür (TLG, 2007 : 246).

Bu ikileme ile “yabani hayvanlar” anlatılmak istenmektedir. Aynı manada Türkiye Türkçesinde “*kurda kuşa* yem olmak”, Altay Türkçesinde “añ-kuş” ve “iyt-kuş”, Hakas Türkçesinde “añ-xus”, Kırgız Türkçesinde “it-kuş” ikilemeleri mevcuttur. Divan-ı Lügat’it-Türk’te “qurt-quş” (Aktan, 2010), Kutadgu Bilig’de de “quş-qurt” ikilemesi bu anlamda kullanılmaktadır (Kargı-Ölmez, 1998).

JAS-KÄRİ (Kzk) / QÉRİ-YAŞ (YUyg) : Genç ihtiyar.

JAS: Köktürkçede “yaş, ömür yaşı”, “gözyaşı” (Tekin, 2010 : 186); Eski Uygur Türkçesinde “yaş, taze, yeşil, ot, ömür”, “gözyaşı”, “zarar, zıyan” (EUTS, 2011 : 289); Karahanlı Türkçesinde “taze nesne, sebze, yeşillik”, “gözyaşı”, “yaşam, ömür” (DLT II, 2013 : 756); Eski Kıpçak Türkçesinde “yaş, ömür”, “kuru olmayan, ıslak”, “taze”, “gözyaşı”, üzüntü, yas”, “yaş ot” (KTS, 2007 : 314); Çağatay Türkçesinde “çocuk, yavru”, “gözyaşı” (Güzeldir, 2002 : 473) manalarını karşılamaktadır. İkilemedeki anlam “genç” manasını karşılamaktadır. Bugün lehçelerde temel anlam olarak kullanılan bir manadır. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi dışındaki lehçelerde genç manasını “yaş” sözcüğü karşılamaktadır (KTLS I, 1991 : 264-265).

KÄRİ: Kelime Eski Uygur Türkçesinde “sayın, hürmetli, muhterem”, “yaşlı, ihtiyar” (EUTS, 2011 : 168); Karahanlı Türkçesinde “yaşlı, ihtiyar”, “yaşlı olan herhangi bir şey”, “karış, arşın”, “kocamak, yaşlanmak” (DLT II, 2013 : 269); Eski Kıpçak Türkçesinde “yaşlı”, “eş, hanım”, “kol”, “arşın”; Çağatay Türkçesinde “yaşlı”, “karış, arşın” (Güzeldir, 2002 : 382-383) manasındadır. Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde sadece “yaşlı, ihtiyar” anlamında iken; Türkmen Türkçesinde *garrı* şekli ile hem *yaşlı* hem de *yaşlı* adam manasına gelir (TrkmTS, 1995 : 234).

JEKE-JEKE(Kzk) / YEKE-YEKE (Trkm) : Birer birer, ayrı ayrı.

JEK: Farsça yak “bir” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 675). Söz başındaki y ünsüzü, öndamaklılaşması ve sızıcılaşması neticesinde j’ye döner. Diğer Kıpçak lehçelerinde de görülebilen bu olay, Kazak Türkçesinde tam anlamıyla düzenlilik arz eder ve Kazakça için karakteristiktir (KTG, 2004 : 85).

JADAP- JÜDEP (Kzk) / YADAP-CÜDEP (YUyg) : Yorgun argın.

JADAP: İlk olarak Muhakemet’ül-Lügateyn’de karşılaştığımız (ÖTS, 2007 : 5149) yada- fiili, Yeni Uygur Türkçesinde “zayıflamak, zayıf düşmek, yorgun düşmek” (YUTS, 2008 : 454); Kazak Türkçesinde “zayıflamak, cılızlaşmak”; Kazak Türkçesi ağızlarında “kederlenmek, üzülme” (KzkTS, 2003 : 150); Türkmen Türkçesinde “yorulmak, bitkin düşmek, gücü tükenmek” (TrkmTS, 1995 : 668) manasındadır.

JÜDEP: Kazak Türkçesinde jüde- “zayıflamak, cılızlaşmak” ağızlarda “hasret, ıstırap çekmek” (KzkTS, 2003 : 188); Yeni Uygur Türkçesinde cüde- “zayıflamak, bitkin hale gelmek” (YUTS, 2008 : 65) manasında kullanılan bir fiildir. Türkmen Türkçesinde rastlanmamıştır.

İkileme “çadap-çadap” şeklinde “zar zor, zorla, ancak” manası ile Hakas Türkçesinde mevcuttur (Kara, 2009).

Kazak Türkçesinde “yorgun argın” anlamını karşılayan “abılıp sabılıp ve ölip-talıp” ikilemeleri de kullanılmaktadır;

Abılıp-sabılıp:1)Yorgun argın. 2)Tez, acele, alelacele, paldır küldür. (Kazak Türkçesi)

İkilemenin ikinci anlamı daha baskın olduğu için daha sonra “alelacele” manasını gelen ikilemelerde birlikte açıklanacaktır.

Ölip-talıp: Çok zorlanarak, zar zor, zorla, yorularak, binbir güçlükte. (Kazak Türkçesi)

ÖLİP: *öl-* fiili, Türkçenin tarihî ve modern lehçelerinde sıkça kullanılmaktadır. Ercilasun'a göre "yükselmek" anlamındaki *ör-* ve *ön-* fiilleri ile "göğe yükselen, uçan ruh" anlamındaki "öz" kelimesi; "yükselmek, havalanmak" anlamındaki farazi bir **ö-* fiiline dayandırılmaktadır (Dilek, 2007).

TALİP: *tal-* fiili ilk olarak "tala-" fiili ile birlikte "talan etmek, yağmalamak" manasıyla Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılmıştır (EUTS, 2011 : 222). Ancak talan etmek anlamındaki fiil ile ikilemedeki fiil kökü anlamca aynı değildir. "yorulmak" manasını ilk olarak Eski Kıpçak Türkçesi döneminde görmekteyiz (KTS, 2007 : 259). Daha sonra modern Türk Lehçelerinden Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde "tal-" kullanılmaya devam etmiştir. Oğuz grubu lehçeleri ise "yorul-" fiilini kullanmıştır.

Kazak Türkçesinde "yorgun argın" ismini karşılayan ikilemelerden "çok yorulmak, mecali kalmamak" eylemini karşılayan fiillerden oluşmuş ikilemeler de mevcuttur; *qajıp-tal-* , *qatıp-sem-* , *ölip-öş-* , *şarşap-şaldıq-*

JIRIM-JIRIM (Kzk) / CİRİM-CİRİM (YUyg) : Yıtk pırtık.

JIRIM: Eski Türkçe *yar-* veya *yır-* "yarmak, kesmek, yırtmak" fiilinden türemiştir (Nişanyan, 2012 : 677).

Yeni Uygur Türkçesinde kelimenin normalde *y'*li olması beklenir. Ancak Doğu Türkistanda yaşayan Kazak Türklerinin etkisiyle Yeni Uygur Türkçesinde bazı kelime başı *y'*ler *c* veya *j'*ye dönmüştür.

KELDİ-KETTİ : Gelen giden.

KEL-: Fiil Eski Türkçede *kel-* (Tekin, 2010 : 149), (EUTS, 2011 : 104), (DLT II, 2013 : 295); Orta Türkçede *kel-* ve *kil-* (KTS, 2007 : 136); Kazak Türkçesinde *kel-* (KzkTS, 2003 : 225); Yeni Uygur Türkçesinde *kel-* (YUTS, 2008 : 193) ; Türkmen Türkçesinde *gel-* (TrkmTS, 1995 : 247) şeklindedir.

KET-: Fiil Eski Türkçede *ket-* (EUTS, 2011 : 107) ve *kit-* (DLT II, 2013 : 336) Orta Türkçede *ket-* ve *kit-* (KTS, 2007 : 141); Kazak Türkçesinde *ket-* (Koç, 2003: 234); Yeni

Uygur Türkçesinde ket- (YUTS, 2008 : 196); Türkmen Türkçesinde git- (TrkmTS, 1995 : 274) şeklindedir.

Biz Oğuz grubu lehçelerinde Eski Türkçe kelime başı k'lerin kimisinin g olduğunu, kimisinin de muhafaza edildiğini bilmekteyiz. Her iki fiil, Oğuz grubunun tüm lehçelerinde k- > g- ses değişimini yaşamıştır.

Yapısı da anlamı da Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde aynı olan ikileme geçmiş zaman 3.teklik şahıs ekiyle çekimlenmiştir. İkilemenin Türkiye Türkçesi karşılığı olan “gelen giden” ise sıfat fiil ekleri almıştır. Bu örnek, kelimelerin aldıkları eklerin lehçeler arasında önemli bir farklardan biri olduğu görüşümüzü desteklemektedir.

GİCE GÜNDİZ (Trkm) / KÉÇE-KÜNDÜZ (YUyg) : Gece gündüz.

KÉÇE: Eski Türkçe kéçe sözcüğünden evrilmiştir. sözcük Eski Türkçe kéç- “geri kalmak, gecikmek” fiilinden Eski Türkçe +A ekiyle türetilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe ké “geri, arka, sonraki” sözcüğünden türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=gece&x=0&y=0>, 15 Mayıs 2014). Bu manayı karşılamak için Oğuz lehçelerinde gece (Türkiye Türkçesinde “gece”; Azerbaycan Türkçesinde “geçä”; Türkmen Türkçesinde “giice”), Kıpçak lehçelerinde tün (Başkurt Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde “tön”; Kazak Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde “tün”), Karluk lehçelerinde hem *tün* hem de *keçä* kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 258-259)

KÜNDÜZ: Nişanyan’a göre Eski Türkçe kün “gün” sözcüğünden Eski Türkçe “+tUz ekiyle türetilmiştir. Ancak ikinci hecenin mahiyetinin belirsiz olduğunu açıklamasına eklemiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=gunduz&x=0&y=0>, 6 Haziran 2014). Kelime Türkmen Türkçesinde *gündiiz*; Kazak Türkçesinde *kündiz*; Yeni Uygur Türkçesinde *kündüz* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 292-293).

KÖRPE-JASTIQ (Kzk) / KÖRPE-YASTUQ (YUyg) : Yatak yorgan.

KÖRPE: Kazak Türkçesinde “yorgan, battaniye” (KzkTS, 2003 : 250); Yeni Uygur Türkçesinde “pamuklu döşek”, “kuzu kürkü”, Yeni Uygur Türkçesinde ağızlarında “kirpi” (YUTS, 2008: 207) anlamlarında kullanılan bir isimdir.

JASTIQ: Eski Türkçe *yastuk* “yassılaştırılmış şey” sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe *yasta-* "yassıltmak" fiilinden Eski Türkçe +Ik ekiyle türetilmiştir. Bu sözcük de Eski Türkçe *yas-* "yaymak, açmak" fiilinden Eski Türkçe +It- ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=yast%C4%B1k&x=0&y=0>, 8 Haziran 2014). Kelime Türkmen Türkçesinde *yassık*; Kazak Türkçesinde *jastık*; Yeni Uygur Türkçesinde *yastuq* şeklindedir.

ETü *yastuq* > Trkm *yassık*

-st- > -ss-: Bunun gibi Türkçe kökenli örneklerde bulunmakla birlikte bu tür benzeşmeye daha ziyade Farsçadan Türkmenceye geçen kelimelerde rastlanmaktadır. Bunların hepsi benzeşme yönünden gelişmesini tamamlamıştır (Kara, 2012 : 72).

KÖRPE-TÖSEK (Kzk) / KÖRPE-ÇÜŞEK (YUyg): Yatak yorgan.

TÖSEK: Eski Türkçe *töse-* fiilinden +Ik ekiyle türetilmiştir. “töş” fiili de *töş* "1. göğüs, 2. sedir, yatak" sözcüğünden Eski Türkçe +A- ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 144). Kelime Türkmen Türkçesinde *düşek*; Kazak Türkçesinde *tösek*; Yeni Uygur Türkçesinde *çüşek* şeklindedir.

ETü *töşek* > Trkm *düşek*: Türkmen Türkçesindeki kelime *ş*'nin daraltıcı özelliğinden etkilenecek *ö*'den *ü*'ye dönmüştür.

ETü *töşek* > YUyg *çüşek*: Yeni Uygur Türkçesinde kelime başındaki /t/ den sonra /iş/, /üş/ ses gruplarının gelmesi durumunda /t/ sesi /ç/ye döner (TLG, 2007 : 368).

Türkmen Türkçesinde bu manada “yorgan-düşek” ikilemesi kullanılmaktadır.

Yorgan-düşek: Yatak takımı, yatak yorgan. (Türkmen Türkçesi)

YORGAN: Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *yaburgan sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yabur- filinden Eski Türkçe +gAn ekiyle türetilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe yab- "örtmek" filinden Eski Türkçe +Ur- ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=yorgan&lnk=>, 12 Mayıs 2014).

KÜNİ-TÜNİ (Kzk, YUyg) : Gece gündüz.

KÜNİ: Eski Türkçede “gün”, “güneş” (Tekin, 2010 : 156/ DLT:DİZİN:397) anlamlarının yanı sıra bir de “güney” ve “zaman, vakit” kavramlarını karşılamaktadır (EUTS, 2011 : 122). Orta Türkçede ise “gün”, “güneş”, “gündüz” manalarında kullanılmaktadır (KTS, 2007 : 168), (Güzeldir, 2002 : 450).

TÜNİ: Eski Türkçede “gece”, “geceleyin” (Tekin, 2010 : 179), (DLT II, 2013 : 670) ve bunların yanında “karanlık” (EUTS, 2011 : 258); Orta Türkçede “dün” ve “akşam, gece” (KTS, 2007 : 287), (Güzeldir, 2002 : 286) anlamlarını karşılamaktadır. Eski Kıpçak Türkçesinde kelimenin d’li şekli kullanılmaya başlanmıştır. Bugün Oğuz grubu lehçelerinde d’li kullanılan kelime Türkmen Türkçesinde “düyn” şeklindedir.

Her iki kelimedede şekil ve anlam yönünden değişmeksizin Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ve diğer Oğuz lehçelerinde ise *tün* “bir önceki gün” anlamını karşılamaktadır. “kün” sözcüğü de tüm lehçelerimizde aynıdır.

İkileme Yeni Uygur Türkçesinde kelimelerin yalın haliyle kullanılmasıyla da karşımıza çıkmaktadır; *kün-tün*

QABAT-QABAT (Kzk) / QEVET-QEVET (YUyg) : Kat kat.

QABAT: Kazak Türkçesinde “kat, sıra, tabaka”, “herhangi bir yerin katlanmış yeri”, “çok katlılık” (KzkTS, 2003 : 267); Yeni Uygur Türkçesinde “kat, tabaka”, “çok, fazla” (YUTS, 2008 : 231) manalarını karşılamaktadır. Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler

ile bazı Eski Türkçedeki kelimelerde iç seste /b/ Yeni Uygur Türkçesinde /v/ olmuştur (TLG, 2007 : 368).

Yeni Uygur Türkçesinde yalın haldeki kelimelerle oluşan bu ikilemenin yanında yine aynı kelime ile soru eki kullanılarak oluşan bir ikileme daha vardır: *qevetmu-qevet*.

QAP-QAP (Kzk, YUyg) : Kap kap, çuval çuval.

QAP: Kazak Türkçesinde “çuval” (KzkTS, 2003 : 287) anlamına gelen qap sözcüğü Oğuz grubu lehçelerinde bu anlamda bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde “kap” ve Türkmen Türkçesinde “gāp” şekliyle *kap kacak* anlamına gelen bu kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde hem *kap kacak* hem de *çuval* manasında kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 138-139), (KTLS I, 1991 : 434-435). Kelime Eski Uygur Türkçesinde qap “torba, paket” (EUTS, 2011 : 166); Karahanlı Türkçesi döneminde “çuval” (DLT II, 2013 : 262) manasındadır. Bu durum Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerin Eski Türkçedeki anlamını muhafaza ettiğini göstermektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde kap “kap kacak” (KTS, 2007 : 126) manasındadır. Bu durum da oğuz grubu lehçelerin Orta Türkçedeki anlamı muhafaza ettiğini göstermektedir. Gabain kelimenin Çince *kia* “çuval, cep” sözcüğünden alıntılandığını söylemektedir (Karatayeva, 2004).

QAT-QAT (Kzk, YUyg) : Üst üste, kat kat.

QAT: Eski Türkçe ka- “üstüne koymak, eklemek, katmak” fiilinden Eski Türkçe +It ekiyle türetilmiştir. Eski Türkçe sözcüğün ilk anlamı “konan şey”, ikinci anlamı “konum” olarak değerlendirilebilir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kat1&lnk=1>, 15 Mayıs 2014). Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu kelime de Yeni Uygur Türkçesinde hem yalın şekilde, hem de soru eki ile ayrı ayrı ikileme oluşturmuştur: *qatmu-qat*

QATPAR-QATPAR (Kzk) / GATBAR-GATBAR (Trkm) : Katmer katmer.

QATPAR: “kat” sözcüğünden türemiştir. Kazak Türkçesinde “kat, katmer”, “kırışiklık” (KzkTS, 2003 : 301); Türkmen Türkçesinde “kat” anlamındadır (TrkmTS, 1995 : 238).

QAVIP-QATER (Kzk) / XEVP- XETER (YUyg) : Tehlike.

QAVIP: Arapça *ḥavf* “korku, fobi”(ÖTÜKEN:1906) sözcüğünden alıntılanan kelime Kazak Türkçesinde *qavıp*; Özbek Türkçesinde *xavf*; Türkmen Türkçesinde *hovp*; Yeni Uygur Türkçesinde *xevp* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 864-865).

YUyg *xevp* > Trkm *hovp*

Yazıda “v” harfi ile gösterilen “v” ünsüzü, aslında bir diş-dudak ünsüzü olmayıp çift dudak ünsüzüdür: “w”. Söz konusu ünsüz, hem asli hem de alınma kelimelerde kendinden önce gelen düz ünlüleri (a ve e’ yi) yuvarlaklaştırıcı özelliğe sahiptir (TLG, 2007 : 246).

YUyg *xevp* > Kzk *qavıp*: Gırtlak ünsüzü *h*’nin, bütün Türk lehçelerindeki gibi Kazak Türkçesinde de bulunmaması, *h*’nin bir şekilde bertaraf edilmesi ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu sebepten Kazakça, *h*’yi ya *q*’ya çevirmekte veya olduğu gibi düşürmektedir. Olay, hem söz başında hem söz içinde hem de söz sonunda görülür (KTG, 2004 : 12).

Kazak Türkçesinde “-yt, -lt, -nt, -rt” ünsüz çiftiyle bitmeyen sözcükler, alıntı olsun, Türkçe asıllı olsun, ünlü takviyesiyle Kazakçanın ünsüzlerin söz sonunda birleşmeleri kaidesine uygun hale getirilirler. Sözü edilen ünlü takviyesi, çoğunlukla dar bir ünlünün (i,i) kurala uymayan ünsüz çiftinin arasına girmesiyle olur (KTG, 2004 : 111-112).

QATER: Arapça *ḥatār* “tehlike” (ÖTÜKEN:1897) sözcüğünden alıntılanan kelime Kazak Türkçesinde *qater*; Tatar Türkçesinde *xätär*; Türkmen Türkçesinde *hatar*; Yeni Uygur Türkçesinde *xätär* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 864-865).

QAYTA-QAYTA (Kzk, YUyg) : Tekrar tekrar.

QAYTA: Kazak Türkçesindeki qayt- “geri dönmek”, “azalmak, eksilmek”, “körelmek” fiilinden türetilmiştir. Kelime Kazak Türkçesinde “gene, yine, tekrar”, “bilakis, aksine” (KzkTS, 2003 : 275); Yeni Uygur Türkçesinde “tekrar, yine” (YUTS, 2008 : 228); Türkmen Türkçesinde “kez, kere”, “tersine, aksine” (TrkmTS, 1995 : 242) manasındadır.

QIYSIQ-QIÑIR (Kzk) / QIÑĞİR-QIYŞIQ (YUyg): Eğri büğrü.

QIÑĞİR: “konğur-” fiilinden türemiştir (Nişanyan, 2012 : 296). Fiil “sökme, kanırmak” anlamına gelmektedir (DLT II, 2013 : 344). Eski Kıpçak Türkçesi döneminden itibaren karşılaştığımız “qıñğır” sözcüğü “eğri, çarpık” anlamını karşılamaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde qıñğır (YUTS, 2008 : 236); Tatar Türkçesinde qıñğır (Öner, 2009 : 167); Kumuk Türkçesinde kıñır (Pekacar, 2011 : 260); Kırgız Türkçesinde kıñğır (KS, 2011 : 456); Karaçay-Malkar Türkçesinde kıñğır (Tavkul, 2000 : 259); Kazak Türkçesinde qıñır (KzkTS, 2003 : 348) şeklinde kullanılmaktadır. “eğri” anlamından ayrı olarak Kumuk Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde mecazi olarak “inatçı, aksi” anlamı da kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde bu kelime bulunmasa da Türkiye Türkçesinde *kanırmak* ve *kanırtmak*; Türkmen Türkçesinde *gañırmak* ve *gañırtmak* fiili kullanılmaktadır. *gañır-* Türkmen Türkçesinde bükme anlamı dışında mecazi olarak “sökme, çıkarmak” manasında da kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 224). Türkiye Türkçesi ağızlarında da “kağırma, kangırma, kangırtma, kañırma, kañırtma, kañırılmak” şekilleri görülmektedir (Zülfikar, 1995 : 525-531-532). Ayrıca Karaçay-Malkar Türkçesinde “kıñğır bokur” ve “kıñğır mıngır” ikilemelerine de rastlamaktayız (Tavkul, 2000 : 259).

QIYŞIQ: Kelime “kıy-” fiilinden türemiş olabilir. Kıy- “kıymak, eğrilemesine doğramak” anlamına gelmektedir (DLT II, 2013 : 324). Fiilin bu anlamı bugün Kırgız Türkçesinde yaşamaktadır (KS, 2011 : 463). Altay Türkçesinde de “bir şeyi eğri yapmak” anlamında kullanılmaktadır (ATS, 1999 : 110). Bu fiil kökünden türetildiğini düşündüğümüz kelimeler Kazak Türkçesinde *qiysıq*; Altay Türkçesinde *kıyırık*; Yeni

Uygur Türkçesinde; Kumuk Türkçesinde kıyşık; Kırgız Türkçesinde kıyşık; Karaçay-Malkar Türkçesinde kıysık; Tatar Türkçesinde qıyıq ve qıyış; Türkmen Türkçesinde gıyık şeklindedir.

İkileme Kırgız Türkçesinde “kıyır-kıyşık” şeklindedir (Ulutaş, 2007). Bu manada Hakas Türkçesinde “xıyır-xayır” ikilemesi mevcuttur (Kara, 2009).

QOL-AYAK (Kzk, YUyg) : El ayak.

QOL: İnsan vücudunun omuzdan başlayarak parmak uçlarına kadar olan bölümüne denilmektedir(EUTS, 2011 : 81), (DLT II, 2013 : 340), (KTS, 2007 : 152), (Güzeldir, 2002 : 414). Kelime ayrıca bu kullanımının dışında Karahanlı Türkçesinde “kılıç veya bıçakta bulunan yol biçimi oyma”, “dağın tepesinden aşağı inen ve derenin ortasından yüksekçe olan yer”; Eski Kıpçak Türkçesinde “vadi, nehir yatağı”, “taraf”; Çağatay Türkçesinde “kul, bende”, “dağ eteğindeki tepeler” manalarında kullanılmaktadır. Kelimenin Türkiye Türkçesinde Eski Türkçedeki temel manasını muhafaza ettiğini görmekteyiz. Kazak Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Altay Türkçesinde “*el, avuç*” anlamını karşılamaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde hem *el, avuç* hem de *kol* anlamındadır. Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ise hem *kol* (Trkm “gol”// YUyg “qol”) hem de *el* kavramlarını kullanılmaktadır.

AYAK: Köktürkçede ve Eski Uygur Türkçesinde adak “ayak” (Tekin, 2010 : 119), (EUTS, 2011 : 3) sözcüğünde Karahanlı Türkçesi döneminde ses değişiklikleri görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut hem *adək* hem *ayak* hem de *azak* sözcüklerinin kullanıldığını ve Kıpçak, Yemek ve Suvarlarca *azak* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (DLT II, 2013 : 5). Radloff o dönemde Çağatay diyalektinin “ayak”ı kullandığını söylemektedir (DLT II, 2013 : 54). Bu 3 farklı şekil Eski Kıpçak Türkçesi döneminde de kullanılmaya devam etmiş ve lehçelere kadar gelmiştir. Cahit Başdaş kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “Hasan Eren, kelimeyi at- (ad-) –ak biçiminde izah etmiştir. -t- > -d-> -y-/ -z-/ -r- ünsüz denkliği gereği kelimenin Yakutçada kullanılan -t-’li (atah) biçimi en eski şekil olmalıdır. Kelime bu şekliyle, Eren’in belirttiği gibi at- kökünden türetilmiştir. Aynı kökten türetilen adım (<at-ım) kelimesi bilinmektedir. Ancak ek,

başlangıçta –gak>-ak biçiminde gelişmiş olmalıdır. Buna göre at-gak> adak> ayak (adım atma organı) biçiminde açıklanabilir.” (Başdaş, 2004).

KOVUM-GARINDAŞ (Trkm) / QOM-QÉRİND AŞ (YUyg) : Akrabalar.

QOM: Arapça *qawm* "bir yerde yerleşik olan halk, ulus, kavim" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 311). Kelime Kazak Türkçesinde *qavım*; Türkmen Türkçesinde *kovum* şeklindedir (KTLS I, 454-455).

kavim > Trkm kovum: Türkmen Türkçesinde özellikle alıntı kelimelerde dudak ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşma hadisesi meydana gelmektedir.

QÉRİND AŞ: “kardeş” manasındaki kelime için Nişanyan “Belki “aynı karından doğma” anlamında. *kadaş* biçimi belki ka (aile) ile ilgili olup, *karındaş* biçimi halk etimolojisi etkisiyle oluşmuş bir varyant olabilir.” şeklinde açıklama yapmıştır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=KARDE%C5%9E&x=0&y=0>, 9 Haziran).

QOÑSI-QOLAÑ (Kzk) / GOÑŞI-GOLAÑ(Trkm) : Konu komşu.

QOÑSI: Eski Türkçe *konşı* sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe *konış-* “karşılıklı konaklamak” fiilinden Eski Türkçe +I ekiyle türetilmiştir. “konış-” fiili de Eski Türkçe *kon-* “konaklamak, ikamet etmek” fiilinden Eski Türkçe +Iş ekiyle <https://www.nisanyansozluk.com/?k=kom%C5%9Fu&x=0&y=0>, 16 Mayıs 2014). Kelime Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde “konşı” olarak kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut bu kelimenin Oğuzca olduğunu belirtir ve diğer Türklerin “koşni” dediklerini ifade eder (DLT II, 2013 : 348). Eski Kıpçak ve Çağatay döneminde “koñşı” şeklindedir. Ancak ses değişimlerinden dolayı günümüz lehçelerinde değişiklik gösterir; Türkiye Türkçesinde “komşu”, Azerbaycan Türkçesinde “gonşu”, Türkmen Türkçesinde “goñşı”, Yeni Uygur Türkçesinde “xoşna”, Özbek Türkçesinde “qoşni”, Tatar ve Başkurt Türkçesinde “kürşi”, Kazak Türkçesinde “körşi”, “qolañ” ve “qoñsı”, Kırgız Türkçesinde “qoñşı” şeklindedir (KTLS I, 1991 : 494-495). Batı Türkçesinin tarihi kaynağı olan Tarama Sözlüğünde “qonşı, qonşu, qoñşı, qoñşu, qoñuşu” olarak

geçer. Batı Anadolu ağızlarında da “gonşu” olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “konu komşu” ikilemesi vardır.

QOLAÑ: “halat, kolan” (TrkmTS, 1995 : 276) manasındadır. Kazak Türkçesinde qolañ “gür, uzun saç” (KzkTS, 2003 : 314); Kırgız Türkçesi sözlüğünde “koyçu ve kongşu sözlerinin tekidir” (KS, 2011 : 480) şeklinde açıklanmıştır. “goş” kelimesi ile ikileme oluşturduğunda ikileme “eşya, ev eşyası” anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi Kırgız Türkçesinde de hem “koyçu” hem de “kongşu” gibi farklı iki kelime ile oluşturmuştur. O halde bu kelime oluşturduğu ikilemeleri kendi anlamını verememektedir.

QUŞAQ-QUŞAQ (Kzk) / QUÇAQ-QUÇAQ (YUyg) : Kucak kucak, bol bol.

QUÇAQ: Eski Türkçe kūç- "kucaklamak, sevişmek" fiilinden türemiştir (Nişanyan, 2012 : 351). Kazak Türkçesinde kuşak; Türkmen Türkçesinde gucak; Yeni Uygur Türkçesinde kuçak şeklindedir (KTLS I, 1991 : 512-513).

QURAL-JABDIQ (Kzk) / QURAL-CABDUQ (YUyg) : Silah, top tüfek.

QURAL: Hem Yeni Uygur Türkçesinde hem de Kazak Türkçesinde silah manasıyla kullanılmasının yanı sıra birde Kazak Türkçesinde “alet, edevat” anlamına da gelmektedir. Kelime Kazak Türkçesinde “qural”; Yeni Uygur Türkçesinde “qural”; Türkmen Türkçesinde “gurāl” şeklindedir.

CABDUQ: Yeni Uygur Türkçesinde “demirbaş, alet” ve “mutfak takımı” anlamlarında kullanılan bu kelime Kazak Türkçesinde *jabdıq* şekliyle “donanım, malzeme, teçhizat” manasında kullanılmaktadır.

İkileme Kırgız Türkçesinde “kural-cabdık” şeklindedir (Ulutaş, 2007).

QURAL-SAYMAN (Kzk, YUyg) : Alet, edavat.

SAYMAN: Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “araç, alet, teçhizat” anlamına gelmektedir (KzkTS, 2003 : 460), (YUTS, 2008 : 343).

QURBI-QURDAS (Kzk) / QURBİ-QURDAŞ (YUyg) : Yaşıt, akran kimseler.

QURBI: Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “akran, yaşıt” anlamındadır (KzkTS, 2003 : 337), (YUTS, 2008 : 249). Kelimenin Arapça kurb “yakın” kelimesiyle ilgisi olabileceğini düşünmekteyiz. Çalıştığımız lehçelerin sözlüklerinde alıntı kelimelerin hangi dilden alıntılındığı belirtilmektedir. Fakat bu kelime açıklanırken böyle bir bilgilendirme yapılmamıştır. Tahminimiz “Kzk qurbı” ile “Arapça qurb” kelimelerinin hem yapı hem anlamca birbirine yakın olmasından dolayı yapılmıştır.

QURDAS: Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “yaşıt” anlamındadır (KzkTS, 2003 : 338), (YUTS, 2008 : 249).

QURT-QUMIRSQA (Kzk) / QURUT-QUMURSQA (YUyg) : Böcek, haşere.

QURUT: Kaşgarlı Mahmut kelimenin hem “solucan soyundan olan hayvanlar”, hem de “yırtıcı hayvanlardan olan kurt” manalarını vermiştir ve “yırtıcı hayvan olan kurt”un Oğuzlar tarafından kullanıldığını belirtmiştir (DLT II, 2013 : 383). Nişanyan’a göre Oğuzcaya özgü olan ikinci anlamın, böri (kurt) sözcüğüne ilişkin bir tabudan kaynaklanmış olması muhtemeldir (Nişanyan, 2012 : 355). Günümüzde de Oğuz lehçelerinde (Türkiye Türkçesinde “kurt”, Azerbaycan Türkçesinde “gurd”, Türkmen Türkçesinde “gürt”) kullanılan “kurt” kelimesini diğer lehçelerde “böri” kelimesi karşılamaktadır (KTLS I, 1991 : 518).

QUMURSQA: “karınca” kavramını karşılayan kelime Karluk ve Kıpçak lehçelerinde kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut “karınca ve karınçak” kelimesinin Oğuzca olduğunu belirtmiştir (DLT II, 2013 : 270). Bugün Oğuz grubu lehçeleri bu kelimeyi kullanmaya devam etmektedir. Karluk grubu ise hem çümüle hem de qumurska kelimesini kullanmaktadır (KTLS I, 1991 : 442-443).

İkileme *kurt-kumurska* şeklinde Kırgız Türkçesinde de mevcuttur;

Bu anlamda Divan-ı Lügat'it-Türk'te “qurt-qonuz” (Aktan, 2010), Altay Türkçesinde “kurt-koñıs” ikilemesi mevcuttur (Güner-Dilek, 2004).

MAL-MÜLİK (Kzk) / MAL-MÜLK (YUyg) : Mal mülk.

MAL: Arapça māl “menkul varlık, davar, zenginlik, servet, gelir” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 383). Kelime Kazak Türkçesinde “deve, sığır, koyun, keçi, at hayvanlarının genel adı”, “varlık, zenginlik”, “eşya, mal”, Kazak Türkçesi ağızlarında “kar, kazanç”, “cahil” (KzkTS, 2003 : 365); Yeni Uygur Türkçesinde “hayvanlar”, servet”, “mal” (YUTS, 2008 : 261); Türkmen Türkçesinde “büyük baş hayvan”, “mal, eşya”, “(satranç) taş” (TrkmTS, 1995 : 444) anlamlarına gelmektedir.

MÜLK: Arapça milk veya mulk “1. sahip ve egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık, 2. sahip olunan şey, egemenlik alanı” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 430). Kelime Türkmen Türkçesinde “servet, varlık”, “çiftlik, malikane” (TrkmTS, 1995 : 466); Yeni Uygur Türkçesinde “mal, mülk” (YUTS, 2008 : 281); Kazak Türkçesinde “eşya, mal, mülk” (KzkTS, 2003 : 389) anlamında kullanılmaktadır.

MAYDA-ŞÜYDE (Kzk) / MEYDE-ÇÜYDE (YUyg) : Ufak tefek.

MAYDA: Farsça menşeli olan sözcük Kazak Türkçesinde “ince, küçük, ufak”, Kazak Türkçesi ağızlarında “kibar, edepli, nazik” (KzkTS, 2003 : 362); Yeni Uygur Türkçesinde “ufak, küçük” (YUTS, 2008 : 270); Türkmen Türkçesinde “ince, küçük”, “sessizce, yavaşça” (TrkmTS, 1995 : 449) anlamlarındadır.

ŞÜYDE: Kelime Kazak Türkçesinde “ensenin üstü, başın arka tarafı”, Kazak Türkçesi ağızlarında “balta, kazma vb. arka, ters tarafı” (KzkTS, 2003 : 649) olarak tanımlanmıştır. Aynı ikileme Kırgız Türkçesinde “mayda-çuyda” yada “mayda-çayda” (KS, 2011 : 557) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. “çuyda” ya da “çüyde” şekli diğer sözlüklerde bulunamamıştır, fakat Kırgız Türkçesi sözlüğünde “çayda” sözcüğünün

Farsça kökenli bir kelime olduğunu ve “ufak, hurda” anlamına geldiğini görmekteyiz (KS, 2011 : 256).

PIŞ-PIŞ (Kzk) / MIŞ-MIŞLI (Trkm) / MİŞ-MİŞ (YUyg) : Dedikodu, söylenti.

MIŞ: “dedikodu, söylenti” manasındaki (TrkmTS, 1995 : 460) miş diğer lehçelerimizde de hem tek başına hem de ikileme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde pış pış; Başkurt ve Tatar Türkçesinde imiş mimiş; Kırgız Türkçesinde imiş imiş ve emiş emiş; Özbek Türkçesinde miş miş; Türkmen Türkçesinde miş miş; Yeni Uygur Türkçesinde miş miş şeklindedir (KTLS I, 1991 : 152-153).

Yeni Uygur Türkçesinde pisirli- “fısırlaşmak” fiilinin olduğunu biliyoruz. Yeni Uygur Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde f > p değişimi burada etkili olmuş olabilir. Fıs; fısıltılı kısık sesle konuşmayı anlatan bir köktür (ZÜLFİKAR:213). Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında fis fis “gizli ve yavaş konuşulurken çıkarılan ses”; *fısılaşmax* “sessiz sessiz konuşmak”; *fısilcuk* “sır”; fısıltı gazetesi “toplumu ilgilendiren bir konu ile ilgili dedikodu”; *fısrık* “asılsız, boş söz”; *fiskos* “kulaktan kulağa gizlice konuşmak” (Zülfikar, 1995 : :455-456/461) kullanımları örnek olarak gösterilebilir.

OQ-DÄRİ (Kzk) / OK-DÄRİ (Trkm) / OQ-DORA (YUyg) : Cephane, mühimmat.

OK: Eski Türkçede “ok” manasının yanında “boy, kabile” (Tekin, 2010 : 159) ve “paylar ve toprak hisseleri üzerine üleşmek için atılan ok, çekilen kur‘a, mirasta düşen pay” (DLT II, 2013 : 429) manası da olan kelime Orta Türkçe ve modern Türk lehçelerinde “ok” manasında kullanılmaya devam etmiştir.

İkileme Kırgız Türkçesinde *ok-darı*; Özbek Türkçesinde *oq-dori* şeklindedir.

DÄRİ: Farsça dârû “ilaç” kelimesinden alıntılanmıştır. Türkmen Türkçesinde dâri “barut”, “silah” ve “ilaç” (TrkmTS, 1995 : 140); Kazak Türkçesinde dâri “ilaç”, Kazak Türkçesi ağızlarında “gerekli, lüzum olan”, “barut” (KzkTS, 2003 : 122) şeklindedir. Yeni Uygur Türkçesinde dora “ilaç, em, deva” anlamında olup “miltiq dorisi” tamlaması *barut* manasındadır (YUTS, 2008 : 105).

OY-PİKİR : Şuur, bilinç, düşünce.

OY: Yeni Uygur Türkçesinde “düşünce, fikir, hayal” (YUTS, 2008 : 300); Kazak Türkçesinde “düşünce, fikir”, “akıl, şuur” (KzkTS, 2003 : 406); Türkmen Türkçesinde “düşünce, akıl” (TrkmTS, 1995 : 497) manasındadır. Türkiye Türkçesinde bu manada kullanılmayan kelime sadece *oy vermek* fiilinde yaşamaktadır.

PİKİR: Arapça fikr "düşünce" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 187). Her üç lehçede de alıntı kelimelerdeki f sesi p sesine dönmektedir.

OYIN-KÜLKİ (Kzk) / OYUN-KÜLKE (YUyg): Oyun ve gülme, neşe.

OYIN: Eski Uygur Türkçesinde *oyun* ve *oyug* kelimeleri “oyun, eğlence, dans, müzik” (EUTS, 2011 : 145); Karahanlı Türkçesinde sadece *oyun* kelimesi “oyun”, “yarış” (DLT II, 2013 : 447); Eski Kıpçak Türkçesinde *oyın* ve *oyun* kelimeleri “oyun” manalarını karşılamaktadır. Kazak Türkçesinde “eğlence”, “şaka”, “ağız yangısı, stomatit” (KzkTS, 2003 : 409); Türkmen Türkçesinde “oyun, “tiyatrodaki, sahnedeki gösteri”, “şaka, espri” (TrkmTS, 1995 : 499); Yeni Uygur Türkçesinde “oyun” (YUTS, 2008 : 302) anlamlarındadır.

KÜLKİ: Eski Türkçe kül- “gülmek” fiilinden türetilmiştir. Türkmen Türkçesinde gülki “gülme, gülüş, kahkaha” ve “gülme, alay malzemesi” (TrkmTS, 1995 : 317); Yeni Uygur Türkçesinde “gülme, kahkaha” (YUTS, 2008 : 211); Kazak Türkçesinde “gülüş, gülme” ve “alay, dalga geçme” (KzkTS, 2003 : 257) anlamlarındadır.

AZIQ-TÜLİK (Kzk) / OZUQ-TÜLÜK (YUyg): Erzak, gıda maddeleri.

OZUQ: İlk olarak Orhun metinlerinde azuk şeklinde karşılaştığımız kelime “yiyecek” manasındadır (Tekin, 2010 : 125). Kelime Kazak Türkçesinde *azık*; Türkmen Türkçesinde *āzık*; Yeni Uygur Türkçesinde *ozuk* şeklindedir.

Kzk azık > YUyg ozuk

Yeni Uygur Türkçesinde ilk hecedeki /a/ ve /ä/ sesleri, ikinci hecelerdeki /u/ ve /ü/ seslerinin etkisiyle /o/ ve /ö/ye döner (TLG, 2007 : 365).

TÜLÜK: Bu ikileme Kazan Tatarcasında “azıq-tölek”; Kırgız Türkçesinde “azık-tülük”, Hakas Türkçesinde “azıx-tülük” şeklindedir. *Tülük* kelimesini, Yeni Uygur Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Kazak Türkçesi sözlüklerinde aradık ve maddenin karşısında “azık-tülik” ikilemesinin yer aldığını gördük. Kazan Tatarcası sözlüğünde de kelimeye tek başına yer verilmemiştir. O halde kelime bu lehçelerde tek başına kullanılmamakta, “azık-tülik” ikilemesinde yaşamaktadır, diyebiliriz. Çağatay Türkçesinde “aşlık-tölük” gibi benzer bir ikilemeyle karşılaşmaktayız. Éva Kincses Nagy makalesinde bu ikilemeden bahsederken *tölük* kelimesini *victual* “erzak” olarak tanımlamıştır (Nagy, 2004). Kelime tek başına Hakas Türkçesi sözlüğünde de “erzak, iâşe, yiyecek” anlamlarıyla yer almaktadır (HTS, 2005 : 533).

OT-ÇÖP (Trkm, YUyg) : Yeşillik, yeşil bitki.

OT: Eski Türkçede hem ateş hem de ilaç, yeşillik (DLT II, 2013 : 444) manasındaki kelime günümüzde de aynı şekilde kullanılır ve bu iki manayı karşılamaktadır. Ancak Eski Türkçede ateş anlamında kullanılan “ot” uzun ünlüdür yani “öt” şeklindedir. Bu fark, incelediğimiz üç lehçeden sadece Türkmen Türkçesinde mevcuttur. Çünkü Türkmen Türkçesinde Eski Türkçedeki asli uzunluklar korunmuştur. *ot* “ot, yeşillik”; *öt* ise “ateş” kavramlarını karşılamaktadır (TrkmTS, 1995 : 492).

ÇÖP: Eski Türkçe *çöp* “tortu, çökelti” sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *çög- “çökmek, dibe inmek” fiilinden +İp ekiyle türetilmiş olabilir; ancak bu kesin değildir (Nişanyan, 2012 : 114). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde *çöp* “ot, bitki”, “erişte” (YUTS, 2008 : 87); Kazak Türkçesinde *şöp* “ot” (KzkTS, 2003 : 645); Türkmen Türkçesinde *çöp* “çöp”, “odun, yakacak”, “mec. ot” (TrkmTS, 1995 : 126) manasındadır.

İkileme Özbek Türkçesinde *ot-çop* şeklindedir.

ÜĞİT-NASİHAT (Kzk) / ÖVÜT-NESİHAT (Trkm) / ÖĞÜT-NESİHET (YUyg): Öğüt.

ÖĞÜT: Eski Türkçe ö- "düşünmek, anlamak" fiilinden Eski Türkçe +It ekiyle türetilmiştir. Oğuzca *an-* eşdeğeri olan *ö-* fiili, Doğu Türk dillerinin temel fiillerinden biridir. *ög* (akıl, bilinç), *öz* (benlik, ruh), *ötüg* (anlatı). "Akıl verme" anlamına gelen sözcük en eski kaynaklarda daima *öt* olup, Kaşgarlı'dan itibaren ortaya çıkan *ögüt* biçiminin kaynağı açık değildir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%B6%C4%9F%C3%BCt&x=0&y=0>, 15 Mayıs, 2014). Kelime Kazak Türkçesinde *ügit*; Türkmen Türkçesinde *övüt*; Yeni Uygur Türkçesinde *öğüt* şeklindedir.

Trkm *övüt*: Eski ve Orta Türkçeye ait bazı kelimelerin ortasında bulunan “g”ler, Türkmencede “v”ye dönmüştür (TTG, 2012 : 62).

NESİHET: Arapça *nasīhat* “öğüt verme, öğüt” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 443). Kelime Kazak Türkçesinde *nasihat*; Türkmen Türkçesinde *nesihat*; Yeni Uygur Türkçesinde *nesihat* şeklindedir.

Türkmen Türkçesinde “*övüt-ündev*” ve “*vaaz-nesihat*” ikilemeleri de kullanılmaktadır.

Övüt-ündev: Öğüt, nasihat. (Türkmen Türkçesi)

ÜNDEV: Türkmen Türkçesinde “*öğüt, akıl*”, “*müşavere, danılma*”, “*görüşme, müzakere*” manalarında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 655)

Vagız-nesihat: Vaaz, nasihat. (Türkmen Türkçesi)

VAGIZ: Arapça *waʿz* "uyarı, din ve ahlak konuşması" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 652).

ÖLİM-JİTİM (Kzk, YUyg) / ÖLÜM-YİTİM (Trkm) : Ölüm yitim.

ÖLİM: Eski Türkçe *öl-* fiilinden türemiştir. *öl-* hakkında daha önce şu açıklamayı yapmıştık: “*öl-* fiili, Türkçenin tarihî ve modern lehçelerinde sıkça kullanılmaktadır.

Ercilasun'a göre "yükselmek" anlamındaki *ör-* ve *ön-* fiilleri ile "göge yükselen, uçan ruh" anlamındaki "öz" kelimesi; "yükselmek, havalanmak" anlamındaki farazi bir **ö-* fiiline dayandırılmaktadır (Figen Güner Dilek, 2007).

JİTİM: Eski Türkçe *yit-* "yitmek, kaybolmak" (Tekin, 2010 : 190) fiilinden türemiştir.

İkileme Altay Türkçesinde "ölüm-çitim" şeklindedir (Güner-Dilek, 2004). Orhun Türkçesinde bu kelimelerle oluşturulmuş "ölu yitü" ikilemesi vardır. Bugün Türkiye Türkçesinde de *öle yite* şeklinde kullanılmaktadır (Aydın, 1997 : 420).

PARA-PARA : Parça parça.

PARA: Farsça *pāre* "parça, pay" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 478). İncelediğimiz 3 lehçede de *para* şeklinde olmasının sebebi ilerleyici benzeşmedir.

BORŞA-BORŞA (Kzk) / PARŞA-PARŞA (Kzk) / PARÇE-PARÇE (YUyg): Parça parça.

PARÇE: Farsça *pārçe* "parçacık" sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça *pāre* "parça" sözcüğünün küçültme halidir (Nişanyan, 2012 : 478). Türkmence Türkçesinde *parça*; Kazak Türkçesinde *borşa* ve *parşa* şeklindedir.

parça > *borşa* (alıntıdaki *f* sesinin önce *p* sonra *b* olma durumu var ama bu durum için bir açıklama örnek yok)

/b,p,f,v,w/ dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi vardır. İç sesteki */b/*, */a/yı* yuvarlaklaştırarak */o/ya* dönüştürmüştür.

SAV-SÄLEMET (Kzk) / SAG-SALAMAT (Trkm) / SAQ-SALAMET (YUyg): Esenlik.

SAG: Bu madde için daha önce "Eski Türkçe döneminden günümüze kadar şekil ve anlam yönünden değişmeden kullanılmaktadır. Nişanyan'a göre kelime sa- "saymak,

itibar etmek” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=sa%C4%9F&x=0&y=0>, 7 Mayıs 2014). Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü ve tek heceli olan kelimelerin sonundaki ğ’lar Kazak Türkçesinde w’dir (TLG, 2007 : 435). TüTk sağ > KzkTü saw (sav)” şeklinde açıklama yapmıştık.

SALAMAT: Arapça salāmat “sağ ve salim olma, emin olma” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 544).

SASIP-PISIP (Kzk) / ŞÉŞİP-PIŞİP (YUyg) : Alelacele, apar topar.

SASIP: Eski Türkçede şaş- “hayret etmek” (EUTS, 2011 : 216). Orta Türkçede hem “hayret etmek” hem de “hedeften kaymak” (KTS, 2007 : 250) anlamındadır. Günümüz lehçelerinde farklı manaları ifade eden fiil Yeni Uygur Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde acele etmek, telaşlanmak (YUTS, 2008 : 375), (KS, 2011 : 681) manasına gelmektedir.

PISIP: Eski Uygur Türkçesinde biş- “pişmek, olgunlaşmak, olmak” (EUTS, 2011 : 41) anlamına gelen bu fiil “pış-” şekli ile Karahanlı Türkçesi döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde anlam genişlemesine uğrayan fiil kökünün hem *pişmek* hem *olgunlaşmak* hem de *kımız tulumunu olması için sallamak* manasında kullanıldığını görmekteyiz (DLT II, 2013 : 473). Eski Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde “biş-” şeklinde tercih edilen fiil El-Kavanînü’l-Külliyye Li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye adlı eserde “pış-” şekli ile tercih edilmiştir (KTS, 2007 : 216). Günümüzde de Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde p’li, Türkmen Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında b’li kullanımına rastlamaktayız. İkilemanedeki mana Eski Türkçe biş-/pış- fiilinden oldukça farklıdır. Fakat bu anlam lehçelerde de görülmemektedir. Yeni Uygur Türkçesinde piş- “olgunlaşmak”, “pişmek, yanmak” (YUTS, 2008 : 323); Kazak Türkçesinde pış- “çok korkmak” (KzkTS, 2003 : 446); Türkmen Türkçesinde biş- “olgunlaşmak”, “pişmek”, “yanmak” (TrkmTS, 1995 : 73) anlamındadır. Kırgız Türkçesinde ise *buş-* maddesinin karşılığında “şaş sözünün teki” olduğu belirtilmiştir (KS, 2011 : 149).

Bu ikilemenin benzerleri; Kırgız Türkçesinde şaşıp buşup veya şaşıp şuşup şeklindedir.

SABIR-TAKAT (Trkm) / SEVİR-TAQET (YUyg) : Dayanma gücü, sabır.

SEVİR: Arapça şabr “tahammül, katlanma” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 528). Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler ile bazı Eski Türkçedeki kelimelerde iç seste /b/ Yeni Uygur Türkçesinde /v/ olmuştur (TLG, 2007 : 368). Ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde ilk hecedeki /a/ ve /ä/ sesleri, ikinci hecelerdeki /u/ ve /ü/ seslerinin etkisiyle /o/ ve /ö/ye döner. Arapça ve Farsça alınma kelimelerde de aynı değişme söz konusudur (TLG, 2007 : 365)

TAQET: Arapça tākāt “güç, kuvvet, mecal” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 600).

SOQA-SAYMAN (Kzk, YUyg) : Ekin aletleri.

SOQA: Yeni Uygur Türkçesinde “karasaban” (YUTS, 2008 : 358); Kazak Türkçesinde “saban, pulluk” (KzkTS, 2003 : 485) manasındadır.

SAYMAN: Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “araç, alet, teçhizat” anlamına gelmektedir (KzkTS, 2003 : 469), (YUTS, 2008 : 343).

SAVDA-SATTIQ (Kzk) / SÖVDA-SATIK (Trkm) / SODA-SÉTİQ (YUyg): Ticaret.

SÖVDA: Farsça bir kelime olan sūd (سود) “kar, kazanç” sözcüğünden alıntıdır (ÖTS, 2007 : 4345). Kelime günümüz lehçelerinde olduğu gibi Osmanlı Türkçesi döneminde de kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde *savda*; Türkmen Türkçesinde *sövda*; Yeni Uygur Türkçesinde *soda* şeklindedir.

Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde dudak ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisi görülmektedir.

SATIK: Eski Türkçe sat- fiilinden evrilmiştir. bu fiil de Eski Türkçe sa- “saymak, değer biçmek,” fiilinden Eski Türkçe +It- ekiyle türetilmiş olabilir, ancak bu kesin değildir. Nihai anlamı muhtemelen “birbirine denk olmak, bedel olmak” veya “bedel etmek” olmalıdır. Aynı kökten *sataş-* “karşılaşmak, denk gelmek”, *sadağa* “hasta bir kişiyi temsil eden ve kötü ruhları kovmakta kullanılan kâğıt bebek, bedel, satı”, *sadun* “evlilik veya ant yoluyla akraba, kan kardeşi” kelimelerini görmekteyiz. Anadolu'da kullanılan *Satılmış* kişi adında "bedel etmek, bir şeyi bir şeyin yerine vermek" anlamı korunmuştur (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=satmak&x=0&y=0>, 17 Mayıs 2014).

İkileme Kırgız Türkçesinde “sooda-satık” şeklindedir (Ulutaş, 2007).

Yeni Uygur Türkçesinde “soda” kelimesiyle bir ikileme daha oluşturulmuştur; *soda-sanaet*

Soda-sanaet: Ticaret ve sanayi. (Yeni Uygur Türkçesi)

SANAET: “sanayi, endüstri” anlamına gelen *sanaet* Arapça menşeli bir kelimedir. Yeni Uygur Türkçesinde *sanaet*; Azerbaycan Türkçesinde *sânäye*; Özbek Türkçesinde *sänâät*; Türkmen Türkçesinde *senâğat*; Karaçay-Malkar Türkçesinde *sanagat* kelimeleri tercih edilirken, Kazak Türkçesinde *önerkäsip*; Kırgız Türkçesinde *önör-cayşekilleriyle* Farsça menşeli kelime kullanılmıştır. Başkurt Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde de *industriya* şekliyle Rusça menşeli bir kelime kullanılmaktadır.

SAQIR-SUQIR (Kzk) / ŞAKIR-ŞUKUR (Trkm) / ŞAQİR-ŞUQUR (YUyg): Şakırtı, tangırtı, şıkırtı.

“Şak” vurmaya, çarpmaya, birbirine çarpmaya, bu tarzda işlemeyi, çalışmaya, şıkırtılı ses çıkarmayı anlatan yansıma bir köktür (Zülfikar, 1995 : 261). Türkmen Türkçesinde “şangırdı, şıkırtı”, “acele, çabucak” (TrkmTS, 1995 : 598) anlamındaki ikileme Türkiye Türkçesinde “fazla şakırtı çıkararak” (Zülfikar, 1995 : 618); Yeni Uygur Türkçesinde “hışırtı, şıkırtı” (YUTS, 2008 : 373); Kazak Türkçesinde “fokur fokur” (KzkTS, 2003 : 461) manasındadır.

TALAN-TARAJ (Kzk) / TALAÑ-TARAC (YUyg) : Talan, soygun, yağma.

TALAN: tal-“ talan ve yağma etmek” (EUTS, 2011 : 222)fiilinden türemiştir. Eski Kıpçak Türkçesinde de fiil artık tala- şeklinde olmuştur (KTS, 2007 : 259). Günümüz lehçelerinde de tala- şeklinde devam etmiştir. Standart Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında da bu fiil kullanılmasa da bu kökten türetilen *talan* sözcüğü kullanılmaktadır. “Eski Türkçedeki kelime başı t-ler Türkiye Türkçesinde d- olur” kuralı bu kelime için geçerli olmamıştır. Yine de Türkiye Türkçesinde tala- fiilinin birde d’li şekli mevcuttur. dala- şekline dönüşen fiil “köpek, kurt gibi hayvanların ısırması” anlamındadır (TS, 1998 : 517).

TARAJ: Farsça *tārāc* sözcüğünden alıntı olan kelime “yağma etmek, yağmalamak; yağma, çapul” anlamlarını karşılamaktadır (ÖTS, 2007 : 4603). Kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde tek başına kullanılmamaktadır.

TALAS-TARTIS(Kzk) / TALAŞ-TARTİŞ (YUyg) : Münakaşa ve tartışma

TALAŞ: Eski Türkçe tal-“ talan ve yağma etmek” fiilinden türemiştir. Orta Türkçede karşılaştığımız talaş- “dalaşmak, kavga etmek” (KTS, 2007 : 259) fiilinden evrilmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde “yağma, soyma”, “tartışma, münakaşa, anlaşmazlık” (YUTS, 2008 : 386); Kazak Türkçesinde “belirli bir konudaki fikir ayrılığı, tartışma”, “çekişme, münakaşa”, “eşit, denk”, “tartışmalı, çözümsüz” (KzkTS, 2003 : 515) manalarındadır. Türkmen Türkçesinde ise kelime fiil formundadır ve dalaş- “birbiri ile çekişmek, dalaşmak”, “mec. yarışmak, rekabet etmek” (TrkmTS, 1995 : 132) manalarını karşılamaktadır.

TARTİŞ: Eski Türkçe tartış- “tartışmak, tartmada yardım etmek; germekte yardım etmek; birbirini cezbetmekte ve çekmekte ve kurmakta yardım etmek; sızlamak” (DLT II, 2013 : 581) fiilinden evrilmiştir. Bu fiil de Eski Türkçe tart- “çekmek” (EUTS, 2011 : 227) fiilinden türetilmiştir. Kelime Türkmen Türkçesinde tartış “çekiş, çekme”, “(fizik) çekim” (TrkmTS, 1995 : 135), Kazak Türkçesinde tartış “çekişme, mücadele, tartışma” (KzkTS, 2003 : 523); Yeni Uygur Türkçesinde tartış “çekme”, “içme” (YUTS, 2008 : 391) anlamlarını karşılamaktadır.

TANIS-BİLİS (Kzk) / TANIŞ-BİLİŞ (Trkm) / TONUŞ-BİLİŞ (YUyg): Tanıdık bildik.

TANIŞ: tanı- “daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu anımsamak”, “daha önce görmüş olmak, bilmek”, “bilip ayırmak, seçmek” fiilinden türemiştir. Clauson’a göre tanı- “biriyle tanışmak” biçimi 15. Yy’dan başlayarak kullanılır. Türkçe tanu- “önermek, tavsiye etmek, tartışmak” biçimiyle tanı- arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak bu biçimler arasındaki yakınlık anlam bakımından açıklanmaya muhtaçtır (Eren, 1999 : 393). Asya Türkçesinde "konuşmak" anlamına gelen fiil, TTü *danış-* (konuşmak) ve *tanı-* (bilmek) olmak üzere ikili evrim göstermiştir. Ancak ikinci formda standart t > d evriminin olmayışı düşündürücüdür. Belki Eski Türkçe *tañ* (ışık, görünme?), sözcüğüyle bağlantı düşünülebilir. Moğolcada da *tañna-* (araştırmak, casusluk etmek, merak etmek, hayran olmak) fiili vardır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=tan%C4%B1mak&x=0&y=0>, 17 Mayıs 2014). Nişanyan Moğolca kelime ile karşılaştırarak kelimenin alıntı olabileceğini düşünmüştür. Nitekim Hasan Eren de sözlüğünde Räsänen, Ramstedt, Meyer ve Doerfer’in kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçmiş olabileceği görüşlerine yer vermiştir. Kelime Yeni Uygur Türkçesinde tonuş “tanıdık, fikir, bilinç” (YUTS, 2008 : 419); Kazak Türkçesinde tanış “tanıdık, bildik” (KzkTS, 2003 : 519); Türkmen Türkçesinde tanış “tanıdık, bildik”, “arkadaş, dost”(TrkmTS, 1995 : 616) şeklindedir. İlginç olan ise kelime Oğuz grubu lehçelerinde de t’li şeklindedir.

BİLİŞ: Eski Türkçede bil- “bilmek”, “tanımak” (EUTS, 2011 : 42), (DLT II, 2013 : 90) fiilinden türemiştir. Kazak Türkçesinde bilis “tanıdık, aşına” (KzkTS, 2003 : 104) şeklindedir. Türkmen Türkçesinde biliş- “ karşılıklı bilmek, anlamak” (TrkmTS, 1995 : 69) ve Yeni Uygur Türkçesinde biliş- “bilmek” (YUTS, 2008 : 42) olarak fiil şeklinde kullanılmaktadır.

İkileme Kırgız Türkçesinde “tanış-tuunuş” şeklindedir (Ulutaş, 2007).

TÄLİM-TÄRBİYE (Kzk) / TELİM-TERBİYE (YUyg) : Eğitim öğretim.

TELİM: Arapça ‘ilm kökünden gelen ta‘līm “öğretme, eğitme, ilim sağlama” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 602).

TERBİYE: Arapça tarbiyat “1.büyütme, yetiştirme, eğitme,2.suda yumuşatma” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 619).

TEZ-TEZ (Kzk) / TİZ-TİZ (Trkm) : Çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar.

TİZ: Farsça kökenli bir kelime olan tez “acele etmek” manasıyla Eski Kıpçak Türkçesi döneminden günümüze kullanılmaktadır (KTS, 2007 : 273). Lehçelerin ses özelliklerine göre Türkiye, Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Yeni Uygur, Özbek Türkçelerinde “tez” şekli ile; Başkurt, Tatar Türkçelerinde “tiz” şekli ile; Türkmen Türkçesinde “ti:z” şekli ile kullanılmaktadır.

Daha önce Vecihe Hatiboğlu’nun “sorulu ikilemeler” olarak adlandırdığı ikileme türüne örnek vermiştik. Kazak Türkçesinde de yalın haldeki kelimelerle oluşan bu ikilemenin yanında yine aynı kelime ile soru eki kullanılarak oluşan bir ikileme daha vardır: *tezbe-tez*.

TOY-TAMAŞA (Kzk, YUyg) / TOY-TOMAŞA (Trkm) : Düğün dernek.

TOY: Tuncer Gülensoy’a göre *to- “doymak” fiilinden türemiş olabilir (Gülensoy, 2007 : 921). Eski Uygur Türkçesinde toy “bayram, toy” (EUTS, 2011 : 248) anlamındadır. Kaşgarlı Mahmut ise kelimenin anlamını “ordu kurağı” olduğunu Oğuzların bu kelimeyi bilmediğini söylemektedir. Radloff ise Uygurcadan başka bütün dillerde “düğün” anlamına geldiğini belirtmiştir (DLT II, 2013 : 642). Bu anlamlarından başka Karahanlı Türkçesinde “ilaç yapılan bir ot”, “çanak yapılan çamur”, “toy kuşu” anlamlarındadır. Eski Kıpçak Türkçesinde “düğün şölen şenlik”, “toy kuşu”, “yavru” (KTS, 2007 : 281); Çağatay Türkçesinde “ziyafet” ve “bir kuşun adı” kavramlarını karşılamaktadır (Güzeldir, 2002 : 287). Karşılaştığımız üç lehçede de “düğün, şölen,

ziyafet” manası görülür (YUTS, 2008 : 422), (KzkTS, 2003 : 539), (TrkmTS, 1995 : 633).

TAMAŞA: Arapça tamāşā “gezinti, seyran” sözcüğünden alıntıdır. Türkçedeki ikincil anlamı muhtemelen seyir/ seyran grubundan analogi yoluyla türemiştir (Nişanyan, 2012 : 616). Kazak Türkçesinde “oyun, eğlence”, “şahane, enfes, harika” (KzkTS, 2003 : 517); Yeni Uygur Türkçesinde “manzara, tablo”, “temsil, oyun” (TrkmTS, 1995 : 631); Yeni Uygur Türkçesinde “gezme, eğlence, seyretme” (YUTS, 2008 : 387) manalarındadır.

TEMİR-TERSEK (Kzk) / TÖMÜR-TERSEK (YUyg) : Demirden yapılmış eşyalar.

TÖMÜR: Kelime Eski Türkçede *témür* şeklindedir. Hasan Eren kelimenin Farsça, Sevan Nişanyan ise Arapça olduğunu söylemiştir, Redhouse’a göre de Arapçadır (Gülensoy, 2007 : 276). Çen Çan-Hao ise Çince te-pi “demirin kısmı, yaprak” sözcüğünden alıntılındığını söyler (Karatayeva, 2004). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde tömür; Türkmen Türkçesinde demir; Kazak Türkçesinde temir şeklindedir.

temir > YUyg tömür: *m* dudak sesi, birinci ve ikinci hecede bulunan ünlüleri yuvarlaklaştırmıştır.

TERSEK: Lehçelerde tek başına kullanılmadığı kanaatindeyiz. Kazak Türkçesi sözlüğünde bulunmayan kelimeye Yeni Uygur Türkçesinde yer verilmiştir. Fakat kelimenin karşılığı olarak “tömür-tersek” ikilemesi verilmiştir (YUTS, 2008 : 403). Benzer bir durum Kırgız Türkçesi sözlüğünde de vardır. İkileme Kırgız Türkçesinde “temir-tezek” şeklindedir. “tezek” maddesinde de “temir-tezek” ikilemesi verilmiştir (KS, 2011 : 729). Yine aynı ikileme olduğunu düşündüğümüz Hakas Türkçesinde “timir-tis” ikilemesi vardır. *tis* Hakas Türkçesinde “1.maden cevheri, 2.maden ocağı” anlamındadır (HTS, 2005 : 506). Diğer lehçelerin sözlüklerinde kelimeye rastlanmamıştır.

ÄDET-ĞURIP (Kzk) / URP-ADAT (Trkm) / URP-ADET (YUyg) : Örf adet.

URP: Arapça ‘urp “adap, erkan, pratik bilgi, misal ve tecrübe ile öğrenen şeyler, 2.yükselti, tümsek, 3.yele” sözcüğünden alıntıdır. Osmanlı kullanımında “şer’i hukukta yeri olmadığı halde halkın veya idarenin benimsediği pratik usuller” anlamındadır (Nişanyan, 2012 : 468). Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde urp; Kazak Türkçesinde ğurıp şeklindedir. Arapçadan alınan kelimelerdeki ayınlar (ع) Kazak Türkçesinde ğ olmuştur (TLG, 2007 : 436).

Ar ‘urp > Kzk ğurıp: Arapçadan alınan kelimelerdeki ayınlar (ع), Kazak Türkçesinde ğ olmuştur (TLG, 2007 : 436).

Yeni Uygur Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde alınma kelimelerdeki f ünsüzü, p’ye dönmemektedir.

Kazak Türkçesinde söz ortasında yan yana gelebilen ünsüzlerin sayısı sınırlıdır. Bu yüzden Kazak Türkçesi bünyesinde kendi ses sistemine aykırı bazı ünsüz çiftleri bulduran alıntı ve Eski Türkçe sözcüklerde, ünsüz çiftleri arasında ünlü türetme (çoğunlukla dar ünlü) yoluna gitmiştir (KTG, 2004 : 110).

ADET: Arapça ‘āde > Farsça ‘ādet sözcüğünden alıntılanan kelime “alışılmış faaliyet”, “toplum içinde yapıla yapıla alışılmış olan, usul, anane; gelenek”, “huy, tarz” anlamlarındadır (ÖTS, 2007 : 114).

İkileme Tatar Türkçesinde ğorif-ğadät; Başkurt Türkçesinde ğöröf-ğazät (KTLS I, 1991 : 262-263); Özbek Türkçesinde ürf-ādät; Kırgız Türkçesinde ürp-adat (KTLS I, 1991 : 681) şeklindedir.

UVAQ-TÜYEK (Kzk, YUyg) : Ufak tefek.

UVAQ: Daha önce bu kelime ile ilgili “Kelime Türkiye Türkçesinde ufak; Kazak Türkçesinde uvaq; Yeni Uygur Türkçesinde uvaq; Türkmen Türkçesinde ovnuq şeklindedir. ovnuq Türkmen Türkçesinde hem *küçük*, *ufak* hem de *önemsiz* manasındadır (TrkmTS, 1995 : 496). Kelime Eski Türkçe uv- “küçültmek, ufaltmak” (DLT II, 2013 : 703) fiilinden türetilmiştir.” Şeklinde bir açıklama yapmıştık.

TÜYEK: Çağbayır kelimeyi “ufa-mak > ufak > (t)afak > tefek ? // töpö > tepe > tefek” şeklinde açıklamaya çalışmıştır ve “*ufak tefek* ikilemesindeki ikinci kelime” diyerek, kelimenin tek başına bir anlamı olmadığını belirtmiştir (ÖTS, 2007 : 4677). Aynı ikileme Kumuk Türkçesinde uwaq tüyek “pılı pırtı” (Pekacar, 2011 : 356); Karaçay-Malkar Türkçesinde uvak tüyek “ufak tefek” (Tavkul, 2000 : 420); Azerbaycan Türkçesinde ufaq-tufağ “küçük ve önemsiz” (ADİL IV, 2006 : 399); Altay Türkçesinde “ook-teek” (Güner-Dilek, 2004); Kırgız Türkçesinde “ubak-tüyök” (Ulutaş, 2007) şeklindedir, fakat bu lehçelerde de “tefek/tüyek/tufağ/teek” kelimesinin tek başına kullanımına rastlanmamıştır.

ÜN-TÜNSİZ (Kzk, YUyg): Sessiz sedasız.

ÜN: ün “ses, seda” kelimesinden türetilmiştir. Kazak Türkçesinde ünde- “konuşmak, söylemek”, “çağırarak, davet etmek” (KzkTS, 2003 : 598); Türkmen Türkçesinde “yönelmek”, “çağırarak” (TrkmTS, 1995 : 655); Yeni Uygur Türkçesinde “söylemek, demek”, “çağırarak”, “seslenmek” (YUTS, 2008 : 445) manalarında kullanılmaktadır.

TÜN: kelime “ün” kelimesine ses benzerliği için kullanılmıştır. Çünkü tün Kazak Türkçesinde *gece* manasındadır ve ikilemedeki anlamla ilgili değildir.

ÜSTİ-BASI (Kzk)/ ÜST- BAŞ (Trkm) : Üst baş.

ÜST: Daha önce bu kelimeyi şu şekilde açıklamıştık: “Eski Türkçe *üstin* “yön zarfı ve edati” sözcüğünden evrilmiştir ve Eski Türkçe *üze* sözcüğünden türetilmiştir. Eski Asya Türkçesinde sadece *üstin* (ayrıca altın, öñdin, kédin) biçimleri görülür. Ek muhtemelen ayrılma hal ekidir: *üstin* < üz-tin. Zarf eki olarak yorumlanan +in, 13.yy’dan itibaren tüm Türk dillerinde düşer. Clauson’a göre de özgün biçim *altın* ve *üstin* olup, alt ve üst sonradan türemiştir (Nişanyan, 2012 : 650). Kelime Türkiye Türkçesinde üst; Azerbaycan Türkçesinde üst; Başkurt Türkçesinde ös(t); Kazak Türkçesinde üsti; Kırgız Türkçesinde ustı; Özbek Türkçesinde üst; Tatar Türkçesinde ös(t); Türkmen Türkçesinde üst; Yeni Uygur Türkçesinde üst şeklindedir (KTLS I, 1991 : 928-929). Kazak Türkçesinde söz sonunda yan yana gelebilecek ünsüz çiftlerinden

bir tanesi *st'*dir. Bundan dolayı, Kazak imlasında “*üst*” ve “*ast*” gibi sözcükleri, bu yalın halleriyle yazılmazlar. Bunlar, yalnızca ünlüyle başlayan iyelik eklerini almaları durumunda canlılık kazanabilir; ancak *üsti* ve *astı* gibi şekillere bürünebilirler. Bu sözcükler iyelik eki almadan hiçbir örnekte kullanılmamıştır.”

BAŞ: Köktürkçede baş “baş; tepe, doruk” (Tekin, 2010 : 126); Eski Uygur Türkçesinde baş “baş; yara, yara başı, başlangıç, birinci, ilk” (EUTS, 2011 : 35); Karahanlı Türkçesinde baş “baş; yara” (DLT II, 2013 : 72-73); Eski Kıpçak Türkçesinde baş “baş; yara, çıban; buğday başağı; başlangıç, ilk; uç, uç noktası; ana, temel” (KTS, 2007 : 24) anlamlarıdır. Türkmen Türkçesinde de çeşitli anlamlar içerir; yara; baş, kafa; başak, koçan; tepe; başlangıç; uç; başkan, reis; asıl, temel; tane; kişi, birey; kaynak (TrkmTS, 1995 : 49-50) gibi. Kelime Türkiye Türkçesinde baş; Kazak Türkçesinde bas; Türkmen Türkçesinde baş; Yeni Uygur Türkçesinde baş şeklindedir.

ÜY-JAY (Kzk) / ÖY-CAY (YUyg): *Ev bark, mal mülk.*

ÜY: Eski Türkçe eb “ev” sözcüğünden evrilmiştir. Kelime Kazak Türkçesinde üy; Türkmen ve Yeni Uygur Türkçelerinde öy şeklindedir.

eb > üy, öy :Söz sonunda ve söz içinde hece sonunda, bir süreksiz dudak ünsüzü olan b, önce süreklileşerek diş-damak ünsüzü v'ye*, sonra ise damaklılaşarak y ünsüzüne dönüşür (KTG, 2004 : 87). Günay Karaağaç da bu ses değişimi için “Daha çok Kıpçak grubunda -b- > -v- > -y- şeklinde görülür. Özellikle Kıpçak grubu Türk şivelerinde rastlanan düzensiz birdeğişme olmakla birlikte, dağınık olarak diğer alanlarda da görülür.” (Karaağaç, 2012 : 178) şeklinde açıklama yapmıştır.

ETü eb > Trkm öy: Eski ve Orta Türkçe dönemlerindeki bazı kelimelerde bulunan “e” ünlüleri, Türkmencede yuvarlaklaşarak “ö”ye dönmüştür. Bu ünlü değişmesinin en önemli sebebi, “v” ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı tesiridir. ETü eb > ew* > Trkm öy (TTG, 2012 : 45).

ETü eb > YUyg öy :İlk hecede görülen e > ö değişikliğinin sebebi dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisidir (Öztürk, 2010 : 13).

ETü eb > Kzk üy: Dudak ünsüzleri vasıtasıyla yuvarlaklaşan “e” sesi, y’nin daraltıcı etkisiyle “ü” dönüşmüştür.

JAY: Farsça cāy sözcüğünden alıntılanan kelime “yer, mekan”, “mevki, rütbe, mertebe”, “uygun bir zaman, fırsat”, “mec. uygun” anlamlarını karşılamaktadır (ÖTS, 2007 : 762).

ÜZÜL-KESİL (Trkm) / ÜZÜL-KÉSİL (YUyg) : Kesin, kesin olarak.

ÜZÜL: Kelime Eski Türkçe üz- “kesmek” fiilinden türemiştir. üz- fiilide “kes-” ve “yar-” fiilleri gibi “koparmak, kesmek, parçalamak” (TrkmTS, 1995 : 659) anlamlarına sahiptir. Bu anlamından dolayı yine kendisiyle aynı anlamı ifade eden kes- fiili ile ikileme oluşturarak *kesinliği, netliği* bildirmektedir.

KÉSİL: Kelime *kes-* fiilinden türetilmiştir. *kes-* fiilinin Eski Türkçe döneminden günümüze en temel anlamı “kesici aletlerle kesip parçalara ayırmak” tır (ÖTS, 2007 : 2573). Bunun yanında pek çok yan anlamı da bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde “katî neticeye bağlamak” (TARAMA:2452) olarak kullanılan fiil “açıklık, netlik” manasına yakınlaştırılmıştır.

JAS-JELEŃ (Kzk)/ YAŞ-YELEN (Trkm) : Yetişkin olmayan, genç, ergen.

YAŞ: Kelimeyi “Köktürkçede “yaş, ömür yaşı”, “gözyaşı” (Tekin, 2010 : 186); Eski Uygur Türkçesinde “yaş, taze, yeşil, ot, ömür”, “gözyaşı”, “zarar, ziyan” (EUTS, 2011 : 289); Karahanlı Türkçesinde “taze nesne, sebze, yeşillik”, “gözyaşı”, “yaşam, ömür” (DLT II, 2013 : 756; Eski Kıpçak Türkçesinde “yaş, ömür”, “kuru olmayan, ıslak”, “taze”, “gözyaşı”, üzüntü, yas”, “yaş ot” (KTS, 2007 : 314); Çağatay Türkçesinde “çocuk, yavru”, “gözyaşı” (Güzeldir, 2002 : 473) manalarını karşılamaktadır. İkilemedeki anlam “genç” manasını karşılamaktadır. Bugün lehçelerde temel anlam olarak kullanılan bir manadır. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi dışındaki lehçelerde genç manasını “yaş” sözcüğü karşılamaktadır (KTLS I, 1991 : 264-265).” şeklinde daha önce açıklamıştık.

YELEN: Kazak Türkçesinde “erkeklerin ince üst giyimi”, “yalın, kat, ince” (KzkTS, 2003 : 173) manasındadır. Yeni Uygur Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde ve diğer lehçelerde bulunmamaktadır.

Türkmen Türkçesinde bu manada kullanılan bir ikileme daha vardır: “yaş-yuş”

İŞİP-JE- (Kzk) / İYMEK-İÇMEK (Trkm) / YİMEK-İÇMEK (YUyg): Yemek içmek.

YİMEK: Eski Türkçede ye- ve yi- (EUTS, 2011 : 293), (DLT II, 2013 : 767); Orta Türkçede ye-, yi- ve yiy- (KTS, 2007 : 317); Kazak Türkçesinde je- (KzkTS, 2003 : 170); Yeni Uygur Türkçesinde ye- (YUTS, 2008 : 468); Türkmen Türkçesinde iy- (TrkmTS, 1995 : 387) şeklindedir

İÇMEK: Eski Türkçede iç- (EUTS, 2011 : 88), (DLT II, 2013 : 223); Orta Türkçede iç- ve iş- (KTS, 2007 : 105); Kazak Türkçesinde iş- (KzkTS, 2003 : 673); Yeni Uygur ve Türkmen Türkçelerinde iç- (YUTS, 2008 : 172), (TrkmTS, 1995 : 369) şeklindedir.

JOL-JOL (Kzk) / YOL-YOL (Trkm, YUyg) : Çizgili.

YOL: Kelime Eski Türkçe yol sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *yo- “yürümek” fiilinden türetilmiştir. Yori- “yürümek”, *yok- “zorlukla yürümek” muhtemelen ortak köke sahiptir (Nişanyan, 2012 : 678). Kelime Köktürkçede “yol” (Tekin, 2010 : 191); Eski Uygur Türkçesinde “yol, seyahat, gezi”, “şöhret, ün, kut” (EUTS, 2011 : 301); Karahanlı Türkçesinde “yol”, “sefer”, “ani yola çıkma” (DLT II, 2013 : 798); Eski Kıpçak Türkçesinde “yol”, “seyahat, yolculuk”, “tarz, usul”, “defa, kere”, “çizgi” (KTS, 2007 : 326) anlamlarına gelmektedir. Kelime Kazak Türkçesinde “yol”, “uzak sefer, yolculuk”, “satır, mısra”, “adet, gelenek”, “çare, yol, yöntem” (KzkTS, 2003 : 180); Yeni Uygur Türkçesinde “yol” (YUTS, 2008 : 469); Türkmen Türkçesi “yol”, “yol, seyahat, yolculuk”, “yön, istikamet”, “çözüm yolu”, “yol, tarz, usul” (TrkmTS, 1995 : 705) anlamlarında kullanılmaktadır. İkilemedeki “çizgi” manası ilk Eski Kıpçak döneminde görülmüştür.

ZORLIQ-ZOMBILIQ (Kzk) / ZORLUQ-ZOMBİLİQ (YUyg) : Zalimlik, zorbalık.

ZORLIQ: Farsça zür veya zor “güç, kuvvet, zahmet, sıkıntı, sancı” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 690). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde “zorluk, güçlük” (YUTS, 2008 : 480); Kazak Türkçesinde “zorluk, adaletsizlik, gaddarlık” (KzkTS, 2003 : 203); Türkmen Türkçesinde zorluk “zor, cebir, zorbalık”, “kudret, güç” (TrkmTS, 1995 : 724) anlamındadır.

ZOMBILIQ: Kelime Kazak Türkçesinde “zorbalık, zorluk” (KzkTS, 2003 : 202) anlamındadır.

2.2.YAPISI AYNI, ANLAMI FARKLI OLAN İKİLEMELER

KAZAK TÜRKÇESİ	TÜRKMEN TÜRKÇESİ	YENİ UYGUR TÜRKÇESİ
ata-ene: kaynata ile kaynana	ata-ene: ana baba, ebeveyn	-
bolar-bolmas: 1) olur olmaz. 2) azıcık	-	bolar-bolmas: küçük, ufak, cüz’î
şala-pula: üstünkörü, yüzeysel, gelişigüzel, rastgele	-	çala-pula: tam değil, biraz, karışık, az çok, yarım yamalak
-	deñ-duş: yaşıtlı, akran.	teñ-tuş: eş dost

tuvradan-tuvra: yüzüne karşı, açıkça	dogrudan-dogrı: doğrudan doğruya	toğridin-toğra: doğrudan doğru
ilgeri-keyin: ileri geri, öne arkaya	-	ilgiri-kéyin: hiçbir zaman, asla
-	doyar-doymaz: biraz, bir parça	toyar-toymas: doyar doymaz
-	haku-ñähak: doğru yanlış	heq-naheq: hak ve haksızlık
tav-tav: tepe tepe, dağ dağ	-	tağ-tağ: çok, pek çok
bas-ayağı: 1) baştan sona, tamamen. 2) tamamı, hepsi	-	baş-ayağı yoq: belli, belirsiz
talay-talay: çeşit çeşit, her türlü, türlü türlü	-	talay-talay: birçok

önüp-ös-: 1) artmak, çoğalmak. 2) gelişmek, ilerlemek	önüp-ös-: dünyaya gelmek, büyümek, yaşamak, yetişmek	-
el-jurt: eş dost	-	el-jurt: vatan ve millet

2.2.1.AÇIKLAMALAR

ATA-ENE (Kzk, Trkm)

ENE: Her iki lehçede de temelde “anne” kavramını karşılmasına rağmen arada küçük bir fark vardır. Kelime Kazak Türkçesinde “kayınvalide” (KzkTS, 2003 : 140) anlamında iken; Türkmen Türkçesinde ise hem “babaanne” hem de “anne” (TrkmTS, 1995 : 201) anlamındadır.

ŞALA-PULA (Kzk) / ÇALA-PULA (YUyg)

ŞALA: Kelime Kazak Türkçesinde “çiğ, tam pişmemiş”, “yarım, eksik” (KzkTS, 2003 : 624); Türkmen Türkçesinde ise “yavaş, yavaşça”, “az”, “güçlülük, zorlukla” manalarında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 108). Eski Kıpçak Türkçesi dönemindeki çala “az, azıcık” (KTS, 2007 : 45), Eski Anadolu Türkçesinde “biraz, kısmen” manasında kullanılmıştır (ÖTS, 2007 : 863). Tarihi lehçelerde de günümüz lehçelerde de çeşitli manaları bulunan çal- fiilinin “kesmek” manasıyla sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde karşılaşmaktayız (YTS, 2009 : 62). “çala”nın Türkmen Türkçesinde azlığı ifade etmesi buradaki “kesmek” manasıyla ilgili olabilir. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında “çala” bazı isimlerden önce gelerek deyim fiiline çabukluk, süreklilik, dikkatsizlik ve üstün körülük anlamı taşıyan birleşik zarflar yapar; çala kalem gibi (ÖTS, 2007 : 863). Kazak Türkçesinde de benzer bir anlamda kullanılan

kelimenin Türkiye Türkçesi ve ağızlarındaki kullanımından tek farkı bir ikileme içinde kullanılmasıdır.

PULA: her iki leçede de tek başına kullanılmayan ve anlamı olmayan bir kelimedir. Muhtemelen ikilemeye ahenk sağlamak için oluşturulmuştur.

DEÑ-DUŞ (Trkm) / TEÑ-TUŞ (YUyg)

TEÑ: Türkmen Türkçesinde “eş, eşit, denk, aynı”, “ölçülü, düzgün”, “eşit olarak” (TrkmTS, 1995 : 145); Yeni Uygur Türkçesinde teñ “eşit, aynı, denk” (YUTS, 2008 : 400) manasındadır.

TUŞ: Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde yer verilmeyen kelime Türkmen Türkçesinde duş “yakın, civar, denk, yaşı” (TrkmTS, 1995 : 178); Kazak Türkçesinde tus “taraf, yan”, “yön”, “karşı taraf”, “zamanında” (KzkTS, 2003 : 557) manasındadır.

İkileme Türkmen Türkçesinde “yaşı” manasındadır. Bu anlamı ikilemenin ikinci ögesi “duş” sözcüğünden gelmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde ise kelimelerin anlamı genişletilmiş ve “eş dost” anlamı oluşturulmuştur. “eş dost” manasıyla Kutadgu Bilig’de de “iş-tuş” (Kargı-Ölmez, 1997), “teñ-tuş” ve “tuş-teñ” (Kargı-Ölmez, 1998) ikilemeleri görülmektedir. Divan-ı Lügat’it-Türk’te görülen “tenk tuş” ise *denk, eş* manasındadır (Aktan, 2010).

TUVRADAN-TUVRA (Kzk) / DOĞRUDAN DOĞRU(Trkm) / TOĞRIDİN-TOĞRA (YUyg)

TUVRA: Kelimenin Kazak Türkçesinde “dosdoğru” ve “tam, kesin”; Kazak Türkçesi ağızlarında “doğru, adil” (KzkTS, 2003 : 551); Türkmen Türkçesinde “doğru, düz”, “kurala uygun”, “doğru, dürüst” (TrkmTS, 1995 : 166); Yeni Uygur Türkçesinde “doğru, dürüst” (YUTS, 2008 : 416) anlamları vardır. Türkiye Türkçesinde mecaz anlamı “gerçeğe uygun olan, çelişkisiz ve yalansız; sahici” olan kelime tek başına “açıkça” anlamında kullanılmaktadır. Örneğin; “Doğruyu söylemek gerekirse”

Türkiye Türkçesinde benzer ikilemeler; doğrudan doğruya, doğruya doğru, doğru dürüst

İLGERİ-KEYİN (Kzk) / İLGİRİ-KÉYİN(YUyg)

İLGERİ: Kazak Türkçesinde “ileri, ileri doğru” (KzkTS, 2003 : 670); Türkmen Türkçesinde “daha önce, daha erken” ve “ileri” (YUTS, 2008 : 175) manasındadır

KEYİN: Kazak Türkçesinde “sonra”, “geri” (KzkTS, 2003 : 224); Yeni Uygur Türkçesinde “sonra” ve “arka, geri” (YUTS, 2008 : 199) manasındadır.

Her iki kelime de Kazak Türkçesinde *yön* bildirirken, Yeni Uygur Türkçesinde hem *zaman* hem de *yön* bildirmektedir. İkilemelerin anlam farkının da buradan doğmuş olması gerekir.

DOYAR-DOYMAS (Trkm) / TOYAR-TOYMAS (YUyg)

TOYAR: to- “doymak” fiilinden türetilmiştir (Tekin, 2010 : 175). Köktürkçede to-fiilinin yanı sıra tod- fiili de mevcuttur, oysa Eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde to- fiilinin yerini tod- almıştır. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ise ne *to-* ne de *tod-* şekillerine rastlarız. Bu dönemde *doymak* manasında kullanılan “toq-” ve “toy-” fiilleridir (KTS, 2007 : 279). Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde kelime başında bulunan t-’lerin bir kısmı Türkmencede d- olmuştur, bir kısmı ise korunmuştur (TLG, 2007 : 244).

İkilemenin anlamı Yeni Uygur Türkçesinde “doyar doymaz”dır. Bu mana bize göre aöik değildir. Aldığı “...ar ...armaz” eklerinden dolayı aceleliği ifade edebileceğini düşündük. Örneğin; “Duyar duymaz geldim.”, “Doyar doymaz kalktı.” gibi. Türkmen Türkçesinde ikilemenin ilk ögesi olumlu, ikinci ögesinin olumsuz olması “ne toydu ne de aç kaldı, biraz” anlamını vermektedir.

HAKU-ÑĀHAK (Trkm) / HEQ-NAHEQ (YUyg)

HEQ: Arapça hakk "yasaya, hakikate veya bilgeliğe uygun olma; doğruluk, hakikat, yasallık" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 223).

NAHEQ: *nā* Farsça olumsuzluk ve yoksunluk ön ekidir (Nişanyan, 2012 : 440). Kelime "haksız" manasındadır.

TAV-TAV (Kzk) / TAG-TAG (YUyg)

TAV: "dağ" manasındaki kelime Kazak Türkçesinde tav (KzkTS, 2003 : 526); Yeni Uygur Türkçesinde tağ (YUTS, 2008 : 384) şeklindedir.

Kazak Türkçesi sözlüğünde ikilemenin anlamı "dağ dağ, tepe tepe" olarak verilmiş. Bu açıklamanın bir netliği olmadığı biz "sıra sıra, dağlar gibi yan yana, sıra sıra" anlamını çıkardık. Yeni Uygur Türkçesinde ise ikileme "çok, pek çok" manasındadır. Dağların büyüklüğünden dolayı bu anlam ortaya çıkmış olabilir.

BAS-AYAĞI (Kzk) / BAŞ-AYAĞI (YUyg)

BAS: Kazak Türkçesinde "bai, kafa", "kişi, insan", "hayvanların sayısı", "her türlü bitkinin tepesi", "dağın, ovanın tepesi", "nehirin, derenin başladığı yer", "baston gibi şeylerin kalınca olan kısmı", "kesici aletlerin ağzı", "bir şeyin başlaması", "başkan, idareci (KzkTS, 2003 : 79); Yeni Uygur Türkçesinde "baş" (YUTS, 2008 : 31) manalarında kullanılmaktadır.

AYAĞI: Yeni Uygur Türkçesinde "ayak", "çanak, kase, büyük bardak" (YUTS, 2008 : 24); Kazak Türkçesinde "ayak", "sandalye ve benzeri şeylerin ayağı", Kazak Türkçesi ağızlarında "son" (KzkTS, 2003 : 58) anlamlarındadır.

Kazak Türkçesinde ikileme "baştan sona, tamamen" manasındadır. Yani insan vücudun en uç noktası ile en alt noktası aslında vücudun tamamını ifade eder. İkileme bu şekliyle Yeni Uygur Türkçesinde de aynıdır, "yoq" sözcüğü ile belirsizlik durumu oluşturulmuştur.

TALAY-TALAY (Kzk, YUyg)

TALAY: Yeni Uygur Türkçesinde “çok, epey” (YUTS, 2008 : 386); Kazak Türkçesinde “nice, pek çok”, “çeşit çeşit, türlü türlü” (KzkTS, 2003 : 514) manasındadır. Tarihi dönemlerden sadece Orhun Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi döneminde karşılaştığımız taluy “deniz” manasındadır (Tekin, 2010 : 170), (EUTS, 2011 : 222). Deniz manasına geldiği için Yeni Uygur Türkçesinde çokluk ifade edebilir. Kelime ile Kazak Türkçesinde “nice, birçok”; “çeşitli, türlü”; “baht, talih” gibi farklı bir anlamlarda kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 514).

“Eski Türkçede deniz taluy adı verilirdi. Bu ad eski Türk yazıtlarında geçtiği gibi, Uygur belgelerinde de kullanılır. Eski Türkçe taluy’un Çince’den geldiği anlaşılıyor. Eski Türkçe taluy adının yerine Orta Türkçe döneminde teñiz adı geçmiştir. Çağdaş Sibiryaya diyalektlerinde “deniz, büyük göl” olarak talay sözünün kullanıldığını görüyoruz. Ancak bu sözün Eski Türkçe taluy biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Sibiryaya diyalektlerinde geçen talay sözü Moğolcadan kalma yeni bir alıntıdır.” (Eren, 1999 : 108)

ÖSİP-ÖN- (Kzk) / ÖNÜP-ÖS- (Trkm)

ÖSİP: Kazak Türkçesinde “(saç, sakal vs.) uzamak”, “büyüme, olgunlaşmak”, “çoğalmak, artmak”; Kazak Türkçesi ağızlarında “terfi etmek”, “ilerlemek, gelişmek” (KzkTS, 2003 : 432); Türkmen Türkçesinde “(bitki için) büyüme, yetişme”, “(insan için) büyüme, yetişme”, “büyüme, ilerlemek”, “düşüncesi artmak, bilgisi artmak”, “terfi etmek” (TrkmTS, 1995 : 507) manalarında kullanılmaktadır.

ÖN-: Kazak Türkçesinde “yeşermek”, Kazak Türkçesi ağızlarında “(iş) verimli olmak”, “çoğalmak, türemek” (KzkTS, 2003 : 428); Türkmen Türkçesinde “bitmek, yetişme, ortaya çıkmak, büyüme” (TrkmTS, 1995 : 504) manalarında kullanılmaktadır.

Her iki fiil her iki lehçede de aynı manalarda kullanılmasına rağmen “önip-ös-” şeklindeki ikileme Kazak Türkçesinde “artmak, çoğalmak”, “ilerlemek”; Türkmen Türkçesinde “dünyaya gelmek, yaşamak” manasındadır. Kazak Türkçesinde “ailenin vs.

çoğalması, büyümesi” ve “gelişmek, ilerlemek” manası vardır. Türkmen Türkçesinde ise daha mecazi bir ifade vardır; “bir insanın dünyaya gelmesi, giderek büyüüp olgunlaşması, yaşamasın devamlılığı, büyümenin ölüme kadar hiç bitmemesi” gibi felsefi derinliği olan bir mana olduğunu düşünmekteyiz.

EL-JURT (Kzk, YUyg)

EL: Kelimeyi “el-ağine” ikilemesinde açıklamıştık.

JURT: Eski Türkçe yurt “yurt, kamp yeri, konaklama yeri” (Tekin, 2010 : 192) sözcüğünden evrilmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde yurt ve jurt “ yurt” (YUTS, 2008 : 187); Kazak Türkçesinde jurt “halk, millet”, “göç nedeniyle terk edilen yer” (KzkTS, 2003 : 188); Türkmen Türkçesinde yurt “köyün göçtüğü ya da konduğu yer”, “ülke, yurt” (TrkmTS, 1995 : 711) anlamındadır.

2.3.YAPISI FARKLI, ANLAMI AYNI OLAN İKİLEMELER

Her üç lehçede de farklı kelimelerden oluşup aynı anlamı taşıyan pek çok ikileme vardır.

KAZAK TÜRKÇESİ	TÜRKMEN TÜRKÇESİ	YENİ UYGUR TÜRKÇESİ	ANLAM
ini-qarındaş	-	aka-siñil	ağabey ve kız kardeş
ağayın-jekjat ağayın-jurağat ağayın-tuğan quda-jekjat ören-jaran tuvğan-tuvısqan	doğan-garındaş emer-damar	-	hısım, akraba

quda-qudağiy	-	qaça-quda qéyin-buyan	dünür
erli-zayıptı	-	er-xotun	karı koca
is-äreket is-qiyml	edim-gılım	jürüş-turuş	iş, hareket
esikpe-esik körşi-qolañ qoñsı-qolañ	goñşı-golañ	xolum-xoşna	konu komşu
savit-sayman	-	yaraq-cabduq	silah ve zırh takımı
ayıl-turman	-	xamut-cabduq	atın koşum takımları
jasav-jabdıq	şay-sep	boğa-joma	çeyiz
jasav-jabdıq üy-mülük	goş-golañ	küde-körpe laqa-luqa laqqa-luqqa	ev eşyası
qazan-ayaq qazan-oşaq	çemçe-çanak gap-gaç	-	kap kakak
kese-ayaq	-	çine-çeynek	çay takımı
äl-avqat jay-japsar jay-küy küy-jay küy-qoñ	-	şert-şarayit	hal, durum, vaziyet

qam-jay qas-qabaq mān-jay sır-siypat			
ırdıv-dırdıv sān-saltanat	-	dağ-duğa	tören, merasim, bayram, şenlik, zafer, sevinç
ädet-dağdı ädet-salt jora-joralğı jol-joba jol-joralğı jön-joba jön-joralğı jön-josıq turmıs-salt	äp-däp däp-dessur	resim-yosun	örf, adet, gelenek görenek
ırjıñ-ırjıñ mırs-mırs küluv sılıq-sılıq küluv	dılım-dılım et-	-	gülmek
tuvradan-tuvra	mese-mälim	-	açık, belli, açıkça
köriner-körinbes şalınar-şalınbas	-	ala-tayın baş-ayağı yoq biler-bilinmes	belli belirsiz
ıbir-sıbir kübır-jıbir kül-kübır qıbir-sıbir ösek-ayañ ösek-ötirik	gep-gürrüñ gep-söz	dédi-dédi	dedikodu, rivayet

şer-şermen	-	ğem-ğusse qayğu-dert qayğu-elem ğem-qayğu	dert, hüzn, keder
ırıñ-jırıñ dav-damay urıs-keris urıs-qağıs	yañka-yañka	ğelve-ğoga	kavga, münakaşa, tartışma
oy-pikir sana-sezim oy-öris	oy-pikir añ-bilim añ-düşünce pikir-hıyal	oy-pikir añ-sézim	şuur, bilinç, düşünce
äne-mine ile-şala jalma-jan qolma-qol lep-lezde otırar-otırmastan	bada-bat şakga-şukga ur-tut	hay-huy hayt-hüyt he-hu heş-peş	hemen, derhal
alda-jalda	bardı-geldi	-	eğer, şayet
älem-jälem äpter-täpter qım-ğuvıt	başlı-barat garım-gatım ıgım-sagım	-	düzensiz, dağınık
jekpe-jek baspas-bas	başas-baş	-	teke tek

jon-jota ıqpıl-jıqpıl jal-jal uñğıl-şuñğıl	büdenek- südenek büdür-südür çukanak- sakanak çukur-çukur	égiz-pest	çukurlu,tümsekli, engebeli
-	egin-eşik	baş-ayaq	giysi, üst baş
qatın-bala mal-bas mal-jan	çaga-çuga oglan-uşak ogul-gız	-	çoluk, çocuk
jolaq-jolaq	çızık-çızık çızım-çızım	-	çizgi çizgi
-	ot-yalın	ot-çoğ	ateş
jan-jaq aldı-artı	daş-töverek degre-daş eyläk-beyläk	-	etraf, dört yan
qarama-qarsı közbe-köz	gaşba-gaş	çapmu-çap yüzmu-yüz	karşı karşıya, yüz yüze
jer-düniye jer-jiyhan jer-kök	älem-cahan	dünya-alem	dünya, yer yüzü
tañ-tamaşa	-	hañ-tañ añ-tañ	hayret, şaşkınlık

ulan-asır	äpet-äpet	katta-katta	büyük
qat-qabat qat-qat	eplem-eplem	qatmu-qat qevetmu-qevet	kat kat, üst üste
dos-jora tamır-tanıs el-jurt joldas-jora jora-joldas	-	yaru-burader el-agine	eş dost
aşuv-ıza zil-zapıran ıza-kek	öyke-kine gahar-gazap	-	öfke, hiddet
doda-doda oypañ-toypañ qım-qiyğaş oypıl-toypıl oyran-asır	dır-pıtrak üzlem-saplam dökän-saçan gıran-cıran agdar-düñder	-	darmadağınık, alt üst, tarumar, karmakarışık
kündiz-tüni	şamu-säher	kün-tün	gece gündüz
-	-	yar-yölek qol-qanat	yardım, destek
abilip-sabilip abır-sabır ıldım-jıldım ılpın-jılpın qabına-sürine sürinip-qabınıp	git-gir hasır-husur haydan-hay hovul-halat hovul-hara şakga-şukga	aldirap-tinep pay-pétek	alelacele, çarçabuk

qapaş-qupaş salıp-urıp	şark-şurk şart-şurt çalak-çulak		
ara-arasında avıq-avıq emis-emis	aram-aram	nagan-naganda şalañ-şalañ ayda-jilda ara-sıra arilap-arilap	ara sıra, zaman zaman
şım-şımdap tam-tum älim-berim	doyar-doymaz dövüm-dişlem kem-käs çala-çula	unçe-munçe ançi-munçe az-paz	biraz, azıcık
qoldap-qošta- jebep-deme-	-	qollap- quvetlimek	kollamak, desteklemek, korumak
uñğıl-şuñğıl egjey-tegjey jan-jaqtı	yeke-yeke yeke-yekeden	-	detay,ayrıntı, teferruat
şalğay-şalıs kedir-budır qiyqa-siyqa	çayşık-çuyşuk	-	eğri büğrü
uvmaq-şuvmaq lek-legimen buvma-buvma üydek-tüydek deste-deste üyir-üyir	tapgır-tapgır	-	öbek öbek, grup grup
ağıl-tegil egil-tegil iyen-tegin jäşik-jäşik	böreñ-böreñ	qançe-qançe	bol bol, pek çok

köl-kösir köbine-köp qora-qora qotan-qotan qazan-qazan öte-möte uvıs-uvıs üyilip-tögilip			
emis-emis eptep-septep ilnip-salınıp qağa-mağa qağa-soğa öler-ölmes ölip-talıp qalt-qult jıǵıla-sürine ölip-tiril-	çala-çula ite-çomak	-	zar zor, güçlükle
-	harpma-harp	sözmu-söz herpmu-herp	harfi harfine
kev-keve- ıñ-jıñ ıñ-şıñ abır-dabır duv-duv baqar-şaqar	gık-bak hay-haylı	varañ-curuñ şavqun-süren çuqan-süren	gürültü, patırtı, yaygara
arı-beri joǵarılı-tömendi ärli-berli	terslin-oñln	aldin-keyin	ileri geri
-	yartı-yurtı	paçaq-paçaq	kırık dökük

jaltaq-jaltaq	-	qorqa-qorqa	korka korka
iyne-jip usaq-tüyek		parçe-purat yoq-bar	ufak tefek eşya, öte beri
onşa-munşa qoqım-soqım	ovnuk-uşak uşak-düşek	-	ufak tefek, küçük
kir-qoqıs köñ-qoqır qiy-qoqıs qoqır-soqır qoqtıq-soqtıq	-	exlet-çava otan-çava	çör çöp, süprüntü, döküntü
jem-şöp	har-haşal haplık-süplük	ot-xeşek qoray-çava	ot çöp, çalı çırpı
qotır-qotır quj-quj	-	büdür-büdür	pürüzlü pürtüklü
alqam-salqam	hovul-halat hovul-hara sovuk-sala	-	özensiz
esen-sav	sag-gurgun	téç-aman	sağ salim
miñ-märtebe miñ-million uşan-teñiz telegey-teñiz esep-qiysapsız	-	san-sanaqsız sansız-sanaqsız heddi-hésapsız	pek çok, sayısız

ündemey- tündemey ünsiz-tünsiz jayma-jay	demsiz-üynsüz	şük-şük	sessiz sakin, sessizce
qadaq-qadaq qadav-qadav	iki-yeke	-	seyrek, aralıklı
mezglil-mezglil	demme-dem	pat-pat	sık sık
uşı-qıyırı	-	heddi-hésap	sınır, hudut
irkes-tirkes irkis-tirkis ubap-şubap	sürbe-sür ızlı-ızına	keyni-keynidin arqa-arqidin arqimu-arqa	arka arkaya, peşi sıra
kez-kezimen jolma-jol ret-retimen	-	növetmu-növet yanmu-yan	sırayla
dambıl-dambıl dürkin-dürkin üstün-üstün üsti-üstine	hâli-şindi	yandurup- yandurup tekrar-tekrar	tekrar tekrar
qaltırap-dirilde-	saññıl-saññıl	-	titremek
kül-kübir kir-küyeleş qaspaq-qaspaq	ız-toz	küküm-talqan topa-tozañ çañ-topa	toz duman, toz toprak
-	dürli-dürli	arilaş-qurulaş elvan-türlü	türlü türlü

-	ugursız-utgasız	kelse-kelmes jügür-yitim	ufak tefek önemsiz
iyba-ädep	haya-ser haya-şerim şerim-haya utanç-haya	-	utanç, haya
baq-talan baq-talay parıq-parasat şen-şekpen	şan-şöhrät	-	şan şöret
-	urha-urruk	bulañ-talañ ur-jiqit	yağma, talan
şiykili-pisili tiyip-qaşpa	-	çala-puçıq çala-pula	yarım yamalak
qatar-qurbı	deñ-duş	-	yaşıt, akran
aspay-saspay ıbir-jıbir mañ-mañ jata-jastana qıbir-jıbir	çala-çula sagına-sagına yuvaş-yuvaş pessay-pessay kem-kemden hay-hay	-	yavaş
dala-dala dal-dul tilim-tilim sav-tamtıq şoqpıt-şoqpıt	şalha-şalha tüydüm-tüydüm sal-sal	tal-tal	yırtık pırtık, lime lime

toz-toz			
-	dınman-arman dınman- yadaman irmän-arman irmän-yadaman	harmas-talmas harmastin- talmastin harmay-talmay	bıkmadan, usanmadan, yorulmadan
jeke-jeke oqşav-oqşav	yeke-yekeden yek-tük	ayrim-ayrim başqa-başqa yekke-yekke bir-birlep bölek-bölek madda-madda tal-tal taram-taram	ayrı ayrı, başka başka
jolma-jol	setirme-setir	-	satır satır
lek-legimen	sep-sep	-	dizi dizi, saf saf
-	sabır-karar	aramu-taqet	dayanma gücü, sabır, takat
jemis-jydek	ir-iymiş	yel-yemiş mive-çive	meyve
işti-tıstı ilic-şatis ımdas-jımdas	-	içqoyun-taşqoyun	içli dışlı, sıkı fıkı

qul-qutan joq-jutañ jebir-jesir şaban-şardağ	hor-homsı	-	fakir fukara, sıkıntı çeken
oquv-bilim oquv-tärbiye	-	oquş-oqutuş mediniy-maarip	eğitim öğretim

2.3.1.AÇIKLAMALAR

• AĞABEY VE KIZ KARDEŞ

AKA-SİÑİL (Yeni Uygur Türkçesi)

AKA: Yaşar Çağbayır ve Tuncer Gülensoy kelimenin Moğolca āqā kelimesinden alıntılandığını belirtirken (ÖTS, 2007 : 163), (Gülensoy, 2007 : 51), Nişanyan bu konu ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “Moğolca aka (1.bir saygı unvanı, 2.büyük erkek kardeş) sözcüğü ile eş kökenlidir. 13. Yy’dan önce kaydedilmemiş olan sözcüğün, Türkçe ile Moğolca arasındaki alıntı yönü açık değildir. Arapça ax (erkek kardeş, ağabey) ile ilgisi muğlaktır.” (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=aka&x=0&y=0>, 8 Haziran 2014). Yeni Uygur Türkçesinde “ağabey” manasındadır (YUTS, 2008 : 6). Kelime “aka” şekli ile Altay Türkçesinde de görülmektedir. Altay Türkçesinde aka “ağabey”, caan aka “büyük ağabey” şeklindedir. Ama “ağabey” kavramını ağa, aqa, axa, axxa, ağa karındaş, aça, akı kelimeleri de karşılamaktadır (Dilek, 2008).

SİÑİL: Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde hiçbir değişime uğramamıştır ve “küçük kız kardeş” anlamıyla günümüze kadar gelmiştir. Ancak Eski Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde bulunmamaktadır ve buna rağmen Karluk grubundan Yeni Uygur Türkçesinde “siñil” ve Kıpçak grubundan Kazak Türkçesinde “siñli” yaşamaktadır.

İNİ-QARINDAS (Kazak Türkçesi)

İNİ: İlk yazılı metinlerimiz olan Orhun kitabelerinde “erkek kardeş” olarak geçer. Kelimenin anlamının Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde ve Divan-ı Lügat’it-Türk’te “yaşça küçük kardeş” olduğunu görüyoruz (EUTS, 2011: 95), (DLT, 2013 : 233). Böylece erkek kardeşler arasında fark ortaya çıkıyor, büyük ve küçük kardeşler farklı isimlerle birbirinden ayrılıyor. Codex Cumanicus’da *ininin* karşılığı “erkek torun”dur. Orta Türkçe Sözlük’te “Erkek torun, küçük erkek kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi.” olarak anlam genişlemesine uğramıştır (KTS, 2007 : 112). Yaşayan lehçelerimize baktığımızda da kelimenin “küçük erkek kardeş” anlamıyla kullanıldığını görürüz. Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde “küçük erkek kardeş”, Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde “küçük erkek kardeş” olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu kelime kullanılmasa da Batı Türkçesinin tarihi kaynağı olan Tarama Sözlüğünde “küçük erkek kardeş” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (YTS, 2009 : 128). Yine Türkiye Türkçesinin çağdaş bir kaynağı olan Derleme Sözlüğünde ise Batı Anadolu halkının bu kelimeyi “kaynıbirader” (DS, 1993 : 2543) manasında kullandığını görürüz. Saadettin Gömeç bu kelime ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Divanü Lügat-it-Türk’ün I. cildinde “yaşça küçük kardeş”, III. cildinde “kocanın küçük erkek kardaşı” şeklinde geçmektedir. Kazak Türkçesinde “aynı ana babadan olan kardeş” manasında açıklanan *ini* kelimesi, Saha Türkçesinde “amca-zade, yeğen” şeklinde ifade edilmektedir. Yine bu akrabalık adı da Türkçenin en eski kelimelerinden biri olup, yirmi civarında kitabede geçer. İni aynı zamanda, Kapgan Kagan’ın küçük oğlu İni İl Kagan’ın unvanında da görülür. Bilindiği gibi İni İl Kaganlık sonradan ihdas edilmiş bir idari unvandır. Kapgan Kagan da küçük oğlu Fu-chü’yü İni İl Kagan ilan ederek, kendinden sonra yeğeni Bilge’nin tahta geçmesini engellemeyi planlamış, fakat o öldükten sonra Köl Tigin ve Bilge, İni İl Kagan’ı ortadan kaldırarak (716) onun bu düşüncesinin gerçekleşmesini önlemişlerdi. Hoytu-Tamır I ve Hoytu-Tamır VII Yazıtlarında da İni ÖZ Inançu adında bir Türk beginin adı zikredilmektedir.” (Gömeç, 2001).

QARINDAS: Eski Uygur Türkçesi döneminde *qadaş* “arkadaş, akraba”, *xadaş* “kardeş, dost” olarak kullanılmıştır (EUTS, 2011:160). Divan-ı Lügat’it-Türk’te *qadaş* “akraba(hısım)” manasıyla verilmiştir (DLT II, 2013 : 245). Codex Cumanicus’ta *qarındaş* “kardeş, erkek kardeş” anlamındadır (KTS, 2007 : 128). Yeni Uygur

Türkçesinde qérındaş “kardeş”, Türkmen Türkçesinde garındaş “akraba”, Kazak Türkçesinde qarındaş “küçük kız kardeş” anlamındadır. Fakat Kazaklar eskiden bu kelimeyi “ akraba hısım kardeş” olarak kullanmıştır. Tarama Sözlüğünde “qarındaş, qardaş, kardeş” Anadolu ağızlarında da “gardaş, gardeş” şeklinde geçen kelime standart yazı dilimizde “kardeş” olarak kullanılmaktadır. Saadettin Gömeç “kadaş~kadhaş~kadaşlık “kardeşlik, hısım, akraba, kardeş gibi yakın olan” demektir. Köktürkçe yazıtlarda karşımıza en çok çıkan akrabalık terimlerinden birisi de kadaştır. Sanırız “arkadaş” kelimesi de bu terimle bağlantılı olmalıdır.” şeklinde açıklama yapmıştır (Gömeç, 2001).

• **HISIM, AKRABA**

AĞAYIN-JEKJAT (Kazak Türkçesi)

AĞAYIN: “bir babadan olan kardeşler”, “akraba” ve “aynı ırktan olan insanların oluşturdukları farklı devlet ve topluluklar” anlamlarına gelen bir kelimedir. Kazan Tatarcasında *ağa* ve *ağay* “ağabey” anlamında kullanılır. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğünde *ağayın*ın karşılığı “kardeş”tir. Kelime aynı şekliyle Kırgız Türkçesinde de kullanılır ve büyük erkek kardeş anlamına gelir. Karluk grubu ve Oğuz grubu lehçelerinde *ağay*, *ağayın* şekillerine rastlanmaz.

JEKJAT: “uzak akrabalar” anlamındadır. Kırgız Türkçesinde *cekcaat* olarak kullanılır ve “akrabalar, ahbablar” anlamındadır.

Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde “uzak yakın akraba” terimi mevcuttur. Altay Türkçesinde de böyle bir durum vardır; *iraaq cağın*

AĞAYIN-JURAĞAT (Kazak Türkçesi)

JURAĞAT: “soy, sülale, akraba” anlamlarına gelir. Kırgız Türkçesinde *tukum curaat* ikilemesi bu manada kullanılır.

Kazak Türkçesinde bu kelimelerle oluşturulmuş *jekjat-jurağat* ikilemesi de vardır. Kelimeler yukarda açıklandığı için ikilemeye ayrıca yer vermedik.

QUDA-JEKJAT (Kazak Türkçesi)

QUDA: Kazaklarda “dünür” anlamında kullanılmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bu kelime diğer lehçelerimizde “dünür” yerine karşımıza çıkar. Azerbaycan Türkçesinde “guda”, Türkmen Türkçesinde “guda”, Kırgız Türkçesinde “quda, qudağy”, Tatar Türkçesinde “qoda, qodağy”, Başkırt Türkçesinde “qoza, qozağy”, Özbek Türkçesinde “qudä”, Yeni Uygur Türkçesinde “quda” şeklindedir. Altay Türkçesinde kelimenin eril ve dişil şekli vardır. kuda (erkekler için) “evli çiftlerin ana babaları ve akrabalarının birbirlere göre durumu”; kudagay “kız istemeye giden yaşlı kadın”; kudalaş “kız istemeye giden, dünürcü” şeklindedir. Altay Türkçesi ağızlarında da kuda “erkek dünür”; kudagay “kadın dünür” şeklindedir (Dilek, 2008).

ÖREN-JARAN (Kazak Türkçesi)

ÖREN: Kelime Kazak Türkçesinde “genç, yetişkin” ve “öncü, başarılı” (KzkTS, 2003 : 431); Türkmen Türkçesinde “çok fazla, güçlü, kuvvetli” (TrkmTS, 1995 : 506) anlamlarındadır. Diğer lehçelerde bu kelimeye rastlanmamıştır. Farsça kökenli virān kelimesinin Karahanlı döneminde Oğuzlarca telaffuzu ören şeklindeydi (ÖTS, 2007 : 3708). Kaşgarlı Mahmut kelimenin anlamının “her şeyin kötüsü” şeklinde olduğunu açıklar (DLT II, 2013 : 463). Bu anlamından dolayı Kazak Türkçesindeki *ören* ile aynı olduğunu düşünmüyoruz. Bir de kelimenin ör- fiilinden türetilmiş olduğunu düşünebiliriz. Anadolu ağızlarında *ören yer* tamlaması “toprağı verimli olan yer” manasında kullanılmaktadır. Bu anlamıyla insanoğlunun en verimli çağı olan “genç, gençlik” kavramına daha yakındır.

JARAN: Farsça yārān “dost, arkadaş” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 671). Kelime Kazaklar tarafından eskiden “topluluk, millet, kavim, halk” (KzkTS, 2003 : 163) manasında kullanılmaktaydı. Türkmen Türkçesinde ise yaran “dost, arkadaş, yoldaş” (TrkmTS, 1995 : 679) anlamını karşılamaktadır.

TUVĞAN-TUVISQAN (Kazak Türkçesi)

TUVĞAN: Eski Türkçe toğ- “doğmak, meydana çıkmak, belirlemek” (DLT II, 2013 : 631) fiilinden türetilmiştir. Kelime Kazak Türkçesinde “öz”, “akraba”, “doğum” (KzkTS, 2003 : 551); Türkmen Türkçesinde dogan “kardeş” , “(nazik seslenme) birader, dost, kardeş, ahbap” (TrkmTS, 1995 : 166) anlamlarını karşılamaktadır.

TUVISQAN: Eski Türkçe toğ- “doğmak, meydana çıkmak, belirlemek” (DLT II, 2013 : 631) fiilinden türetilmiştir. Kazak Türkçesinde “akraba kimseler”, Kazak Türkçesi ağızlarında “kardeş ülkeler”, “*kardeş, arkadaşı!* anlamında kullanılan seslenme veya hitap sözü” kavramlarını karşılamaktadır (KzkTS, 2003 : 552).

Kazak Türkçesinde ayrıca *ağayın-tuğan* ikilemesi de mevcuttur.

DOĞAN-GARINDAŞ (Türkmen Türkçesi)

DOĞAN: Kelime ile ilgili yukarıda “Eski Türkçe toğ- “doğmak, meydana çıkmak, belirlemek” (DLT II, 2013 : 631) fiilinden türetilmiştir. Kelime Kazak Türkçesinde “öz”, “akraba”, “doğum” (KzkTS, 2003 : 551); Türkmen Türkçesinde dogan “kardeş” , “(nazik seslenme) birader, dost, kardeş, ahbap” (TrkmTS, 1995 : 166) anlamlarını karşılamaktadır.” şeklinde açıklama yapmıştık.

GARINDAŞ: Kelimeyi yukarıda şu şekilde açıklamıştık: “Eski Uygur Türkçesi döneminde *qadaş* “arkadaş, akraba”, *xadaş* “kardeş, dost” olarak kullanılmıştır. Divan-ı Lügat’it-Türk’te *qadaş* “akraba(hısım)” manasıyla verilmiştir. Codex Cumanicus’ta *qarındaş* “kardeş, erkek kardeş” anlamındadır. Yeni Uygur Türkçesinde *qérındaş* “kardeş”, Türkmen Türkçesinde *garındaş* “akraba”, Kazak Türkçesinde *qarındaş* “küçük kız kardeş” anlamındadır. Fakat Kazaklar eskiden bu kelimeyi “akraba hısım kardeş” olarak kullanmıştır. Tarama Sözlüğünde “*qarındaş, qardaş, kardeş*” Anadolu ağızlarında da “*gardaş, gardeş*” şeklinde geçen kelime standart yazı dilimizde “kardeş” olarak kullanılmaktadır.”

EMER-DAMAR (Türkmen Türkçesi)

EMER: Kelime em- “(yavrular için) annesinin memesinden sütünü içmek” (TrkmTS, 1995 : 199) fiilinden türetilmiştir. Aynen anneden süt içen çocuklar kardeş olduğu için kelime bu ikileme de yerini almıştır. Türkmen Türkçesinde tek başına kullanımı bulunmamaktadır.

DAMAR: Eski Türkçe tamır sözcüğünden evrilmiştir. Bu kelime de Eski Türkçe tam- “damlamak” fiilinden Eski Türkçe +mIr ekiyle türetilmiş olabilir, ancak bu kesin değildir (Nişanyan, 2012 : 118) azak Türkçesinde *tamır* “bitki kökü”, “damar”, “köken, asıl”, “dost, gönüldaş insanlar” (KzkTS, 2003 : 518); Türkmen Türkçesinde *damar* “damar”, “bitki damarı” (TrkmTS, 1995 : 133); Yeni Uygur Türkçesinde *tomur* “kök, asıl”, “damar” (YUTS, 2008 : 419) manasındadır. Jale Öztürk bu kelime ile ilgili şunları söylemektedir; “Köktürk, Uygur ve Karahanlı metinlerinde görülmeyen *tomur* kelimesi TT’de *tomurcuk* “Bir bitkinin üzerinde bulunan ve ileride sap veya çiçek verecek filiz.” (TDK,1998: 2231) ve *domur domur* “1. Boncuk gibi iri taneler halinde. 2. Kabarık kabarık.”(TDK, 1998: 622) gibi kullanımları ile hem d’li hem t’li şeklinin yazı dilinde olduğunu göstermektedir.” (Öztürk, 2003)

•DÜNÜR

QUDA-QUDAĞIY (Kazak Türkçesi)

QUDA: Kazak Türkçesinde “dünür (erkek)” (KzkTS, 2003 : 329); Yeni Uygur Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde cinsiyet belirtmeksizin sadece “dünür” (YUTS, 2008 : 247), (TrkmTS, 1995 : 305) anlamlarını karşılamaktadır. Kelime Azerbaycan Türkçesinde *guda*; Başkurt Türkçesinde *qoza*; Kazak Türkçesinde *quda*; Kırgız Türkçesinde *quda*; Özbek Türkçesinde *qudä*; Tatar Türkçesinde *qoda*; Türkmen Türkçesinde *guda*; Yeni Uygur Türkçesinde *quda* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 194-195). Standart Türkiye Türkçesinde bulunmasa da ağızlarda “kız görmeye giden görücü”, “ birbirinden kız alıp veren aileler, dünür” kavramlarını karşılamak için kullanılmaktadır (ÖTS, 2007 : 2819)

QUDAĞIY: Kazak Türkçesinde “dünür (bayan)” (KzkTS, 2003 : 329) anlamındadır. Kelime Başkurt Türkçesinde qozağıy; Kazak Türkçesinde qudağıy; Tatar Türkçesinde qodağıy (KTLS I, 1991 : 194-195) şeklindedir. Oğuz ve Karluk grubu lehçelerde bulunmayan kelime Kıpçak grubu lehçelerinde ve Sibiry grubu lehçelerinde (Altay Türkçesinde kudagay (ATS, 1999 : 124); Hakas Türkçesinde hudağay (HTS, 2005 : 195)) kullanılmaktadır. quda eril, qudağıy ise dişil bir özellik gösterir.

İkileme Altay Türkçesinde “kuda-kuuy” şeklindedir (Güner-Dilek, 2004).

QAÇA-QUDA (Yeni Uygur Türkçesi)

QAÇA: Yeni Uygur Türkçesinde “mutfak takımı, kase” (YUTS, 2008 : 215) manasındadır. Kelimenin ikilemedeki anlam ile hiçbir ilsi yoktur, dolayısıyla ikinci öge ağır basmış ve ikilemeye kendi manasını taşımıştır.

QÉYİN-BUYAN (Yeni Uygur Türkçesi)

Bu ikileme Yeni Uygur Türkçesi ağızlarında karşımıza çıkmaktadır (YUTS, 2008 : 233).

QÉYİN: Eski Türkçe kâdın sözcüğünden evrilmiştir. Moğolca kadum “evlilik yolula hısım” ve Türkçe “kadın < xatun” sözcüğüyle veya Arapça kâim “yerine geçen” sözcüğüyle alakası kurulamaz (Nişanyan, 2012 : 312). Kaşgarlı Mahmut kayın “kardeş, hısım ve akraba” kelimesinin Oğuzlar tarafından kullanıldığını, diğerlerinin de kadın “kayın, dünür, hısım” şeklini kullandığını belirtmiştir (DLT II, 2013 : 248/285). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde qéyin “kayın” (YUTS, 2008 : 233); Türkmen Türkçesinde gayın “kayın” (TrkmTS, 1995 : 241); Kazak Türkçesinde qayın “kayın” (KzkTS, 2003 : 276) şeklindedir.

BUYAN: Yeni Uygur Türkçesi dahil diğer lehçelerin de sözlüklerinde bulunamamıştır.

• **KARI KOCA**

ER-XOTUN (Yeni Uygur Türkçesi)

ER: Kazak Türkçesinde “erkek” ve “koca” (KzkTS, 2003 : 141) manasında kullanılmaktadır.

XOTUN: Eski Türkçe katun sözcüğü Farsça ve Arapçaya xātūn şeklinde geçmiştir. Yeniden ödünçleme yolu ile tekrar Türkçeye hatun olarak geçmiştir (Gülensoy, 2007 :405). **KELİME** Kazak Türkçesinde kadın; Türkmen Türkçesinde hātın; Yeni Uygur Türkçesinde xotun şeklindedir (KTLS I, 1991 : 320-321).

ERLİ-ZAYIPTI (Kazak Türkçesi)

ZAYIP: Arapça menşeli kelime “yar, eş” manasında kullanılmaktadır. Bu kelime için Ferhat Karabulut “Kazak Türkçesindeki *zayıp* kelimesi Arapça *zayıf* kelimesinden gelir ve *aciz*, *çaresiz*, *güçsüz* anlamındadır. Muhtemeldir ki bu kelime Kazak Türkçesinde önce kötü adlandırma amacıyla kullanılmıştır. Yani kadının zayıflığına işaret eden bu kelime tercih edilmiştir denebilir. Ancak zamanla bu kelime örtmece anlamından sıyrılarak olumlu çağrışıma sahip olmuş, anlam değiştirmiş ve kadın için eş yerine kullanılmaya başlanmıştır.” şeklinde açıklama yapmaktadır (Karabulut, 2013).

• **İŞ, HAREKET**

EDİM-GILIM (Türkmen Türkçesi)

Et- ve kıl- fiillerinden türemişlerdir. Bu iki fiil de hem yardımcı fiil olarak, hem de müstakil bir fiil olarak kullanılmaktadır.

İS-ÄREKET (Kazak Türkçesi)

İS: Eski Türkçe iş “iş” (EUTS, 2011 : 99) sözcüğünden evrilmiştir. tandart Kazak Türkçesinde “iş, uğraş, çalışma” anlamındaki kelime Kazak Türkçesi ağızlarında “dava” manasındadır (KzkTS, 2003 : 672).

ÄREKET: Arapça hareket “hareket etme, devinim” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 228). Kazak Türkçesinde äreket; Yeni Uygur Türkçesinde heriket “hareket” (YUTS, 2008 : 153); Türkmen Türkçesinde hereket “hareket, devinim”, “yola çıkma”, “maddi dünyanın sürekli değişim ve gelişim süreci”, “mec. belli bir amaca ulaşmak için birbiri ardınca yapılan toplumsal iş birliği” (TrkmTS, 1995 : 345) anlamlarını karşılamaktadır.

İS-QİYMIL (Kazak Türkçesi)

QİYMIL: Kelime Kazak Türkçesinde qiymil “hareket”, “faaliyet, harekât” (KzkTS, 2003 : 306); Yeni Uygur Türkçesinde qimil “hareket, kımıldama” (YUTS, 2008 : 235); Türkmen Türkçesinde “hareket, kımlıtı” (TrkmTS, 1995 : 259); Kırgız Türkçesinde kıymıl “hareket, tempo” (KS, 2011 : 468) şeklindedir. Tatar Türkçesinde qıymıl “kımıldamak, kıpırdamak” (Öner, 2009 : 169); Kumuk Türkçesinde qıymıllan- “kımıldanmak” (Pekacar, 2011 : 264) fiilleri de mevcuttur.

JÜRÜŞ-TURUŞ (Yeni Uygur Türkçesi)

JÜRÜŞ: Eski Türkçe yorı- fiilinden evrilmiştir. Fiil, Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *yo- "yürümek" fiilinden +rI- ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=y%C3%BCr%C3%BCmek&x=0&y=0>, 2 Haziran 2014).

TURUŞ: Eski Türkçe tur- "durmak" fiilinden evrilmiştir. Fiil, Eski Türkçe tu- "durdurmak, bloke etmek, tıkamak" fiilinden +Ir- ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=durmak&x=0&y=0>, 2 Haziran 2014).

• **KONU KOMŞU**

ESİKPE-ESİK (Kazak Türkçesi),

ESİK: Eski Türkçe eşü- “kapamak, örtmek” fiilinden Eski Türkçe +Ik ekiyle türetilmiştir. Nihai anlamı “kapatılan şey, kapı” olmalıdır (Nişanyan, 2012 : 172). Yeni Uygur Türkçesinde işik “kapı” (YUTS, 2008 : 180); Kazak Türkçesinde esik “kapı” (KzkTS, 2003 : 146) şeklindedir. Karluk ve Kıpçak grubu lehçelerinde ki bu kelimenin yerine Oğuz grubu kapı (Türkiye Türkçesi “kapı”, Azerbaycan Türkçesi “gapi”) kelimesini tercih etmiştir. Türkmen Türkçesinde ise bu anlamı karşılayan hem “gapi” hem de “işik” kelimeleridir (TrkmTS, 1995 : 226/385). “eşik” Türkiye Türkçesinde anlam değişmesine uğramıştır ve “kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak”, “kapı ağzında basamağın konulabileceği yer”, “mec. başlangıç yeri, başlangıç noktası” (TS, 1998 : 735) anlamlarını karşılamaktadır. Bu kelime üzerine “Clouston (1972: 260), kelimenin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamış yalnızca Threshold ‘eşik’, NE’de -ş- (-j-, -z-) farklı şekillerde ve bazen ‘kapı’ anlamında geçtiğini kaydetmiştir. Sevortyan, işik kelimesinin anlamına, Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov’ (1974: 396- 398) çalışmasında geniş bir yer ayırmıştır: ‘1. Kapı; avlu kapısı; kuzu kapı; kapı kirişi; kapı sövesi 2. Astrolojide üç harfliler ve kapısı, eşiği (Drevnetyurskiy Slovar) 3. Kulübe kapısını örten; perde, örtü 4. Giriş 5. Eşik (kapının); keman, mandolin müzik aletleri için altlık 6. Dışarı, dışarıdaki alan; kapı önünde olan; oda dışında, gökyüzü altında; evin dışarı/dış kısmı; herhangi bir nesnenin dışarı/dış tarafı; serbest alan/alan 7. Ev; saray 8. Kapı boşluğu; delik/boşluk; ayın inine giriş, mağara 9. İki kapı arasındaki geçit 10. Kütük 11. Yabancı’ olarak vermiştir. Kökeni için de şunları söylemiştir: işi- ‘ağzı açık kal-, iyice kapanma-, sıkı olmadan kapan-’ fiiline dayandırır. Bu fiilden Tatar Türkçesi’nde işigan (< işi<gan) ‘antre, avlu’ kelimesi türemiştir. Bu fiilin kökü *iş olabilir, belki işik kelimesinden kısaltma da olabilir. Eren (1999: 140), eşik kelimesinin kökenini < eşü- ‘örtmek’ + -k eki, anlamını da ‘kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak’ olarak vermiştir. Kelimenin kökeni eşü-/iş- ‘örtmek, kapatmak’ fiilinden gelmesi muhtemel gözükmektedir. Çünkü fiilin farklı bir türevini benzer bir anlamda Dede Korkut’un ‘ayağım başmak, başım yaşmak görmedi’ cümlesinde kelimeyi #y protezli3 şekliyle ve ‘başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü’ anlamında görmekteyiz. Söz konusu kelime DS’de (1993: XI- 4197,4198) yaşmağ

(yaşmaklık (I)) biçimlerinde ve ‘1. Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü 2. Ocak perdesi’ olarak kayıtlıdır. Söz konusu kelimenin fiil şekli, XIV. yüzyılın âlim ve şairi olan Kadı Burhaneddin’in Divan’ında ‘örtmek, kapamak, gizlemek’ anlamıyla kayıtlıdır. Araştırmacılardan Sevortyan (1989: IV-160), yaş- kelimesinin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmadan sadece isim ve fiilden türemiş birçok örneği olduğunu söylemiş, anlamlarını da ‘1. Saklan-, gizlen-, gizle- sakla- 2. Kaybol-, gizlen- (günbatımı hakkında)’ biçiminde vermiştir. Eşik kelimesi Kâşgarî’de (1999: I-42,5) ‘eşik’ biçiminde ‘eşik’ anlamında kayıtlıdır: ermegüğe eşik art bolur (tenbele eşik dağbeli olur). Kelime, Nehcü’l- Ferâdis’te eşik biçiminde ‘kapı’ {< bular qapuğda, eşikte tavaqquf qıldılar gazabları birle (110-9) anlamıyla kayıtlıdır. Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd., 2007: 76), eşik/işik biçimlerinde ‘kapı’ anlamıyla kayıtlıdır. EOT dönemine ait MT’de işik biçiminde ‘eşik, kapu basamağı’ (61b-3), FN’de eşik (~eşiğ) biçiminde ‘eşik, (kapı) eşiği’ (4009) F’de ‘kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak’ (62b-9) olarak geçer. Kâmûs-ı Türkî’de ve TS’de kelime, eşik biçiminde 1. Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak 2. Kapı ağzında basamağın konulabileceği yer 3. mecazlaşmış Başlangıç noktası, yakını 4. Karalar üzerinde veya deniz diplerinde birbirine komşu iki çukurluğu ayıran tümsek biçiminde, üzeri çoğu kez düz kabartılar 5. Telli çalgılarda üzerine tellerin bindiği köprü 6. Bir tepkinin başlamasında, ortaya çıkmasında etkili olan ruhsal, fizyolojik nokta, olarak anlam dairesi somut ve soyut yollarla çok genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Ayrıca Kâmûs-ı Türkî’de kelimenin TS’den farklı olarak ‘saray veya konak kapısının önü’ anlamı var, TS’nin 5. maddesinde geçen anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, TS’nin 5. maddesindeki bu anlamı yeni kazanmıştır. DS’de kelimenin eşiklik ‘kapı boşluğunun alt kısmında bulunan alçak basamak, eşik’ (1993: IV-1792) biçiminde genişletilmişti vardır. Ayrıca eşik kelimesinin dış anlamı da vardır: evde eşikte ‘evin içinde ve dışında; eşiğe çıkmak ‘dışarı gitmek’. XI. yüzyılda eşik, Brockelmann’a göre yalnızca alt eşik idi. Ancak geniş manada, kapı ve hatta ev karşılığında da söyleniyordu. Ev anlayışıyla eşik bütün Türk kesimlerinde kullanılan bir deyimdir. Evin girişi olduğu kadar yine evin mülkiyetinde olan yakın taşrası veya dışarısidir aynı zamanda hakanın divanı ve maiyeti ile muhafızlarının bulunduğu yerdir. Azerbaycan’da yabancı eve, evin dışında olanlara da eşik denilir. Ancak daha çok kuzeydeki Türk destanlarında da eşik, yine de ev

anlamında söylenmiştir.’ (Ögel, 1991: 392-393)” şeklinde detaylı bir açıklama yapılmıştır (Atmaca-Adzhumerova, 2010).

KÖRŞİ-QOLAÑ (Kazak Türkçesi)

KÖRŞİ: Kazak Türkçesinde “komşu” ve “yan yana olma, birbirine yakın olma” (KzkTS, 2003 : 250) manalarındadır. Kelime Başkurt Türkçesinde qürşi; Kazak Türkçesinde qörşi; Tatar Türkçesinde qürşi şeklindedir (KTLS I, 1991 : 494-495). Kelime için Kıpçak unsuru diyemeyiz, çünkü bütün Kıpçak grubundan sadece Başkurt Türkçesinde, Tatar Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde karşımıza çıkmıştır.

Bu ikileme Tatar Türkçesinde “kürşi-qolan” ve “kürşi-külen” (Öner, 2009 : 149) şeklindedir.

XOLUM-XOŞNA (Yeni Uygur Türkçesi)

XOLUM: Yeni Uygur Türkçesinde tek başına kullanılmamakta, sadece ikilemede kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 167).

XOŞNA: “komşu” manasındaki kelime Eski Türkçe kon- “bir yere konmak” (DLT II, 2013 : 342) fiilinden türetilmiştir. Eski Uygur ve Karahanlı dönemlerinde “konşi” şeklindedir. Kaşgarlı Mahmut bu kelimenin Oğuzca olduğunu belirtir ve diğer Türklerin “koşni” dediklerini ifade eder (DLT II, 2013 : 348). Ancak kelimenin Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde Farsça olduğu belirtilmiştir (YUTS, 2008 : 167).

•SİLAH VE ZIRH TAKIMI

SAVIT-SAYMAN (Kazak Türkçesi)

SAVIT: Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *sab- “uzaklaştırmak, hedeften saptırmak” fiilinden türemiş olabilir. Kutadgu Bilig’deki bir tek kuşkulu örnek dışında fiilin yalın haline Eski Asya Türkçesinde rastlanmaz. Ancak Divan-ı Lügat’it-Türk’te

savul- ve *savur-* türevleri mevcuttur (Nişanyan, 2012 : 540). Kazak Türkçesinde savıt “zırh, zırh gömleği” (KzkTS, 2003 : 473); Yeni Uygur Türkçesinde savut “zırh” (YUTS, 2008 : 342); Türkmen Türkçesinde sovut “zırh” (TrkmTS, 1995 : 585) şeklindedir. Standart Türkiye Türkçesinde bulunmayan kelime Anadolu ağızlarında savut şeklinde “silah, tabanca” ve “aygıt” anlamlarındadır (ÖTS, 2007 : 4097). Kelime Kumuk Türkçesinde *sawut* şeklinde “kap” ve “silah” manasında karşımıza çıkar ve yine bu kelime kullanılarak *sawut-saba* “kap kacak” ikilemesi oluşturulmuştur (Pekacar, 2011 : 290). Karaçay-Malkar Türkçesinde savut “kap kacak”, “silah, teçhizat”, “gümüşe yapılan işleme” manalarını karşılamaktadır (Tavkul, 2000 : 335). Tatar Türkçesinde ise savıt sadece “kap, çanak” anlamındadır ve lehçede de savıt-saba “kap kacak” ikilemesi mevcuttur (Öner, 2009 : 231). “zırh” manası ise Eski Türkçede ve Orta Türkçede yarık “zırh” (Tekin, 2010 : 186), (EUTS, 2011 : 287), (DLT II, 2013 : 749), (KTS, 2007 : 312) kelimesi karşılamaktaydı.

SAYMAN: Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “araç, alet, teçhizat” anlamına gelir (KzkTS, 2003 : 460), (YUTS, 2008 : 343).

YARAQ-CABDUQ (Yeni Uygur Türkçesi)

YARAQ: Eski Türkçe yara- “yaramak, uygun gelmek” (DLT II, 2013 : 747) fiilinden türetilmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde yaraq “silah, alet” (YUTS, 2008 : 459); Kazak Türkçesinde jaraq “silah, teçhizat, takım” (KzkTS, 2003 : 163); Türkmen Türkçesinde yarag “silah”, “teçhizat, donatı” (TrkmTS, 1995 : 678) anlamlarındadır. Kelimenin “yarar, fayda”, “araç, gereç, teçhizat” gibi diğer anlamlarının dışında “silah” manası ilk olarak Eski Kıpçak Türkçesi döneminde çıkmıştır karşımıza (KTS, 2007 : 311).

CABDUQ: Yeni Uygur Türkçesinde “demirbaş, alet” ve “mutfak takımı” anlamlarında kullanılan bu kelime Kazak Türkçesinde *jabdıq* şekliyle “donanım, malzeme, teçhizat” manasında kullanılmaktadır.

• **ATIN KOŞUM TAKIMLARI**

AYIL-TURMAN (Kazak Türkçesi)

AYIL: “hayvanın semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer, kolan” manasındaki bu kelime Yeni Uygur Türkçesinde *éyil* şeklindedir. Bu anlamda Başkurt Türkçesinde “ayıl”, Kazak Türkçesinde “ayıl”, Kırgız Türkçesinde “oloñ”, Tatar Türkçesinde “ayıl”, Yeni Uygur Türkçesinde “qulun”, Özbek Türkçesinde “äyil”, Azerbaycan Türkçesinde “gurşag”, Türkmen Türkçesinde “çeki”, Türkiye Türkçesinde “kolon” kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 492-493). Anadolu ağızlarında da “gulun” şekliyle aynı manaya gelmektedir. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde kullanılmayan bu sözcük Batı Anadolu ağızlarında “zincir tokası” olarak karşımıza çıkmaktadır.

TURMAN: Kazak Türkçesinde “koşu, eğer takımı” (KzkTS, 2003 : 556); Kırgız Türkçesinde “bütün takımlarıyla birlikte eyer” ve “ev eşyası, gereçler” (KS, 2011 : 762) anlamına gelmektedir. Kumuk Türkçesinde ise turman ve yerturman “koşum, at takımı” (Pekacar, 2011 : 393) şeklinde iki sözcükle karşılaşmaktayız. Karaçay-Malkar Türkçesinde de cer “at eğeri” kelimesi mevcuttur (Tavkul, 2000 : 149). Kelimeyi sadece Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Kumuk Türkçesi sözlüklerinde bulabildiğimiz için, “turman” kelimesinin Kıpçak unsuru olduğunu varsayabiliriz.

XAMUT-CABDUQ (Yen Uygur Türkçesi)

XAMUT: “arabaya koşulan atın boynuna takılan nesne, hamut, koşum” manasındaki bu kelime Kazak Türkçesinde (KzkTS, 2003 : 284), Başkurt Türkçesinde (KTLS I, 1991 : 502) ve Tatar Türkçesinde (Öner, 2009 : 155) *qamut*; Karaçay-Malkar Türkçesinde *hamut* (Tavkul, 2000 : 213); Yeni Uygur Türkçesinde *xamut* (YUTS, 2008 : 161); Türkmen Türkçesinde *hamut* (TrkmTS, 1995 : 331) şeklinde kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında da hamut şeklinde kullanılan bu kelime “atın boynuna geçirilen koşum takımı” anlamındadır. Başkurt Türkçesinde bir de bu anlama gelen “*qamut duğa*” ikilemesi kullanılmaktadır. Çağbayır sözcüğün slav kökenli olduğunu belirtse de Nişanyan sözcüğün kökeninin belirsiz olduğunu düşünmektedir. Yeni Uygur Türkçesi

sözlüğünde de kelimenin Ruşça kökenli bir sözlük olduğu belirtilmiştir (YUTS, 2008 : 161)

• ÇEYİZ

BOĞA-JOMA (Yeni Uygur Türkçesi)

BOĞA: Kelimenin Eski Türkçe boğ “bohça, boğ, eşya konan heybe” (DLT II, 2013 : 98) sözcüğünden türemesi muhtemeldir. Lehçelerde boğ veya boğa kelimesine rastlamasak da, boğ ve türevleri karşımıza “boğ, boğu, boca, boça, bōça, boçça, boğça, boğum, bokça, boşça, buxça” gibi farklı şekillerde ve “bohça”, “sofra bezi”, “bağlanmış paket”, “hediye, armağan” gibi anlamlarla Anadolu ağızlarında karşımıza çıkmaktadır (DS, 1993 : 722). *bohça* (Türkiye Türkçesi) kelimesi Kazak Türkçesinde boqşa “bohça, çıkın” (KzkTS, 2003 : 91); Yeni Uygur Türkçesinde boxça ve boqça “çanta” (YUTS, 2008 : 46); Türkmen Türkçesinde bukca “bohça” (TrkmTS, 1995 : 85) şeklindedir. Yine Türkmen Türkçesinde buk- “gizlemek, saklamak” fiilini görmekteyiz.

JOMA: Kullandığımız sözlüklerde bu kelimeyi tespit edemediğimiz için, kelime hakkında tahmin yürütmemeye karar verdik.

JASAV-JABDIQ (Kazak Türkçesi)

JASAV: jasa- fiilinden türemiştir. Kazak Türkçesinde fiilin “yaşamak, ömür sürmek”, “yapmak, etmek”, “yemek yapmak” (KzkTS, 2003 : 165) gibi farklı manaları vardır. Fakat fiil Kırgız Türkçesinde casa- “yapmak”, “süslemek, bezemek” (KS, 2011 : 184); Yeni Uygur Türkçesinde yasan- “süslenmek, bezenmek” (YUTS, 2008 : 460) anlamına gelmektedir. Kelime Kazak Türkçesinde jasav “çeyiz”, “ev eşyası” (KzkTS, 2003 : 166); Tatar Türkçesinde yasav “güzel”, “yeni” (Öner, 2009 : 333); Kumuk Türkçesinde yasaw “elle yapılan iş” (Pekacar, 2011 : 387); Karaçay-Malkar Türkçesinde casav “süs, süsleme” (Tavkul, 2000 : 142) şeklinde ve anlamındadır.

JABDIQ: Kazak Türkçesi jap- “örtmek, kapatmak”, “bitirmek, tamamlamak”, bir işletmenin faaliyetlerini durdurmak” (KzkTS, 2003 : 162) fiilinden türetilmiştir. Kelime

Kazak Türkçesinde “donanım, donatı, malzeme”, “ev eşyası” (KzkTS, 2003 : 149); Kırgız Türkçesinde cabduu “lazım olan eşya ve erzakı yetiştirme, tedarik etme”, “teçhiz etme” (KS, 2011 : 160) anlamına gelmektedir.

ŞAY-SEP (Türkmen Türkçesi)

ŞAY: Türkmen Türkçesinde şay “bezek, takı”, “bir şeyle ilgili veya bir şeye gerekli olan araş gereç, nesne”, “mekanizmanın, makinanın, aletin vb.nin ilave parçası, küçük parçası” (TrkmTS, 1995 : 601) manasındadır. Kumuk Türkçesinde de şayla- “hazırlamak, tedarik etmek” (Pekacar, 2011 : 310) fiili mevcuttur.

SEP: Türkmen Türkçesinde “çeyiz” (TrkmTS, 1995 : 570); Yeni Uygur Türkçesinde “çeyiz, davet” (YUTS, 2008 : 346); Kazak Türkçesinde “çeyiz” (KTLS I, 1991 : 126); Kumuk Türkçesinde sep “çeyiz” (Pekacar, 2011 : 292); KırgızTürkçesinde sep “çeyiz” (KS, 2011 : 646) kavramını karşılamaktadır. İlk olarak Karahanlı Türkçesinde görülen sep “gelinin malı olan çeyiz” (DLT II, 2013 : 506); Eski Türkçe sep- “hazırlamak” (EUTS, 2011 : 200) fiilinden evrilmiş olabilir.

•EV EŞYASI

GOŞ-GOLAÑ (Türkmen Türkçesi)

GOŞ: “eşya, mal, pılı pırtı” (TrkmTS, 1995 : 282) manasında kullanılan bir kelimedir. Kazak Türkçesinde qos “çift, iki, ikiz” (KzkTS, 2003 : 322); Yeni Uygur Türkçesinde qos “çift, eş” (YUTS, 2008 : 245); Türkiye Türkçesi ağızlarında “av tüfeği, çifte”, “eğerde kuyruğun altından geçirilen kayış parçası”, “su kullanmaya yarayan, su kabağından mamul kap” (DS, 1993 : 2932); Kırgız Türkçesinde “çift, iki”, “koşum takımları, hayvanlarıyla birlikte sapan yahut pulluk (çift anlamı olduğu için)”, “iğreti keçe ev, işçilerin oturdukları ya da uzun göç veya sefer esnasında kullanılan küçük keçe ev” (KS, 2011 : 490-491)manasındadır.

GOLAÑ: “halat, kolan” (TrkmTS, 1995 : 276) manasındadır. Kazak Türkçesinde qolañ “gür, uzun saç” (KzkTS, 2003 : 314); Kırgız Türkçesi sözlüğünde “koyçu ve

konğşu sözlerinin tekidir” (KS, 2011 : 480) şeklinde açıklanmıştır. *konğşu-kolonğ* “zengine doğrudan doğruya iktisatça bağlı olan adamların umumi adıdır” (KS, 2011 : 483); *koyçu-kolonğ* “çobanlar” (KS, 2011 : 494) manasındadır.

KÜDE-KÖRPE (Yeni Uygur Türkçesi)

KÜDE: Yeni Uygur Türkçesinde tek başına bulunmayan kelime Kazak Türkçesinde küde “toplanmış ot yığını” (KzkTS, 2003 : 253); Türkmen Türkçesinde küde “ tınaz, yığın, demet”, “mec. yığın, küme” (TrkmTS, 1995 : 427) manasındadır.

KÖRPE: Kazak Türkçesinde “yorgan, battaniye” (KzkTS, 2003 : 250); Yeni Uygur Türkçesinde “pamuklu döşek”, “kuzu kürkü”, Yeni Uygur Türkçesinde ağızlarında “kirpi” (YUTS; 2008 : 207) anlamlarında kullanılan bir isimdir. Kaşgarlı Mahmut kelimeyi “körpe, mevsimi geçtikten sonra çıkan şey; zamanından sonra doğan yeni hayvan” (DLT II, 2013 : 364) şeklinde açıklamıştır. Türkiye Türkçesinde de buna benzer bir anlam kullanılmaktadır; “(bitki için) dalından yeni koparılmış, tazeliği üstünde, daha büyümemiş, kart karşıtı”, “(insan için) yeni yetişmekte olan”, “ (hayvan için) büyümemiş” (TS, 1998 : 1383). Ağızlarda ise “yeni doğmuş koyun ya da keçi yavrusu”, “yeni doğmuş buzağı”, “yorgan” anlamlarındadır. “yorgan” manası Türkistan göçmenleri tarafından kullanılmaktadır (DS, 1993 : 2967).

İkileme bir de “yatak takımı” manasında kullanılmaktadır.

LAQQA-LUQQA (Yeni Uygur Türkçesi)

Farsça kökenli ikileme “eşya” manasındadır (YUTS, 2008 : 252)

JASAV-JABDIQ (Kazak Türkçesi)

İkileme hem “çeyiz”, hem de “ev eşyası” anlamındadır. “çeyiz” ile ilgili ikilemeler bölümünde anlatılmıştır.

ÜY-MÜLİK (Kazak Türkçesi)

ÜY: Eski Türkçe eb “ev” sözcüğünden evrilmiştir. eb > ev ses değişimini Jale Öztürk “Köktürkçede sonu – b ile biten *seb - , eb, sub, sab* gibi kelimeler, Uygurcada son sesteki –b > -w değişimi ile *sew-, ew, suw, saw* şekline dönüşmüştür. (Gabain, 1988:257-313) Daha sonra EAT, Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde -w > -v değişimi sonucunda bu kelimelerdeki çift dudak v’leri tek dudak v’ye dönüşmüştür. Ancak *su* kelimesi, EAT’de sonundaki –v sesi eriyerek *su* haline gelmiştir.” (Öztürk, 2003) şeklinde açıklar.

MÜLİK: Arapça milk veya mulk “1. sahip ve egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık, 2. sahip olunan şey, egemenlik alanı” sözcüğünden alıntıdır. Kelime Türkmen Türkçesinde “servet, varlık”, “çiftlik, malikane” (TrkmTS, 1995 : 466); Yeni Uygur Türkçesinde “mal, mülk” (YUTS, 2008 : 281); Kazak Türkçesinde “eşya, mal, mülk” (KzkTS, 2003 : 389) anlamında kullanılmaktadır.

•KAP KACAK

ÇEMÇE-ÇANAK(Türkmen Türkçesi)

ÇEMÇE: Türkmen Türkçesinde “kaşık” manasında kullanılmaktadır. Kelime Karahanlı Türkçesi döneminde çömçe şeklindedir ve “kepçe” anlamında kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut kelimenin Oğuzca olduğunu söylemektedir. Radloff Çağatay diyalektinde kelimenin “çömüç” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Rabguzi’de kelime “çemçe”dir (DLT II, 2013 : 158). Bugün modern lehçelerde de Karluk ve Kıpçak grubu lehçelerde kelime çömüç şeklindedir ve kepçe manasındadır (KTLS I, 1991 : 466-467). Ancak Türkmen Türkçesinde “kepçe” kavramını *susak* kelimesi karşılamaktadır (TrkmTS, 1995 : 590). Türkiye Türkçesi ağızlarında “maşrapa”, “ağaç kaşık, kepçe”, “kaşık şekline getirilmiş yufka parçası”, “küçük çocuk” manalarını karşılamaktadır (ÖTS, 2007 : 1043). Hasan Eren kelimenin kökeni için “Farsça bir alıntı aldığı olduğu anlaşılıyor (Farsça çamça “kaşık”). Clauson, Farsça “çamça”dan geldiği olasılığı üzerinde durmuştur.” şeklinde açıklama yapmıştır (Eren, 1999 : 99). Nişanyan ise aynı anlamdaki Farsça çumça, Kürtçe çemçik sözcüklerinin Türkçeden alıntı olabileceğini düşünmektedir (Nişanyan, 2012 : 114)

ÇANAK: Nişanyan'a göre Çince zhân “kadeh, kase” sözcüğünden Eski Türkçe +Ak ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 103). Tuncer Gülensoy; çān “çukur, oyuk; bardak” sözcüğünden +(a)k küçültme ekiyle türetilmiş olabileceğini belirtmiştir (Gülensoy, 2007 : 218). Kaşgarlı Mahmut bu kelimenin Oğuzlar tarafından kullanıldığını söylemektedir (DLT II, 2013 : 134). Räsänen kelimeyi şu şekilde açıklamıştır; Çin. Chin “Çine ait” + ayaq “fincan” > çanak (Karatayeva, 2004).

GAP-GAÇ (Türkmen Türkçesi)

GAP: Türkmen Türkçesinde gap “kutu, sandık”, “kap, kap kacak” (TrkmTS, 1995 : 224); Yeni Uygur Türkçesinde qap “çuval, torba, kap, kılıf, kutu” (YUTS, 2008 : 220); Kazak Türkçesinde qap “çuval”, “kılıf” (KzkTS, 2003 : 287) manasındadır. Bu kelimeyle ilgili Shoira Usmanova'nın şu şekilde açıklaması vardır: “**kāp “çuval”**. Karahanlıca *qap*, Orta Türkçe *qap*, Türkiye Türkçesi *kap*, Tatar Türkçesi *qap*, Özbek Türkçesi *qāp*, Uygur Türkçesi *qap*, Sarı Uygur Türkçesi *qap*, Azerî Türkçesi *gab*, Türkmen Türkçesi *gāp*, Hakas Türkçesi *xap*, Şor Türkçesi *qap*, Oyrat Türkçesi *qap*, Yakut Türkçesi *xappar*, Tuva Türkçesi *xap*, Tofalar Türkçesi *qap/b*, Kırgız Türkçesi *qap*, Kazak Türkçesi *qap*, Nogay Türkçesi *qap*, Başkurt Türkçesi *qap*, Balkar Türkçesi *qap*, Gagauz Türkçesi *qap*, Karayım Türkçesi *qap*, Karakalpak Türkçesi *qap*, Kumuk Türkçesi *qap*; Moğolca proto-biçim **kabt* “çuval”, Mançu-Tunguzca proto-biçim **kup*- 1 “örtmek”, 2 “giyim”, 3 “kılıf”, 4 “çuval”, 5 “dizlik”, 6 “şapka”, 7 “örtü”, 8 “kalın kaftan”, Evenkice *kuptu-*, *kupu-* 1, *kupu* 7, *kupō* 5, *kupe* 2, Evence *kupke* 4, *kubi* 5, *quptu* 6, *kōbçe* 2, Negidalca *kuptin-* 1, *koptin* 7, Mançu Yazı dili *xubtu* 8, Ulçaca *kup* 1, Orokça *quptu-* 1, *qōpomī* 2, Nanayca *koptō* 3; Japonca proto-biçim **kāmpū-* “başlık”, Eski Japonca *kabut(w)o*, Orta Japonca *kābūto*, Tokyo ağzı *kābuto*, Kyoto ağzı *kābūtō*, Kagoşima ağzı *kabutō*; Proto-Altayca biçim **k(ā)p`á* “örtmek”, “çuval” (EDAL: 646).” (Usmanova, 2011). Gabain kelimenin Çince *kia* “çuval, cep” sözcüğünden alıntılandığını söylemektedir (Karatayeva, 2004).

GAC: Türkmen Türkçesinde kullanılan bir ikieme olmasına rağmen Türköen Türkçesi sözlüğünde bulunamamıştır. Kelime muhtemelen “kacak” kelimesinin kısaltılmış şeklidir ya da Türkmen Türkçesi ağızlarındaki kullanılan şekillerinden biridir. Yeni Uygur Türkçesinde de bu manada “qaça” kelimesi mevcuttur (YUTS, 2008

: 214). Shoira Usmanova'nın qaça kelimesi hakkındaki görüşler şu şekildedir; “**kāča** “çanak çömlek”. Karahanlıca *qača*, Türkiye Türkçesi *kapkaçak*, Uygur Türkçesi *qača*, Azerî Türkçesi *Gab-GaçaG*, Türkmen Türkçesi *Gāp-GāçaG*, Yakut Türkçesi *xāhax* “büyük deri çuval”; Mançu-Tunguzca proto-biçim **xaču-kan* “kazan”. Mançu Yazı dili *xaçuxan*, *xançuxan*, Ulçaca *xaçoa(n)*, Orokça *xaçuya(n)*, Nanayca *xaçoxā*, Oroçça *xaçua(n)*; Proto-Altayca biçim **k`āč`V* “bir çeşit kap” (EDAL: 752). Bunlara ek olarak, “yayvan tabak ” anlamına gelen Özbek ağızlarındaki *xačçakı* (ÖHŞL: 276) ve Moğol ağızlarındaki *xasak*, *kasah*, *kasuh* “şarap kasesi” (Rudnev 1911: 141) kelimeleri de bu gruba dâhil edilebilir. Räsänen (1969: 217) Türkçe *kača*'yı Farsça *kāse* ile karşılaştırarak kelimeyi Farsça alıntı olduğunu ileri sürmektedir. Levitskaya'ya göre (1997: 342-343), *kača* sözcüğünün arkaik biçimi Eski Türkçedeki **kā* “kap” kökünden türeyen *kāča* olabilir; **kā* ve *kāča* arasındaki genetik ilişkiye Karahanlıcada “kap” anlamında kaydedilen *ka kača* ikilemesinde rastlanılabilir. Ben de Levitskaya'nın bu açıklamasına katılıyorum. Bu durumun sebebi, Özbek Türkçesinin Andican ağızında *qoqača* “çanak kap” ve Taşkent ağızında *hoqača* “yoğurt, tuz ve yağ konulan çanak kap” (ÖHŞL: 163, 289) sözlerinin bulunmasıdır. Kaydedilen *qoqača* ve *hoqača* Karahanlıcadaki *ka kača* ikilemesinin fonetik varyantlarıdır. Uygur Türkçesinde bu türevlerin yanında bu sözcüğü birleşik adların yapısında da görmekteyiz: *majqača* “yağ kabı” (Uygurca-Rusça Sözlük 1961: 121).” (Usmanova, 2011).

QAZAN-AYAQ (Kazak Türkçesi)

QAZAN: Kelime Eski Türkçe *kazğan* sözcüğünden evrilmiştir ve Eski Türkçe *kaz-* “oymak, çukurlaştırmak” fiilinden Eski Türkçe +gAn ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 314). Tüm lehçelerde aynı manada aynı kelime ile kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde *kazan*; Kazak Türkçesinde *qazan*; Türkmen Türkçesinde *gāzan*; Yeni Uygur Türkçesinde *kazan* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 460-461).

AYAQ: Türkmen Türkçesinde “ayak”, “mec. ayak”, “son” (TrkmTS, 1995 : 38); Yeni Uygur Türkçesinde “ayak”, “çanak, kase, büyük bardak” (YUTS, 2008 : 24); Kazak Türkçesinde “ayak”, “sandalye ve benzeri şeylerin ayağı”, Kazak Türkçesi ağızlarında “son” (KzkTS, 2003 : 58) anlamlarındadır. Eski Türkçe “kadeh” (EUTS,

2011 : 27) ve “çanak, kase, kadeh” (DLT II, 2013 : 53) manası Yeni Uygur Türkçesinde kullanılırken, Kazak Türkçesinde ikilemede yaşamaktadır. Bu kelimeyle ilgili Şor Türkçesinde ayakşınak “küçük kaseler” sözcüğü vardır (Atmaca-Adzhumerova, 2013).

İkileme Kırgız Türkçesinde (Ulutaş, 2007) ve Altay Türkçesinde (Güner-Dilek, 2004) “kazan-ayak” şeklindedir. Bu anlamda Hakas Türkçesinde “ayax-xamıs” ve “ayax-samnax” ikilemeleri kullanılmaktadır (Kara, 2009).

QAZAN-OŞAQ (Kazak Türkçesi)

OŞAQ: Kazak Türkçesinde oşaq “ocak”, Kazak Türkçesi ağızlarında “aile, yuva”, “bir şeyin en çok bulunduğu ve yapıldığı yer” (KzkTS, 2003 : 421); Yeni Uygur Türkçesin ocaq “ocak” (YUTS, 2008 : 293); Türkmen Türkçesinde öcak “ocak, yemek pişirmek için kurulan ateş yakma yeri”, “herhangi bir şeyin doğduğu, yayıldığı merkez” (TrkmTS, 1995 : 481) şeklinde kullanılmaktadır. Kelime Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *öt-çak sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük de Eski Türkçe öt “ateş” sözcüğünden Eski Türkçe +çAk ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 454). Talat Tekin *ötçuk > *öçuk şeklinde tahlil etmiştir (Gülensoy, 2007 : 610). Kemalettin Deniz ise “Ocak kelimesi Eski Türkçe od (ateş), oç/oc, köküyle yer bildiren ag/ağ (-ak) ekinin birleşmesiyle oluşmuş bir kelimedir. Kelime odag>odağ>oçag>oçağ>ocag>ocağ şeklinde bir gelişme göstermiş olmalıdır (Eyuboğlu, 1988: 235).” Şeklinde bir açıklama yapmıştır (Deniz, 2012).

• ÇAY TAKIMI

ÇİNE-ÇEYNEK (Yeni Uygur Türkçesi)

ÇİNE: “çini, porselen” (YUTS, 2008 : 81) manasındaki kelime Kazak Türkçesinde şını (KzkTS, 2003 : 654); Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde çini; Özbek Türkçesinde çini; Kırgız Türkçesinde çını; Başkurt Türkçesinde sınayaq; Tatar Türkçesinde çınayaq (KTLS I, 1991 : 710-711) şeklindedir. Nişanyan kelimenin Farsça

çinî “1.Çin işi, 2.Çin porseleni” sözcüğünden alıntı olduğunu düşünmektedir (Nişanyan, 2012 : 111).

ÇEYNEK: “çaydan, demlik” manasında Başkurt Türkçesinde seynük; Kırgız Türkçesinde çaynek; Özbek Türkçesinde çaynek; Türkmen Türkçesinde çä:ynek; Azerbaycan Türkçesinde dām çayniki (KTLS I, 1991 : 160-161); Kazak Türkçesinde şaynek (KzkTS, 2003 : 621) sözcükleri tercih edilmiştir. Kelimenin Rusçası da “çaynik”tir. Nişanyan’a göre “çay” sözcüğünün Farsçadan mı yoksa Rusçadan mı alındığı belli değildir (ERCİLASUN105). Fakat “çeynek/çaynek” kelimesinin Türkiye Türkçesi hariç diğer lehçelerde kullanıldığını görüyoruz. Muhtemelen “çeynek/çaynek” sözcüğü Rusçadan alınmıştır.

KESE-AYAQ (Kazak Türkçesi)

KESE: Farsça kās veya kāse “çanak, tas, büyük ve yassı bardak” sözcüğünden alıntıdır. Farsça sözcük Aramice/Süryanice aynı anlama gelen *kāsā* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Akatça aynı anlama gelen *kāsu* sözcüğü ile eş kökenlidir. Akatça sözcük Sümerce aynı anlama gelen *kasu* sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 306).

• HAL, DURUM, VAZİYET

ÄL-AVQAT (Kazak Türkçesi)

ÄL: Arapça hāl “1.durum, 2.görünüm, varoluş evresi, 3.şimdiki zaman” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 223). Kazak Türkçesinde xal ve äl “güç, kuvvet, derman”, “hal, durum, vaziyet” (KzkTS, 2003 : 64/609); Yeni Uygur Türkçesinde hal “hal, durum” (YUTS, 2008 : 147); Türkmen Türkçesinde hal “durum” ve “(dilbilgisi terimi)belirteç” (TrkmTS, 1995 : 328) manasındadır.

AVQAT: Arapça kökenli olan bu kelime Kazak Türkçesinde avqat “yemek, aş”, “insanların yaşayış durumu, geçim durumu” (KzkTS, 2003 : 56); Yeni Uygur Türkçesinde avqat ve oqet “yiyecek, içecek”, “meslek, iş” (YUTS, 2008 : 22) manasındadır.

SİR-SİYPAT (Kazak Türkçesi)

SİR: Arapça sırr kökünden gelen sirr “1.göbek deliği, bir şeyin en iç ya da orta kısmı, ruh, yürek, 2.gizlenen şey, giz” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 555). Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde sır; Yeni Uygur Türkçesinde sir (KTLS I, 1991 : 774) şeklindedir.

SİYPAT: Arapça vaşf kökünden gelen şifat “1.tasvir etme, niteleme, 2.nitelik” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 553). Türkiye Türkçesinde sıfat; Kazak Türkçesinde siypat; Yeni Uygur Türkçesinde süpet; Türkmen Türkçesinde sıpat şeklindedir.

MÄN-JAY (Kazak Türkçesi)

MÄN: Män Kazak Türkçesinde “anlam, içerik, önem” anlamındadır (KzkTS, 2003 : 373).

JAY: Farsça cāy sözcüğünden alıntılanan kelime “yer, mekan”, “mevki, rütbe, mertebe”, “uygun bir zaman, fırsat”, “mec. uygun” anlamlarını karşılamaktadır (ÖTS, 2007 : 762). Kelimenin Kazak Türkçesinde anlamlarından biri “durum, vaziyet”tir (KzkTS, 2003 : 151).

KÜY-JAY (Kazak Türkçesi)

KÜY: Kazak Türkçesinde “halk ezgisi”; “vaziyet”, Kazak Türkçesi ağızlarında da “coşku, heyecan” (KzkTS, 2003 : 254); Karaçay-Malkar Türkçesinde küy “ağıt”, “şekil, biçim, metod” (Tavkul, 2000 : 288); Tatar Türkçesinde köy “türkü, şarkı, ezgi”, “tarz”, “düzen” (Öner, 2009 : 142); Kumuk Türkçesinde küy “melodi, ezgi, müzik”, “keyif, haletiruhiye”, “tarz, usul” (Pekacar, 2011 : 186); Kırgız Türkçesinde küü “melodi” (KS, 2011 : 543); Yeni Uygur Türkçesinde küy “melodi, ahenk” (YUTS, 2008 : 213) anlamındadır.

İkilemedeki kelimelerin yer değiştirmesiyle de kullanılan şekli vardır: “jay-küy”

QAM-JAY (Kazak Türkçesi)

QAM: Kazak türkçesinde “gam, tasa”; “ham, olgunlaşmamış”; “evham, endişe” manasındadır (KzkTS, 2003 : 282). Kelime Arapça kökenlidir.

KÜY-QOÑ (Kazak Türkçesi)

QOÑ: Kazak Türkçesinde “hayvanın sayrı eti”, “hayvanın besiliği” (KzkTS, 2003 : 317); Kırgız Türkçesinde kong “buttaki kaba et” (KS, 2011 : 483) anlamlarında kullanılmaktadır. Diğer sözlüklerde bulunamamıştır.

JAY-JAPSAR (Kazak Türkçesi)

JAPSAR: Kazak Türkçesinde japsar “iki şeyin kesiştiği yer, eklem yeri” (KzkTS, 2003 : 162); Kırgız Türkçesinde capsar “örtü, örtecek nesne” (KS, 2011 : 178); Yeni Uygur Türkçesinde capsar ve yapsar “tarla sınırı; tarlalar arası şeridi” (YUTS, 2008 : 58/NECİP:459) anlamındadır. Kelime Eski Türkçe yap- “örtmek” (DLT II, 2013 : 744) fiilinden türetilmiştir. Diğer sözlüklerde bulunamamıştır.

QAS-QABAQ (Kazak Türkçesi)

QAS: Kazak Türkçesinde kaş “kaş”, “düşmanlık eden”, “gerçek, hakiki” (KzkTS, 2003 : 298); Türkmen Türkçesinde gāş “kaş”, “karşı, ön”, yüzük kaşı”, “semer üzerindeki kakmalar” (TrkmTS, 1995 : 236-237); Yeni Uygur Türkçesinde qaş “kaş”, “süs taşı”, “baraj”, “yan, ön” (YUTS, 2008 : 225) anlamlarındadır.

QABAQ: Yeni Uygur Türkçesinde qapak “göz kapağı”, “kabak” (YUTS, 2008 : 220); Türkmen Türkçesinde gapak “çatı, kapak”, “kabuk (toprak için)” (TrkmTS, 1995 : 225); Kazak Türkçesinde qabaq “göz kapağı”, “insanın ruh hali”, “uçurumun en üst başı”, “kabak” (KzkTS, 2003 : 267) anlamlarında kullanılmaktadır. Nişanyan “Sözcük Eski Türkçe kap- “1.yakalamak, 2.bitişmek, dokunmak, değmek,3.örtmek, kapamak” fiilinden Eski Türkçe +gAk ekiyle türemiştir. Kökü kap- olup, Eski Türkçede

varolmayan kapa- fiilinden türetilemez. Fiilin esas anlamının “yan yana gelmek, bitişmek” olduğu kabul edilebilir.” şeklinde açıklama yapmıştır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kapak&x=0&y=0>, 3 Haziran 2014).

İkileme aynı zamanda “*kaş göz*” manasında da kullanılmaktadır.

ŞERT-ŞARAYİT (Yeni Uygur Türkçesi)

ŞERT: Arapça şart “koşul” kelimesinden alıntılanmıştır. Türkiye Türkçesinde şart; Kazak Türkçesinde şart; Türkmen Türkçesinde şert; Yeni Uygur Türkçesinde şart şeklindedir (KTLS I, 1991 : 814-815).

ŞARAYİT: Arapça şart sözcüğünün çokluk şeklidir. Ancak Yeni Uygur Türkçesinde şarayit tekil bir anlam içermektedir (YUTS, 2008 : 375).

Aynı ikileme Özbek Türkçesinde *şärt-şäràit* şeklindedir.

•TÖREN, MERASİM. BAYRAM, ŞENLİK, ZAFER

SÄN-SALTANAT (Kazak Türkçesi)

SÄN: “güzellik, şıklık, zariflik”, “moda” (KzkTS, 2003 : 475). Kelime Kırgız Türkçesinde tek başına kullanılmamaktadır *şän-şököt* “debdebe, ihtişam” (KS, 2011 : 692) ikilemesinde mevcuttur.

SALTANAT: Kazak Türkçesinde “şenlik, şölen” (KzkTS, 2003 : 464) manasındadır.

IRDUV-DIRDUV (Kazak Türkçesi)

IRDUV: Kazak Türkçesinde “eğlence, şenlik, şölen” (KzkTS, 2003 : 665) manasındadır. Kelimeyle ilgili olarak Kırgız Türkçesinde ır “şarkı, şiir” (KS, 2011 : 356) sözcüğünü ve ırla- “şarkı söylemek” (KS, 2011 : 358) fiilini tespit ettik. “şarkı, şiir” kavramını Kazak Türkçesinde jır (KzkTS, 2003 : 193); Tatar Türkçesinde cır

(Öner, 2009 : 54); Karaçay-Malkar Türkçesinde cır (Tavkul, 2000 : 151); Kumuk Türkçesinde yır (Pekacar, 2011 : 395); Başkurt Türkçesinde yır (KTLS I, 1991 : 814); Türkiye Türkçesinde ır şeklindedir. Kazak Türkçesinde kelime başı ünsüz mevcut olmasına rağmen “ır” şekli bu ikilemede kalmış görünüyor. Hangisi daha eski kullanım bilemiyoruz. Eski Türkçede hem *ır* hem de *yır* şekli vardır (DLT II, 2013 : 786).

DIRDUV: Kazak Türkçesinde “gürültü, oyun, eğlence” (KzkTS, 2003 : 132) anlamında kullanılmaktadır.

DAĞ-DUĞA (Yeni Uygur Türkçesi)

DUĞA: “yığın” manasında kullanılan bir kelimedir (YUTS, 2008 : 106).

• ÖRF ADET, GELENEK GÖRENEK

ÄP-DÄP (Türkmen Türkçesi)

ÄP: Tek başına anlamı olmayan bir kelimedir.

DÄP: Türkmen Türkçesinde “gelenek, görenek”, “tören, merasim”, “alışkanlık, adet” (TrkmTS, 1995 : 140) manasında kullanılmaktadır.

DÄP-DESSUR (Türkmen Türkçesi)

DESSUR: Farsça kökenli olan kelime Türkmen Türkçesinde *dessur* “gelenek, örf ve adet”, “alışkanlık” (TrkmTS, 1995 : 153); Kazak Türkçesinde *dästür* “adet, gelenek” (KzkTS, 2003 : 122); Yeni Uygur Türkçesinde *destür* “destur” manasındadır.

RESİM-YOSUN (Yeni Uygur Türkçesi)

RESİM: Arapçadan alıntıdır. “adet, alışkanlık, gelenek” manasında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 332).

YOSUN: Yeni Uygur Türkçesinde “şekil, tarz” (YUTS, 2008 : 471) manasında kullanılmaktadır.

Bu anlama gelen Özbek Türkçesinde *rāam-rūsüm* ikilemesi kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 263).

ÄDET-DAĞDI (Kazak Türkçesi)

ÄDET: Arapça ‘āde > Farsça ‘ādet sözcüğünden alıntılanan kelime “alışılmış faaliyet”, “toplum içinde yapıla yapıla alışılmış olan, usul, anane; gelenek”, “huy, tarz” anlamlarındadır (ÖTS, 2007 : 114).

DAĞDI: Kazak Türkçesinde “alışkanlık, adet” manasında kullanılan bir kelimedir (KzkTS, 2003 : 117). Diğer sözlüklerde bulunamamıştır.

ÄDET-SALT (Kazak Türkçesi)

SALT: Kazak Türkçesinde “töre, adet”, “tek, yalnız” manalarında kullanılır (KzkTS, 2003 : 464). Yeni Uygur Türkçesinde ise sadece “tek, yalnız” manasında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 339).

JÖN-JOBA (Kazak Türkçesi)

JÖN: Kazak Türkçesinde “yön, istikamet”, “ vaziyet, hal, durum”, “doğru, haklı” (KzkTS, 2003 : 183) anlamında kullanılmaktadır.

JOBA: Kazak Türkçesinde “proje, taslak, plan”, “şekil, biçim” (KzkTS, 2003 : 179); Kırgız Türkçesinde *cobo* “plan, proje” (KS, 2011 : 218) manasındadır.

JOL-JOBA (Kazak Türkçesi)

JOL: Kazak Türkçesinde “yol”, “uzak sefer, yolculuk”, “satır, mısra”, “adet, gelenek”, “çare, yol, yöntem” (KzkTS, 2003 : 180); Yeni Uygur Türkçesinde “yol” (YUTS, 2008 : 469); Türkmen Türkçesi “yol”, “yol, seyahat, yolculuk”, “yön, istikamet”, “çözüm yolu”, “yol, tarz, usul” (TrkmTS, 1995 : 705) anlamlarında kullanılmaktadır.

JORA-JORALĞI (Kazak Türkçesi)

JORA: Farsça bir kelimedir, “örf, adet, gelenek, görenek” manasındadır (KzkTS, 2003 : 181).

JORALĞI: Farsça bir kelimedir, “örf, adet, gelenek, görenek” manasındadır (KzkTS, 2003 : 181).

JÖN-JOSIQ (Kazak Türkçesi)

JOSIQ: Kazak Türkçesinde “kanlı savaş, kırgın”, “adet, töre, örf”, “gidişat, yön”, “kural, kaide” gibi çeşitli manalarda kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 182).

TURMIS-SALT (Kazak Türkçesi)

TURMIS: Kazak Türkçesinde turmis “hayat, yaşam, yaşayış” (KzkTS, 2003 : 556); Yeni Uygur Türkçesinde turmuş “hayat, ömür, geçim” (YUTS, 2008 : 427); Türkmen Türkçesinde durmuş “hayat, yaşam” (TrkmTS, 1995 : 178) şeklindedir.

Kazak Türkçesinde bu manada “jol-joralğı” ve “jön-joralğı” ikilemesi de kullanılmaktadır.

• **GÜLMEK**

DILIM-DILIM ET- (Türkmen Türkçesi)

DILIM: dılmılda- “cilveli cilveli gülümsemek”, “yapmacık olarak gülümsemek” (TrkmTS, 1995 : 154) manasında kullanılan bir fiildir.

HİKİR-HİKİR ET- (Türkmen Türkçesi)

HİKİR: hikirde- “kıkırdamak, kıkırdayarak gülmek” (TrkmTS, 1995 : 349) anlamına gelen yansıma fiildir.

SILQ-SILQ KÜLUV (Kazak Türkçesi)

SILQ: Kazak Türkçesinde “içinden gelerek, kıkır gülmek”; Kazak Türkçesi ağızlarında “(su) şırıl şırıl, gürül gürül akmak” (KzkTS, 2003 : 502) anlamında yansıma köktür.

IRJİÑ-IRJİÑ (Kazak Türkçesi)

IRJİÑ: Kelime “sırıtkanlık, sırtıma” anlamına gelen bir kelimedir (KzkTS, 2003 : 665).

MIRS-MIRS KÜLUV (Kazak Türkçesi)

MIRS: mırsılda- “kıs kıs gülmek” (KzkTS, 2003 : 392) anlamındadır.

• **AÇIK, BELLİ, AÇIKÇA**

MESE-MÄLİM (Türkmen Türkçesi)

MESE: Kelime kullandığımız sözlüklerde bulunamamıştır.

MÄLİM: Arapça *ilm* kökünden oluşturulan malum “bilinen, belli” (ÖTS, 2007 : 3040) manasındadır. Türkmen Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde “mälim” şeklinde, Yeni Uygur Türkçesinde ise “mälum” şeklinde kullanılmaktadır.

TUVRADAN- TUVRA (Kazak Türkçesi)

TUVRA: Kelimenin Kazak Türkçesinde “dosdoğru” ve “tam, kesin” anlamları vardır. Kazak Türkçesinin ağızlarında da “doğru, adil” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 551). Türkiye Türkçesinde mecaz anlamı “gerçeğe uygun olan, çelişkisiz ve yalansız; sahici” olan kelime tek başına “açıkça” anlamında kullanılmaktadır. Örneğin; “Doğruyu söylemek gerekirse”

Türkiye Türkçesinde benzer ikilemeler; doğrudan doğruya, doğruya doğru, doğru dürüst

• BELLİ BELİRSİZ

ALA-TAYİN (Yeni Uygur Türkçesi)

ALA: “alaca renk” anlamına gelmektedir. Ancak sadece Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında tek başına kullanıldığında “eksik, yarım yamalak” anlamındadır. (KzkTS, 2003 : 38/DS:169). Fakat birkaç lehçede ve Türkiye Türkçesi ağızlarında bir kelime ile kullanıldığında yarım anlamı vermektedir. ala qurı “yarı kuru” Eski Anadolu Türkçesinde (TARAMA:18); ala-çola “yarım yamalak” Karaçay-Malkar Türkçesinde (Tavkul, 2000 : 77); ala aç “yarı aç”, ala bele “belli belirsiz, yarım yamalak”, ala buçuk “yarım yamalak”, ala bulanık “yarı berrak yarım bulanık su”, ala bula “baştan savma, yarım yamalak”, ala bulaşık “yarım, tamamlanmamış”, ala canlı “yarı ölü, yarım canlı”, ala diri “yarı ölü yarım canlı”, ala gücük “yarım”, ala gün “yarı açık yarım bulutlu hava”, ala güneş “yarı güneşli yarım gölgeli yer” ala kar “yarı karlı”, ala kepir “yarı aç yarım tok” ala kuru “yarı kuru yarım yaş” Türkiye Türkçesi ağızlarında mevcut olan örneklerdir (ÖTS, 2007 : 185). Yeni Uygur Türkçesindeki “ala-tayin” ikilemesinde

de benzer bir durum vardır. “malum” sözcüğüne “yarım” manasıyla olumsuzluk katılmıştır.

TAYİN: Arapça bir kelimedir ve “bilinen, malum, belli” anlamlarına gelmektedir (YUTS, 2008 : 395).

BAŞ-AYAGI YOQ (Yeni Uygur Türkçesi)

BAŞ: Köktürkçede baş “baş; tepe, doruk” (Tekin, 2010 : 126); Eski Uygur Türkçesinde baş “baş; yara, yara başı, başlangıç, birinci, ilk” (EUTS, 2011 : 35); Karahanlı Türkçesinde baş “baş; yara” (DLT II, 2013 : 72-73); Eski Kıpçak Türkçesinde baş “baş; yara, çıban; buğday başağı; başlangıç, ilk; uç, uç noktası; ana, temel” (KTS, 2007 : 24) anlamlarındadır. Türkmen Türkçesinde de çeşitli anlamlar içerir; yara; baş, kafa; başak, koçan; tepe; başlangıç; uç; başkan, reis; asıl, temel; tane; kişi, birey; kaynak (TrkmTS, 1995 : 49-50) gibi. Kelime Türkiye Türkçesinde baş; Kazak Türkçesinde bas; Türkmen Türkçesinde baş; Yeni Uygur Türkçesinde baş şeklindedir.

AYAQ: Köktürkçede ve Eski Uygur Türkçesinde adak “ayak” (Tekin, 2010 : 119//CAFEROĞLU:3) sözcüğünde Karahanlı Türkçesi döneminde ses değişiklikleri görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut hem adak hem ayak hem de azak sözcüklerinin kullanıldığını ve Kıpçak, Yemek ve Suvarlarca *azak* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (DLT II, 2013 : 5). Radloff o dönemde Çağatay diyalektinin “ayak” ı kullandığını söylemektedir (DLT:DİZİN54). Bu 3 farklı şekil Eski Kıpçak Türkçesi döneminde de kullanılmaya devam etmiş ve lehçelere kadar gelmiştir. Cahit Başdaş kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “Hasan Eren, kelimeyi at- (ad-) –ak biçiminde izah etmiştir. -t- > -d-> -y-/ -z-/ -r- ünsüz denkliği gereği kelimenin Yakutçada kullanılan -t-’li (atah) biçimi en eski şekil olmalıdır. Kelime bu şekliyle, Eren’in belirttiği gibi at- kökünden türetilmiştir. Aynı kökten türetilen adım (<at-ım) kelimesi bilinmektedir. Ancak ek, başlangıçta –gak>-ak biçiminde gelişmiş olmalıdır. Buna göre at-gak> adak> ayak (adım atma organı) biçiminde açıklanabilir.” (Başdaş, 2004). Türkmen Türkçesinde “ayak”, “mec. ayak”, “son” (TrkmTS, 1995 : 38); Yeni Uygur Türkçesinde “ayak”, “çanak, kase, büyük bardak” (YUTS, 2008 : 24); Kazak Türkçesinde “ayak”, “sandalye

ve benzeri şeylerin ayağı”, Kazak Türkçesi ağızlarında “son” (KzkTS, 2003 : 58) anlamlarındadır. İkileme Türkiye Türkçesindeki “başı sonu belli olmamak” kullanımına çok benzer. Türkiye Türkçesindeki ikilemede *son* kelimesi kullanılırken, Yeni Uygur Türkçesinde aynı anlamı sağlayan *ayak* kelimesi kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde de aynı anlam “başı sonu belli değil” manasında kullanılır.

***BİLER-BİLİNME* (Yeni Uygur Türkçesi)**

BİLMEK: Eski Türkçede bil- “bilmek”, “tanımak” (EUTS, 2011 : 42), (DLT II, 2013 : 90) fiilinden türemiştir. Oğuz, Kıpçak ve Karluk lehçelerinde anlam ve fonetik olarak aynıdır.

İkilemenin belirsizlik manası “...ar ...maz” sıfat fiil ekleri ile sağlanmıştır.

***KÖRİNER-KÖRİNBES* (Kazak Türkçesi)**

KÖR-: Nişanyan fiil hakkında “Geniş zaman çekimindeki +Ir- eki orijinal **köri-* biçimini düşündürür. Türk dillerindeki sones /r/ = /z/ eşdeğerliğinin yapısı yeterince anlaşılabilmiş değildir. Sonseste /r/ veya /rI/ içeren fiilin /z/ ile biten isim yapması kurallıdır. Ancak burada bazı türemiş fiillerde görülen /r/ > /z/ değişimi açıklanmaya muhtaçtır.” şeklinde açıklama yapmıştır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=g%C3%B6rmek&x=0&y=0>, 4 Haziran 2014). Eski ve Orta Türkçede aynı şekilde devam eden fiil, Oğuz grubunda lehçelerinde kelime başı g’lidir.

***ŞALINAR-ŞALINBAS* (Kazak Türkçesi)**

ŞAL-: Kazak Türkçesinde “çelme takmak”, “iple sıkıca bağlamak”, “kurban kesmek”, Kazak Türkçesi ağızlarında “iğneleyici konuşmak”, “havyaları otlatmak”, “hafiften yakmak (ateş)” (KzkTS, 2003 : 624); Yeni Uygur Türkçesinde “karıştırmak”, “ayakla vurmak”, “müzik aleti çalmak” (YUTS, 2008 : 69); Türkmen Türkçesinde

“bilemek”, “bir enstürmanı çalmak”, “vurmak”, “sürmek”, “boyamak”, “başını kesmek”, “sarmak, dolamak”, “süpürmek”, “katmak, karıştırmak” (TrkmTS, 1995 : 108) anlamlarında kullanılmaktadır.

• **DEDİKODU, RİVAYET**

GEP-GÜRRÜÑ (Türkmen Türkçesi)

GEP: Farsça bir kelime olan “gep” *konuşma, söz, kelime, laf* manasına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 251), (YUTS, 2008 : 133), (KzkTS, 2003 : 230). Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde “g”li olan kelime beklenildiği gibi Kazak Türkçesinde “kep” şeklindedir.

GÜRRÜÑ: Türkmen Türkçesinde hem konuşma, sohbet hem de söylenti, rivayet manalarıyla kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 322). Diğer lehçelerde mevcut değildir.

GEP-SÖZ (Türkmen Türkçesi)

SÖZ: “söz” bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelim (TS, 1998 : 2023) manasında, Eski Türkçe döneminden bu yana kullanılan bir kelimedir. Kelimenin fiil şekli ile (sözleş-) ilk olarak Orhun Kitabelerinde karşılaşırız. Bu dönemde “söz” manasında “sab” kelimesi kullanılmaktaydı. “sab” günümüzde sav şekline dönüşmüştür ve “iddia, tez” manasını ifade ederek anlam değişiminde uğramıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde “söz” hem kelime hem de emir manasında kullanılmaktaydı (EUTS, 2011 : 210). Kelime günümüze kadar aynı manada kullanılmaya devam etmiştir. Şekil olarak da ses değişimine fazla uğramamıştır. Kaşgarlı Mahmut Azerbaycan, Kırım, Çağatay, Kazak-Kırgız, Kara Kırgız diyalektlerinin “söz” şeklini kullanılırken Uygur, Altay, Şor diyalektlerinin “sös” şeklini kullandığını belirtmiştir (DLT II, 2013 : 535). Günümüzde de Başkurt Türkçesi hüz, Tatar Türkçesi süz, diğer lehçelerde söz şeklini kullanmaktadırlar (KTLS I, 1991 : 794-795).

“söz” günümüz bazı lehçelerinde sadece kelamı ifade etmemektedir. “dedikodu, söylenti” manasını da karşılayarak anlam genişlemesine uğramıştır; Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Tatar Türkçelerinde bu manaya da gelmektedir (KTLS I, 1991 : 794-795). Standart Türkçesinde bu anlama gelmese de, Türkiye Türkçesi ağızlarında “söz” veya “söz sav” ikilemesi dedikodu manasında kullanılmaktadır (DS, 1993 : 3685). Yeni Uygur Türkçesinde ise kelime tek başına bu manayı ifade etmezken, “gep söz” ve “söz çöcek” ikilemeleri bu manayı karşılamaktadır (KTLS I, 1991 : 794-795). Kırgız Türkçesinde de “kep-söz” ikilemesi kullanılmaktadır (Ulutaş, 2007).

DÉDİ-DÉDİ (Yeni Uygur Türkçesi)

DÉ-: Eski Türkçede te- ve té- (Tekin, 2010 : 174), (EUTS, 2011 : 233), (DLT II, 2013 : 591); Orta Türkçede de-, di-, dih-, dü- ve ti- (KTS, 2007 : 57); Kazak ve Yeni Uygur Türkçelerinde de-; Türkmen Türkçesinde diy- (KTLS I, 1991 : 158-159) şekillerinde kullanılmaktadır. Kazak ve Yeni Uygur Türkçelerinde t- > d- değişimi olmaması beklenmektedir. Fakat değişim görüldüğü gibi Eski Kıpçak Türkçesi döneminde başlamıştır.

IBİR-SIBİR (Kazak Türkçesi)

“Fısıldama” manasındaki *sıbir* (KzkTS, 2003 : 499) ile bir anlamı olmayan *ıbir* kelimeleri bir ikileme oluşturulmuştur.

KÜBİR-JIBİR (Kazak Türkçesi)

Kübür “fısıltı” (KzkTS, 2003 : 253); jübür “kıpırtı, kımıltı” (KzkTS, 2003 : 190) manasına gelen bir kelimedir.

KÜL-KÜBİR (Kazak Türkçesi)

KÜL: “söz” anlamındaki Arapça *qil* kelimesi Kazak Türkçesinde kül şeklindedir. “fısıltı” manasındaki *kübir*’le oluşturulan bu ikileme Kazak Türkçesi ağızlarında dedikoduyu ifade etmektedir.

ÖSEK-AYANÑ (Kazak Türkçesi)

ÖSEK: Sadece Kazak Türkçesinde “ösek” (KzkTS, 2003 : 432) ve Kırgız Türkçesinde “ösök” (KS, 2011 : 616) karşılaştığımız kelime “dedikodu” manasındadır. Diğer Kıpçak lehçelerinde bulunmaması bu kelimenin Kıpçakça olma ihtimalini düşürmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde ös- “savurmak” fiilinin varlığını görmekteyiz (KTS, 2007 : 212). Kelime bu fiille ilgili olabilir, “başkasının arkasından yalanlar savurmak” gibi düşünersek bağlantı kurabiliriz.

AYANÑ: Kazak Türkçesi sözlüğünde ayañ maddesi ağır yürüyüş olarak açıklanmıştır (KzkTS, 2003 : 59) ve bu anlamın dedikodu ile hiçbir ilgisi yoktur. Fakat “söylenti” anlamındaki bu kelimenin Kırgız Türkçesinde “ayñ” şeklini görmekteyiz (KTLS I, 1991 : 794).

ÖSEK-ÖTİRİK (Kazak Türkçesi)

ÖTİRİK: Günümüz lehçelerinden sadece Kazak Türkçesinde “ötirik” (KzkTS, 2003 : 434) ve Kırgız Türkçesinde “ötürük” (KS, 2011 : 618) karşılaştığımız kelime “yalan, aldatma” manasındadır. Karahanlı Türkçesinde ötgür- “göndermek; bir şeyi bir şeyin içinden öteye geçirmek” (DLT II, 2013 : 468) fiili ile alakalı olabilir. Bundan emin olmasak da Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *örük* ve *ötrük* “yalan” (KTS, 2007 : 213) kelimelerinin olduğunu bilmekteyiz.

QIBIR-SIBIR (Kazak Türkçesi)

Yukarıda *sibir* sözcüğünün “fısıldama” (KzkTS, 2003 : 499) manasına geldiğini söylemiştik. *Qibir* sözcüğü de Kazak Türkçesinde “yavaş hareket, kıpırtı” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 341). Sözcüğün “dedikodu” ile ilgili bir alakası yoktur. O halde bu kelime ya başka bir kelimedir, ya da aynı kelimedir fakat ikileme ikinci ögenin anlamını almıştır.

•DERT, HÜZÜN, KEDER

ĠEM-ĠUSSE (Yeni Uygur Türkçesi)

ĠEM: Arapça menşeli gam “dert, acı, keder, üzüntü” manasındadır (YUTS, 2008 : 141). Kelime Türkmen Türkçesinde gam (TrkmTS, 1995 : 222); Kazak Türkçesinde qam (KzkTS, 2003 : 282); Yeni Uygur Türkçesinde ġem(YUTS, 2008 : 141) şeklindedir.

ĠUSSE: Arapça ġuşsa “boğazı tıkayan şey” sözcüğünden alıntılanmıştır (ÖTS, 2007 : 1785). “kasvet, iç sıkıntısı” anlamındaki kelime Yeni Uygur Türkçesinde ġusse (YUTS, 2008 : 146); Kazak Türkçesinde qusa (KzkTS, 2003 : 340), Türkmen Türkçesinde gussa (TrkmTS, 1995 : 312) şeklindedir.

ŞER-ŞERMEN (Kazak Türkçesi)

ŞER: Arapça kökenli şerr “kötülük, fenalık” kelimesinden alıntılanmış bu kelime Kazak Türkçesinde hüzün, dert manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 637).

ŞERMEN: Farsça menşeli bir kelimedir. Muhtemelen şerm “utanç, utanma” (OTS : 425) sözcüğünden türemiştir. Kazak Türkçesi sözlüğünde bu kelimeye yer verilmemiştir. Fakat Farsça şermende “utangaç” (OTS : 425) kelimesi şekilce değiştirilmeden alınsa da bu lehçe de kelime artık “kaygılı, dertli” anlamında kullanılmıştır (KzkTS, 2003 : 637). Yeni Uygur Türkçesinde de karşılaştığımız şermende “utandırmak, yüzünü kızartmak” (YUTS, 2008 : 377) manasındadır.

Yeni Uygur Türkçesinde bu ikilemeleri karşılayan “qayğu-dert”, “qayğu-elem”, “gem-qayğu” ikilemeleri de kullanılmaktadır.

QAYĞU: Eski Türkçe kadğu sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *kad- "bükülmek, (kendi üstüne) dönmek, katlanmak" fiilinden Eski Türkçe +gU ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kayg%C4%B1&x=0&y=0>, 1 Haziran 2014).

DELT: Farsça dard "elem, keder, hastalık" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 129).

ELEM: Arapça ʿalam "acı, ağrı (özellikle fiziksel anlamda)" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 159).

• **KAVGA, MÜNAKAŞA**

ĠELVE-ĠOĠA (Yeni Uygur Türkçesi)

ĠELVE: Farsça kökenli kelime “bağırma, bağırıtı, kavga” anlamına gelmektedir (YUTS, 2008 : 141).

ĠOĠA: Farsça ġavġā “gürültü, patırıtı, bağırış, çağırış” sözcüğünden alıntıdır.

YAÑKA-YAÑKA (Türkmen Türkçesi)

YAÑKA: yañ “yankı” (TrkmTS, 1995 : 676) kelimesinden türetilmiştir. Türkmen Türkçesinde yañkalaş- “ağız kavgası yapmak, tartışmak” (TrkmTS, 1995 : 676) fiili de kullanılmaktadır. Bu kelimeyle ilgili olarak Yeni Uygur Türkçesinde yañraq “yüksek sesli, gürültülü” kelimesi de mevcuttur (YUTS, 2008 : 459).

DAV-DAMAY (Kazak Türkçesi)

DAV: Arapça d‘w kökünden gelen da‘wā “iddia, tez, mahkemeye çağırma” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 120). Yeni Uygur Türkçesinde dava “dava” (YUTS, 2008 : 94); Türkmen Türkçesinde dava “kavga, ağız kavgası, tartışma”, “rezalet, çekişme, skandal”, “çatışma” (TrkmTS, 1995 : 138); Kazak Türkçesinde dav “dava, kavga, tartışma” (KzkTS, 2003 : 120) şeklindedir.

DAMAY: Kazak Türkçesinde tek başına kullanılan bir kelime değildir.

URIS-KERİS (Kazak Türkçesi)

URIS: Eski Türkçe ur- "vurmak" (EUTS, 2011 : 266) sözcüğünden türeyen kelime Kazak Türkçesinde “savaş”, “kavga, çekişme” (KzkTS, 2003 : 587); Türkmen Türkçesinde “kavga, dövüş” (TrkmTS, 1995 : 649); Yeni Uygur Türkçesinde “savaş”, “dövüş” (YUTS, 2008 : 439) manasındadır.

KERİS: Kazak Türkçesinde “kavga, tartışma, çekişme” anlamında kullanılan bir kelimedir (KzkTS, 2003 : 232).

İkileme Kırgız Türkçesinde “uruş-keriş” şeklindedir (Ulutaş, 2007). Altay Türkçesinde bu manada “keriş-soğuş” ikilemesi mevcuttur (Güner-Dilek, 2004).

URIS-QAĞIS (Kazak Türkçesi)

QAĞIS: Kazak Türkçesinde “vurma” (KzkTS, 2003 : 269) manasındaki kelime qağ- “çakmak”, “(kapıyı) tıklatmak”, “silkmek”, “sallamak”, “kırmak, koparmak”, “(araba) çarpmak”, “(ağız.) çalmak, yürütmek”, “mahrum bırakmak” (KzkTS, 2003 : 277) fiilinden türemiştir. Kelime Yeni Uygur Türkçesinde *qéqiş* şeklinde “kakma, çakma, itme, dövme, silkeleme” (YUTS, 2008 : 232) manasındadır.

•ŞUUR, BİLİNÇ, DÜŞÜNCE

OY-ÖRİS (Kazak Türkçesi)

OY: Yeni Uygur Türkçesinde “düşünce, fikir, hayal” (YUTS, 2008 : 300); Kazak Türkçesinde “düşünce, fikir”, “akıl, şuur” (KzkTS, 2003 : 406); Türkmen Türkçesinde “düşünce, akıl” (TrkmTS, 1995 : 497) manasındadır. Türkiye Türkçesinde bu manada kullanılmayan kelime sadece *oy vermek* fiilinde yaşamaktadır.

ÖRİS: Kazak Türkçesinde “otlak, mera”, “bilgi düzeyi, dünya görüşü”, “soy, sülale, hısım” (KzkTS, 2003 : 432) manalarına gelmektedir.

AÑ-BİLİM (Türkmen Türkçesi)

AÑ: “An (ang>an)” bilincin irade ve heyecan karışmamış düşünme ve anlama gücü; zihin manasındadır (ÖTS, 2007 : 238). Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde bu kelimenin farklı anlamlarıyla karşılaşmaktayız. Divan-ı Lügat’it-Türk’te bir kuş adı olarak geçmiştir, ancak Radloff tarafından yaban hayvanı, av olarak açıklanmıştır. Ayrıca bu dönemde kelime yanak manasına da gelmektedir, bir de Oğuzlar tarafından yok, değil manasında kullanılmaktadır (DLT II, 2013 : 25). Orta Türkçe döneminde de bu manalarının yanı sıra engel anlamı da mevcuttur (BAYAT:21),(KTS, 2007 : 9). Günümüz lehçelerinde ise temelde 2 anlamı ifade etmektedir. Standart kazak Türkçesinde yabani hayvanların genel adıdır, Kazak ağızlarında ise cahil manasına gelmektedir(KzkTS, 2003 : 46). Altay Türkçesinde sadece av anlamında kullanılmaktadır (ATS, 1999 : 26). Kumuk Türkçesinde (añ) (Pekacar, 2011 : 35), Karaçay-Malkar Türkçesinde (ang) (Tavkul, 2000 : 84), Tatar Türkçesinde (añ) (Öner, 2009 : 26) ve Türkmen Türkçesinde (añ)(TrkmTS, 1995 : 30) sadece bilinç, idrak manasındadır. Kırgız Türkçesinde (KS, 2011 : 33) ve Yeni Uygur Türkçesinde (YUTS, 2008 : 13) hem av hem de fikir, şuur, bilinç anlamlarına gelmektedir.

BİLİM: “bil-” fiilinden türeyen kelime hem öğrenim hem de bilgi manasına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 68). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde, Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynı şekil ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

AÑ-SÉZİM (Yeni Uygur Türkçesi)

SÉZİM: Kelimenin “sez-” fiilinden türediğini söyleyebiliriz. Eski Türkçeden beri “sez-” bir şeyi, bir durumu veya olayı bazı belirtiler yardımıyla tahmin etmek; zannetmek manasındadır. Eski Anadolu Türkçesinde de anlam genişlemesiyle “hissetmek” anlamı da taşımaya başlamıştır(ÖTS, 2007 : 4184). Kırgız Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “sezim” de duygu, his anlamındadır. Bu kelime yerine Türkiye Türkçesinde “duygu” ve “his”; Türkmen Türkçesinde “düyği” kelimeleri kullanılmaktadır. Ayrıca Kazak Türkçesinde “tüysik”; Yeni Uygur Türkçesinde “his” kelimeleri de kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 342-343).

İkileme Kırgız Türkçesinde de *añ-sezim* şeklindedir.

AÑ-DÜŞÜNCE (Türkmen Türkçesi)

DÜŞÜNCE: “düşün-” fiilinden türetilen kelime Türkmen Türkçesinde hem fikir, hem bilgi, hem de bilinç, şuur manasındadır (TrkmTS, 1995 : 184). Kelime Türkiye Türkçesinde düşünce; Azerbaycan Türkçesinde düşüncä; Başkurt Türkçesinde töşönsä; Kazak Türkçesinde tüsinik; Kırgız Türkçesinde түşүнүк; Türkmen Türkçesinde düşünce; Yeni Uygur Türkçesinde çüşänçä (KTLS I, 1991 : 196-197) şekliyle kullanılmaktadır.

PİKİR-HİYAL (Türkmen Türkçesi)

PİKİR: Arapça fikr "düşünce" sözcüğünden alıntıdır (NİŞANYA:187).

HİYAL: Arapça xayāl "imgelem, zihinsel görüntü, gövdeden ayrılmış ruh" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 233). Kelime Türkmen Türkçesinde hıyal “bir düşünce, iş hakkında ortaya çıkan eğilim, istek, arzu, hayal” (TrkmTS, 1995 : 348); aynı manada Yeni Uygur Türkçesinde xiyal; Kazak Türkçesinde qıyal şeklindedir (KTLS I, 1991 : 324-325).

SANA-SEZİM (Kazak Türkçesi)

SANA: Kazak Türkçesinde “şuur, bilinç” (KzkTS, 2003 : 466); Kırgız Türkçesinde “şuur, fikir, düşünce”, “keder, tasa, meşgale” (KS, 2011 : 636) manasındadır. Diğer sözlüklerde bulunmamaktadır.

•HEMEN, DERHAL

ÄNE-MİNE (Kazak Türkçesi)

ÄNE: Mecdut Mansuroğlu'nun “Bu zamirin düz hal ile iğri hallerinin ayrı köklerle yapıldığı kabul edilir. Düz halde görülen ol şekline karşı iğri halde *a- kökünden zamir alametleri olan –n- sesi ile genişletilmiş şekiller kullanılır.” (Mansuroğlu, 1949) açıklamasına daha önce yer vermiştik. Üçüncü teklik kişi ve işaret zamirinin yaklaşma halinde iken aldığı biçim; ona (ÖTS, 2007 : 241) manasında kullanılır. Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır ama ağızlarında mevcuttur. Kazak Türkçesinde äne (KOOÇ:66); Türkmen Türkçesinde ana (TrkmTS, 1995 : 30); Yeni Uygur Türkçesinde ana (YUTS, 2008 : 12) şeklindedir.

MİNE: “işte” (KzkTS, 2003 : 393) anlamındaki kelime Kazak Türkçesinde mına; Türkmen Türkçesinde ine; Yeni Uygur Türkçesinde mana şeklindedir (KTLS I, 1991 : 408-409). Eski Uygur Türkçesinde de mına ve muna “işte, bak, böylece” (EUTS, 2011 : 129) kullanımlarına rastlamaktayız. Mecdut Mansuroğlu bu konuda makalesinde “Bu zamirin çokluğunda ve çekilmelerinde ittirat vardır. Bulunma ve çıkma halleri şekilce biri birinden farksızdır. Eşitlik hali de kullanılır. Bütün iğri hallerinde araya giren “-n-” sesi Türkçede asli zamirin belirli hususiyetidir. Bu zamirde iğri halin bir hususiyeti de baştaki b-’ nin birçok şivelerde m- olmasıdır. Bunda araya giren -n-’nin amil olduğu söylenebilir.” (Mansuroğlu, 1949) şeklinde açıklama yapmıştır.

İLE-ŞALA (Kazak Türkçesi)

İLE: Kazak Türkçesinde “peşi sıra, çabuk” manasında kullanılan bir kelimedir (KzkTS, 2003 : 670). Kelimeyi Arapça ‘alā “üzeri, üstü” anlamını veren edata benzettik

(Türkiye Türkçesinde *alelacele* kelimesinde olduğu gibi). Ancak kelimelerin kökenlerinin de belirtildiği sözlükte Arapçadan alındığına dair bir bilgi verilmemiştir. Üstelik Kazak Türkçesinde Arapça kelimelerdeki ayın (ع), ğ'ye dönüşmektedir. Bu yüzden böyle bir iddada bulunmak yanlış olur.

ŞALA: “çal-“ fiilinden türetilmiştir. Fiilin Eski Türkçeden günümüze çeşitli anlamları vardır. Yaşar Çağbayır sözlüğünde çala maddesinde çalmak fiilinin “sürdürmek, tekrarlamak, acele ile yapmak” olarak açıklamaktadır (ÖTS, 2007 : 864). Yine aynı sözlükte çal- maddesi “gelişi güzel, üstünkörü yapmak” olarak tanımlanmıştır(ÖTS, 2007 : 873). Türkiye Türkçesi ağızlarında da “çalıp atmak: gelişi güzel yazmak” (ÖTS, 2007 : 873), “çalakalem: çabuk çabuk ve özentisiz bir biçimde yazarak” kullanımlarını görmekteyiz (ÖTS, 2007 : 864). Çeşitli lehçelerin sözlüklerine baktığımızda tezlik manası bulunmayan bu fiilin Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki birkaç kullanımı ile anlam genişlemesini uğradığını düşündük. Yalnız ikilemedeki kelimenin Farsça bir kelime olan “çālāk” olması daha muhtemeldir. *Çalak* Farsça bir kelime olup “çabuk hareket edebilen; çevik; tez canlı” (ÖTS, 2007 : 864) anlamına gelmektedir.

JALMA-JAN (Kazak Türkçesi)

Kaşgarlı Mahmud “yan-” fiilinin çeşitli anlamları olduğunu belirtmiştir. Fiilin “dönmek”; “korkutmak”; “kusmak”; “yanmak” manaları vardır. Mahmut bir de fiilin yanmak anlamının Kıpçaklar tarafından *yal-* fiili ile ifade edildiğini belirtmiştir (DLT II, 2013 : 740). O halde bu ikilemedeki “jan” ve “jal” kelimelerinin aynı manayı, yani yanmayı ifade ettiğini söyleyebiliriz. O halde bu iki eş fiil oluşturdukları ikileme ile farklı bir mana yansıtmıştır, diyebiliriz.

QOLMA-QOL (Kazak Türkçesi)

QOL: Daha önce bu kelimeyle ilgili olarak “İnsan vücudunun omuzdan başlayarak parmak uçlarına kadar olan bölümüne denilmektedir (EUTS, 2011 : 81), (DLT II, 2013: 340), (KTS, 2007 : 152), (Güzeldir, 2002 : 414). Kelime ayrıca bu kullanımının dışında

Karahanlı Türkçesinde “kılıç veya bıçakta bulunan yol biçimi oyma”, “dağın tepesinden aşağı inen ve derenin ortasından yüksekçe olan yer”; Eski Kıpçak Türkçesinde “vadi, nehir yatağı”, “taraf”; Çağatay Türkçesinde “kul, bende”, “dağ eteğindeki tepeler” manalarında kullanılmaktadır. Kelimenin Türkiye Türkçesinde Eski Türkçedeki temel anlamını muhafaza ettiğini görmekteyiz. Kazak Türkçesinde, Kumuk Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Altay Türkçesinde “*el, avuç*” anlamını karşılamaktadır. Kazan Tatar Türkçesinde hem *el, avuç* hem de *kol* anlamındadır. Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ise hem *kol* (Trkm “gol”// YUyg “qol”) hem de *el* kavramlarını kullanılmaktadır.” şeklinde açıklama yapmıştık.

LEP-LEZDE (Kazak Türkçesi)

“lep” ve “lezde” alelacele, çabucak anlamında kullanılan kelimelerdir (KzkTS, 2003 : 357). Kelimeye Kazan Tatarcası hariç diğer lehçelerde rastlanmamıştır. Kazan Tatarcasında “lep itöp” ifadesi, birden bire şak diye manasındadır (Öner, 2009 : 182).

OTIRAR-OTIRMASTAN (Kazak Türkçesi)

Köktürkçede olur- “oturmak, tahta oturmak, hüküm sürmek” (Tekin, 2010 : 160); Eski Uygur Türkçesinde olğur-, oltur- ve olur- “oturmak, durmak” (EUTS, 2011 : 141); Karahanlı Türkçesinde oldur- ve oltur- “oturmak” (DLT II, 2013 : 438), olgut- ve olxut- “oturtmak” (DLT II, 2013 : 438); Eski Kıpçak Türkçesinde oltur-, otur- ve voltur- “oturmak” (KTS, 2007 : 204) şeklindeki fiil Türkiye Türkçesinde otur-; Kazak Türkçesinde otıruv; Türkmen Türkçesinde otur-; Yeni Uygur Türkçesinde oltur- şeklindedir (KTLS I, 1991 : 666-667). İkilemedeki tezlik anlamını “...ar ...maz” sıfat fiil eki oluşturmuştur.

HEŞ-PEŞ (Yeni Uygur Türkçesi)

Farsça peşt “arka” sözcüğünden alıntılandığını düşündüğümüz peş “el altından, gizlice” manasındadır (YUTS, 2008 : 320). Türkiye Türkçesindeki peşi sıra “hemen

ardından” (ÖTS, 2007 : 3835) ikilemesiyle bu tespitimizin doğru olduğunu düşünüyoruz.

BADA-BAT (Türkmen Türkçesi)

BADA: “başlangıçta, önce” ve “bir an, bir ara” (TrkmTS, 1995 : 42) anlamındaki *bada* Eski Türkçe *bat* “hemen, derhal” (EUTS, 2011 : 35) sözcüğünden evrilmiş olabilir.

BAT: Türkmen Türkçesinde de karşılaştığımız *bat* “hamle, koşma; atılma hareket gücü; güç”(TrkmTS, 1995 : 52); Yeni Uygur Türkçesinde *pat* “çabuk, hızlı” (YUTS, 2008 : 316) şeklindedir. Kelime Kıpçak grubu lehçelerde görülmemektedir. Türkiye Türkçesinde ise yansıma kökü olan “*pat*”tan türetilmiş kelimeler, ikilemeler mevcuttur. *pat* “patırtılı adım atmayı, düzensiz ve rastgele hareketleri” anlatan yansıma köktür. Örneğin; *pata* küt “tez olarak”; *pat pat* “koşarken ayakların çıkardığı ses” (ÖTS, 2007 : 3793).

ŞAKGA-ŞUKGA (Türkmen Türkçesi)

ŞAK: “vurma, çarpma, çarpışma; bu biçimde işleme ve çalışma; şakırtılı sesler” çıkarmayı anlatan yansıma köktür. “şak diye”, “şak şak” gibi kullanımlarda çabukluğu, aniliği ifade etmektedir (ÖTS, 2007 : 4418). Fakat “şakga” sözcüğünün bu yansıma kökten türemiş olduğu kesin değildir. Türkmen Türkçesinde *şakgala-* “kesmek, parçalamak, yarmak” (TrkmTS, 1995 : 598) fiili kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında da karşılaştığımız fiil “kesilmiş koyunu parçalara ayırmak” manasındadır (ÖTS, 2007 : 4419).

UR-TUT (Türkmen Türkçesi)

UR: Köktürkçede *ur-* “vurmak; taşla yazmak” (Tekin, 2010 : 181); Eski Uygur Türkçesinde *ur-* “vurmak; düzenlemek” (EUTS, 2011 : 266); *ur-* “vurmak; koymak;

takmak” (DLT II, 2013 : 694); Eski Kıpçak Türkçesinde ur- ve vur- “dövmek; koymak, yerleştirmek” (KTS, 2007 : 293) şeklindeki fiil Türkiye Türkçesinde vur-; Yeni Uygur Türkçesinde ur-; Kazak Türkçesinde ur-; Türkmen Türkçesinde ur- şeklindedir. Fiilin tezlikle bir alakası görülmemektedir.

TUT: Tut- fiili tüt- “durdurmak, sabitlemek, tolunu kesmek, yakalamak” fiilinden evrilmiştir. Fiil eski Türkçe tu- “durdurmak, bloke etmek” fiilinden +It- ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 639). Fiil karşılaştırdığımız 3 lehçede de “tut-” şeklindedir.

•EĞER, ŞAYET

ALDA-JALDA (Kazak Türkçesi)

ALDA: Eski Uygur Türkçesinde al “alt; al rengi; usul, çare; hile, aldatma” manalarında kullanılmaktadır (EUTS, 2011 : 10). Karahanlı Türkçesinde döneminde de “hile; hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eğer örtüsü yapılan turuncu ipek kumaş; al renk” (DLT II, 2013 : 17) anlamındadır. Eski Kıpçak eserlerinden Codex Cumanicus, Gülistan Tercümesi ve Kitâbü’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk’ta “hile” manasında kullanılmıştır (KTS, 2007 : 6). Kazak Türkçesinde alda-; Yeni Uygur Türkçesinde alda-; Türkmen Türkçesinde alda- fiilleri kullanılmaktadır.

JALDA: Kazak Türkçesinde jalda- “kirada oturmak” anlamında iken; bu fiilden türetilmiş jaldap “dolandırıcı”, ağızlarda da “kötü niyetli, zalim” anlamını karşılamaktadır (KzkTS, 2003 : 157). Günümüz lehçelerinde bulunmayan fiil Eski Kıpçak Türkçesinde yalda- “aldatmak” şeklinde kullanılmaktaydı (KTS, 2007 : 308).

BARDI-GELDİ (Türkmen Türkçesi)

BAR: Köktürkçede bar- “varmak, gitmek” (Tekin, 2010 : 125; eski Uygur Türkçesinde bar- “varmak, gitmek, ulaşmak” (EUTS, 2011 : 33); Karahanlı Türkçesinde bar- “varmak” (DLT II, 2013 : 66) anlamlarındadır. Eski Kıpçak Türkçesinde de aynı manada kullanılan fiil bu dönemde var- şekli ile de kullanılmaktadır (KTS, 2007 : 23).

KEL: Köktürkçede, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde ve Eski Kıpçak Türkçesinde kel- “gelmek” (Tekin, 2010 : 149// CAFEROĞLU:104// DLT:DİZİN:295// KIPÇAK:136) şeklindedir.

• **DÜZENSİZ, DAĞINIK**

BAŞLI-BARAT (Türkmen Türkçesi)

BAŞ: Köktürkçede baş “baş; tepe, doruk” (Tekin, 2010 : 126); Eski Uygur Türkçesinde baş “baş; yara, yara başı, başlangıç, birinci, ilk” (EUTS, 2011 : 35); Karahanlı Türkçesinde baş “baş; yara” (DLT II, 2013 : 72-73); Eski Kıpçak Türkçesinde baş “baş; yara, çıban; buğday başağı; başlangıç, ilk; uç, uç noktası; ana, temel” (KTS, 2007 : 24) anlamlarıdır. Türkmen Türkçesinde de çeşitli anlamlar içerir; yara; baş, kafa; başak, koçan; tepe; başlangıç; uç; başkan, reis; asıl, temel; tane; kişi, birey; kaynak (TrkmTS, 1995 : 49-50) gibi. İkilemede “bir topluluğun, örgütün veya kuruluşun lideri; topluluğu yöneten başkan, amir, lider, öncü, komutan” (ÖTS, 2007 : 483) anlamına gelmektedir. Kelime Türkiye Türkçesinde baş; Kazak Türkçesinde bas; Türkmen Türkçesinde baş; Yeni Uygur Türkçesinde baş şeklindedir.

BARAT: Türkmen Türkçesi dahil sözlüklerde bulunamamıştır.

GARIM-GATIM (Türkmen Türkçesi)

GARIM: İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde karşılaştığımız qar- fiili “karıştırmak” manasındadır (EUTS, 2011 : 169). Karahanlı Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğrayan fiil bir şeyi bir şeyle karıştırmak; katmak; su bir yerde durmak anlamlarını karşılamaktadır. Birde bu dönemde taşmak manası vardır ki bu fiil Oğuzlar tarafından tek başına, öbür Türkler tarafında kat- fiili ile birlikte kullanılır (DLT II, 2013 : 265). Günümüzde ise bir Oğuz grubu olan Türkmen Türkçesinde yalnız başına kullanılmak yerine kat- fiili ile kullanıldığını görmekteyiz. Bunun nedeni olarak Türkmenlerin diğer Türk gruplarıyla coğrafi olarak daha yakın olmasını gösterebiliriz. Nişanyan ETü ka- “eklemek, koymak” +Ur- > ETü kar- şeklinde açıklama yapmaktadır. Nişanyan’a göre;

karış- fiilinde +Iş- eki edilgenlik işlevine sahiptir. Aynı nihai kökten +It- geçişlilik ekiyle ka-t- “üstüne koymak, eklemek” fiili ile aslen eş anlamlıdır. ka- fiili aynı temel kavramın edilgen halidir (Nişanyan, 2012 : 300). Fiil sadece Türkiye Türkçesinde “kar-” ve Türkmen Türkçesinde “gār-” görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “garışdır-”ve Özbek Türkçesinde de “kariştir-” fiilleri kullanılırken, diğer lehçelerde kat- ya da koş- fiilleri tercih edilmektedir (KTLS I, 1991 : 444-445).

GATIM: Eski Uygur Türkçesi döneminde “eklemek”; “katılaşmak”; “karıştırmak” (EUTS, 2011 : 171) anlamlarında kullanılan qat- fiili, Karahanlı Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğramış ve bu manalardan başka bir de “mihnete ve sıkıntıya düşmek, yorulmak” manasında kullanılmıştır (DLT II, 2013 : 278). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde de temel anlamı olan “eklemek” ve “karıştırmak” (KTS, 2007 : 131) manalarını sürdürmüş, günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Türkiye Türkçesinde kat-; Türkmen Türkçesinde gat-; Kazak Türkçesinde katuv; Yeni Uygur Türkçesinde kat- şekillerindedir. Ayrıca bu anlamı karşılamak için Kazak Türkçesinde kos-, Türkmen Türkçesinde goş-; Yeni Uygur Türkçesinde koş- fiili de kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 452-453). Nişanyan fiilin Eski Türkçe kat- fiilinden evrildiği görüşündedir. Fiilin Eski Türkçe ka- “koymak, eklemek” fiilinden Eski Türkçe +It ekiyle türetilmiş olabileceğini; ancak bunun kesin olmadığını belirtmektedir. Nişanyan’a göre; kar- fiili ile kat- fiili eş anlamlı olup, ortak bir kökten türediği varsayılabilir. Ancak türemiş fiillere özgü uzun ünlü ve son ses ötümlüleşmesi hadiseleri görülmez (Nişanyan, 2012 : 308).

Bu manada Kırgız Türkçesinde “karım-katış” ikilemesi mevcuttur (Ulutaş, 2007).

IGIM-SAGIM (Türkmen Türkçesi)

IGIM: Türkmen Türkçesinde “sallamak, sarsmak” anlamına gelen “ık-” fiilinden türetilmiştir (TrkmTS, 1995 : 360). Bu fiil Kazak Türkçesinde ise “sert yağışlı ve rüzgarlı havalarda hayvanların barınak, kuytu yer araması”, “(sel) önüne katıp götürmek”, Kazak Türkçesi ağızlarında “korkmak, çekinmek” (KzkTS, 2003 : 662) manasındadır.

SAGIM: Tek başına bir anlamı bulunmamaktadır.

ÄLEM-JÄLEM (Kazak Türkçesi)

ÄLEM: “alem, evren, cihan” (KzkTS, 2003 : 65) manasındadır. Kelime Yeni Uygur Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde de mevcuttur (KTLS I, 1991 : 14-15).

JÄLEM: Anlamı olmayan, ikilemenin ilk öğesine ses açısından uyarlanmış bir kelimedir.

ÄPTER-TÄPTER (Kazak Türkçesi)

ÄPTER: Kazak Türkçesinde tek başına böyle bir sözcük bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde “esinti, üfleme, yanma vb. hareketleri, yürek çarpması”nı anlatan “ef” yansıma kökü bulunmaktadır (Zülfikar, 1995 : 210). “*efün*” ve “*efür*” dağınıklık, karışıklık bildiren yansımali gövdedir (ÖTS, 2007 : 1372).

TÄPTER: Kazak Türkçesinde tek başına böyle bir sözcük bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesinde çabuk ve hızlı gidip gelmeyi; kendi çevresinde hızla dönmeyi anlatan “tef-tıf” yansıma kökü bulunmaktadır (Zülfikar, 1995 : 269).

QIM-ĞUVIT (Kazak Türkçesi)

İki kelime de Kazak Türkçesinde bulunmamaktadır. Aynı ikileme Kırgız Türkçesinde “kım kuut” şeklindedir fakat Kazak Türkçesinden farklı olarak anlamı “canlılık; galeyan; karışıklık”tır (KS, 2011 : 454). Kırgız Türkçesinde de hem *kım* hem de *kuut* tek başına kullanılmamakta, ikileme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

• ÇUKURLU, TÛMSEKLİ, ENGEBELİ

ÉGİZ-PEST (Yeni Uygur Türkçesi)

ÉGİZ: Yeni Uygur Türkçesinde égiz “yüksek” manasındadır. Kelime “ağız” kelimesinden farklıdır, Yeni Uygur Türkçesinde ağız “égiz” şeklindedir (YUTS, 2008 : 122).

PEST: Farsça menşeli bir sözcük olan pes/ pest “alçak” manasındadır (TrkmTS, 1995 : 320).

BÜDÜR-SÜDÜR (Türkmen Türkçesi)

BÜDÜR: Būd(ü)-re-mek > būdūr-mek “sendelemek” (ÖTS, 2007 : 716) fiilinden evrildiğini söyleyebiliriz. Yeni Uygur Türkçesinde būdūr “pürtüklü, pürüzlü” manasındadır (YUTS, 2008 : 54). Türkiye Türkçesinde kelime pütür şeklindedir. Pütür; patlamayı, patlayıp dağılmayı, patlamak üzere irili ufaklı bir biçimde kabarmayı, ani hareketleri anlatan “püt” yansıma kökten türemiştir. “düzgün bir yüzey üzerindeki küçük çıkıntı, kabarcık, pürüz” manasındadır. Bu kelimedenden oluşturulan pütür pütür “pürüzlü” ikilemesi mevcuttur (ÖTS, 2007 : 3920).

SÜDÜR: Türkmen Türkçesinde sūdūrle- “itip, çekip yürütmek” (TrkmTS, 1995 : 592) fiili, Eski Uygur Türkçesinde sūdremek ve sūdürmek “çekmek” (EUTS, 2011 : 214) fiilinden gelmiştir. “sūdūr” sözcüğü de bu fiilden evrilmiş olabilir.

İkilemedeki “sūdūr”ün açıklama yaptığımız kelimeyle ilgili olduğunu düşünmüyoruz. “būdūr” kelimesine ses yönünden benzetilmiştir.

BÜDENEK-SÜDENEK (Türkmen Türkçesi)

Her iki kelimedede Türkmen Türkçesi sözlüğünde mevcut değildir. “būdenek” muhtemelen “būdūr-sūdūr” ikilemesindeki *būdūr* ile aynı kökenden türetilmiştir. *Sūdenek* kelimesi de ilk ögeye benzetilmiş anlamı olmayan bir kelimedir.

ÇUKANAK-SAKANAK (Türkmen Türkçesi)

Türkmen Türkçesinde çukanak “çukur” manasındadır (TrkmTS, 1995 : 127).

JON-JOTA (Kazak Türkçesi)

JON: Kazak Türkçesinde “sırt, arka” (KzkTS, 2003 : 181) manasındadır. Kırgız Türkçesinde ise “dağ sırtı” kavramını karşılamaktadır (KS, 2011 : 221-222).

JOTA: Kazak Türkçesinde “yamaç, tepe, engebe” (KzkTS, 2003 : 183); Kırgız Türkçesinde coto “sırt” (KS, 2011 : 226) manasındadır.

JAL-JAL (Kazak Türkçesi)

JAL: “jal” sözcüğü “yüksek tepe” manasında sadece Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 155).

UÑĞIL-ŞUÑĞIL (Kazak Türkçesi)

UÑĞIL: uñğı “oyuk, delik” (KzkTS, 2003 : 586) kelimesinden evrilmiştir. Bununla ilgili uñğıla- “oymak, çukurlaştırmak” (KzkTS, 2003 : 586) fiili de vardır.

ŞUÑĞIL: Kazak Türkçesinde karşılaştığımız şuñğıl “dibi derin, çukur, oyuk” manasındadır (KzkTS, 2003 : 648).

• *GIYSİ, ÜST BAŞ*

BAŞ-AYAQ (Yeni Uygur Türkçesi)

Kelimeler yukarıda açıklanmıştır.

EGİN-EŞİK(Türkmen Türkçesi)

EGİN: Eski Türkçeden günümüze “omuz, sırt, arka” manasında kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesi döneminde “egin”, “eñin”, “añın” (EUTS, 2011 : 69); Eski Kıpçak Türkçesi döneminde “egin”, “eyin”, “igin”, “iyin”, “yigin”, “yin” şekilleri kullanılmaktadır (KTS, 2007 : 117). Çağdaş lehçelerden Altay Türkçesinde iyin; Kırgız Türkçesinde iyin; Kazak Türkçesinde ıyık kelimesi omuz manasındadır (ATS, 1999 : 91). Yeni Uygur Türkçesinde “egini” giysi manasında (YUTS, 2008 : 110), Türkmen Türkçesinde ise hem sırt hem de giysi manasında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 194). Standart Türkiye Türkçesinde kullanılsa da Anadolu ağızlarında eğin ve eyin kelimeleri giysi anlamında kullanılmaktadır (ÖTS, 2007 : 1527). Anadolu ağızlarında “sırtını giy/ sırtını çıkar” şeklindeki kullanımlarda sırt “elbise” kelimesini karşılamaktadır.

EŞİK: “eşü-” fiili örtmek, bürümek manasına gelmektedir (DLT II, 2013 : 199). Eşik; Eski Uygur Türkçesinde “örtü” (EUTS, 2011 : 77); Karahanlı Türkçesi döneminde “büyüklerin ölümünde mezarları üstüne serilmek üzere gönderilen ipek kumaş” ve “bürgü, örtü, üste giyinen, bürünülen her nesne” (DLT II, 2013 : 200) olarak kullanılmıştır. “eşik” şekli diğer lehçelerimizde “kapı” manasında kullanılmaktadır, sadece Türkmen Türkçesinde ise “elbise” ve “bir nesnenin üzerine örtülen şey, örtü” anlamına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 206).

•ÇOLUK ÇOCUK

ÇAGA-ÇUGA (Türkmen Türkçesi)

ÇAGA: Moğolca kökenli “çağa” kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında “çocuk, bebek” olarak kullanılmaktadır (ÖTS, 2007 : 851). İlk olarak Kıpçak metinlerinden Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk adlı eserde geçen kelime o dönemde “tüyü henüz bitmemiş kuş yavrusu” anlamındadır (KTS, 2007 : 45). Modern lehçelerden sadece Tatar Türkçesi (Öner, 2009 : 59) ve Türkmen Türkçesinde (TrkmTS, 1995 : 106) kelimenin tek başına kullanımı vardır. Tatar Türkçesinde “yavru” manası kullanılırken, Türkmen Türkçesinde hem insan hem de hayvan yavrusu kullanılmaktadır. Standart

Türkiye Türkçesinde bu kelime bulunmasa da, ağızlarda “bebek, çocuk”; “gösteriş, caka”; “tütün ve para koymaya yarayan kese”; “çapa” gibi farklı anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (DS, 1993 : 1033).

Türkiye Türkçesindeki bütün ç’ler, Kazak Türkçesinde ş’ye dönüşmüştür;

TüTk çağa > Kzk şağa

OGLAN-UŞAK (Türkmen Türkçesi)

OGLAN: Standart Türkiye Türkçesinde daha çok “erkek çocuk” olarak kullanılan kelime Köktürkçe döneminde çokluk bildirmekteydi. Eski Türkçede oğul “evlat” manasındadır (Tekin, 2010 : 158), çokluk eki olan “-an” ekiyle türetilen bu ek o dönemde “evlatlar”ı nitelendirse de bu şekil günümüzde kalıplaşmıştır ve tekliği ifade etmeye başlamıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğramıştır. Bu dönemde “çocuk” anlamının yanında artık “genç adam” anlamını ifade ederek kelime erillik özelliği kazanmıştır. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde de “evlat” manasını yitirerek erillik özelliği devam etmiştir, fakat ayrıca “hizmetçi” manasında da kullanılmaya başlanmıştır (KTS, 2007 : 203). Günümüz lehçelerinde de temel anlamı “erkek çocuk”tur. Türkmen Türkçesinde “çoluk çocuk” manası yansıtan bu ikilemede oğlan’ın erillik özelliğini göremiyoruz. Bu yüzden ikilemedeki “oğlan” kelimesinin anlamından dolayı arkaik bir özellik taşıdığını söyleyebiliriz.

UŞAK: Standart Türkiye Türkçesinde “çocuk”; “erkek hizmetçi”; “herhangi bir bölgenin halkından olan erkek”; “tayfa” (TS, 1998 : 2288) gibi farklı anlamlara sahip “uşak” kelimesi Eski Uygur Türkçesi döneminde sadece “ufak, küçük” manasında kullanılmaktaydı (EUTS, 2011 : 268). Karahanlı Türkçesi döneminde ise anlam genişlemesine uğramıştır. Bu dönemde ayrıca “dedikodu”yu da (DLT II, 2013 : 700) ifade etmeye başlasa da bu mana günümüzde sadece Kırgız Türkçesinde görülmektedir (KS, 2011 : 787). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde “uşaq” ve “uvaq” şekilleriyle aynı anlamı sürdürmeye devam etmiştir (KTS, 2007 : 294). “uşak” günümüz Türk lehçelerinden sadece Azerbaycan Türkçesinde “çocuk” manasında kullanılmaktadır. Bu lehçedeki kullanımı “uşag” şeklindedir (KTLS I, 1991 : 136-137). Güncel Türkçe

sözlüğümüzde yer alsa da standart Türkiye Türkçesinde var olan bu kelimenin kullanımı ağızlarda görülmektedir. Türkiye Türkçesinde uşak; Türkmen Türkçesinde uşak; Kazak Türkçesinde usaq; Yeni Uygur Türkçesinde uşşak şeklindedir. Bu lehçelerin hepsinde “ufak, küçük” anlamına gelmektedir. Bundan ayrı olarak Kazak Türkçesinde “küçük baş hayvan” ve “bozuk para” için de kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 588). Kelime, Eski Türkçe uşa- “ufalamak, parçalamak” (EUTS, 2011 : 268) fiilinden türetilmiştir.

“uşak”la oluşan bu manadaki ikilemeler; Karahanlı Türkçesinde uşak-oğlan “küçük çocuk” (DLT II, 2013 : 700); Harezmi Türkçesinde oğul-uşak “çoluk çocuk” (Toprak, 2005 : 283); Eski Anadolu Türkçesinde uşak devşek ve uşak döşek “1.çoluk çocuk, 2.ufak tefek” (YTS, 2009 : 232); Türkiye Türkçesi ağızlarında uşak devşeg, uşak devşek, uşşak devşek “çoluk çocuk” (DS, 1993 : 4044) şeklindedir.

OGUL-GİZ (Türkmen Türkçesi)

GİZ: Kelime ile ilgili olarak Serpil Yazıcı Şahin makalesinde “Asıl biçimi *qiz* olan bu sözcük, temel olarak “kız, evlenmemiş kadın” anlamına gelip sık sık “kız evlat, cariye” gibi daha dar anlamda kullanılmıştır. Bu sözcüğün Orhun Yazıtları’nda “kız (evlat)” anlamında kullandığını görmekteyiz. *Qiz* sözcüğü, Orhun Yazıtları’nda olduğu gibi Eski Uygur Türkçesinde de “kız (evlat)” anlamındadır (EUTS:118). Divanü Lûgati’t Türk’te *qiz* “kız evlat; küçük kız; cariye” anlamında ve *xiz* “kız evlat; küçük kız” (DLT III: 218) biçimiyle de karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig’de ise *qiz* “kız, kız çocuk” anlamında kullanılmaktadır (KB: 1226). Türkiye Türkçesinde *kız* “dişi çocuk; kız evlat; bakire; dişi birine daha yaşlı biri tarafından seslenirken kullanılan söz; iskambil kağıtlarında kız resimli kağıt; dişi” (TS I: 1316); ağızlarda *gıyz* “kız” (DS VI: 2069); Azeri Türkçesinde *gız* “dişi evlat, dişi çocuk, bakire” (AZTS: 520); Gagauz Türkçesinde *kız* “kız; kız evlat” (GTS: 150); Türkmen Türkçesinde *giiz* “küçük kız; genç kız; kız evlat” (TTS: 268); Halaç Türkçesinde *qiiz* “kız evlat; bakire”; küçük kız; genç kız; gelinlik kız; görümce”(Li 1999: 206); Karaçay-Balkar Türkçesinde *qız* “genç kız; kız evlat; gelinlik kız” (KMTS: 264); Kırım Tatar Türkçesinde *qız* “küçük kız; kız evlat” (Li 1999: 204); Karay Türkçesinde (k) *qız* “kız evlat; genç kız” (KRPS: 383); Tatar Türkçesinde *qız* “kız; genç kız; gelinlik kız” (TATS: 179); Kumuk Türkçesinde

qız “genç kız; kız evlat” (Li 1999: 204); Başkurt Türkçesinde *qız* “kız; evlenmemiş kadın” (Ersoy 2012: 59); Kazakça *qız* “kız; genç kız” (KTS: 342); Nogayc Türkçesinde *qız* “kız; gelinlik kız; kız evlat” (NRS: 196); Hakas Türkçesinde *xıs* “kız; genç kız” (HTS: 176); Kırgı Türkçesinde *qız* “kız; kızcağız; gelinlik kız; kız evlat” (KS: 469); Özbek Türkçesinde *qiiz* “küçük kız; genç kız; kız evlat; bakire” (ÖTİL V: 276); Yeni Uygur Türkçesinde *qiz* “kız; genç kız” (YUTS: 240); Karakalpak Türkçesinde *qız* “küçük kız; genç kız; gelinlik kız; kız evlat” (Li 1999: 204); Karay Türkçesinde (ht) *qız* “kız evlat; genç kız” (KRPS: 383); Sarı Uygur Türkçesinde *qız, qıs* “küçük kız; genç kız; kız evlat” (Li 1999: 205); Altay Türkçesinde *qıs* “genç kız; evlenmemiş kız; kız evlat” (ATS:109); Tuva Türkçesinde *qıs* “kız” (TUTS: 68); Yakut Türkçesinde *kiis* “küçük kız; genç kız; kız evlat; görümce (kocanın küçük kız kardeşi) (Li 1999: 205); Çuvaş Türkçesinde *xiir* “kız; kız evlat (ÇTS: 269) biçiminde yaşamaktadır.” (Şahin, 2013) şeklinde detaylı bir açıklama yapmıştır. Kelime farklı isimlerle ikileme oluşturulmuştur. Örneğin; Başkurt Türkçesinde evlenmemiş kadını ifade etmekle birlikte *qatın* kelimesi ile oluşturduğu ikilemelerde genel anlamda kadını karşılamaktadır (Ersoy, 2012). Türkmen Türkçesinde ise *ogul* ismi ile “çoluk çocuk” anlamını karşılamaktadır.

Türkmen Türkçesinde “çoluk çocuk” manasındaki bu ikileme, Kutadgu Bilig’de aynı yapıda, aynı manada karşımıza çıkmaktadır; *qız-oğlan/oğul-qız* : kız oğlan, çoluk çocuk (Kargı-Ölmez, 1998).

QATIN-BALA (Kazak Türkçesi)

QATIN: Yine bu kelime ile ilgili olarak Serpil Yazıcı Şahin detaylı bir açıklama yapmıştır: “Räsänen’e göre bu sözcük, Soğdça *xwātūn* "kraliçe" sözcüğünden geçmiştir (Räsänen 1969: 157). Clauson ise Soğdça *xwat’yn* (*xwatēn*) kelimesinden geldiğini ifade etmektedir. Ona göre, kelimenin en eski şekli *xatu:n* olmakla birlikte Türkçede *katu:n* Arapçada ise *xatu:n* şeklinde transkribe edilmiştir (EDPT: 602). *Qatun* sözcüğü Orhun Yazıtları’nda ise "hatun, hakanın eşi" anlamında kullanılmıştır. Bu sözcük, Uygur Türkçesinde *qatun, xatun* "hatun, kraliçe" biçimlerinde tespit edilmiştir (EUTS: 52). *Qatun* sözcüğü, *Divanü Lûgati’t-Türk’t*e "kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı" (DLT: 138, 376, 410), "(soylu) kadın; karı; ev hanımı" anlamında; *Nehcü'l-*

Ferâdis'te xatun "kadın; hanım; (yasal) karı" (NF: 9, 10), Tarama Sözlüğü'nde qatın "kadın; hanım" (TS IV: 2355) anlamında kullanılmıştır. Qatun sözcüğü, günümüz Türk dillerinin çoğunda "kadın, eş" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kadın "dişi cinsten erişkin insan; evlenmemiş kız; (Eski Türkçede) "bayan" anlamında kullanılan bir unvan; analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri olan; (mec.) hizmetçi", hatun "kadın; bayan, hanım; karı, eş; (tar.) yüksek makamdaki kadınlara ve eşlerine verilen unvan" (< 2307, VIII: 2590), katın "kadın" (DS VIII: 2683); Azeri Türkçesinde ğadın "kadın, yetişkin dişi insan; evli kadın" (AZTS: 440), xatın "kadın; hanım" (AZTS: 611), xatun "kadın; hanım" (AZTS: 612), Gagauz Türkçesinde kadına "kadın hanım"; kadın "kadın" (GTS: 126); Türkmen Türkçesinde (esk.) xâtın "kadın; hatun" (TTS: 338); Halaç Türkçesinde kişi "kadın, karı" (Li 1999: 249)'dir. Karaçay-Balkar Türkçesinde qatın "kadın, zevce" (KMTS: 248); Kırım Tatar Türkçesinde qadın "karı" (< Trk.) (Li 1999: 247); Tatar Türkçesinde xatın "karı; eş; hatun; kadın" (TATS: 377); Kumuk Türkçesinde qatın "karı; kadın" (Li 1999: 247); Başkurt Türkçesinde qatın "karı, kadın; avrat" (Ersoy 2012: 58); Kazak Türkçesinde qatın "zevce, eş; kadın; korkak, yüreksiz" (KTS: 302); Nogay Türkçesinde xatın "kadın; karı" (NRS: 396); Kırgız Türkçesinde qatın "karı (zevce); kadın; evli kadın" (KS: 417); Özbek Türkçesinde xâtın "kadın; nikâhlı eş" (ÖTİL IV: 4115); Yeni Uygur Türkçesinde ise qatun, xotun "kadın" (YUTS: 167) biçiminde yaşamaktadır. Karakalpak Türkçesinde (kon.) qatın "karı; kadın" (Li 1999: 247); Karay Türkçesinde (ht) qatın "kadın," (KRPS: 296); Sarı Uygur Türkçesinde qatın "soylu kadın; büyük bir memurun karısı" (Li 1999: 247), Altay Türkçesinde qadıt "eş; evli kadın" (argo) cadı karı (ATS: 93); Hakas Türkçesinde xat "eş; karı; kadın" (HTS: 157); Şor Türkçesinde qat "kadın" (Li 1999: 247) Tuva Türkçesinde qadın "kadın; çariçe; kraliçe; iskambilde kız" (TUTS: 63); Yakut Türkçesinde xotun, "(esk.) hanım; kaynana (kocanın annesi) (Li 1999: 248) anlamlarını karşılamaktadır." (Şahin, 2013).

MAL-BAS (Kazak Türkçesi)

MAL: Arapça māl "menkul varlık, davar, zenginlik, servet, gelir" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 383). Kelime Kazak Türkçesinde "deve, sığır, koyun, keçi, at

hayvanlarının genel adı”, “varlık, zenginlik”, “eşya, mal”, Kazak Türkçesi ağızlarında “kar, kazanç”, “cahil” (KzkTS, 2003 : 365); Yeni Uygur Türkçesinde “hayvanlar”, servet”, “mal” (YUTS, 2008 : 261); Türkmen Türkçesinde “büyük baş hayvan”, “mal, eşya”, “(satrañ) taş” (TrkmTS, 1995 : 444) anlamlarına gelmektedir.

BAS: “baş” manasındaki kelimeyi daha önce açıklamıştık.

MAL-JAN (Kazak Türkçesi)

JAN: Farsça cān “yaşam” (Nişanyan, 2012 : 88) sözcüğünden alıntı olan kelime Kazak Türkçesinde “can, ruh”, “insanın iç dünyası”, “insan, kişi, fert” (KzkTS, 2003 : 159) manasında kullanılmaktadır. Kelime Kazak Türkçesinde jan; Yeni Uygur Türkçesinde can; Türkmen Türkçesinde cān şeklindedir.

• ÇIZGI ÇIZGI, ÇIZGILI

JOLAQ-JOLAQ (Kazak Türkçesi)

JOLAQ: “yol” kelimesinden türetilmiştir. Kazak Türkçesinde “çizgili, yol yol” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 180).

ÇIZIK-ÇIZIK (Türkmen Türkçesi)

ÇIZIK: Eski Türkçe çiz- “çizmek” (EUTS, 2011 : 62) fiilinden evrilmiştir. Fiildeki -ı- sesi Türkmen Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde aynen korunmuştur, Türkiye Türkçesinde ise inisyel ç-’nin etkisiyle sesli incilmesi görülmüş ve ses -i-’ye dönmüştür (Nişanyan, 2012 : 112). Kelime Eski Kıpçak Türkçesinde “çızaq” (KTS, 2007 : 51) şeklindedir. Bu mana Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “sız-” fiili ile karşılanmaktadır (KTLS I, 1991 : 136-137).

ÇIZIM-ÇIZIM (Türkmen Türkçesi)

ÇIZIM: çiz- “çizmek”, “bir şeyin şeklini, krokisini, planını çizmek”, “yaralamak” (TrkmTS, 1995 : 121) fiilinden türetilmiştir.

- **ATEŞ**

OT-ÇOĞ (Yeni Uygur Türkçesi)

OT: Köktürkçede ot “ateş” (Tekin, 2010 : 161); Eski Uygur Türkçesinde ot “ateş”, “ot, bitki”, “ilaç” (EUTS, 2011 : 144); Karahanlı Türkçesinde ot “hayvan yemlerinin hepsi”, “ilaç, em”, “ateş, duman” (DLT II, 2013 : 444); Eski Kıpçak Türkçesinde ot “ateş”, “ot, bitki” (KTS, 2007 : 206) şeklindedir. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde “ateş” manasındaki kelimenin “od” şeklinde telaffuzu da görülmeye başlanmıştır. Yeni Uygur Türkçesinde ot; Türkmen Türkçesinde ôt; Kazak Türkçesinde ot şeklindedir.

ÇOĞ: Yeni Uygur Türkçesinde “kor” manasında kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde şor “köz, kor” şeklindedir. Türkmen Türkçesinde ise bu anlamı karşılamak için “gōr” sözcüğü tercih edilmiştir. Tuncay Böler kelimeyi “Çoğ’un anlamını Müller “nur, şaşaa”; Caferoğlu “kor, köz, ateş, ziya, alev; parlaklık”; Gabain “parlaklık” olarak vermiştir.” şeklinde açıklamıştır (Böler, 2010).

OT-YALIN (Türkmen Türkçesi)

YALIN: Eski Uygur Türkçesinde yalan ve yalın “alev” (EUTS, 2011 : 282); Karahanlı Türkçesinde yalın “alev” (DLT II, 2013 : 735); Eski Kıpçak Türkçesinde yalın “yalın, alev” (KTS, 2007 : 308) şeklinde kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde jalın; Türkmen Türkçesinde yalın; Yeni Uygur Türkçesinde yalqun şeklindedir (KTLS I, 1991 : 828-829). Müller sözlüğünde bu kelime için “yalın, alev; nur, şaşaa, parlaklık, haşmet”; Gabain de “alev” karşılığını vermiştir (Böler, 2010).

Eski Uygur Türkçesinde hem “çoğ”, hem de “yalın” kelimesiyle oluşmuş “parlaklık, ışıık” manasında kullanılan “çoğ-yalın” ikilemesini görmekteyiz (Böler, 2010). İkileme aynı yapıda Harezmi Türkçesinde de mevcuttur; *ot-yalın* (Toprak, 2005).

• **ETRAF, DÖRT YAN**

DAŞ-TÖVEREK (Türkmen Türkçesi)

DAŞ: Eski Uygur Türkçesinde taş “dış”, “taş” (EUTS, 2011 : 227); Karahanlı Türkçesinde “taş, kaya”, “dış, taşra, gurbet, geniş açıklık, yabancı yer” (DLT:DZİN:582); Eski Kıpçak Türkçesinde “taş”, “dış, dışarı” (KTS, 2007 : 264) şeklindedir. Eski Kıpçak döneminden itibaren “tış” şekilde görülmeye başlanmıştır. Türkmen Türkçesinde daş; Yeni Uygur Türkçesinde taş; Kazak Türkçesinde tıs şeklindedir (KTLS I, 1991 : 170). Türkiye Türkçesinde “dışarı” kelimesi tercih edilmektedir. Bu kelime Eski Türkçe taş+garu sözcüğünden evrilmiştir (Nişanyan, 2012 : 133).

TÖVEREK: Türkmen Türkçesinde “çevre, etraf”, “civarında, dolayında” (TrkmTS, 1995 : 635); Kazak Türkçesinde töñirek “etraf, civar, çevre” (KzkTS, 2003 : 548) manasında kullanılmaktadır. Kelime Eski Türkçe tön- “dönmek” fiilinden türemiş olabilir.

DEGRE-DAŞ (Türkmen Türkçesi)

DEGRE: “çevre” anlamındaki kelime Eski Türkçede tegre “etraf, çevre, daire” (EUTS, 2011 : 231) (DLT II, 2013 : 594) şeklinde kullanılmaktaydı. Eski Kıpçak Türkçesinde yer almayan kelime Eski Anadolu Türkçesinde degre ve deyre “etraf, çevre” şeklinde kullanılmaktaydı (YTS, 2009 : 74).

EYLÄK-BEYLÄK (Türkmen Türkçesi)

EYLÄK: Türkmen Türkçesinde “taraf ve yön gösteren sözcük; şuraya, buraya” manasındadır (TrkmTS, 1995 : 208).

BEYLÄK: Türkmen Türkçesinde “oraya, o tarafa” (TrkmTS, 1995 : 62) manasında kullanılmaktadır.

JAN-JAQ (Kazak Türkçesi)

JAN: Eski Türkçede ve Orta Türkçede şekil ve anlam olarak aynı olan kelime Kazak Türkçesinde “yan, taraf” (KzkTS, 2003 : 159); Yeni Uygur Türkçesinde “yan” (YUTS, 2008 : 458); Türkmen Türkçesinde “bedenin bir bölümü”, “taraf, yan”, “giyim kuşamın vb. koltuktan eteklere değin uzanan parçası”, “bir şeyin yakını, yanı” (TrkmTS, 1995 : 674)

JAQ: Kazak Türkçesinde “taraf, yön, “şahıs” (KzkTS, 2003 : 154); Yeni Uygur Türkçesinde “taraf, yön, cihet” (YUTS, 2008 : 455) anlamındaki kelime Eski Türkçede ve Orta Türkçede yaka “taraf, yan, civar” (EUTS, 2011 : 280) şeklinde idi. Bugün “yaka” şekli Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde mevcuttur.

ALDI-ARTI (Kazak Türkçesi)

Daha önce “varı yoğu- hepsi” anlamıyla karşımıza çıkan bu ikilemenin ikinci bir anlamı “etraf, çevre, dört yan”dır.

ALD: Kelimeyi yukarıda “Kazak Türkçesinde aldı “arka karşıtı, ön”, “bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı”, “bir şeyin başlangıcı”, bir şeyin en büyüğü”, “bir şeyin en önde geleni, başarılı”, Kazak Türkçesi ağızlarında “gelecek” (KzkTS, 2003 : 41); Yeni Uygur Türkçesinde ald “ön, ön kısım” (YUTS, 2008 : 8) manasındadır. Eski Uygur Türkçesinde aldı/altı “altı” (EUTS, 2011 : 10); Eski Kıpçak Türkçesinde alt “alt” (KTS, 2007 : 7) şeklinde gördüğümüz kelime Kazak Türkçesinde aldı ile aynı kelime olabilir ve anlam değişmesine uğramış olabilir. “ön” manasını veren Eski Uygur

Türkçesinde alın “alın”, “ön taraf” (EUTS, 2011 : 11); Karahanlı Türkçesinde alın “alın, cephe”, “dağın ön cephesi” (DLT II, 2013 : 19); Eski Kıpçak Türkçesinde alın “alın”, “ön, cephe, karşı” (KTS, 2007 : 7); Çağatay Türkçesinde anlıda ve almıda “önünde” ve allı “ön”, “yan” (GÜZELDİR:48) kelimeleri karşımıza çıkmaktadır. Günümüz lehçelerine baktığımızda Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde ön; Türkmen Türkçesinde öñ; Başkurt Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde al; Kazak Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde aldı ve öñ; Özbek Türkçesinde äld; Yeni Uygur Türkçesinde ald kelimeleri kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 676-677).” şeklinde açıklamıştık.

ART: Bu kelime ile ilgili yukarıda “Çağbayır sözlüğünde “ār-mak (dolanmak)/ ār (arka)> ār-t” şeklinde bir açıklama yapmıştır (ÖTS, 2007 : 300). Nişanyan da sözcüğün Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *ar- “geride olmak, kalmak” filinden Eski Türkçe +It ekiyle türemiş olduğunu düşünmektedir ayrıca Ana Türkçe *hart “arka” sözcüğü ile de ilgisi olabileceğini düşünmüştür (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=art&x=0&y=0>, 15 Mayıs, 2014.). Kelime Eski Türkçede art “yardım”, “dağ geçidi”, “sırt”, “yokuş, sarp yer”, “boyun”, “dağ beli, dağ sırtı” (EUTS, 2011 : 20//DLT:DİZİN:37), Orta Türkçede art ve ard “arka”, “sırt”, “sonraki”, “kıç” (KTS, 2007 : 12); Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde art; Türkmen Türkçesinde ārt şeklindedir.” şeklinde açıklama yapmıştık.

• **KARŞI KARŞIYA, YÜZ YÜZE**

ÇAPMU-ÇAP (Yeni Uygur Türkçesi)

ÇAP: Tek başına anlamı bulunmamaktadır. Uygur Türkçesinde çaplımaq “yapıştırmak” fiili ile ilgili olabilir.

GAŞBA-GAŞ (Türkmen Türkçesi)

GAŞ: Türkmen Türkçesinde “kaş” manasındaki kelimenin gaşına çıkmak şekliyle kullanılması “brinin önüne çıkmak” manasında gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 236). Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde böyle bir kullanım yoktur.

QARAMA-QARSI (Kazak Türkçesi)

QARA: “karşı, karşılaşmak” manasıyla tek başına kullanımı sözlükte bulunmamaktadır.

QARSI: Eski Türkçe karış- “karşı karşıya gelmek” fiilinden Eski Türkçe +I ekiyle türetilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe kar- “koymak, katmak, eklemek” fiilinden Eski Türkçe +İş ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 305). Kazak Türkçesinde qarısı; Türkmen Türkçesinde garşı; Yeni Uygur Türkçesinde qarşı şeklindedir (KTLS I, 1991 : 444-445).

KÖZBE-KÖZ (Kazak Türkçesi)

KÖZ: Tüm lehçelerde aynı kelime aynı manada kullanılmaktadır. Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan kör- veya *köri- “görmek” fiilinden Eski Türkçe +Iz ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=g%C3%B6z&x=0&y=0>, 7 Haziran 2014). Bu kelime için Levent Doğan; “Genel Türkçede Eski Türkçe “köz” kelimesi ilk metinlerden başlayarak tespit edilmektedir. *Kutadgu Bilig* ve *Kıssâsü'l-Enbiyâ*'da bu kelimenin yanı sıra ...ara... kelimesi de kullanılmaktadır. Göz kelimesinin yerine çeşm, dîde gibi Farsça, ‘ayn gibi Arapça kelimeler Azeri Türkçesi, EAT ve kimi Harezme eserlerinde yer yer kullanılmıştır.” (Doğan, 2005) tespitinde bulunmuştur. Bazı dil bilimciler Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *kö- “bağlantı kurmak” fiilinden -türemiş olabileceğini söyler. Bazı dil bilimciler ise “z”nin çokluk eki olduğunu ve çift organlar (diz, göz)için kullanıldığını iddia etmiştir. Bazı bilim adamları ise “Türklerde eskiden beri benzer olanları (ikizleri) ifade etme, daha çok vücutta çift bulunan organ adlarında r:z denkliği şeklinde (göğüs <köküz <kökür) arkaik bir unsur olarak korunmuştur.” (Hazar-Şengönül, 2012) şeklinde düşünmüşlerdir.

•DÜNYA, YERYÜZÜ

JER-DÜNIYE(Kazak Türkçesi)

JER: Eski Türkçe yér “yeryüzü, dünya” kelimesinden evrilmiştir. ilk anlamı “yeryüzü, toprak” (gök karşıtı) iken, Batı Türkçesinde “yurt, barınılan yer”, Türkiye Türkçesinde “mevzi” anlamını belirtir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=yer&x=0&y=0>, 7 Haziran 2014).

DÜNYE: Arapça dunyā “yeryüzü” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük Arapça adnā “daha aşağıda veya beride olan” sözcüğünün fu‘la vezninde dişilidir. Arapça danī “aşağıda, beride” sözcüğünün kıyas halidir. denî sıfatının kıyas hali olan edna sözcüğünün dişilidir. “Öte taraf” ile bir karşıtlığı ima etmesi bakımından İslam dini kökenli bir kavramdır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=d%C3%BCnya&x=0&y=0>, 7 Haziran 2014). Yeni Uygur Türkçesinde dünya, Türkmen Türkçesinde dünyä şeklindedir.

JER-JİYHAN (Kazak Türkçesi)

JİYHAN: Farsça cihān "dünya, evren" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 95). Yeni Uygur Türkçesindeve Türkmen Türkçesinde cahan şeklindedir.

JER-KÖK (Kazak Türkçesi)

KÖK: Eski Türkçe kōk "gökyüzü" sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *kō- "kalkmak, yukarı olmak" filinden Eski Türkçe +Ik ekiyle türetilmiştir. köt- (kaldırmak) ve köt (sırt) sözcükleriyle kökteştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=g%C3%B6k&x=0&y=0>, 7 Haziran 2014). Kelime Köktürkçede kök “mavi” (Tekin, 2010 : 155); Eski Uygur Türkçesinde “mavi”, “gökyüzü”, “gece” (EUTS, 2011 : 114); Karahanlı Türkçesinde “gökyüzü”, “gök rengi, lacivert”, “şehrin dört yanını saran yeşil bölge”, “kök, asıl (Oğuz ve Kıpçaklarca)” (DLT II, 2013 : 356); Eski Kıpçak Türkçesinde “mavi”, “kök, asıl, ırk, soy”, “saman”, “taze,çiğ”, “gökyüzü, sema” (KTS, 2007 : 156) manalarını karşılamaktadır. Kazak Türkçesinde “gökyüzü”, “çadırın ağaçlarını birbirine bağlayan kayış”, “mavi”, “yeşil çimen”, “sebze meyve” (KzkTS, 2003 : 243); Yen Uygur Türkçesinde “mavi”,

“yeşillik” (YUTS, 2008 : 203); Türkmen Türkçesinde “mavi”, “yeşil”, “yeşillik, sebze”, “gök” (TrkmTS, 1995 : 290) manalarındadır.

DÜNYA-ALEM (Yeni Uygur Türkçesi)

ALEM: Arapça ‘ālam "dünya, yeryüzü, herkes" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 17). Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde ālem şeklindedir.

“dünya, yeryüzü” anlamında bir de Türkmen Türkçesinde “ālem-cahan” ikilemesi mevcuttur.

• HAYRET, ŞAŞKINLIK

TAN-TAMAŞA (Kazak Türkçesi)

TAN: Kazak Türkçesinde “tan vakt, şafak, seher”, “ağ”, “hayret veren, şaşkınlık uyandıran” (KzkTS, 2003 : 519); Yeni Uygur Türkçesinde “hayret, şaşıntı”, “tan, sabah vakti” (YUTS, 2008 : 388); Türkmen Türkçesinde “garip, şaşırtıcı” (TrkmTS, 1995 : 250) anlamındadır.

TAMAŞA: Arapça tamāşā “gezinti, seyran” sözcüğünden alıntıdır. Türkçedeki ikincil anlamı muhtemelen seyir/ seyran grubundan analogi yoluyla türemiştir (Nişanyan, 2012 : 616). Kazak Türkçesinde “oyun, eğlence”, “şahane, enfes, harika” (KzkTS, 2003 : 517); Yeni Uygur Türkçesinde “manzara, tablo”, “temsil, oyun” (TrkmTS, 1995 : 631); Yeni Uygur Türkçesinde “gezme, eğlence, seyretme” (YUTS, 2008 : 387) manalarındadır.

AÑ-TAÑ / HAÑ-TAÑ (Yeni Uygur Türkçesi)

HAÑ: Yeni Uygur Türkçesinde “ağzı açık, mıymıntı” manasındadır (YUTS, 2008 : 149). Gerek Yeni Uygur Türkçesinde gerekse Kazak ve Türkmen Türkçelerinde

“şaşırtıcı” manasına gelen böyle bir kelime bulunmamaktadır. Muhtemelen ikilemeye anlamını veren “tañ” kelimesine fonetik yönden benzerlik için oluşturulmuştur.

Yeni Uygur Türkçesinde ünlü ile başlayan kelimelerin başına bazen h veya y ünsüzlerinin getirildiği görülür (Öztürk, 2010 : 22)

TAN: Kazak Türkçesinde “hayretlik veren, şaşkınlık uyandıran” (KzkTS, 2003 : 519); Yeni Uygur Türkçesinde “hayret, şaşıntı” (YUTS, 2008 : 388); Türkmen Türkçesinde “garip, şaşırtıcı” (TrkmTS, 1995 : 616) manasındadır.

•BÜYÜK

KATTA-KATTA (Yeni Uygur Türkçesi)

KATTA: Hem Yeni Uygur Türkçesinde hem de Özbek Türkçesinde “büyük” anlamıyla bulunan “katta” muhtemelen “kat” kelimesinden gelmektedir. “kat” Eski Uygur Türkçesinde “defa, kez” manasında kullanılmaktadır (EUTS, 2011 : 170). Günümüzde Kumuk ve Tatar Türkçesi gibi Kıpçak lehçelerinde de bu anlamı görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi döneminde “kata” kelimesi kez, defa manasındadır (DLT II, 2013 : 279). Eski Kıpçak Türkçesinde “qatı/qatıg/qattı”; Eski Anadolu Türkçesinde “qatı”; Kazak Türkçesinde “qattı” kelimeleri “çok, çok fazla” anlamını karşılamaktadır.

ÄPET-ÄPET (Türkmen Türkçesi)

ÄPET: Arapça kökenli “afet”; büyük maddi zararlara, çok sayıda can ve mal kaybına yol açan olağandışı olay, felaket” anlamındadır. Türkmen Türkçesinde ise bu anlamının yanında bir de “çok büyük” manası vardır (TrkmTS, 1995 : 191). Büyük zararlara sebep olduğu için bu ikileme “büyük” anlamı katmış olabilir. Kelime “büyük” anlamında sadece Türkmen Türkçesinde mevcuttur.

ULAN-ASIR (Kazak Türkçesi)

ULAN: Kazak Türkçesinde “erkek çocuk, oğlan”, “seçkin ekseri muhafız birliği” ve “... boyunca” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 584).

ASIR: Kazak Türkçesinde “oyun, eğlence” (KzkTS, 2003 : 53) anlamındadır.

• *KAT KAT, ÜST ÜSTE*

EPLEM-EPLEM (Türkmen Türkçesi)

EPLEM: eple- “bir şeyi kıvrırmak, bükme, katlamak” (TrkmTS, 1995 : 203) fiilinden türetilmiştir. Fiil sadece Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. bu fiil yerine Kazak Türkçesinde qatta-, qala-; Yeni Uygur Türkçesinde katla- fiilleri kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde eple- fiilinin yanında gatla- fiili de görülmektedir (KTLS I, 1991 : 452-453).

QAT-QABAT (Kazak Türkçesi)

QAT: ESKİ Türkçe ka- “üstüne koymak, eklemek, katmak” fiilinden Eski Türkçe +It ekiyle türetilmiştir. Eski Türkçe sözcüğün ilk anlamı “konan şey”, ikinci anlamı “konum” olarak değerlendirilebilir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kat1&lnk=1>, 4 Mayıs 2014).

QABAT: Kazak Türkçesinde “kat, sıra, tabaka”, “herhangi bir yerin katlanmış yeri”, “çok katlılık” (KzkTS, 2003 : 267); Yeni Uygur Türkçesinde “kat, tabaka”, “çok, fazla” (YUTS, 2008 : 231) manalarını karşılamaktadır. Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler ile bazı Eski Türkçedeki kelimelerde iç seste /b/ Yeni Uygur Türkçesinde /v/ olmuştur (T.L.GRAMERİ:368).

• *EŞ DOST*

YARU-BURADER (Yeni Uygur Türkçesi)

YAR: Farsça yār “yardımcı, arkadaş” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 670). Kelime Kazak Türkçesine ve Yeni Uygur Türkçesinde geçtiğinde anlam genişlemesine uğramıştır. Standart Kazak Türkçesinde “yar, eş, zevce, sevgili”; Kazak Türkçesi ağızlarında “dost, dayanak” (KzkTS, 2003 : 162); Yeni Uygur Türkçesinde “dost, arkadaş”; “sevgili, yar” (YUTS, 2008 : 459) manasında kullanılmıştır. Türkmen Türkçesinde ise anlamı değişmiş sadece “sevgili” manasını karşılamaktadır (TrkmTS, 1995 : 678).

BURADER: Farsça birādar "erkek kardeş" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 73). Yeni Uygur Türkçesinde “birader, dost, kardeş” (YUTS, 2008 : 52) anlamındadır.

EL-AGİNE (Yeni Uygur Türkçesi)

EL: Kazak Türkçesinde *el* “halk, millet”, “memleket, yurt” (KzkTS, 2003 : 137); Yeni Uygur Türkçesinde *el* “vatan, memleket, ülke” (YUTS, 2008 : 111); Türkmen Türkçesinde *il* “el, insanlar, halk”, “ülke, memleket” (TrkmTS, 1995 : 374) manasındadır. Eski Türkçede “devlet, imparatorluk, hükümdarlık”, “ülke, eyalet”, “iki bey arasındaki barış”, “açıklık, bolluk”, “atı anlatan bir isim”; Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında “yakınların dışında, kalan kimse, yabancı”, “ülke, yut, memleket”; Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde “kabile, oba, aşiret, kavim”; Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında “halk, ahali”; Eski Anadolu Türkçesinde “hısım, akraba, dost, yar” (ÖTS, 2007 : 1410) manalarını karşılamaktadır.

AGİNE: Yeni Uygur Türkçesinde *agine* ve *agayne* “arkadaş, dost” (YUTS, 2008 : 4) manasındadır.

DOS-JORA (Kazak Türkçesi)

DOS: Farsça dōst “arkadaş, yar” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 143). Kazak Türkçesinde *dos*; Yeni Uygur Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde *dost* şeklindedir. Söz sonunda Kazak Türkçesi için yan yana gelebilecek belirli ünsüz

çiftlerinden biri eğer *t* ise, dil bazen buradaki *t*'yi düşürerek kuralı uygulamaya koyabilir. Bunlardan özellikle *st* ünsüz çiftinin Kazak Türkçesi hançeresi tarafından telâffuzu mümkün değildir. Bu durum bazen *st* ünsüz çiftinin sonuna bir ünlü ekleyerek çözülrken, bazen de özellikle alıntı sözlerde sondaki *t* sesi düşürülmektedir (KTG, 2004 : 124)

JORA: Kazak Türkçesinde “örf, afet” manasındadır. Joralas “eş dost, yaşıit” manasındadır (KzkTS, 2003 : 181).

TAMIR-TANIS (Kazak Türkçesi)

TAMIR: Eski Türkçe tamır sözcüğünden evrilmiştir. Bu kelime de Eski Türkçe tam- “damlamak” fiilinden Eski Türkçe +mIr ekiyle türetilmiş olabilir, ancak bu kesin değildir (Nişanyan, 2012 : 118) azak Türkçesinde *tamır* “bitki kökü”, “damar”, “köken, asıl”, “dost, gönüldaş insanlar” (KzkTS, 2003 : 518); Türkmen Türkçesinde *damar* “damar”, “bitki damarı” (TrkmTS, 1995 : 133); Yeni Uygur Türkçesinde *tomur* “kök, asıl”, “damar” (YUTS, 2008 : 419) manasındadır.

TANIS: Kelimeyi daha önce “tanı- “daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu anımsamak”, “daha önce görmüş olmak, bilmek”, “bilip ayırmak, seçmek” fiilinden türemiştir. Clauson’a göre tanı- “biriyle tanışmak” biçimi 15. Yy’dan başlayarak kullanılır. Türkçe tanu- “önermek, tavsiye etmek, tartışmak” biçimiyle tanı- arasındaki benzerlik çarpıcı ve düşündürücüdür. Ancak bu biçimler arasındaki yakınlık anlam bakımından açıklanmaya muhtaçtır (Eren, 1999 : 393). Asya Türkçesinde “konuşmak” anlamına gelen fiil, TTü *danış-* (konuşmak) ve *tanı-* (bilmek) olmak üzere ikili evrim göstermiştir. Ancak ikinci formda standart *t > d* evriminin olmayışı düşündürücüdür. Belki Eski Türkçe *tañ* (ışık, görünme?), sözcüğüyle bağlantı düşünülebilir. Moğolcada da *tañna-* (araştırmak, casusluk etmek, merak etmek, hayran olmak) fiili vardır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=tan%C4%B1mak&x=0&y=0>, 8 Haziran 2014). Nişanyan Moğolca kelime ile karşılaştırarak kelimenin alıntı olabileceğini düşünmüştür. Nitekim Hasan Eren de sözlüğünde Räsänen, Ramstedt, Meyer ve Doerfer’in kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçmiş olabileceği görüşlerine yer vermiştir. Kelime Yeni Uygur

Türkçesinde tonuş “tanıdık, fikir, bilinç” (YUTS, 2008 : 419); Kazak Türkçesinde tanış “tanıdık, bildik” (KzkTS, 2003 : 519); Türkmen Türkçesinde tanış “tanıdık, bildik”, “arkadaş, dost”(TrkmTS, 1995 : 616) şeklindedir. İlginç olan ise kelime Oğuz grubu lehçelerinde de t’li şekildedir.” şeklinde açıklamıştık.

JOLDAS-JORA (Kazak Türkçesi)

JOLDAS: Kazak Türkçesinde “yoldaş”, “arkadaş”, “karı kocadan her biri”, “ana rahmi” (KzkTS, 2003 : 180); Yeni Uygur Türkçesinde “yoldaş” (YUTS, 2008 : 470); Türkmen Türkçesinde “arkadaş”, “yol arkadaşı”, “iş ortağı, ortak”, “(hitap) yoldaş” (TrkmTS, 1995 : 705) manasında kullanılmaktadır.

JORA: Kazak Türkçesinde “örf, afet” manasındadır. Joralas “eş dost, yaşıt” manasındadır (KzkTS, 2003 : 181).

Bu ikilemenin Kazak Türkçesinde öğelerinin yeri değiştirilmiş şekli ile de kullanımı vardır; *jora joldas*

• ÖFKE, HİDDET

AŞUV-IZA (Kazak Türkçesi)

AŞUV: Kazak Türkçesinde “hiddet, öfke, sinir” (KzkTS, 2003 : 58) anlamındadır. Kelime Kıpçak unsurudur; Kazak Türkçesinde aşuv; Kırgız Türkçesinde açü; Başkurt Türkçesinde asıv; Tatar Türkçesinde açu (KTLS I, 1991 : 672-673) şeklindedir. İlk olarak Eski Kıpçak Türkçesinde aşıq- “hiddetlenmek, kızmak” (KTS, 2007 : 14) fiili karşımıza çıkmaktadır.

IZA: Arapça kökenli kelime “hiddet, gazap, kırgınlık, öfke” manasına gelmektedir (KzkTS, 2003 : 661).

ZİL-ZAPIRAN (Kazak Türkçesi)

ZİL: Kazak Türkçesinde “ağırlık”; Kazak Türkçesi ağızlarında “sinir, öfke” manasındadır.

ZAPIRAN: Arapça kökenli kelime Kazak Türkçesinde “öd, safra”; Kazak Türkçesi ağızlarında “öfke, sinir” manasındadır (KzkTS, 2003 : 198).

IZA-KEK (Kazak Türkçesi)

KEK: Kazak Türkçesinde “kin, öç, intikam”; Kazak Türkçesi ağızlarında “ar, namus, şeref” (KzkTS, 2003 : 224) manasındadır. Kelime ayrıca Kırgız Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde de aynı şekilde aynı manada kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 488).

ÖYKE-KİNE (Türkmen Türkçesi)

ÖYKE: Türkmen Türkçesinde öyke “güceniklik, kırgınlık” (TrkmTS, 1995 : 512); Kazak Türkçesinde öpke “kırılma, darılma, sitem” (KzkTS, 2003 : 425); Yeni Uygur Türkçesinde öpke “gücenme, dargınlık” (YUTS, 2008 : 306) şeklindedir.

KİNE: Farsça kīn "garaz, düşmanlık" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 328). Türkmen Türkçesinde “kırgınlık, dargınlık” (TrkmTS, 1995 : 410) manasında olan kelime Yeni Uygur Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde bulunmamaktadır.

GAHAR-GAZAP (Türkmen Türkçesi)

GAHAR: Arapça qāhar "gücü yetme, yenme, zorla yaptırma" sözcüğünden alıntıdır. “Sıkıntı, eziklik” anlamı Türkçeye özgüdür (Nişanyan, 2012 : 289). Türkmen Türkçesinde gahar “nefret, öfke, kızgınlık” (TrkmTS, 1995 : 217); Kazak Türkçesinde qahar “öfke, sinir, hiddet”; Kazak Türkçesi ağızlarında “ayaz, soğuk” (KzkTS, 2003 : 304) manasındadır.

GAZAP: Arapça ğadab "kızgınlık, öfke" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 205).

• **DARMADAĞINIK, ALT ÜST, TARUMAR, KARMAKARIŞIK**

AGDAR-DÜNDER (Türkmen Türkçesi)

AGDAR: Agdarmak fiilinin “döndürmek”, “devirmek, yıkmak”, “bardağa boşaltmak, dökmek”, “devirmek, alaşağı etmek” (TrkmTS, 1995 : 23) gibi birçok anlamı vardır. “devirmek, yıkmak, alt üst etmek” (TrkmTS, 1995 : 181) manasına gelen dündermek fiili ile ikileme oluşturarak Türkmen Türkçesinde “alt üst” manasını karşılamaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminde *agdarmaq* kullanımının yanı sıra *axtarmaq* şeklide mevcuttur. Kaşgarlı Mahmut’un “x harfi ğ harfinden çevrilmiştir” açıklamasına bakarsak *axtarmaq* fiilinin sonradan tercih edilen bir kullanım olduğunu söyleyebiliriz (DLT:C1:219). Kazak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Kırgız Türkçesi (oodar-) gibi Kıpçak lehçelerinde fiil awdar- şeklindedir.

DÜNDER: “devirmek, yıkmak, alt üst etmek” (TrkmTS, 1995 : 181) manasındaki *dündermek* fiili Karahanlı döneminde Oğuzlar tarafından kullanılmaktaydı. Kaşgarlı Mahmut “tön-“ maddesinde bu konuya değinmiştir (DLT:C3:184). Sonraki dönemlerde kullanım sadece Oğuzlarla sınırlı kalmamış Kıpçaklar ve Karluklar tarafından da kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde “tönker-”, Kırgız Türkçesinde “tönğkör-”, Kumuk Türkçesinde “döndür-”, Kazan Tatarcasında “tünter-”, Özbek Türkçesinde “tönker-”, Yeni Uygur Türkçesinde “tönker-” kullanımları mevcuttur. “töndür-“ fiilinde kelime başı d değişiminin (t->d-) Eski Kıpçak Türkçesi zamanından beri kullanıldığını kaynaklardan görmekteyiz(KTS, 2007 : 64).

Hem *aqtar-* hem de *dönder-* fiillerinin “tercüme etmek” anlamı (ÖTS, 2007 : 1288) olmasına rağmen oluşan bu ikileme her iki fiilin de ilk anlamını almıştır, yan anlam olan tercüme etmek anlamını ise yansıtmamıştır.

Bu ikilemenin benzerleri diğer lehçelerde kullanılmamaktadır. Sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında “aktar dönder etmek” deyimiyle, Hakas Türkçesinde “andara-tündere” (Kara, 2009) ikilemesiyle karşılaşmaktayız.

DIR-PITRAK (Türkmen Türkçesi)

DIR: Kelime Türkmen Türkçesinde bulunmamaktadır. Bununla ilgili olabileceğini düşündüğümüz tırağayla- fiili Kazak Türkçesinde “her biri bir yana dağılmak” (KzkTS, 2003 : 569) manasındadır.

PITRAK: pıtra- fiilinden türetilmiştir. Türkmen Türkçesinde pıtra- “kırılmak, ufalanmak, bölünmek, dağılmak, saçılmak” (TrkmTS, 1995 : 529); Yeni Uygur Türkçesinde pitiri- “dağılmak” (YUTS, 2008 : 324); Kazak Türkçesinde bıtır- “dağılmak, saçılmak” (KzkTS, 2003 : 103); Kırgız Türkçesinde bıtır- “darmadağınık olmak” (KS, 2011 : 119) şeklindedir. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında, Azerbaycan Türkçesinde bu fiile rastlanmamıştır.

DODA-DODA (Kazak Türkçesi)

DODA: Kazak Türkçesinde “iki takım halinde kökpar oynama” (KzkTS, 2003 : 128); Kırgız Türkçesinde “yığın, küme”, “kalabalık” (KS, 2011 : 310) anlamındadır.

DÖKÄN-SAÇAN (Türkmen Türkçesi)

DÖKÄN: Eski Türkçedeki tök- “dökmek, dağıtmak” (EUTS, 2011 : 249), (DLT II, 2013 : 644) fiili Orta Türkçe döneminde t’li şeklinin yanı sıra, d’li şekli ile de görülmeye başlamaktadır (KTS, 2007 : 64). Türkiye Türkçesinde dökmek; Kazak Türkçesinde tögüv; Türkmen Türkçesinde dökmek; yeni Uygur Türkçesinde tökmäk şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 186-187) .

SAÇAN: Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde hem şekilce hem de anlamca aynı olan saç- “bir şeyi dağıtmak; savurmak; dökmek; serpmek” manasındadır (EUTS, 2011 : 192), (DLT II, 2013 : 478), (KTS, 2007 : 221). Kelime sonraki dönemlerde anlam genişlemesine uğrayarak birden fazla anlamı ifade eder olmuştur. Türkiye Türkçesinde saçmak; Kazak Türkçesinde şaşuv; Türkmen Türkçesinde saçmak; Yeni Uygur Türkçesinde çaçmak ve saçmak şeklindedir (KTLS I, 1991 : 730-731).

Eski Türkçede kelime başındaki bazı /s/ ünsüzleri, eğer hece sonunda /ç/ varsa, Yeni Uygur Türkçesinde /ç/ olur (TLG, 2007 : 367). ETü saç- > YUTü çaç-

GARIM-GATIM (Türkmen Türkçesi)

GARIM: İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde karşılaştığımız qar- fiili “karıştırmak” manasındadır (EUTS, 2011 : 169). Karahanlı Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğrayan fiil bir şeyi bir şeyle karıştırmak; katmak; su bir yerde durmak anlamlarını karşılamaktadır. Birde bu dönemde taşmak manası vardır ki bu fiil Oğuzlar tarafından tek başına, öbür Türkler tarafında kat- fiili ile birlikte kullanılır (DLT II, 2013 : 265). Günümüzde ise bir Oğuz grubu olan Türkmen Türkçesinde yalnız başına kullanılmak yerine kat- fiili ile kullanıldığını görmekteyiz. Bunun nedeni olarak Türkmenlerin diğer Türk gruplarıyla coğrafi olarak daha yakın olmasını gösterebiliriz. Nişanyan ETü ka- “eklemek, koymak” +Ur- > ETü kar- şeklinde açıklama yapmaktadır. Nişanyan’a göre; karış- fiilinde +Iş- eki edilgenlik işlevine sahiptir. Aynı nihai kökten +It- geçişlilik ekiyle ka-t- “üstüne koymak, eklemek” fiili ile aslen eş anlamlıdır. ka- fiili aynı temel kavramın edilgen halidir (Nişanyan, 2012 : 300). Fiil sadece Türkiye Türkçesinde “kar-” ve Türkmen Türkçesinde “gār-” görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “garışdır-”ve Özbek Türkçesinde de “kariştir-” fiilleri kullanılırken, diğer lehçelerde kat- ya da koş- fiilleri tercih edilmektedir (KTLS I, 1991 : 444-445).

GATIM: Eski Uygur Türkçesi döneminde “eklemek”; “katılaşmak”; “karıştırmak” (EUTS, 2011 : 171) anlamlarında kullanılan qat- fiili, Karahanlı Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğramış ve bu manalardan başka bir de “mihnete ve sıkıntıya düşmek, yorulmak” manasında kullanılmıştır (DLT II, 2013 : 278). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde de temel anlamı olan “eklemek” ve “karıştırmak” (KTS, 2007 : 131) manalarını sürdürmüş, günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Türkiye Türkçesinde kat-; Türkmen Türkçesinde gat-; Kazak Türkçesinde katuv; Yeni Uygur Türkçesinde kat- şekillerindedir. Ayrıca bu anlamı karşılamak için Kazak Türkçesinde kos-, Türkmen Türkçesinde goş-; Yeni Uygur Türkçesinde koş- fiili de kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 452-453). Nişanyan fiilin Eski Türkçe kat- fiilinden evrildiği görüşündedir. Fiilin Eski Türkçe ka- “koymak, eklemek” fiilinden Eski Türkçe +It

ekiyle türetilmiş olabileceğini; ancak bunun kesin olmadığını belirtmektedir. Nişanyan'a göre; "kar- fiili ile kat- fiili eş anlamlı olup, ortak bir kökten türediği varsayılabilir. Ancak türemiş fiillere özgü uzun ünlü ve son ses ötümlüleşmesi hadiseleri görülmez." (Nişanyan, 2012 : 308).

QIM-QIYGĀŞ (Kazak Türkçesi)

QIM: "qım" kelimesinin lehçelerde bir karşılığı bulunmamaktadır. Sadece Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesinde ikileme şeklinde karşımıza çıkmasına dayanarak bu sözcüğün tek başına bir anlam ifade etmediğini, ikileme oluşturduğu diğer kelimelere "karışıklık" manası kattığını söyleyebiliriz.

QIYGĀŞ: Kazak Türkçesinde qiyğāş "eğri, çarpık" (KzkTS, 2003 : 306); Yeni Uygur Türkçesinde qiyğāç "eğri" (YUTS, 2008 : 239) şeklindeki kelimenin şekil olarak benzeri Türkmen Türkçesinde bulunmasa da, Türkmen Türkçesindeki gıya "yan, eğri" (TrkmTS, 1995 : 267) aynı kökten geldiğini düşünüyoruz.

OYPAN-TOYPAÑ (Kazak Türkçesi)

OYPAÑ: Kazak Türkçesinde "inişli çıkışlı yer" (KzkTS, 2003 : 408) manasındadır.

TOYPAÑ: Kazak Türkçesinde "heyecanlanma, parlama" (KzkTS, 2003 : 539) manasındadır.

OYRAN-ASIR (Kazak Türkçesi)

OYRAN: Kazak Türkçesinde "tahribat, yıkım, yağma" (KzkTS, 2003 : 408) manasındadır.

ASIR: Kazak Türkçesinde "oyun, eğlence" (KzkTS, 2003 : 53) anlamındadır.

ÜZLEM-SAPLAM (Türkmen Türkçesi)

ÜZLEM: Kelime Eski Türkçe üz- “kesmek” fiilinden türemiştir. üz- “koparmak, kesmek, parçalamak” (TrkmTS, 1995 : 659) anlamlarına sahiptir. Fiil karşılaştırdığımız üç lehçede de mevcuttur (KTLS I, 1991 : 498).

SAPLAM: Türkmen Türkçesindeki sap- “bir şeyi başka şeye geçirmek”, “birleştirmek, eklemek” (TrkmTS, 1995 : 561) fiilinden türetilmiştir.

• GECE GÜNDÜZ

KÜNDİZ-TÜNİ (Kazak Türkçesi)

KÜNDİZ: Nişanyan’a göre Eski Türkçe kün “gün” sözcüğünden Eski Türkçe “+tUz ekiyle türetilmiştir. Ancak ikinci hecenin mahiyetinin belirsiz olduğunu açıklamasına eklemiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=g%C3%BCnd%C3%BCz&x=0&y=0>, 8 Haziran 2014). Kelime Türkmen Türkçesinde gündüz; Kazak Türkçesinde kündiz; Yeni Uygur Türkçesinde kündüz şeklindedir (KTLS I, 1991 : 292-293).

TÜNİ: Eski Türkçede “gece”, “geceleyin” (Tekin, 2010 : 179), (DLT II, 2013 : 670) ve bunların yanında “karanlık” (EUTS, 2011 : 258); Orta Türkçede “dün” ve “akşam, gece” (KTS, 2007 : 287), (Güzeldir, 2002 : 286) anlamlarını karşılamaktadır. Eski Kıpçak Türkçesinde kelimenin d’li şekli kullanılmaya başlanmıştır. Bugün Oğuz grubu lehçelerinde d’li kullanılan kelime Türkmen Türkçesinde “düyn” şeklindedir.

Her iki kelimedede şekil ve anlam yönünden değişmeksizin Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde ve diğer Oğuz lehçelerinde ise *tün* “bir önceki gün” anlamını karşılamaktadır. “kün” sözcüğü de tüm lehçelerimizde aynıdır.

Bu ikileme Orhun Türkçesinde “tünli künlü” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Aydın, 1997 : 420).

ŞAMU-SÄHER (Türkmen Türkçesi)

ŞAMU: Farsça kökenli kelime Türkmen Türkçesinde “güneşin batmaya başladığı vakit, akşam”, “akşam yemeği” (TrkmTS, 1995 : 599); Yeni Uygur Türkçesinde “akşam” (YUTS, 2008 : 374) manalarında kullanılmaktadır.

SÄHER: Arapça saħar "gün ağarması, tan vakti" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 543). Türkmen Türkçesinde “seher, tan vakti” (TrkmTS, 1995 : 567); Kazak Türkçesinde saħar “seheri tan ağartısı” (KzkTS, 2003 : 473); Yeni Uygur Türkçesinde seher “seher, sabahleyin” (YUTS, 2008 : 344) şeklindedir.

- ***YARDIM, DESTEK***

QOL-QANAT (Yeni Uygur Türkçesi)

QOL: Kelimeyi daha önce açıkladık.

QANAT: Eski Türkçe kanat sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçede yazılı örneği bulunmayan *kana “büyük kuş tüyü, telek” sözcüğünden Eski Türkçe +t ile türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 296). Kelime Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Yeni Uygur Türkçesinde kanat; Türkmen Türkçesinde gānat şeklindedir (KTLS I, 1991 : 432-433). Bu konuda Meriç Güven şu şekilde açıklama yapmıştır: “Eski Türkçe, Orta Türkçe Kuzey ve Doğu Türkçelerinde rastlamadığımız Çağdaş Dialektlerde ise bu anlamıyla goremadığımız, kullanımına (*bir sınıfı oldur kim iki kanadlu sunugun kanadları biri birine kilidlenmuşdur onurga sunukleri gibi.*) (Kitabu’l Muntahab fi’t-Tıbb muellif nushası 22a-8, 9)’da tesaduf ettiğimiz omurgadaki yassı kemikleri (os planum) oluşturan iki kompakt kemik tabakasından her biri karşılığındaki terimin, açılıp kapanan şeylerin kapağı karşılığındaki kanat ile ilgisi olabileceğini sanıyoruz. Eyuboğlu, kanat kelimesinin Türkçe kana- (=tüy, telek)’dan geldiğini, Asya Türkçesinde çoğul eki olarak da kullanılan d(t) ekini alarak kana-d/ kanatlar biçiminde genişlediğini ve Anadolu Türkçesine tekil olarak geçtiğini söyler (Eyuboğlu 1995:271).” (Güven, 2008).

YAR-YÖLEK (Yeni Uygur Türkçesi)

YAR: Kelimeyi daha önce açıklamıştık.

YÖLEK: Eski Türkçe yüle- “desteklemek, destek vurmak, güvenmek” (DLT II, 2013 : 824) fiilinden türetilmiştir. Fiil Orta Türkçede “yöle-” şeklindedir (OTS, 2008 : 558). *yölek* kelimesi Yeni Uygur Türkçesinde “destek, yardım” (YUTS, 2008 : 471), Hakas Türkçesinde çöleg “dayanak” (HTS, 2005 : 108), Kırgız Türkçesinde cölök “dayangaç, destek, arka, yardım” (KS, 2011 : 227) manasındadır.

Bu manada Kutadgu Bilig’de “arka-yölek” ikilemesini görmekteyiz (Kargı-Ölmez, 1997). Orta Türkçe döneminde de “yölek toqu” ikilemesi kullanılmaktadır (OTS, 2008 : 558).

- ***ALELACELE, ÇARÇABUK***

ABİLİP-SABİLİP (Kazak Türkçesi)

ABİLİP: Kazak Türkçesinde ve lehçelerde tek başına kullanılmamaktadır. Bu tarz kelimeler, anlamlı bir kelimeyle kullanılarak oluşturulan ikileme öbeğinin birincisi ögesidir ve ikinci öge ile yani ikilemeye kendi anlamını veren anlamlı kelime ile ses benzerliğine sahiptir.

SABİLİP: Kazak Türkçesinde sabıl- “boş yere oturmak, zahmet çekmek” ve “oraya buraya gidip gelmek, dönüp dolaşmak” (KzkTS, 2003 : 457) anlamlarında kullanılan bu kelime, Kırgız Türkçesinde “ardı arkası gelmeyen bir kütle halinde yürümek” olarak kullanılmaktadır. Hakas Türkçesinde ise karşıladığı anlamlardan birisi “zamanın dönmesi” dir (HTS, 2005 : 399). Eski Türkçe dönemi sözlüklerinde kelimeye rastlanmamıştır. Karahanlı Türkçesinde ve bazı modern Türk lehçelerinde “savul-/sawul-” şekilleriyle karşılaşmaktayız. Bunun nedenini; “-b-”lerin bazı lehçelerde muhafaza edilmesi, bazılarında ise “-w-”ye dönmesi şeklinde açıklayabiliriz. “sabıl-”ta iki vokal arasında kalan **b** konsonantı sızıcılaşarak **v**’ye dönüşmüştür. Daha sonrada **v**, vokali etkileyerek yuvarlaklaştırmıştır (sabıl-> sawıl-> sawul-). Kaşgarlı Mahmut kelimeyi “bulunduğu halden ayrılmak, bir yana eğilmek, batmak; savulmak, gitmek”

(DLT II, 2013 : 500) olarak açıklamıştır. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de “bir şeyden çekinerek bulunduğu yerden uzaklaşmak”, “yol vermek üzere çekilmek, bir tarafa çekilmek” (ÖTS, 2007 : 4095) manalarıyla kullanılmıştır. Görüldüğü gibi ikileme farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Kazak Türkçesindeki ve Kırgız Türkçesindeki manalarına bakacak olursak “çok hareket etmekten dolayı oluşan yorgunluk” anlamını çıkartabiliriz. Abılıp sabılıp ikilemesinin şekilce benzeri diğer lehçelerimizde bulunmamaktadır.

ABİR-SABİR (Kazak Türkçesi)

ABİR: kelimesinin bir anlamı yoktur, ses ve şekil benzerliği olan anlamlı kelimelerle ikilemeler oluşturulmak için kullanıldığını da daha öncede görmüştük. Bundan dolayı *abır sabır* ikilemesinin anlamının ikinci öğeden geldiğini söyleyebiliriz.

SABİR: Arapça menşeli bir kelime olan *sabır* ile *abır sabır* ikilemesindeki *sabır* aynı değildir. Arapça menşeli olan *sabır* “tahammül, dayanma” (KzkTS, 2003 : 458) anlamına gelmektedir. Oysa ikilemenin anlamı oldukça farklıdır. Türkçe menşeli olan “savur-” fiilini Yaşar Çağbayır “1.(rüzgar için) şiddetle eserek yerdeki şeyleri havaya kaldırmak, dağıtmak. 2.Şiddetle söndürerek sallamak. 3.Kaldırıp şiddetle atmak, fırlatmak.” (ÖTS, 2007 : 4096) şeklinde açıklamıştır. Kelime şiddetle esmek, fırlatmakla ilgili olduğu için *acele* manası çağrıştırılmış olabilir.

ALDİRAP-TİNEP (Yeni Uygur Türkçesi)

“Aldirimaq” fiilinin kullanımına Yeni Uygur Türkçesi dışındaki lehçelerimizde rastlanmamıştır. “acele etmek” (YUTS, 2008 : 9) anlamına gelen bu fiil “aldurmaq” ile karıştırılmamalıdır. “tinimek” fiili de Yeni Uygur Türkçesi dahil diğer lehçelerimizde bulunmamaktadır. Bu fiile şekil olarak en çok benzeyen “tiniq-” fiilinin anlamı “dinlenmek, sakinleşmek” (YUTS, 2008 : 413)tir.

GİT-GİR (Türkmen Türkçesi)

GİT: Eski Uygur Türkçesi döneminde ket-, kid-, kit- “girmek, devam etmek” (EUTS, 2011 : 107); Karahanlı Türkçesi döneminde kit- “girmek; çekilmek” (DLT II, 2013 : 336); Eski Kıpçak türkçesi döneminde ked-, ket-, kid-, kit “girmek” fiilerinden evrilmiştir. Fiil Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde git-; Kazak Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde ket- şeklindedir. Eski Türkçede kelime başı k-’ler Oğuz grubu lehçelerinde g-’ye döndüğü için Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde kelime g’lidir.

GİR: Köktürkçe kir- “girmek, dalmak; sığınmak, tabi olmak” (Tekin, 2010 : 152); Eski Uygur Türkçesi kir- “girmek, sokulmak, batmak (güneş)” (EUTS, 2011 : 111); Karahanlı Türkçesinde ve Eski Kıpçak Türkçesinde kir- “girmek”; (DLT II, 2013 : 331), (KTS, 2007 : 149) fiilinden evrilmiştir. Nişanyan’a göre fiil Eski Türkçede yazılı örneği bulunmayan *ki- “geri koymak, içine girmek” fiilinden +Ir- ekiyle türetilmiştir. Aynı nihayi kökten kigür- “girdirmek, içine sokmak”; kız “sandık, saklama yeri”; kin “göbek” kelimeleri türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 210). Bu farklı anlamlardaki iki fiil ile ikileme oluşturulmuş ve tezlik manası bildirilmiştir.

HASIR-HUSUR (Türkmen Türkçesi)

Ses taklidi bir fiil olan hasırda- “acele etmek, çabuk davranmak” manasına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 336). Bu fiilden oluşturulan *hasırdı* “acele etme” ve “çok seri hareket etme sonucu ortaya çıkan ses”i ifade etmektedir (TrkmTS, 1995 : 337). “haşırda-“ fiilinin bu fiilden farklı olduğunu düşünmekteyiz. Gerek Türkiye Türkçesinde, gerekse Türkmen Türkçesinde mevcut olan haşırda- fiilinin anlamı *hışırdamak*, *çıtırdamak* (TrkmTS, 1995 : 337) gibi farklı bir ses taklidini ifade etmektedir.

HAYDAN-HAY (Türkmen Türkçesi)

Türkmen Türkçesinde *hayda-* fiili acele etmek manasında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 340). Türkiye Türkçesi ağızlarında ise hayvanı hızlandırmak için hayda diye seslenme (TS, 1998 : 966) için kullanılmaktadır. Karaçay-Malkar ve Kumuk

Türkçelerinde de bu fiil kökü aynı şekliyle aynı manayı ifade etmektedir (Tavkul, 2000 : 215/PEKACAR:155).

HOVUL-HALAT (Türkmen Türkçesi)

Hovla- fiili *endişelenmek, telaşlanmak* anlamına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 353). Hovul ise korku manasına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 354). Kelime “korku, fobi” manasına gelen Arapça bir kelime olan “havf”tan (ÖTS, 2007 : 1906) geliyor olabilir. Çünkü Türkmen Türkçesinde özellikle alıntı kelimelerde dudak ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşma hadisesi meydana geldiğini biliyoruz. Ayrıca yine Arapça “havale” kelimesinin ağızlarda *havala* şeklindeki telaffuzuyla “sıkıntı” manasına geldiğini biliyoruz (ÖTS, 2007 : 1903).

Halat sözcüğünün de Türkmen Türkçesindeki anlamlarından birisi “zaman, vakit” tir (TrkmTS, 1995 : 329). Sıkıntı, telaş manasındaki ilk kelime ile, zamanı ifade eden *halat* Türkmen Türkçesinde acelelik, tezlik manası vermesi için birlikte ikileme şeklinde kullanılmış olabilir.

İkileme aynı zamanda “özensiz” manasına da gelmektedir.

HOVUL-HARA (Türkmen Türkçesi)

HARA: Türkmen Türkçesinde tek başına olduğunda “kötü, fena” manasında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 333)

İkileme aynı zamanda “özensiz” manasına da gelmektedir.

ILDIM-JILDIM(Kazak Türkçesi)

Jıldam kelimesi “tez, çabuk” anlamına gelmektedir (KzkTS, 2003 : 191). Kelime diğer lehçelerde de aynı anlamıyla mevcuttur. Türkmen Türkçesinde yıldam; Yeni Uygur Türkçesinde ildam,jildam ve yıldam; Kırgız Türkçesinde ıldam; Kazan

Tatarcasında yıldam; Altay Türkçesinde iltam şekilleriyle kullanılmaktadır. Kelimenin Moğolca menşeli olduğunu da Altay Türkçesi sözlüğünden öğrenmekteyiz (ATS, 1999 : 88). Eski Kıpçak döneminde de “yıl-” fiili koşmak manasında kullanılmıştır (KTS, 2007 : 323).

“ıldım” ögesinin ikinci ögeye ses yönünden uyarlanmış bir kelime olduğunu düşünsekte bunun doğruluğundan emin değiliz. Zaten Kazak Türkçesinde “ıldıyla-” fiilinin olduğunu biliyoruz, fakat bu fiilin anlamı “yüksekten aşağı doğru inmek” tir (KzkTS, 2003 : 663).

ILPIN-JILPIN(Kazak Türkçesi)

Kazak Türkçesinde “ılpılda-” fiilinin manası “çabuk hareket etmek” tir (KzkTS, 2003 : 663). Eski Kıpçak döneminde “yilpi-” fiiliyle karşılaştık da, bu fiilin yelpazelenmek anlamının (KTS, 2007 : 323) tezlikle bağlantı kurulamayacağı görüşündeyiz.

PAY-PÉTÉK (Yeni Uygur Türkçesi)

Pay; patırtılı düzensiz adım atmayı, benzeri rastgele hareketleri, bu tarzda konuşmayı anlatan yansıma köktür (Zülfikar, 1995 : 255) Pétek ise Yeni Uygur Türkçesinde ayak tabanlılığı anlamına gelmektedir (YUTS, 2008 : 321). Bu iki kelime de ayakla ilgili olduğu için oluşturdukları bu yeni anlam aceleliği, telaşı, koşturmayı ifade ediyor olabilir.

QABINA-SÜRİNE / SÜRİNİP-QABINIP (Kazak Türkçesi)

“Qabın-” fiilinin lehçelerde farklı anlamları kullanılmaktadır;

Kazak Türkçesinde “qabında-”: 1.gür çıkmak, çoğalmak, artmak. 2.şiddetlenmek, etkisi artmak. (KzkTS, 2003 : 268)

Kumuk Türkçesinde “qabun-”; tutuşmak, alev almak, yanivermek. (Pekacar, 2011 : 239)

Altay Türkçesinde “kabin-”; tırmanmak (ATS, 1999 : 92)

Görüldüğü gibi farklı anlamlara sahip fiilin hiçbirisi ikilemenin oluşturduğu anlamı yansıtmamaktadır. İkilemenin tezlik anlamı ikinci öge ile sağlanmış olabilir. “sür-/sürin-” fiilleri de manalar taşımaktadır. Fakat Yeni Uygur Türkçesinde “dehlemek, acele ettirmek” manasıyla karşılaşmaktayız (YUTS, 2008 : 369).

ŞAKGA-ŞUKGA (Türkmen Türkçesi)

Şak: Vurma, çarpma, çarpışma; bu biçimde işleme ve çalışma; şakırtılı sesler çıkarmayı anlatan yansıma köktür. “şak diye”, “şak şak” gibi kullanımlarda çabukluğu, aniliği ifade etmektedir (ÖTS, 2007 : 4418). Fakat “şakga” sözcüğünün bu yansıma kökten türemiş olduğu kesin değildir. Türkmen Türkçesinde şakgala- “kesmek, parçalamak, yarmak” (TrkmTS, 1995 : 598) fiili kullanılmaktadır. Bu fiil Arapça şaq “kıрма; yarma, yarılma” sözcüğünden alıntılanmış olabilir. Anadolu ağızlarında da karşılaştığımız fiil “kesilmiş koyunu parçalara ayırmak” manasındadır (ÖTS, 2007 : 4419).

QAPAS-QUPAŞ (Kazak Türkçesi)

Kazak Türkçesi ağızlarında “qapalaqta-” fiili telaşlanmak manasıyla kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 288). Diğer ikilemeleri açıklarken de görebileceğimiz gibi “acele etme” anlamlarında kullanılan pek çok ikilemenin ögeleri “telaşlanmak” anlamındaki fiillerdir.

“qapaş” sözcüğü Kırgız Türkçesinde “kapıs” biçimiyle ansızın manasında kullanılmaktadır (KS, 2011 : 401).

SALIP-URIP (Kazak Türkçesi)

SAL-: Standart Türkiye Türkçesinde “sal-” fiilinin anlamlarından biri “ivedilikle yollamak, hemen göndermek” tir (TS, 1998 : 1898). Kırgız Türkçesinde de “şala-“ fiili bir işi çabuk ve özenle yapmak”(KS, 2011 : 677) olarak kullanılmaktadır.

UR-: Eski Türkçeden günümüze “ur-“ fiilinin anlamı değişmemiştir. Vurmak manasındaki bu fiilin tezlikle bir alakası görülmemektedir. O halde ikileme tezlik manasını birinci ögesinden almıştır diyebiliriz.

ŞARK-ŞURK (Türkmen Türkçesi)

ŞARK: sert şeylerin bir şeye kuvvetlice çarpmasını anlatan yansıma köktür (Zülfikar, 1995 : 264). Türkmen Türkçesinde de bu kökten türemiş olabileceğini düşündüğümüz şarkıldı- “gıcırdamak, tıkırdamak” fiili vardır (TrkmTS, 1995 : 600). Yeni Uygur Türkçesinde mevcut olan “şarax şurux (gürültü)” ve “şaraq şuruq (hışırtı)” ikilemeler bu kökle ilgili olabilir.

ŞART-ŞURT (Türkmen Türkçesi)

ŞART: çatırtıyı ifade eden taklisi bir sestir (YUTS, 2008 : 375). Bu kökle ilgili Türkmen Türkçesinde şartılda- “bir şeyin sertçe kırılması ya da kesilmesi sonucu ses çıkarmak” fiili vardır (TrkmTS, 1995 : 601).

ÇALAK-ÇULAK (Türkmen Türkçesi)

Çal- fiilinin Eski Türkçeden günümüze çeşitli anlamları vardır. İkilemedeki anlamına yakın bir manası ise Azerbaycan Türkçesinde görülmektedir. Bu lehçede kullanılan anlamlardan biri kapıp almak, koparıp götürmek (AZR.LÜ:442)tir. Yaşar Çağbayır sözlüğünde çala maddesi içinde çalmak fiilinin sürdürmek, tekrarlamak, acele ile yapmak olarak açıklamaktadır (ÖTS, 2007 : 864). Yine aynı sözlükte çal- maddesi gelişi güzel, üstünkörü yapmak olarak tanımlanmıştır(ÖTS, 2007 : 873). Türkiye

Türkçesi ağızlarında da çalıp atmak: gelişi güzel yazmak (ÖTS, 2007 : 873), çalakalem: çabuk çabuk ve özentisiz bir biçimde yazarak kullanılan bir zarftır (ÖTS, 2007 : 864). Çeşitli lehçelerin sözlüklerine baktığımızda tezlik manası bulunmayan bu fiilin Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki birkaç kullanımı ile anlam genişlemesini uğradığını düşündük. Yalnız ikilemedeki kelimenin Farsça bir kelime olan “çālāk” olması daha muhtemeldir. *Çalak* Farsça bir kelime olup “çabuk hareket edebilen; çevik; tez canlı” (ÖTS, 2007 : 864) anlamına gelmektedir.

İkilemenin ikinci ögesinin hiçbir manası yoktur. İkilemelerde anlamın yanında ses benzerliğinin de önemli olduğunu biliyoruz. Çalak ile uyumlu olması için kullanılmış anlamı olmayan bir kelimedir.

• *ARA SIRA, ZAMAN ZAMAN*

ARA-ARASINDA (Kazak Türkçesi)

ARA: Eski Türkçe āra sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Ana Türkçe yazılı örneği bulunmayan *hār- "kesmek, yarmak, ikiye ayırmak" fiilinden Eski Türkçe +A ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=ara&lnk=1>, 1 Haziran 2014).

AVIQ-AVIQ (Kazak Türkçesi)

AVIQ: “avıq” kelimesi Kazak Türkçesinde hem bir tarafa yatık hem de bazen, ara sıra manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 56).

ÇENDAN-YARIM (Türkmen Türkçesi)

ÇENDAN: Farsça bir kelime olan çendān “o kadar, onca” manasındadır (ÖTS, 2007 : 929). Türkmen Türkçesinde ara sıra, bazen (TrkmTS, 1995 : 117); Yeni Uygur Türkçesinde bir defa (YUTS, 2008 : 74) anlamındadır.

YARIM: yar- filinden türemiştir. Eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde yarım, Eski Kıpçak Türkçesinde yarı ve yarım şeklinde kullanılmaktadır ve bu iki şekil günümüzde de devam etmektedir. Türkiye Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde yarı ve yarım; Kazak Türkçesinde jartı ve jarım; Yeni Uygur Türkçesinde yérım şeklindedir.

EMİS-EMİS (Kazak Türkçesi)

EMİS: “emis” Kazak Türkçesinde yavaş, ağır manasında kullanılırken (KzkTS, 2003 : 139), aynı kökten gelmiş olduğunu düşündüğümüz “emeş” Altay Türkçesinde az, biraz, azıcık manasındadır (ATS, 1999 : 82).

NAGAN-NAGANDA (Yeni Uygur Türkçesi)

NAGAN: “nagan” ara sıra, zaman zaman anlamına gelen bir sözcüktür (YUTS, 2008 : 285).

ŞALAN-ŞALAN (Yeni Uygur Türkçesi)

ŞALAN: “şalañ” seyrek, koyu olmayan manasında kullanılan bir kelimedir (YUTS, 2008 : 373).

ARAM-ARAM (Türkmen Türkçesi)

ARAM: Farsça kökenli kelime “dinlenme” manasında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 15).

- ***BİRAZ, AZIÇIK***

DOYAR-DOYMAZ (Türkmen Türkçesi)

Eski Türkçe to- “doymak” fiilinden türetilmiştir (Tekin, 2010 : 175). Köktürkçede to-fiilinin yanı sıra tod- fiili de mevcuttur, oysa Eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde to- fiilinin yerini tod- almıştır. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ise ne to- ne de tod- şekillerine rastlarız. Bu dönemde doymak manasında kullanılan “toq-” ve “toy-” fiilleridir(KTS, 2007 : 279). Eski Türkçedeki kelime başı t- sesleri Türkiye Türkçesinde çoğunlukla d- sesine dönmüştür (T.L.GRAMERİ:36). Türkmen Türkçesinde de benzer bir kuralla karşılaşmaktayız. Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde kelime başında bulunan t-'lerin bir kısmı Türkmencede d- olmuştur, bir kısmı ise korunmuştur (T.L.GRAMERİ:244).

DÖVÜM-DİŞLEM (Türkmen Türkçesi)

DÖVÜM: Türkmen Türkçesindeki döv- “kırmak, kesmek, doğramak” fiilinden türemiş olan dövüm “dilim” manasındadır (TrkmTS, 1995 : 174). Fiil bu manada sadece Türkmen Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu fiil yerine Türkiye Türkçesinde kırmak; Kazak Türkçesinde sındıruv; Yeni Uygur Türkçesinde sundurmak fiili kullanılır (KTLS I, 1991 : 476-477).

DİŞLEM: Türkmen Türkçesinde dişle- “ısırmak” fiilinden türeyen dişlem “ısıırım, lokma” manasındadır (TrkmTS, 1995 : 164). Fiil, Kazak Türkçesinde tistev; Türkiye Türkçesinde dişlemek; Yeni Uygur Türkçesinde çişlimäk şeklindedir. Sadece Türkiye Türkçesinde ısır- tercih edilmiştir (KTLS I, 1991 : 358-359).

KEM-KÄS (Türkmen Türkçesi)

KEM: Clauson hastalık manasındaki *kem* kelimesinin normalde ikilemelerde kullanıldığını (i:g kem), Uygur döneminde “kronik ağrı, hastalık” manasındaki kelime ile Osmanlı Türkçesinde kullanılan Farsça kökenli kam “yetersiz, kötü” kelimesinin karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir (Clauson, 1972 : 720). Nişanyan ise 10.yy'da kaydedilen Uygurca kem “hastalık” kelimesinin Farsça (kem “eksik, kusurlu, kötü”) veya bir başka İrani dilden alıntı olabileceğini düşünmektedir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kem&x=0&y=0>, 7 Mayıs 2014). Kelime

Türkmen Türkçesinde kem “kusur, noksan, eksiklik”, “az, yetersiz” (TrkmTS, 1995 : 400-401); Yeni Uygur Türkçesinde kem “az, eksik” (YUTS, 2008 : 194); Kazak Türkçesinde kem “eksik, noksan”, “sakat, özürlü” (KzkTS, 2003 : 227) anlamlarında kullanılmaktadır. Anlamından dolayı ikilemedeki bu kelimenin Farsça kökenli olduğunu düşünüyoruz. Ancak görülüyor ki kelimenin hem Farsça anlamı hemde Eski Uygur Türkçesinde kullanılan anlamı lehçelerde aynıymış gibi kullanılmaktadır.

ŞİM-ŞİMDAP (Kazak Türkçesi)

ŞİM: Kazak Türkçesinde “çim, çimen” manasında kullanılmaktadır. Kelimenin yansıma kök olduğunu düşünmekteyiz. Zülfikar “parmak uçları ile sıkıştırmayı, azmeyi anlatan kök” olarak tanımlanmıştır. Sıfat görevinde “az, biraz” manasını karşılamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da “az, biraz” manasındadır (ÖTS, 2007 : 997-998). Bu kelime ile ilgili olduğunu düşündüğümüz Başkurt Türkçesinde simtim “tutam”; Kırgız Türkçesinde çimçim “tutam”; Tatar Türkçesinde çimitim “tutam” (KTLS I, 1991 : 904-905) sözcükleri mevcuttur.

TAM-TUM (Kazak Türkçesi)

TAM: Kazak Türkçesinde “dam” ve “mezar” (KzkTS, 2003 : 517) olarak kullanılan kelimenin ikilemedeki manası “bütün”dür. Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde karşımıza aynı şekil ve aynı mana ile çıkmaktadır (KTLS I, 1991 : 844-845). Kazak Türkçesinde ve diğer Kıpçak lehçelerinde bu anlamda “tam” sözcüğü kullanılmamaktadır. Buna rağmen ikilemede kullanılmıştır. Arapça tamm “bütün” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 602).

İkileme Kırgız Türkçesinde *tam-tam* veya *tam tum* şeklindedir, “(henüz yürümeye çalışan çocuğun) korkak adımları” manasına gelmektedir (KS, 2011 : 703)

• **KOLLAMAK, DESTEKLEMEK, KORUMAK**

JEBEP-DEME- (Kazak Türkçesi)

JEBE: Kazak Türkçesinde bu sözcükle ilgili jebele- “desteklemek, kollamak” (KzkTS, 2003 : 170) fiili mevcuttur.

DEME-: Kazak Türkçesinde “yardım etmek, desteklemek” (KzkTS, 2003 : 124) anlamında kullanılan bir fiildir.

QOLDAP-QOŞTAP (Kazak Türkçesi)

QOLDA-: “qol” sözcüğünden türetilmiştir. Nişanyan’a göre Farsça yārī, yārīdan (kol-lamak, yardım ve himaye etmek) < yār (kol) > çevirisidir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kollamak&x=0&y=0> , 8 Mayıs 2014). Fiil “kollamak, desteklemek” (KzkTS, 2003 : 314) manasındadır. Kazak Türkçesinde qolda- ; Türkmen Türkçesinde golda-; Yeni Uygur Türkçesinde qolla- şeklinde kullanılmaktadır.

QOŞTA-: “desteklemek, kollamak, onaylamak” manasındadır (KzkTS, 2003 : 324).nKırgız Türkçesinde koşto- şeklinde “onamak, tasvip etmek “(KS, 2011 : 492) anlamındadır.

QOLLA-QUVETLİMEK (Yeni Uygur Türkçesi)

QUVETLİMEK: “desteklemek” manasındaki sözcük Arapça kuvvet sözcüğünden alıntıdır (YUTS, 2008 : 251). “kuvvet” sözcüğü sadece Yeni Uygur Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde fiilleştirilerek kullanılmıştır.

Özbek Türkçesinde *qollāb-quvvelāmāk* şeklindedir.

• **DETAY, AYRINTI, TEFERRUAT**

EGJEY-TEGJEY (Kazak Türkçesi)

Sadece Kazak Türkçesinde karşılaştığımız egjey “detay” (KzkTS, 2003 : 136) anlamında; tegjeyle- “tertipli hale gelmek”(KzkTS, 2003 : 530) manasındadır.

JAN-JAQTI (Kazak Türkçesi)

JAN: Kazak Türkçesinde jan “yan, yan taraf” (KzkTS, 2003 : 159); Yeni Uygur Türkçesinde yan “yan” (YUTS, 2008 : 458); Türkmen Türkçesinde yan “yan” (TrkmTS, 1995 : 674) şeklindedir. Kelimenin Türkiye Türkçesinde pek çok anlamı vardır bunlardan birisi “bir kimsenin koruması, beraberliği veya emri; birlikte bulunma; beraberinde olma” diğeri de “bir tartışmaya, pazarlığa, çatışmaya girmiş istekleri karşıt olan iki kişiden veya topluluktan biri” (ÖTS, 2007 : 5189-5190) anlamlarıdır.

JAK: Kazak Türkçesinde jaq “taraf, yön”, jaq boluv “destek olmak” (KzkTS, 2003 : 154); Yeni Uygur Türkçesinde yaq “taraf, yön” (YUTS, 2008 : 455); Türkmen Türkçesinde yaka “taraf” (TrkmTS, 1995 : 671) şeklindedir.

YEKE-YEKE (Türkmen Türkçesi)

YEK: Farsça yak “bir” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 675). Türkiye Türkçesinde yek; Kazak Türkçesinde jek; Türkmen Türkçesinde yek; Yeni Uygur Türkçesinde yek şeklindedir.

UÑĞIL-ŞUÑĞIL (Kazak Türkçesi)

UÑĞIL: uñğı “oyuk, delik” (KzkTS, 2003 : 586) kelimesinden evrilmiştir. Bununla ilgili uñğıla- “oyamak, çukurlaştırmak” (KzkTS, 2003 : 586) fiili de vardır.

ŞUÑĞIL: Kazak Türkçesinde şuñğil “dibi derin, çukur, oyuk” manasındadır (KzkTS, 2003 : 648). Kırgız Türkçesinde ikilemenin unğkul-çunğkul “çukurları çok olan yer” şekline rastlamaktayız (KS, 2011 : 784).

İkilemenin ilk manası “çukurlu, engebeli” iken, ikinci manası “ayrıntı, detay”dır.

•EĞRİ BÜĞRÜ

ÇAYŞIK-ÇUYŞUK (Türkmen Türkçesi)

Türkmen Türkçesinde “eğri bacaklı, paytak” (TrkmTS, 1995 : 114) manasına gelen çayşık; oluşturduğu ikilemede geneli tanımlamıştır. Diğer lehçelerde rastlamadığımız bu kelimenin anlamı, Türkiye Türkçesinde paytak; Kazak Türkçesinde maymaq; Yeni Uygur Türkçesinde pätäk kelimeleriyle sağlanır (KTLS I, 1991 : 696-697).

KEDİR-BUDİR (Kazak Türkçesi)

KEDİR: Kazak Türkçesinde “eğri, düz olmayan, çarpık” manalarına gelmektedir (KzkTS, 2003 : 222).

BUDİR: Kazak Türkçesinde hem pürüzlü zemin hem de eğri büğrü, engebeli anlamlarında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 96).

QIYQA-SIYQA (Kazak Türkçesi)

QIYQA: “parçalanmış, bölünmüş, parça parça” (KzkTS, 2003 : 306) anlamındaki kelime “kıy-” fiilinden türemiş olabilir. Kıymak; kıymak, eğrilemesine doğramak anlamına gelmektedir (DLT II, 2013 : 324). Fiilin bu anlamı bugün Kırgız Türkçesinde yaşamaktadır (KS, 2011 : 463). Altay Türkçesinde de “bir şeyi eğri yapmak” anlamında kullanılmaktadır (ATS, 1999 : 110). Bu fiil kökünden türetildiğini düşündüğümüz kelimeler Kazak Türkçesinde qıysıq; Altay Türkçesinde kıyrık; Yeni Uygur Türkçesinde; Kumuk Türkçesinde kıyşık; Kırgız Türkçesinde kıyşık; Karaçay-Malkar Türkçesinde kıysık; Tatar Türkçesinde qıyıq ve qıyış; Türkmen Türkçesinde gıyık şeklindedir.

SİYQA: Tek başına kullanılmayan bir kelimedir.

ŞALĖAY-ŞALIS (Kazak Türkçesi)

“çal-” Eski Uygur Türkçesinde “vurmak, eğilmek” anlamı vardır (EUTS, 2011 : 59). Sonradan anlam değişikliğine uğramıştır ve günümüz lehçelerinden sadece Türkmen Türkçesinde “sarmak, dolamak” manasını koruyabilmiştir (TrkmTS, 1995 : 108). Ancak bazı lehçelerimizde bu fiilden türeyen “çalış” kelimesi yaşamıştır. Çağbayır sözlüğünde kelimenin çarpık olduğunu öğreniyoruz (ÖTS, 2007 : 870). Tatar Türkçesinde çalış; Kazak Türkçesinde şalış “eğri, yamuk” anlamı verirken; Altay Türkçesinde “çalış” eğri gözlü, şaşı demektir (ATS, 1999 : 69). Clauson da sözlüğünde kelimenin şaşı bakış olduğunu belirtmiştir (ÖTS, 2007 : 870). Demek ki Altaycadaki bu anlam arkaik bir özellik taşımaktadır. karahanlı Türkçesi döneminde “çalış”ın çelme, güreş olduğunu ve “çeliş” şeklinin de olduğunu görmekteyiz (DLT II, 2013 : 133). Kazak Türkçesinde “şalış”ın bir başka anlamı ise “çelme takma”dır (KzkTS, 2003 : 626).

“şalğay” Kazak Türkçesinde hem giysinın alt kısmı hem de üçra köşe anlamına gelmektedir (KzkTS, 2003 : 624). Bu anlamlar eğriliği ifade etmediği için kelime muhtemelen çal- fiilinden türemiş olabilir.

Kazan Tatarcasında çalış çolış “eğri büğrü” şeklindedir (Öner, 2009 : 61).

• ÖBEK ÖBEK, GRUP GRUP

BUVMA-BUVMA (Kazak Türkçesi)

BUVMA: buv- “paket yapmak, bağlamak” fiilinden türetilen kelime “tomar, paket, deste” manasındadır (KzkTS, 2003 : 96-97).

DESTE-DESTE (Kazak Türkçesi)

DESTE: Kelime Farsça daste "tutam, avuç, bir elin tutacağı miktar" sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük de Farsça dast "el" sözcüğünden türetilmiştir(NİŞANYAN:130). Kazak Türkçesinde “deste, bağlam, balya”, “demet” (KzkTS, 2003 : 125)

LEK-LEGİMEN (Kazak Türkçesi)

Sadece Kazak Türkçesinde karşılaştığımız kelime “saf, grup” (KzkTS, 2003 : 357) manasındadır.

TAPGIR-TAPGIR (Türkmen Türkçesi)

Türkmen Türkçesinde “öbek, grup” ve “kez, defa” (TrkmTS, 1995 : 617) manasında kullanılmaktadır.

UVMAQ-ŞUVMAQ (Kazak Türkçesi)

Sadece Kazak Türkçesinde karşılaştığımız şuvmaq “top, yumak” (KzkTS, 2003 : 646) manasındadır.

ÜYDEK-TÜYDEK (Kazak Türkçesi)

ÜYDEK: Eski Türkçe ve Orta Türkçe üş- “üşüşmek, toplanmak” (DLT II, 2013 : 717/KIPÇAK:299) fiili Türkiye Türkçesinde 19. yüzyıla kadar kullanılmış, ancak daha sonra üşüş- biçimi tercih edilmiştir (Nişanyan, 2012 : 650). Türkmen Türkçesinde üyş- biçimi kullanılırken (TrkmTS, 1995 : 658); Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ise uy- fiili kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 596/ NECİP:447).

TÜYDEK: Kazak Türkçesinde tüydek hem küme, grup hem de deste, top, balya manasındadır (KzkTS, 2003 : 560).

Bu kökten oluşan Kazak Türkçesinde bir ikileme daha mevcuttur; *üyir-üyir*

• ***BOL BOL, PEK ÇOK***

AĞIL-TEGİL / EGİL-TEGİL (Kazak Türkçesi)

ağıl-tegil Kazak Türkçesinde kullanılan bir ikileme olmasına rağmen ikilemenin her iki ögesinin de anlamı ne Kazak Türkçesi sözlüğünde ne de diğer Türk lehçeleri sözlüklerinde bulunamamıştır. Bunun üzerine bu iki kelimenin köklerinden yola çıkmayı deneyebiliriz. Tarihi lehçelerde *agmaq*; aşmak, yükselmek, yukarı çıkmak (DLT:DİZİN9)/ (KTS, 2007 : 3) anlamlarına gelirken günümüzde de bu manayı muhafaza etmiştir (DS, 1993 : 103).

ag-ıl şeklinde düşündüğümüz kelimenin Kıpçak Türkçesinde “sel, kalabalık, kütle halinde yürümek” (KS, 2011 : 10) anlamının olması bu düşüncemizi biraz daha doğruya yaklaştırmaktadır.

Teg- fiilinin ise Eski Türkçe döneminden bu yana “değmek, dokunmak, erişmek, yetişmek” (KTS, 2007 : 268) anlamı vardır. Bu kök genişletilerek “bol, çok” anlamı sağlanmış olabilir.

İYEN-TEGİN (Kazak Türkçesi)

Orta Türkçede karşılaştığımız bu kelime pek, çok manasındadır ve “igen; iken; iñen” şekillerinde kullanılmıştır (KTS, 2007 : 106). Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik bir özelliği olan bu kelime Standart Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında kullanılmamaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde de bu kelimeye rastlanmamıştır. Kazak Türkçesinde iyen “sayısız” (KzkTS, 2003 : 206); Türkmen Türkçesinde iññān “çok, fazla” (TrkmTS, 1995 : 381) şekillerindedir.

İñen qatı: pek çok , çok fazla tarama 128

Hem bedava hem boşuna anlamına gelen kelime Kazak Türkçesinde tegin; Yeni Uygur Türkçesinde tekin şeklindedir. Türkiye Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde bu kullanım yoktur (KTLS I, 1991 : 58-59).

JÄŞİK- JÄŞİK (Kazak Türkçesi)

Kazak Türkçesinde “kutu, kasa” manasında kullanılan bir kelimedir (KzkTS, 2003 : 170).

KÖL-KÖSİR (Kazak Türkçesi)

KÖL: İlk olarak Orhun Kitabelerinde (Tekin, 2010 : 154) tespit edilen kelime şekilce değişmeden günümüze kadar kullanılmıştır, mana yönünden ise genişlemeye uğramıştır. Kazak Türkçesi ağızlarındaki “çok, sayısız” (KzkTS, 2003 : 245) anlamı ikilemeye yansımıştır.

KÖSİR: Kelime Tek başın kullanılmamaktadır.

KÖBİNE-KÖP (Kazak Türkçesi)

KÖP: Eski Uygur Türkçesinde köb ve köp “çok, bol” (EUTS, 2011 : 116); Karahanlı Türkçesi döneminde köp “çok” (DLT II, 2013 : 362); Eski Kıpçak Türkçesi döneminde köb, köm ve köp “çok, daha çok” (KTS, 2007 : 158) şeklindeki kelime anlamca ve şekilce değişmeden günümüze gelmiştir. Bugün Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde kullanılan kelime Oğuz grubunda, Türkmen Türkçesi hariç, kullanılmamaktadır (KTLS I, 1991 : 136-137).

QORA-QORA (Kazak Türkçesi)

QORA: Kazak Türkçesinde “ahır, ağıl” ve “avlu” (KzkTS, 2003 : 319); Yeni Uygur Türkçesinde “avlu”, “ağıl” (YUTS, 2008 : 243) manasındadır.

QOTAN-QOTAN (Kazak Türkçesi)

QOTAN: Yeni Uygur Türkçesinde “ağıl” (YUTS, 2008 : 245); Kazak Türkçesinde “hayvan barınağı, ahır” (KzkTS, 2003 : 323) manasındadır.

QAZAN-QAZAN (Kazak Türkçesi)

QAZAN: Kelime Eski Türkçe kazğan sözcüğünden evrilmiştir ve Eski Türkçe kaz- “oymak, çukurlaştırmak” fiilinden Eski Türkçe +gAn ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 314). Tüm lehçelerde aynı manada aynı kelime ile kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde kazan; Kazak Türkçesinde qazan; Türkmen Türkçesinde gāzan; Yeni Uygur Türkçesinde kazan şeklindedir (KTLS I, 1991 : 460-461).

ÖTE-MÖTE (Kazak Türkçesi)

ÖTE: “fazladan eklenen şey ya da şeyler” ve “daha fazla, daha çok” gibi anlamları vardır (ÖTS, 2007 : 3721). Bu anlamıyla Türkiye Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde bulunmayan kelime Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde mevcuttur (KTLS I, 1991 : 136-137).

UVIS-UVIS (Kazak Türkçesi)

Günümüzde kullandığımız avuç kelimesi Eski Uygur Türkçesinde adut “avuç, avuç dolusu”(EUTS, 2011 : 6); Karahanlı Türkçesinde adut ve avut “avuç” (DLT II, 2013 : 50); Eski Kıpçak Türkçesinde avıç ve avuç “avuç, el içi” (KTS, 2007 : 17) şeklindedir. Kelime eski Türkçe adutça sözcüğünden evrilmiştir ve Eski Türkçe adut veya avut sözcüğünden Eski Türkçe +çA ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 45). Türkiye Türkçesinde avuç; Kazak Türkçesinde uvis; Türkmen Türkçesinde ovuç; Yeni Uygur Türkçesinde oç şeklinde kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 34-35).

ÜYİLİP-TÖGİLİP (Kazak Türkçesi)

Eski Türkçe ve Orta Türkçe üş- “üşüşmek, toplanmak” (DLT II, 2013 : 717/KIPÇAK:299) fiili Türkiye Türkçesinde 19. yüzyıla kadar kullanılmış, ancak daha sonra üşüş- biçimi tercih edilmiştir (Nişanyan, 2012 : 650). Türkmen Türkçesinde üş- biçimi kullanılırken (TrkmTS, 1995 : 658); Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ise üy- fiili kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 596/ NECİP:447).

Lehçelerimizde tök- fiili dökmek, dağıtmak” anlamına gelmektedir. Kazak Türkçesi ağızlarında da “varını yoğunu israf etmek” (KzkTS, 2003 : 547) manasındadır. İkilemenin anlamı ağızlardaki kullanımından ortaya çıkmış olabilir.

QANÇE-QANÇE (Yeni Uygur Türkçesi)

QANÇE: “kaç, ne kadar” manasında kullanılan bir soru kelimesidir (YUTS, 2008 : 219). Kazak Türkçesinde “qanşa” şeklindedir (KzkTS, 2003 : 286).

BÖREÑ-BÖREÑ(Türkmen Türkçesi)

Benzerine hiçbir yerde rastlayamadığımız kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında karşımıza çıkmaktadır. Burdur Yeşilova’da “derin ve durgun su” (DS, 1993 : 769) anlamına gelen “böreñ” Türkmen Türkçesinde de bu anlamda kullanıldığı tahmin edilebilir. Çünkü Türkmen Türkçesi ve Batı Anadolu ağızlarının ses özellikleri ve kullanılan kelimeler birbirine oldukça yakındır.

•ZAR ZOR, GÜÇLÜKLE

EMİS-EMİS (Kazak Türkçesi)

EMİS: Eski Türkçe emge- “acı çekmek” filinden türetilmiş olan emgek Köktürkçede “ıstırap, eziyet” (Tekin, 2010 : 138); Eski Uygur Türkçesinde “ıstırap, acı, zahmet” (EUTS, 2011 : 71); Karahanlı Türkçesinde “emek, zahmet” (DLT II, 2013 :

179) anlamına gelen isim Eski Kıpçak Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır ve bu dönemde hem emek hem de ızdırıp, acı manasındadır (KTS, 2007 : 73). Kazak Türkçesinde karşılaştığımız emis “yavaş, ağır” (KzkTS, 2003 : 139) sözcüğü Eski Türkçe emge- “acı çekmek” fiilinden türetilmiştir.

EPTEP-SEPTEP (Kazak Türkçesi)

EPTEP: Kazak Türkçesinde eptep “yavaşça, azar azar” (KzkTS, 2003 : 141); Kırgız Türkçesinde epte- “kolayını bulmak; bir işi ustalıklı yapmak” (KS, 2011 : 335) manasındadır.

SEPTEP: Kazak Türkçesi ağızlarında karşılaştığımız septe- “sürdürmek” (KzkTS, 2003 : 480) manasındadır. Kırgız Türkçesinde de “düzeltmek yoluna koymak” (KS, 2011 : 646) anlamıyla kullanılmaktadır.

Kırgız Türkçesinde *eptep septe* “türlü çarelere başvurarak” (KS, 2011 : 646) anlamındadır.

ÄREÑ -ÄREÑ (Kazak Türkçesi)

ÄREÑ: Kelime “zorla, güçlkle” manasındadır (KzkTS, 2003 : 67). Türkiye Türkçesi Batı Anadolu ağızlarında “amaç, erek” anlamıyla kullanılmaktadır (DS, 1993 : 1766).

İLİNİP-SALINIP (Kazak Türkçesi)

İLİNİP: Eski Uygur Türkçesinde il- “basmak, saldırmak” (EUTS, 2011 : 93); Karahanlı türkçesinde il- “ilişmek” (DLT II, 2013 : 230); Eski Kıpçak Türkçesinde il- “değmek, dokunmak, ilişmek”; “asmak”; “sarkmak, eğilmek” (KTS, 2007 : 109) anlamındadır. Gabain’a göre il- hem bağlanmak; iliştilirmek hem de asılmak; yapışmak manasındadır (ÖTS, 2007 : 2152). Fiil lehçelerde de çeşitli manalarda karşımıza çıkar; Yeni Uygur Türkçesinde il- “asmak” (YUTS, 2008 : 174); Türkmen türkçesinde il-

“yapışmak, ilişmek; sarılmak” ve “ele geçmek” (TrkmTS, 1995 : 374); Kazak Türkçesinde il- “asmak”; “kilitlemek”, “giymek” (KzkTS, 2003 : 670) şeklindedir.

SALINIP: salın- “yapılmak, inşa edilmek” ve “bir şeyin bağımlısı, tiryakisi olmak” (KzkTS, 2003 : 464) manasındadır.

QAĞA-SOĞA (Kazak Türkçesi)

QAQA: Kelime Eski Türkçe kak-/kaki- “vurmak” fiilinden evrilmiştir (Nişanyan, 2012 : 290). Türkmen türkçesinde kak- “çakmak, kakmak; çarpmak, çalmak; silkelemek” (Tekin, 2010 : 390); Yeni Uygur Türkçesinde qaq- “çakmak” (YUTS, 2008 : 217); Kazak Türkçesinde qaq- “çakmak; silkmek, çırpmak; sallamak; çalmak” (KzkTS, 2003 : 277) şeklindedir.

SOĞA: Fiil sok- fiilinden evrilmiştir ve Eski Türkçe suk- fiili ile eş kökenlidir. Kaşgarlı Mahmut’a göre Eski Türkçe biçim suk- olup; Oğuzlarda sok- kullanılır (Nişanyan, 2012 : 565). Kazak Türkçesinde soq- “vurmak, çarpmak”; “uğramak”; “metalden her türlü eşya yapmak”; “inşa etmek”; “oburluk etmek” (KzkTS, 2003 : 485), soq- “vurmak, dövmek” (YUTS, 2008 : 358), Türkmen türkçesinde sok- “sokmak; “batırmak”; “giymek” (TrkmTS, 1995 : 581) şeklindedir.

QAĞA-MAĞA (Kazak Türkçesi)

MAĞA: Anlamı olmayan bir kelimedir.

ÖLİP-TİRİL- (Kazak Türkçesi)

ÖLİP: Eski Türkçe ve Orta Türkçede öl- “ölmek” (Tekin, 2010 : 162), (EUTS, 2011 : 150), (DLT II, 2013 : 456), (KTS, 2007 : 210) fiilinden evrilmiştir. Karşılaştığımız lehçelerde de ses ve şekil olarak aynı kalmıştır.

TİRİL-: Eski Türkçe tirig sözcüğünden evrilmiştir ve Eski Türkçe tir- “canlı olmak, yaşamak” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 137). Eski Türkçe ve Orta Türkçede “tirig” şeklindeki kelime Türkiye Türkçesinde diri; Kazak Türkçesinde tiri; Yeni Uygur Türkçesinde tirik; Türkmen Türkçesinde diri şeklindedir.

ÖLİP-TALİP (Kazak Türkçesi)

TALİP: Kazak Türkçesinde bayılmak, kendini kaybetmek anlamındadır (KzkTS, 2003 : 514). Bu anlamı sadece Kazak Türkçesinde mevcuttur.

QALT-QULT (Kazak Türkçesi)

QALT: Kelimeyle ilgili Yeni Uygur Türkçesinde qaltırmaq “titremek” (YUTS, 2008 : 218); Kazak Türkçesinde qaltıldav “titremek” (KzkTS, 2003 : 281); Türkmen Türkçesinde galdıramak “titremek” (TrkmTS, 1995 : 220) fiilleri mevcuttur.

QULT: Yeni Uygur Türkçesinde “lıkırtı” (YUTS, 2008 : 248) manasındaki taklidi sestir. Kazak Türkçesindeki kullanımından ise qultılda- “hoplamak, zıplamak” fiili türetilmiştir. (KzkTS, 2003 : 333)

İTE-ÇOMAK (Türkmen Türkçesi)

Eski Türkçe it- “itmek” fiilinden evrilmiştir. Kaşgarlı’dan önce kaydedilmemiş olması geç bir evrimi düşündürür. Ancak Kaçalın’in élt>>it- önerisi semantik açıdan savunulamaz (Nişanyan, 2012 : 277). Fiil Türkiye Türkçesinde; Kazak Türkçesinde; Türkmen Türkçesinde it-; Yeni Uygur Türkçesinde iştir- (KTLS I, 1991 : 410-411) şeklindedir.

ÇOMAK: Türkmen Türkçesinde tek başına kullanılmamaktadır.

Bu manada Türkiye Türkçesinde “ite-kaka” ikilemesi kullanılmaktadır.

JİĞİLA-SÜRİNE (Kazak Türkçesi)

JİĞİL-: Kazak Türkçesinde “yıkılmak, düşmek” (KzkTS, 2003 : 190) manasındadır. Fiil Türkmen Türkçesinde yıkıl- şeklindedir (TrkmTS, 1995 : 698).

SÜRİN-: Kazak Türkçesinde “tökezlemek, düşeyazmak” (KzkTS, 2003 : 498) manasındadır. Türkmen Türkçesinde süyrenmek; Yeni Uygur Türkçesinde sürülmek şeklindedir (KTLS I, 1991 : 804-805).

•GÜRÜLTÜ PATIRTI

KEV-KEVLE- (Kazak Türkçesi)

Kazak türkçesinde kevl- “çukur açmak, oymak; dolmak, taşmak; yayılmak” (KzkTS, 2003 : 234) manasındadır.

IÑ-JIÑ (Kazak Türkçesi)

IÑ: kelime tek başına kullanılmamaktadır.

“çang/çank/çan/çen/çing/çink/çin/çing” çınlama tarzında gevezelik etmeyi, bağrışma, konuşma ve ötüşmeyi anlatan yansıma köklerdir (Zülfikar, 1995 : 198). Yansıma kök Kazak Türkçesinde isim olarak da kullanılmaktadır; jıñ “gürültü, patırtı” (KzkTS, 2003 : 193). Bu kökle ilgili Kumuk Türkçesinde *ciñır ciñır* ve *çingır çingır* ikilemesi; *ciñırla-* “çingırdamak, tıngırdamak” fiili (Pekacar, 2011: 91); Yeni Uygur Türkçesinde *ciñgildet-* “çingırdatmak” (YUTS, 2008 : 63) fiili mevcuttur.

IÑ-ŞIÑ (Kazak Türkçesi)

ŞIÑ: Yansıma bir köktür. Bu kökten *şıñğır-* “çığlık atmak, ” (KzkTS, 2003 : 654) fiili türetilmiştir.

ABIR-DABIR (Kazak Türkçesi)

ABIR: Kelimenin anlamı bulunmamaktadır. Bu nedenle 1.ögesi anlamsız, 2. ögesi anlamlı ikilemelere örnek olarak gösterilebilir. İkilemenin özelliği olarak birinci öge, anlamlı olan kelimeye ses ve şekilce benzemektedir.

DABIR: Kazakçada “gürültü (KzkTS, 2003 : 117)” anlamına gelen bu kelime ayak patırtısından taklidi kelimedir. “dap, deb, dıb, dib, düp” kökleri *patırtılı, düzensiz adım atma, ayakla tepme, tepinme, dengesi bozulma, yuvarlanma, kımıldanma, bu yolla meydana gelen dürtüleri* anlatır (Zülfikar, 1995 : 205). Bu nedenle diğer lehçelerde “koşuşturma veya aceleyle yürüme”yi ifade etmek için kullanılır. Nitekim Kırgız Türkçesinde dabıramak ayak patırtısı çıkarmak anlamına gelmektedir.

İkilemenin benzeri Kırgız Türkçesinde “abır şabır” şekli ile kullanılırken, Hamza Zülfikar’ın verdiği örneklerle Türkiye Türkçesi ve ağızlarında 2. öge olan “dabır” kelimesiyle ikilemelerin oluşturulduğunu görmekteyiz. Örneğin; *dabal dabal, dabil dabil, debel debel, debil debil, debil dübil, debir dübür, debiz debiz, debül debül, dıbil dıbil, dıbış dıbış* (Zülfikar, 1995 : 205)

dabır-dubur(kırgızca), tapır tapır: (ağız) , dabur dubur(Kumuk), tapur topur (Yeni Uygurca)

DUV-DUV (Kazak Türkçesi)

Türkiye türkçesinde “dav/dıv/div” yürüme sırasında çıkan hışırtılı, patırtılı, gürültüleri ve bu tarzda konuşmayı anlatır (Zülfikar, 1995 : 206).

Kırgız Türkçesinde bu manada “uu-duu” ikilemesi mevcuttur (Koca, 2007 : 10).

VARAÑ-CURUÑ (Yeni Uygur Türkçesi)

VARAÑ: Yeni Uygur Türkçesinde “gürültülü ses” anlamındadır (YUTS, 2008 : 451).

ÇUQAN-SÜREN (Yeni Uygur Türkçesi)

ÇUQAN: Yeni Uygur Türkçesinde “bağırma, gürültü, yaygara” (YUTS, 2008 : 88) manasındadır. “Bağırma, çağırma” (Zülfikar, 1995 : 193) anlamına gelen *çak* yansıma köküyle ilgisi olabilir.

SÜREN: Yeni Uygur Türkçesinde tek başına kullanılmamaktadır. Kazak Türkçesinde de *süren qosuv* şeklinde kullanıldığında “bağırma çağırma” manasındadır (KzkTS, 2003 : 498).

ŞAVQUN-SÜREN (Yeni Uygur Türkçesi)

ŞAVQUN: Yeni Uygur Türkçesinde “gürültü, yaygara” anlamında kullanılan bir kelimedir (YUTS, 2008 : 375).

HAY-HAYLI (Türkmen Türkçesi)

HAY: Bağırma ve haykırmayı anlatan yansıma köktür (Zülfikar, 1995 : 229)

GİK-BAK (Türkmen Türkçesi)

GİK: Tavuk vb. hayvanların seslenişini, bu tarzda sinirli konuşma, bağırma ve seslenmeleri anlatır (Zülfikar, 1995 : 217)

BAK: (insan yada hayvan) Bağırma, seslenmeyi, böğürmeyi, gevezelik etmeyi, yüksek sesle seslenmeyi anlatan yansıma köktür (Zülfikar, 1995 : 175).

BAQAR-ŞAQAR (Kazak Türkçesi)

BAK: (insan yada hayvan) Bağırma, seslenmeyi, böğürmeyi, gevezelik etmeyi, yüksek sesle seslenmeyi anlatan yansıma köktür (Zülfikar, 1995 : 175).

ŞAQ: Bağırma, çağırma, haykırma, bu tarzda gevezelik etme, konuşma ve ötüşmeyi anlatan yansıma köktür (Zülfikar, 1995 : 193).

•İLERİ GERİ

ARI-BERİ (Kazak Türkçesi)

Günay Karaağaç “arı ve beri” sözcüklerinin yer ve yön bildiren edatlarından biri olduğunu belirtmiştir (Karaağaç, 2012 : 434).

JOĞARILI-TÖMENDİ (Kazak Türkçesi)

Türkiye Türkçesinde yukarı; Azerbaycan Türkçesinde yuxarı; Başkurt Türkçesinde yuğarı; Kazak Türkçesinde joğarı; Kırgız Türkçesinde coğoru; Özbek Türkçesinde yukari; Tatar Türkçesinde yuğarı; Türkmen Türkçesinde yokarı; yeni Uygur Türkçesinde jukuri

Türkiye Türkçesinde aşağı; Azerbaycan Türkçesinde aşağı; Başkurt Türkçesinde tübängi, askı; Kazak Türkçesinde tömen(gi), astı; Kırgız Türkçesinde tömön(kü); Özbek Türkçesinde àst(ki); Tatar Türkçesinde tübängi, askı; Türkmen Türkçesinde aşäk(1); yeni Uygur Türkçesinde tövänki, astdiki

ÄRLİ-BERLİ (Kazak Türkçesi)

ÄRİ: Kazak Türkçesinde “biraz öte, biraz uzak” (KzkTS, 2003 : 67) anlamına gelen bir zarftır.

BERİ: Kazak Türkçesinde “bu tarafa, bu yana” anlamında kullanılan bir zarftır (KzkTS, 2003 : 87).

Kelimeler ek alınca orta hecede ünlü düşmesi hadisesi gerçekleşmiştir.

ALDİN-KEYİN (Yeni Uygur Türkçesi)

Kazak Türkçesinde aldı “arka karşıtı, ön”, “bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı”, “bir şeyin başlangıcı”, bir şeyin en büyüğü”, “bir şeyin en önde geleni, başarılı”, Kazak Türkçesi ağızlarında “gelecek” (KzkTS, 2003 : 41); Yeni Uygur Türkçesinde ald “ön, ön kısım” (YUTS, 2008 : 8) manasındadır.

Kazak Türkçesinde keyin “sonra” ve “geri” (KzkTS, 2003 : 224); Yeni Uygur Türkçesinde keyni “arkası” (YUTS, 2008 : 196) anlamındadır.

TERSLİN-OÑLIN (Türkmen Türkçesi)

TERS: Türkmen Türkçesinde “yanlış, kötü”, “bir şeyin öbür yüzü”, “geçimsiz, uyumsuz, dargın” (TrkmTS, 1995 : 626) anlamındadır. Kazak Türkçesinde teris (KzkTS, 2003 : 536) şeklindeki kelime Yeni Uygur Türkçesinde bulunmamaktadır, onun yerine tetür “ters, arka, yanlış” (YUTS, 2008 : 405) kelimesi kullanılmaktadır.

OÑ: Türkmen ve Kazak Türkçelerinde “ön” manasındaki kelime Yeni Uygur Türkçesinde “yüz, çehre, sima” manasındadır (YUTS, 2008 : 306).

• KIRIK DÖKÜK

PAÇAQ-PAÇAQ (Yeni Uygur Türkçesi)

PAÇAQ: Yeni Uygur Türkçesinde “kırık, ezik” manasına gelmektedir (YUTS, 2008 : 312).

YARTI-YURTI (Türkmen Türkçesi)

YARTI: Türkmen Türkçesinde “yarı” (TrkmTS, 1995 : 680) manasındaki kelime Kazak Türkçesinde jartı şeklindedir. yar- “kesmek, yarmak”, “tahrip etmek”, “ısırmak”, “mec. hırsızlık yapmak” (TrkmTS, 1995 : 678) fiilinden türemiştir.

• **KORKA KORKA**

JALTAQ-JALTAQ (Kazak Türkçesi)

JALTAQ: Kazak Türkçesinde “korkak, ürkek” manasındadır (KzkTS, 2003 : 158). Diğer lehçelerde kullanılmamaktadır. Kelime başı y- > j- değişimini göz önünde bulundurursak yaltak “dalkavuk” anlamında olduğunu düşünebiliriz. Azerbaycan, Özbek ve Kumuk Türkçelerinde kelime bu manaya gelmektedir. Ancak “jaltaq” farklı bir kelimedir. Çünkü Kazak Türkçesinde “dalkavuk” manasını karşılayan “jağimpaz” kelimesidir (KTLS I, 1991 : 146), (Pekacar, 2011: 380).

QORQA-QORQA (Yeni Uygur Türkçesi)

QORQA: Eski Türkçe kork- fiilinden evrilmiştir. Bu fiil de Eski Türkçe kori- "korumak, saklamak" fiilinden Eski Türkçe +Ik- ekiyle türetilmiştir. +Ik- dönüşlülük (refleksif) ekiyle "korunsamak, korunma refleksiyle davranmak" anlamındadır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=korkmak&x=0&y=0>, 5 Haziran 2014). Fill Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde qorq-; Türkmen Türkçesinde gork- şeklindedir.

• **UFAK TEFEK EŞTA, ÖTE BERİ**

İYNE-JİP (Kazak Türkçesi)

İYNE: “iğne” manasındaki kelime Eski Türkçede yigne (EUTS, 2011 : 296) (DLT II, 2013 : 789); Orta Türkçede igine, igne, ignü, ine, iyne, yigne, yine (KTS, 2007 : 322); Kazak Türkçesinde iyne; Türkmen Türkçesinde iñne; Yeni Uygur Türkçesinde jinne ve iğne (KTLS I, 1991 : 370-371) şeklindedir.

JİP: “ip” manasındaki kelime Eski Türkçede yip (EYTS, 2011 : 297); Orta Türkçede ib, ip, yib, yip (KTS, 2007 : 324); Kazak Türkçesinde jip; Türkmen Türkçesinde yüp; Yeni Uygur Türkçesinde jip ve yip (KTLS I, 1991:394-395) şeklindedir.

USAQ-TÜYEK (Kazak Türkçesi)

UŞAQ: Standart Türkiye Türkçesinde “çocuk”; “erkek hizmetçi”; “herhangi bir bölgenin halkından olan erkek”; “tayfa” (TS, 1998 : 2288) gibi farklı anlamlara sahip “uşak” kelimesi Eski Uygur Türkçesi döneminde sadece “ufak, küçük” manasında kullanılmaktaydı (EUT, 2011 : 268). Karahanlı Türkçesi döneminde ise anlam genişlemesine uğramıştır. Bu dönemde ayrıca “dedikodu”yu da (DLT II, 2013 : 700) ifade etmeye başlasa da bu mana günümüzde sadece Kırgız Türkçesinde görülmektedir (KS, 2011 : 787). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde “uşaq” ve “uvaq” şekilleriyle aynı anlamı sürdürmeye devam etmiştir (KTS, 2007 : 294). “uşak” günümüz Türk lehçelerinden sadece Azerbaycan Türkçesinde “çocuk” manasında kullanılmaktadır. Bu lehçedeki kullanımı “uşag” şeklindedir (KTLS I, 1991 : 136-137). Güncel Türkçe sözlüğümüzde yer alsa da standart Türkiye Türkçesinde var olan bu kelimenin kullanımı ağızlarda görülmektedir. Türkiye Türkçesinde uşak; Türkmen Türkçesinde uşak; Kazak Türkçesinde usaq; Yeni Uygur Türkçesinde uşşak şeklindedir. Bu lehçelerin hepsinde “ufak, küçük” anlamına gelmektedir. Bundan ayrı olarak Kazak Türkçesinde “küçük baş hayvan” ve “bozuk para” için de kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 588). Kelime, Eski Türkçe uşa- “ufalamak, parçalamak” (EUTS, 2011 : 268) fiilinden türetilmiştir.

TÜYEK: Çağbayır kelimeyi “ufa-mak > ufak > (t)afak > tefek ? // töpö > tepe > tefek” şeklinde açıklamaya çalışmıştır ve “*ufak tefek* ikilemesindeki ikinci kelime” diyerek, kelimenin tek başına bir anlamı olmadığını belirtmiştir (ÖTS, 2007 : 4677). Aynı ikileme Kumuk Türkçesinde uvaq tüyek “pılı pırtı”(Pekacar, 2011 : 356); Karaçay-Malkar Türkçesinde uvak tüyek “ufak tefek” (Tavkul, 2000 : 420); Azerbaycan Türkçesinde ufaq-tufağ “küçük ve önemsiz” (ADİL IV, 2006 : 399) şeklindedir, fakat bu lehçelerde de “tefek/tüyek/tufağ” kelimesinin tek başına kullanımına rastlanmamıştır.

PARÇE-PURAT (Yeni Uygur Türkçesi)

PARÇE: Farsça pârçe “parçacık” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça pâre “parça” sözcüğünün küçültme halidir (Nişanyan, 2012 : 478). Türkmence Türkçesinde *parça*; Kazak Türkçesinde *borşa* ve *parşa* şeklindedir.

PURAT: Tek başına kullanılmamaktadır. Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde kelime açıklanırken *parçe-purat* maddesine yönlendirmektedir (YUTS, 2008 : 327).

• **KÜÇÜK, UFAK TEFEK**

ONŞA-MUNŞA (Kazak Türkçesi)

ONŞA: Kazak Türkçesinde “o kadar” (KzkTS, 2003 : 413) manasındadır.

MUNŞA: Kazak Türkçesinde “bunca, bu kadar” (KzkTS, 2003 : 387) manasındadır.

Kelimeleri şu şekilde tahlil edebiliriz;

(işaret zamiri + zamir n’si + eşitlik hal eki) : o+n+şa /// mu+n+şa

ANDAY-MUNDAY (Kazak Türkçesi)

“o” ve “bu” işaret zamiri Kazakça benzerlik hal eki (+day, +dey, +tay, +tey) ile çekimlenmiştir.

QOQIM-SOQIM (Kazak Türkçesi)

QOQIM: Kazak Türkçesinde “kırıntı, kırık” anlamındadır (KzkTS, 2003 : 313).

SOQIM: Kazak Türkçesinde tek başına kullanılmamaktadır.

OVNUK-UŞAK (Türkmen Türkçesi)

OVNUK: Kelime Türkiye Türkçesinde *ufak*; Kazak Türkçesinde *uvaq*; Yeni Uygur Türkçesinde *uvaq*; Türkmen Türkçesinde *ovnuk* şeklindedir. *ovnuk* Türkmen Türkçesinde hem *küçük*, *ufak* hem de *önemsiz* manasındadır (TrkmTS, 1995 : 496). Kelime Eski Türkçe uv- “küçültmek, ufaltmak” (DLT II, 2013 : 703) fiilinden türetilmiştir.

UŞAK: Standart Türkiye Türkçesinde “çocuk”; “erkek hizmetçi”; “herhangi bir bölgenin halkından olan erkek”; “tayfa” (TS, 1998 : 2288) gibi farklı anlamlara sahip “uşak” kelimesi Eski Uygur Türkçesi döneminde sadece “ufak, küçük” manasında kullanılmaktaydı (EUTS, 2011 : 268). Karahanlı Türkçesi döneminde ise anlam genişlemesine uğramıştır. Bu dönemde ayrıca “dedikodu”yu da (DLT II, 2013 : 700) ifade etmeye başlasa da bu mana günümüzde sadece Kırgız Türkçesinde görülmektedir (KS, 2011 : 787). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde “uşaq” ve “uvaq” şekilleriyle aynı anlamı sürdürmeye devam etmiştir (KTS, 2007 : 294). “uşak” günümüz Türk lehçelerinden sadece Azerbaycan Türkçesinde “çocuk” manasında kullanılmaktadır. Bu lehçedeki kullanımı “uşag” şeklindedir (KTLS I, 1991 : 136-137). Güncel Türkçe sözlüğümüzde yer alsa da standart Türkiye Türkçesinde var olan bu kelimenin kullanımı ağızlarda görülmektedir. Türkiye Türkçesinde uşak; Türkmen Türkçesinde uşak; Kazak Türkçesinde usaq; Yeni Uygur Türkçesinde uşşak şeklindedir. Bu lehçelerin hepsinde “ufak, küçük” anlamına gelmektedir. Bundan ayrı olarak Kazak Türkçesinde “küçük baş hayvan” ve “bozuk para” için de kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 588). Kelime, Eski Türkçe uşa- “ufalamak, parçalamak” (EUTS, 2011 : 268) filinden türetilmiştir.

UŞAK-DÜŞEK (Türkmen Türkçesi)

DÜŞEK: Türkmen Türkçesinde “yatak, döşek”, “hayvanların altına serilen saman” manalarında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 183). Biz bu ikilemede karşımıza çıkan kelime ile “yatak” manasındaki kelimenin aynı olmadığını düşünüyoruz.

• ÇÖR ÇÖP, SÜPRÜNTÜ, DÖKÜNTÜ

KİR-QOQIS (Kazak Türkçesi)

KİR: Kazak Türkçesinde “kirli, pis”; Kazak Türkçesi ağızlarında “çamaşır” (KzkTS, 2003 : 263) manasındadır. Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde bu mana için kir; Türkmen Türkçesinde ise kirli şekli kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 706-707). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “kir, pis” manasındadır (EUTS, 2011 : 111), (DLT II, 2013 : 331), (KTS, 2007 : 149).

QOQIS: Kazak Türkçesinde “döküntü, süprüntü, çer çöp” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 313).

KÖÑ-QOQIR (Kazak Türkçesi)

KÖÑ: Kazak Türkçesinde “gübre”, Kazak Türkçesi ağızlarında “davar veya hayvan kışlağı” (KzkTS, 2003 : 247) manasındadır. Kelime bu manasıyla bir tek Kazak Türkçesinde köñ “gübre” karşımıza çıkmaktadır (KTLS I, 1991 : 290-291)

QOQIR: Kazak Türkçesinde “çöp, kırıntı” (Koç, 2013 : 313) manasındadır.

QİY-QOQIS (Kazak Türkçesi)

QİY: Kazak Türkçesinde “tezek” manasını karşılayan kelimelerden birisidir (KzkTS, 2003 : 305).

QOQIR-SOQIR (Kazak Türkçesi)

QOQIR: Kazak Türkçesinde “çöp, kırıntı” manasındadır (KzkTS, 2003 : 313).

SOQIR: Kazak Türkçesinde “kör, ama”; Kazak Türkçesi ağızlarında “cahil, nadan” manasında kullanılan kelime ikilemedeki kelime ile aynı değildir. İkilemedeki kelime ilk öğeye ses açısından benzetilmiştir.

QOQTIQ-SOQTIQ (Kazak Türkçesi)

QOQTIQ: Kazak Türkçesinde “eski püskü eşyalar, çer çöp” manasındadır (KzkTS, 2003 : 313).

SOQTIQ: İkilemenin ilk ögesine ses açısından benzetilmiştir.

EXLET-ÇAVA (Yeni Uygur Türkçesi)

EXLET: Arapça kökenli bir sözcük olan kelime “çöp” manasındadır (YUTS, 2008 : 110). Özbek Türkçesi de bu kelimeyi kullanmayı tercih etmiştir.

ÇAVA: Yeni Uygur Türkçesinde hem “çalı çırpı” hem de “iç yağı” manasındadır (YUTS, 2008 : 72-73). Kelime muhtemelen Farsça çüb “odun” kelimesinden alıntılanmıştır (<https://translate.google.com.tr/#tr/fa/odun>, 5 Haziran 2014).

OTAN-ÇAVA(Yeni Uygur Türkçesi)

OTAN: Yeni Uygur Türkçesi ağızlarında karşılaştığımız kelime “odun” kelimesine karşılık kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 299)

• ÇALI ÇIRPI, OT ÇÖP

JEM-ŞÖP (Kazak Türkçesi)

JEM: je- “yemek” fiilinden türetilmiştir. Kelime Kazak Türkçesinde jem; Yeni Uygur Türkçesinde yem; Türkmen Türkçesinde i:ym şeklindedir (KTLS I, 1991 : 982-983).

ŞÖP: Farsça çüb "dal, değnek, çubuk" sözcüğünden alıntıdır. Eski Türkçe çöp “tortu, posa, pislik” ayrı kelimedir (Nişanyan, 2012 : 114). Kazak Türkçesinde şöp “ot” (KzkTS, 2003 : 645); Türkmen Türkçesinde çöp “çöp”, “odun”, “mec. ot” (TrkmTS, 1995 : 126); Yeni Uygur Türkçesinde çöp “ot, bitki”, “erişte” (YUTS, 2008 : 87) şeklinde ve anlamlarındadır.

OT-XEŞEK (Yeni Uygur Türkçesi)

OT: Eski Türkçede hem ateş hem de ilaç, yeşillik (DLT II, 2013 : 444) manasındaki kelime günümüzde de aynı şekilde kullanılır ve bu iki manayı karşılamaktadır. Ancak Eski Türkçede ateş anlamında kullanılan “ot” uzun ünlüdür yani “öt” şeklindedir. Bu

fark, incelediğimiz üç lehçeden sadece Türkmen Türkçesinde mevcuttur. Çünkü Türkmen Türkçesinde Eski Türkçedeki asli uzunluklar korunmuştur. *ot* “ot, yeşillik”; *ōt* ise “ateş” kavramlarını karşılamaktadır (TrkmTS, 1995 : 492).

XEŞEK: Farsçadan alıntı olan kelime “kuru ot” manasındadır (YUTS, 2008 : 163). Bu kelime Özbek Türkçesinde de kullanılmaktadır.

Bu ikileme Özbek Türkçesinde *ot-hasak* şeklindedir.

QORAY-ÇAVA (Yeni Uygur Türkçesi)

QORAY: Yeni Uygur Türkçesinde “kurumuş bitki” manasında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 243).

HAR-HAŞAL (Türkmen Türkçesi)

HAR: Farsçadan alıntılanan kelime “diken” manasında Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 333).

HAPLIK-SÜPLÜK (Türkmen Türkçesi)

SÜPLÜK: Türkmen Türkçesinde “toplanıp yığılan, çer çöp, kalıntı, artık” manasında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 593).

•PÜRÜZLÜ, PÜRTÜKLÜ

QOTIR-QOTIR (Kazak Türkçesi)

QOTIR: Kazak Türkçesinde “insan veya hayvanların derisinde oluşan yara” (KzkTS, 2003 : 324) manasında kullanılmaktadır.

QUJ-QUJ (Kazak Türkçesi)

QUJ: “pürüzlü, pürtüklü” (KzkTS, 2003 : 330) anlamını karşılayan yansıma sözcüktür.

BÜDÜR-BÜDÜR (Yeni Uygur Türkçesi)

BÜDÜR: Būd(ü)-re-mek > būdūr-mek “sendelemek” (ÖTS, 2007 : 716) fiilinden evrildiğini söyleyebiliriz. Yeni Uygur Türkçesinde būdūr “pürtüklü, pürüzlü” manasındadır (YUTS, 2008 : 54). Türkiye Türkçesinde kelime pütür şeklindedir. Pütür; patlamayı, patlayıp dağılmayı, patlamak üzere irili ufaklı bir biçimde kabarmayı, ani hareketleri anlatan “püt” yansıma kökten türemiştir. “düzgün bir yüzey üzerindeki küçük çıkıntı, kabarcık, pürüz” manasındadır. Bu kelimedenden oluşturulan pütür pütür “pürüzlü” ikilemesi mevcuttur (ÖTS, 2007 : 3920).

İkileme aynı yapıda Kırım Tatarcasında da karşımıza çıkmaktadır; *budür budür*.

• ÖZENSİZ

ALQAM-SALQAM (Kazak Türkçesi)

ALQAM: Anlamı olmayan kelime, ikinci öğeye ses yönünden benzetilmiştir.

SALQAM: Kazak Türkçesinde “eski püskü, yırtık pırtık” (KzkTS, 2003 : 463) anlamında kullanılmaktadır.

SOVUK-SALA (Türkmen Türkçesi)

SOVUK: Türkmen Türkçesi sözlüğünde bulamadığımız kelime muhtemelen Eski Türkçe sav- “bırakmak” (ÖTS, 2007 : 4093) fiilinden türemiştir.

SALA: Bu anlamla ilgili olarak Türkiye Türkçesinde sal- “gevşemek, kendini bırakmak” (ÖTS, 2007 : 4045) fiili mevcuttur.

•SAĞ SALİM

ESEN-SAV (Kazak Türkçesi)

ESEN: Farsça āsān “rahat, dingin, kolay” kelimesinden alıntılanan kelime “hiçbir sağlık derdi olmayan, sağlıklı, sıhhatli” anlamındadır (ÖTS, 2007 : 1480). Yabancı menşeli bu sözcük ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır (EUTS, 2011 : 76). O dönemden günümüze şekil ve anlam yönünden değişmeden ulaşmıştır.

SAV: Eski Türkçe döneminden günümüze kadar anlam yönünden değişmeden kullanılmaktadır. Nişanyan’a göre kelime sa- “saymak, itibar etmek” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=sa%C4%9F&x=0&y=0>, 7 Mayıs 2014). Kazak Türkçesinde sav (KzkTS, 2003 : 472); Türkmen Türkçesinde sag (TrkmTS, 1995 : 551); Yeni Uygur Türkçesinde saq (YUTS, 2008 : 337) şeklindedir. Türkiye Türkçesinde kalın ünlü ve tek heceli olan kelimelerin sonundaki ğ’lar Kazak Türkçesinde w’dir (TLG, 2007 : 435).

TÉÇ-AMAN (Yeni Uygur Türkçesi)

TÉÇ: Yeni Uygur Türkçesinde “sakin, barışçı, esen” anlamında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 407)

AMAN: Arapça emn “güvenlik” kökünden alıntılanan kelime Türkiye Türkçesinde “emniyette olma”; “affetme, bağışlama” manasındadır (ÖTS, 2007 : 228). Karşılaştırmamızı yaptığımız üç lehçemizde de *aman* şekli ile “esen, sıhhat” manasında kullanılmaktadır.

SAG-GURGUN (Türkmen Türkçesi)

GURGUN: Türkmen Türkçesinde “sağlam, bütün, iyi”, “besili, semiz”, “varlıklı, müferreh” manalarında kullanılmaktadır (TrkmTS, 1995 : 309).

• **PEK ÇOK, SAYISIZ**

MIÑ-MÄRTEBE (Kazak Türkçesi)

MIÑ: “bin” anlamındadır (KzkTS, 2003 : 392). Kelime Köktürkçede biñ (Tekin, 2010 : 130); Eski Uygur Türkçesinde biñ, miñ, miñ (EUTS, 2011 : 43-130); Karahanlı Türkçesinde miñg (DLT II, 2013 : 412); Eski Kıpçak Türkçesinde bin, biñ, min, miñ (KTS, 2007 : 184); Kazak Türkçesinde miñ; Yeni Uygur Türkçesinde miñ; Türkmen Türkçesinde müñ şeklindedir (KTLS I, 1991 : 70-71).

MÄRTEBE: Arapçadan alıntılanan *märtebe* Kazak Türkçesinde “mertebe, statü, derece” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 374). Kelime Türkmen Türkçesinde mertebe; Yeni Uygur Türkçesinde mertive (KTLS I, 1991 : 581) şeklindedir.

MIÑ-MİLLİON (Kazak Türkçesi)

MİLLİON: “milyon” manasındaki kelime lehçelere Rusçadan geçmiştir. Kazak Türkçesinde million (KzkTS, 2003 : 380); Yeni Uygur Türkçesinde milyon (YUTS, 2008 : 273); Türkmen Türkçesinde million (TrkmTS, 1995 : 460) şeklindedir.

UŞAN-TEÑİZ (Kazak Türkçesi)

UŞAN: Kazak Türkçesinde “uçsuz bucaksız” manasındadır (KzkTS, 2003 : 589).

TEÑİZ: Hasan Eren kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: “Deniz, yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan tuzlu su kütesidir. Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (teñiz). Eski Kıpçakçada teñiz olarak geçer. Türkçe bir türev olduğu açıktır. Eski bir açıklamaya göre Türkçe teñ “eşit” kökünden -(ı)z ekiyle yapılmıştır. Bu açıklamanın daha köklü olarak gözden geçirilmesi gerekir. Buna karşılık Orta Türkçede “göl, bataklık” olarak kullanılan teñ köküyle teñiz (>deñiz) arasında da derin bir benzerlik göze çarpıyor. Teñiz (>deñiz) biçimiyle teñ kökü arasındaki bağ düşündürücüdür. Teñiz ile teñ “göl” arasında anlam bakımından büyük bir ayrım olduğu söz edilemez. Örn. Orta Türkçede

köl “göl” anlamına geldiği gibi “deniz” olarak da kullanılır. Bunun gibi, Moğolca nağur (>aur) sözünün de “göl” ve “deniz” olarak kullanıldığını biliyoruz.” (Eren, 1999 : 108).

TELEGEY-TEŇİZ (Kazak Türkçesi)

TELEGEY: Kazak Türkçesinde “büyük alanı kaplayan su (göl, deniz)”, “pek çok, sayısız, hesapsız” (KzkTS, 2003 : 531) manasındadır.

ESEP-QİYSAPSIZ (Kazak Türkçesi)

ESEP: Arapça hisâb "aritmetik" sözcüğünden alıntıdır. Kazak Türkçesinde esep; Türkmen Türkçesinde hasap; Yeni Uygur Türkçesinde hesap (KTLS I, 1991 : 334-335) şeklindedir.

QİYSAPSIZ: Arapça kökenli qiysap “hesap” manasındadır. Kazak Türkçesi sözlüğünde eski diye belirtilmiş kelime muhtemelen Arapça hisâb sözünün Eski Kazak Türkçesindeki tekaffuzudur, günümüzde ise esep şeklinde telaffuz edildiğini düşünmekteyiz.

SAN-SANAQSIZ (Yeni Uygur Türkçesi)

SAN: Kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde san; Türkmen Türkçesinde sãn şeklindedir (KTLS I, 1991 : 752-753) İlk olarak Orhun Kitabeleri’nde sansız “sayısız” (Tekin, 2010 : 165) şeklinde karşılaştığımız kelimenin kökeni için Nişanyan: “Eski Türkçe sa- "saymak, itibar etmek" fiilinden evrilmiştir. Sa- ve say-biçimleri Türkiye Türkçesinde 15. yy'a dek eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Asya Türkçesinde varolmayan /y/ sesinin, sayu zarfindan geri türemiş parazitik bir ek olduğu varsayılabilir” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Nişanyan, 2012 : 540-541). Müller “sayı, adet, miktar”; Caferoğlu “san, sayı, hesap” anlamlarına ek olarak “vücut, kaba baldır”; Gabain “sayı, sayma” anlamlarını vermişlerdir (Böler, 2010).

SANAQSIZ: Kazak Türkçesinde “sayım”, “nüfus sayımı” manasındadır. Sana- “saymak, hesaplamak” fiilinden türetilmiştir (KzkTS, 2003 : 466). Fiil Eski Türkçede sa-, sak-, sana- şekillerindedir (DLT II, 2013 : 487); Orta Türkçede sa-, say- (KTS, 2007 : 229), sana- (KTS, 2007 : 226); Yeni Uygur Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde de sana- (YUTS, 2008 : 341), (TrkmTS, 1995 : 559) şeklindedir.

HEDDİ-HÉSAPSİZ (Yeni Uygur Türkçesi)

HEDDİ: Arapça hadd "1. (bıçak) bileme, keskinleştirme, bıçağın keskin ağzı, 2. sınırlama, sınır koyma, sınır, limit" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 221-222). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde “sınır, hudut” manasındadır (YUTS, 2008 : 151).

• *SESSİZ SAKİN, SESSİZCE*

ÜNDEMEY-TÜNDEMEY (Kazak Türkçesi)

ÜNDEMEY: ün “ses, seda” kelimesinden türetilmiştir. Kazak Türkçesinde ünde- “konuşmak, söylemek”, “çağırma, davet etmek” (KzkTS, 2003 : 598); Türkmen Türkçesinde “yönelmek”, “çağırma” (TrkmTS, 1995 : 655); Yeni Uygur Türkçesinde “söylemek, demek”, “çağırma”, “seslenmek” (YUTS, 2008 : 445) manalarında kullanılmaktadır.

TÜNDEMEY: kelime “ün” kelimesine ses benzerliği için kullanılmıştır. Çünkü ün Kazak Türkçesinde *gece* manasındadır ve ikilemedeki anlamla ilgili değildir.

DEMSİZ-ÜYNSÜZ (Türkmen Türkçesi)

DEM: Farsça dam "1. nefes, soluk, 2. vakit, zaman" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 :125). Kazak Türkçesinde dem (KzkTS, 2003 : 124); Türkmen Türkçesinde dem (Ölmez. 1995 : 144); Yeni Uygur Türkçesinde dem (YUTS, 2008 : 96) şeklindedir.

JAYMA-JAY (Kazak Türkçesi)

JAY: Kazak Türkçesinde “serbest, rahat”, “yavaş, aheste”, “bedava, parasız”, “her zamankinden geç”, “öylesine, sebepsiz” gibi çeşitli manaları karşılamaktadır (KzkTS, 2003 : 151-152).

ŞÜK-ŞÜK (Yeni Uygur Türkçesi)

ŞÜK: Yeni Uygur Türkçesinde “sakin, sessiz” manasında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 383).

•SEYREK, ARALIKLI

QADAQ-QUDAQ (Kazak Türkçesi)

QADAQ: Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde yarım kiloya yakın olan ağırlık birimi için kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 269), (YUTS, 2008 : 215).

QADAV-QADAV (Kazak Türkçesi)

QADAV: Kazak türkçesinde “sütun, kolon, destek” anlamındadır (KzkTS, 2003 : 270).

SELDİR-SELEV (Kazak Türkçesi)

SELDİR: Sadece Kazak Türkçesinde karşılaştığımız kelime “sık olmayan, seyrek” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 478)

SELEV: Kelime Kazak Türkçesinde “susuz tepelerde biten dikenli ot” için kullanılmaktadır. (KzkTS, 2003 : 478) Selevlen- fiili ise “seyrelmek, seyrekleşmek”, “(ağız.) ağarmak, bozarmak” manasında kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 478).

İKİ-YEKE (Türkmen Türkçesi)

İKİ: “iki” sayısı Kazak Türkçesinde *eki*, Türkmen Türkçesinde *iki*; Yeni Uygur Türkçesinde *ikki* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 376). Yeni Uygur Türkçesinde bu kelimedede ünsüz ikizleşmesi hadisesi gerçekleşmiştir.

YEK: Farsça yak “bir” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 675).

• SIK SIK

MEZGİL-MEZGİL (Kazak Türkçesi)

MEZGİL: Arapça menşeli kelime Kazak Türkçesinde “mevsim, sezon”, “süre, vakit” (KzkTS, 2003 : 375); Yeni Uygur Türkçesinde “duraklama, durak”, “zaman, an” (YUTS, 2008 : 270) manasında kullanılmaktadır.

PAT-PAT (Yeni Uygur Türkçesi)

PAT: Hareketli adım atmayı ve rastgele hareketleri anlatan yansıma köktür (Zülfikar, 1995 : 252). Yeni Uygur Türkçesinde “çabuk, hızlı, yakın” (YUTS, 2008 : 316) manasıdadır.

DEMME-DEM (Türkmen Türkçesi)

DEM: Farsça dam "1. nefes, soluk, 2. vakit, zaman" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 :125). Yeni Uygur Türkçesinde de hem “an, lahza”, hem de “dinlenme, istirahat” manasında kullanılır (YUTS, 2008 : 96)

• SINIR, HUDUT

UŞI-QİYİRİ (Kazak Türkçesi)

UŞI: Eski Türkçe *ūç* "son" sözcüğünden evrilmiştir. sözcük Eski Türkçe *u-* "sona ermek?, uzaklaşmak?" fiilinden Eski Türkçe +İş ekiyle türetilmiş olabilir; ancak bu kesin değildir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=u%C3%A7&x=0&y=0>, SHAZİRAN 2014). Kazak Türkçesinde *uş(ı)*; Türkmen Türkçesinde *ūç*; Yeni Uygur Türkçesinde *uç* şeklindedir (KTLS I, 1991 : 912-913). Çağdaş Kazak Türkçesinde dar ünlü türemesi az sayıda bazı örnekte fonetik gerekçeler olmadan da ortaya çıkabilmektedir. Bu tür örnekler Eski Türkçe ünsüzle biten birkaç sözcük için geçerlidir (KTG, 2004 : 113).

HEDDİ-HÉSAP (Yeni Uygur Türkçesi)

HEDDİ: Arapça *ḥadd* "1. (bıçak) bileme, keskinleştirme, bıçağın keskin ağzı, 2. sınırlama, sınır koyma, sınır, limit" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 221-222). Kelime Yeni Uygur Türkçesinde "sınır, hudut" manasındadır (YUTS, 2008 : 151).

HÉSAP: Arapça *ḥisāb* "aritmetik" sözcüğünden alıntıdır. Kazak Türkçesinde *esep*; Türkmen Türkçesinde *hasap*; Yeni Uygur Türkçesinde *hesap* (KTLS I, 1991 : 334-335) şeklindedir.

• ARKA ARKAYA, PEŞİ SIRA

İRKES-TİRKES / İRKİS-TİRKİS (Kazak Türkçesi)

İRKİS: Kazak Türkçesinde "kıvrım, büklüm", "pürüz, engebe" (Koç, 2003: 671) anlamındadır. Kelime Eski Türkçede *arkış* "kervan" (Tekin, 2010 : 122), (EUTS, 2011 : 20), (DLT II, 2013 : 35) şeklinde ve manasındadır.

TİRKES: "arka, arkaya olan, sıralı, dizili" (KzkTS, 2003 : 575); Yeni Uygur Türkçesinde *tirkeş* "takma, bağlama, ekleme" (YUTS, 2008 : 414); Türkmen Türkçesinde *tirkiş* "deve kervanı" (TrkmTS, 1995 : 630) anlamındadır. Köktürkçede *tirkiş* "kervan" (Tekin, 2010 : 175), (EUTS, 2011 : 240); Karahanlı Türkçesinde *tirkeş* "yığılışma" (DLT II, 2013 : 626) şeklinde ve anlamındadır.

İkileme Köktürkçede (Tekin, 2010 : 175) ve Divan-ı Lügat'it-Türk'te (Aktan, 2010) “arkış tirkış” şeklindedir.

UBAP-ŞUBAP (Kazak Türkçesi)

ŞUBA-: Kazak Türkçesinde “ardı sıra gitmek” (KzkTS, 2003 : 647) anlamında kullanılan bir kelimedir.

İkileme aynı yapıda Kırgız Türkçesinde de görülmektedir; *ubap-çubap*. Ancak bu ikilemenin manası “dağınık, karmaşık, karışık”tır (Ulutaş, 2007).

KEYNİ- KEYNİDİN (Yeni Uygur Türkçesi)

KEYNİ: Kazak Türkçesinde keyin “sonra” ve “geri” (KzkTS, 2003 : 224); Yeni Uygur Türkçesinde keyni “arkası” (YUTS, 2008 : 196) anlamındadır.

ARQA-ARQİDİN (Yeni Uygur Türkçesi)

ARQA: Eski Türkçe arka sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *ar- “geride olmak?” fiilinden türetilmiştir. art (arka) sözcüğünden dativ ekiyle *artka düşünülebilir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=arka&lnk=>, 5 Haziran 2014).

SÜRBE-SÜR (Türkmen Türkçesi)

SÜR: Eski Türkçe sür- “devam etmek” fiilinden evrilmiştir (DLT II, 2013 : 551).

IZLI-IZINA (Türkmen Türkçesi)

IZ: Eski Türkçede iz “iz, yerde ve deride uzunlamasına olan çizik” (EUTS, 2011 : 102), DLT II, 2013 : 241); Orta Türkçede iz “belirti, iz”, “bir kimsenin eseri” (KTS, 2007 : 118) anlamındadır. Kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde iz;

Türkmen Türkçesinde ĩz (KTLS I, 1991 : 412-413) şeklindedir. Sözcük Eski Türkçe iy- “takip etmek” fiilinden Eski Türkçe +Iz ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 278).

•SIRAYLA

KEZ-KEZİMEN (Kazak Türkçesi)

KEZ: Kelime Eski Türkçede *kez* “sonra, başka” (EUTS, 2011 : 108); Orta Türkçede *kez, kiz, küz* “kez, kere, defa” (KTS, 2007 : 142); Kazak Türkçesinde *kez* “zaman, süre, vakit” (KzkTS, 2003 : 222) manasında kullanılmaktadır.

RET-RETİMEN (Kazak Türkçesi)

RET: Farsça menşeli kelime Kazak Türkçesinde “düzen, sıra”, “kere, defa”, “çare, yol”, “uygun zaman, sıra” (KzkTS, 2003 : 453); Yeni Uygur Türkçesinde “düzen, sıra” (YUTS, 2008 : 333) manasındadır.

NÖVETMU-NÖVET (Yeni Uygur Türkçesi)

NÖVET: Arapça *nawbat* "1. sıra, rotasyon, 2. hastalıkta kriz" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 452). Yeni Uygur Türkçesinde *növet* “nöbet, sıra, kez, defa” (YUTS, 2008 : 292); Türkmen Türkçesinde *nobat* “nöbet, sıra” (TrkmTS, 1995 : 479) şeklindedir.

Arapça ve Farsçadan alınma kelimeler ile bazı Eski Türkçedeki kelimelerde iç seste /b/ Yeni Uygur Türkçesinde /v/ olmuştur (TLG, 2007 : 368).

YANMU-YAN (Yeni Uygur Türkçesi)

YAN: Batı Türkçesi *yan* sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *ya- “yakın olmak, yanaşmak” fiilinden Eski Türkçe +In ekiyle

türetilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde kelimenin manası “kalça”dır. yan (kalça kemiği) sözcüğünün aynı olduğu şüphelidir. Batı Türkçesine özgü olan türev, eski bir *ya-fiilinden +In ekiyle, veya bunun dönüşlü hali olan *yan-fiilinden +İğ ekiyle türemiş olabilir. Türkiye Türkçesi yazımdaki tutarsızlık, türeyişteki belirsizliğin erken dönemden beri var olduğunu düşündürür (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=yan&x=0&y=0>, 7 Haziran 2014).

• **TEKRAR TEKRAR**

DAMBIL-DAMBIL (Kazak Türkçesi)

DAMBIL: Kazak Türkçesinde “huzur, rahatlık”, “mola, ara” (KzkTS, 2003 : 118) manasındadır.

DÜRKİN-DÜRKİN (Kazak Türkçesi)

DÜRKİN: Kazak Türkçesinde “kez, defa, kere” (KzkTS, 2003 : 131) manasında kullanılan bir kelimedir.

YANDURUP-YANDURUP (Yeni Uygur Türkçesi)

YANDUR: Eski Türkçe yan- “geri gelmek, dönmek” (EUTS, 2011 : 284) fiilinden türetilmiştir. Kaşgarlı Mahmut’a göre aynı manadaki *yal-* Kıpçaklar; *yan-*, *yandur-*, *yun-*, *yundur-* diğer Türkler tarafından kullanılmıştır (DLT II; 2013 : 740). Fiil Yeni Uygur Türkçesinde “yakmak, kundaklamak”, “geri vermek, döndürmek, geri çevirmek” (YUTS, 2008 : 458) manasındadır.

TEKRAR-TEKRAR (Yeni Uygur Türkçesi)

TEKRAR: Arapça taktār "geri gelme, yineleme" sözcüğünden alıntıdır.

HÄLİ-ŞİNDİ (Türkmen Türkçesi)

HÄLİ: Türkmen Türkçesinde “önceden, daha önce”, “şimdi, şuan” (TrkmTS, 1995 : 342) anlamındadır.

ŞİNDİ: “şimdiye kadar, henüz, şimdi” (TrkmTS, 1995 : 607) manasındadır. Batı Türkçesi *uş* "işte" ve Batı Türkçesi *imdi* "şimdi" sözcüklerinin bileşiğidir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C5%9Fimdi&x=0&y=0>, 8 Haziran 2014).

• TİTREMİK

QALTIRAP-DİRİLDE- (Kazak Türkçesi)

QALTIRA-: Kazak Türkçesinde “titremek”, “donmak, üşümek”; Kazak Türkçesi ağızlarında “korkudan titremek”, “sinirden titremek”, “cimrilik yapmak” anlamını karşılarmaktadır (KzkTS, 2003 : 281). Fiil Yeni Uygur Türkçesinde *qaltira-* (YUTS, 2008 : 218); Türkmen Türkçesinde *galdıra-* (TrkmTS, 1995 : 220) şeklindedir.

DİRİLDE-: Kazak Türkçesinde “titremek” manasındadır (KzkTS, 2003 : 133). Fiil yeni Uygur Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 102).

SAÑÑİL-SAÑÑİL (Türkmen Türkçesi)

SAÑÑİL: Yansıma isim olması muhtemeldir. Türkmen Türkçesinde bu isimden türetilmiş *saññilda-* “titremek, sarsılmak” (TrkmTS, 1995 : 560) manasındadır.

• TOZ DUMAN, TOZ TOPRAK

KİR-KÜYELEŞ (Kazak Türkçesi)

KİR: Kazak Türkçesinde “kirli, pis”; Kazak Türkçesi ağızlarında “çamaşır” (KzkTS, 2003 : 263) manasındadır. Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde bu mana için *kir*; Türkmen Türkçesinde ise *kirli* şekli kullanılmaktadır (KTLI I, 1991 : 706-707).

Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “kir, pis” manasındadır (EUTS, 2011 : 111), (DLT II, 2013 : 331), (KTS, 2007 : 149).

KÜYELEŞ: Kazak Türkçesinde “kirli, pasaklı” kelimesini karşılamaktadır (KzkTS, 2003 : 255).

KÜL-KÜBİR (Kazak Türkçesi)

KÜL: “söz” anlamındaki Arapça *qıl* kelimesi Kazak Türkçesinde kül şeklindedir. “fısıltı” manasındaki *kübir*’le oluşturulan bu ikileme Kazak Türkçesi ağızlarında dedikoduyu ifade etmektedir.

KÜBİR: Kübir Kazak Türkçesinde “fısıltı” (KzkTS, 2003 : 253) manasındadır. Bu ikilemenin Kazak Türkçesinde iki manası vardır. Kelimeleri ise “dedikodu” manasını daha da desteklemektedir. İkilemenin “toz toprak, ıvır zıvır” anlamı Hakas Türkçesindeki “kübür-xabır” ikilemesi ile benzemektedir. Hakas Türkçesindeki bu ikileme “eskimiş, yıpranmış eşyalar” manasındadır (Kara, 2009). Ancak “kübür” kelimesi Hakas Türkçesinde tek başına “yumuşak” ve “yosun” (HTS, 2005 : 273-274) manalarında kullanılmaktadır.

QASPAQ-QASPAQ (Kazak Türkçesi)

QASPAQ: Kazak Türkçesinde “süt kaynatılırken kabın dibine yapışan kalıntı”, Kazak Türkçesi ağızlarında “burun akıntısı, sümük” (KzkTS, 2003 : 299) anlamındadır.

KÜKÜM-TALQAN (Yeni Uygur Türkçesi)

KÜKÜM: Yeni Uygur Türkçesinde “kurumuş gübre tozu” (YUTS, 2008 : 211) manasını karşılamaktadır.

TALQAN: Kelimedden türeyen talqanda- “ezmek, ufalamak”, “kırmak, parçalamak” (YUTS, 2008 : 387) fiili mevcuttur.

TOPA-TOZAÑ (Yeni Uygur Türkçesi)

TOPA: Yeni Uygur Türkçesinde “toprak, toz” (YUTS, 2008 : 420) manasındadır.

TOZAÑ: Yeni Uygur Türkçesinde “toz, duman” (YUTS, 2008 : 422) anlamını karşılamaktadır. Kazak Türkçesinde *tozañ* (KzkTS, 2003 : 539); Türkmen Türkçesinde *tozan* (TrkmTS, 1995 : 634) şeklindedir.

ÇAÑ-TOPA (Yeni Uygur Türkçesi)

ÇAÑ: Yeni Uygur Türkçesinde “toz” (YUTS, 2008 : 70) anlamındadır. Kelime Türkmen Türkçesinde *çañ* (TrkmTS, 1995 : 110); Kazak Türkçesinde *şañ* şeklindedir (KzkTS, 2003 : 628).

IZ-TOZ (Türkmen Türkçesi)

IZ: Eski Türkçede iz “iz, yerde ve deride uzunlamasına olan çizik” (EUTS, 2011 : 102), DLT II, 2013 : 241); Orta Türkçede iz “belirti, iz”, “bir kimsenin eseri” (KTS, 2007 : 118) anlamındadır. Kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde iz; Türkmen Türkçesinde *iz* (KTLS I, 1991 : 412-413) şeklindedir. Sözcük Eski Türkçe iy- “takip etmek” fiilinden Eski Türkçe +Iz ekiyle türetilmiştir (Nişanyan, 2012 : 278).

TOZ: Kelimeyle ilk olarak Irk Bitig’de karşılaşmaktayız (Tekin, 2013 : 62). Eski Türkçeden günümüze anlam ve yapı olarak değişmeden kullanılmaktadır. Karşılaştığımız üç lehçede de *toz* şeklindedir.

•TÜRLÜ TÜRLÜ

ARİLAŞ-QURULAŞ (Yeni Uygur Türkçesi)

ARİLAŞ: Yeni Uygur Türkçesinde “karışık” manasındadır (YUTS, 2008 : 16).

QURULAŞ: Kelime Yeni Uygur Türkçesinde tek başına kullanılmamaktadır.

DÜRLİ-DÜRLİ (Türkmen Türkçesi)

DÜRLİ: Eski Türkçe törlüg sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe töril- “şekil almak” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=t%C3%BCr1%C3%BC&x=0&y=0>, 8 Haziran 20014).

ELVAN-TÜRLÜ (Yeni Uygur Türkçesi)

ELVAN: Arapça levn “renk” kelimesinin ef'al vezni ile türetilen elvan “renkler” kelimesinden alıntılanmıştır. Türkiye Türkçesinde “renkler” ve “rengarenk” (ÖTS, 2007 : 1426); Türkmen Türkçesinde elvan “açık kırmızı” (TrkmTS, 1995 : 199); Kazak Türkçesinde aluvan “çeşitli” (KzkTS, 2003 : 43); Yeni Uygur Türkçesinde elvan “muhtelif, çeşitli, türlü” (YUTS, 2008 : 112) anlamında kullanılmaktadır.

• UFAK TEFEK, ÖNEMSİZ

JÜGÜR-YİTİM (Yeni Uygur Türkçesi)

JÜGÜR: Yeni Uygur Türkçesindeki jügre- “koşmak” fiilinden türemiştir (YUTS, 2008 : 188).

YİTİM: Yeni Uygur Türkçesindeki yit- “kaybolmak” fiilinden türemiştir (YUTS, 2008 : 467).

KELSE-KELMES (Yeni Uygur Türkçesi)

KEL: Eski Türkçede kel- “gelmek” (Tekin, 2010 : 149), (EUTS, 2011 : 104), (DLT II, 2013 : 295); Orta Türkçede ke- ve kil- (KTS, 2007 : 136); Kazak ve Yeni Uygur Türkçelerinde kel-; Türkmen Türkçesinde gel- (KTLS I, 1991 : 264) şeklindedir.

UGURSIZ-UTGASIZ (Türkmen Türkçesi)

UGURSIZ: Türkmen Türkçesinde “özgün fikri olmayan, anlamsız, saçma”, “boş konuşma” manasındadır (TrkmTS, 1995 : 644).

UTGASIZ: Kelime tek başına kullanılmamaktadır.

•UTANÇ, HAYA

İYBE-ÄDEP (Kazak Türkçesi)

İYBE: Arapça menşeli *iyba* Kazak Türkçesinde “edep, terbiye” ve “iltifat, saygı, hürmet” (KzkTS, 2003 : 205) anlamındadır.

ÄDEP: Arapça menşeli *ädep* Kazak Türkçesinde “edep, nezaket, terbiye, incelik” (KzkTS, 2003 : 61) anlamındadır. Kelime Türkmen Türkçesinde edep; Yeni Uygur Türkçesinde ädâb; Kazak Türkçesinde ädep (KTLS I, 1991 : 200-201) şeklindedir.

HAYA-SER (Türkmen Türkçesi)

HAYA: Arapça hayâ "utanma, utangaçlık" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 232). Türkmen Türkçesinde haya “utanma, utanç” (TrkmTS, 1995 : 339); Yeni Uygur Türkçesinde haya “haya, utanma, ar, yüz, utanç” (YUTS, 2008 : 150) şeklindedir.

SER: “utangaçlık” ile ilgili bir manada Türkmen Türkçesinde kullanılmamaktadır.

HAYA-ŞERİM (Türkmen Türkçesi)

ŞERİM: Farsça *şerm* “utanç, utanma” (OTS : 425) sözcüğünden türemiştir. Kelimeyle ilgili olarak Kazak Türkçesinde *şermende* “kaygılı, dertli” (KzkTS, 2003 : 637); Yeni Uygur Türkçesinde *şermende* “utandırmak, yüzünü kızartmak” (YUTS, 2008 : 377) kelimesi mevcuttur.

UTANÇ-HAYA (Türkmen Türkçesi)

UTANÇ: utan- fiilinden türetilmiştir. Kaşgarlı Mahmut utan- fiilinin Oğuzca olduğunu, diğer Türklerce uwutlan- fiilinin kullanıldığını tespit etmiştir (DLT II, 2013 : 701). Tarihi dönemde olduğu gibi bugün de Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde uyat “utanç” sözcüğü; Oğuz grubu (Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde) lehçelerinde utanç kelimesi kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 920).

Türkmen Türkçesinde bu mana da bir de “şerim-haya” ikilemesi kullanılmaktadır.

•ŞAN ŞÖHRET

BAQ-TALAN (Kazak Türkçesi)

BAQ: Farsça ve Orta Farsça baht "talih, kısmet" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 51) Kazak Türkçesinde “baht, şans, talih” (KzkTS, 2003 : 74); Yeni Uygur Türkçesinde bext “baht, talih” (YUTS, 2008 : 34); Türkmen Türkçesinde baht “baht, talih, şans” (TrkmTS, 1995 : 44) şeklindedir.

TALAN: tal-“ talan ve yağma etmek” (EUTS, 2011 : 222) fiilinden türemiştir. Eski Kıpçak Türkçesinde de fiil artık tala- şeklinde olmuştur (KTS, 2007 : 259). Günümüz lehçelerinde de tala- şeklinde devam etmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu fiil şeklini ve anlamını korumuş olsa da standart Türkiye Türkçesinde şekil ve anlam yönünden değişme olmuştur. Türkiye Türkçesinde dala- şekline dönüşen fiil köpek, kurt gibi hayvanların ısırması anlamındadır (TS, 1988 : 517).

BAQ-TALAY (Kazak Türkçesi)

TALAY: Arapça t̄ali' "yükselen yıldız, şans" sözcüğünden alıntıdır. Eski yazıda daima ayn ile yazıldığı halde konuşma dilinde /h/ ile telaffuz edildiği anlaşılıyor (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=talih&x=0&y=0>, 2 Haziran 2014). Kazak Türkçesinde talay “baht, kader, talih, nasip” (KzkTS, 2003 : 514); Yeni Uygur

Türkçesinde teley “talih, şans” (YUTS, 2008 : 399); Türkmen Türkçesinde tāley “talih” (KTLS I, 1991 : 845) şeklindedir.

PARIQ-PARASAT (Kazak Türkçesi)

PARIQ: Arapça kökenli bir kelimedir. Kazak Türkçesinde “fark, özellik”, “mahiyet, önem”; Kazak Türkçesi ağızlarında “değer, paha” (KzkTS, 2003 : 438); Yeni Uygur Türkçesinde perq “fark” (YUTS, 2008 : 319); parh “ayırım, fark” (TrkmTS, 1995 : 518) şeklindedir.

PARASAT: Arapça menşeli kelime Kazak Türkçesinde “feraset, sağduyu, ileri görüşlülük” (KzkTS, 2003 : 437); Yeni Uygur Türkçesinde paraset “feraset” (YUTS, 2008 : 315); Türkmen Türkçesinde parasat “düşünce, akıl” (TrkmTS, 1995 : 517) şeklindedir.

ŞEN-ŞEKPEN (Kazak Türkçesi)

ŞEN: Kazak Türkçesinde “rütbe, unvan” (KzkTS, 2003 : 637) anlamında kullanılır.

ŞEKPEN: Kazak Türkçesinde “sınır, hudut, had”, “ölçü, limit” (KzkTS, 2003 : 635) anlamında kullanılan *şek* kelimesi mevcuttur.

ŞAN-ŞÖHRĀT (Türkmen Türkçesi)

ŞAN: Arapça şan "etkinlik, iş gücü, özellikle önemli ve prestijli iş" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 584). Kelime Türkmen Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde mevcutken Kazak Türkçesinde kullanılmamaktadır (KTLS I, 812-813).

ŞÖHRĀT: Arapça şuhrat "belirme, öne çıkma, tanınma" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan; 2012 : 594). Kelime Türkmen Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde mevcutken Kazak Türkçesinde kullanılmamaktadır (KTLS I, 1991 : 828-829).

Kırım Tatarcasında bu ikileme “şan-şuret” şeklinde kullanılmaktadır.

• **YAĞMA, TALAN**

UR-JİQİT (Yeni Uygur Türkçesi)

UR: “hırsız” manasındaki kelime Kazak Türkçesinde ur; Türkmen Türkçesinde oğrı; Yeni Uygur Türkçesinde oğri şeklindedir (KTLS I, 1991 : 338-339). Kelime Eski Kıpçak Türkçesinde oğrı, oğur, uğrı, uğur, uğuru, uvrı (KTS, 2007 : 203) şeklindedir.

JİQİT: Kazak Türkçesinde *jigit* “yiğit, genç, delikanlı (KzkTS, 2003 : 195); Türkmen Türkçesinde *yigit* “genç insan, delikanlı” (TrkmTS, 1995 : 701); Yeni Uygur Türkçesinde *jigit* ve *yigit* “delikanlı, yiğit” (YUTS, 2008 : 182-468) şeklindedir. Nişanyan bu kelime hakkında “Eski Türkçe yégit sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yégen "kardeş çocuğu, torun" sözcüğünden Eski Türkçe +*It* ekiyle türetilmiş olabilir; ancak bu kesin değildir. yégen (genç, delikanlı) sözcüğünün arkaik +*It* ekiyle yapılmış çoğuludur. Önesteki y etkisiyle /é/ > /i/ evrimi görülür” şeklinde açıklama yapmıştır. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=yi%C4%9Fit&x=0&y=0>, 4 Haziran 2014).

BULAÑ-TALAÑ (Yeni Uygur Türkçesi)

BULAÑ: Yeni Uygur Türkçesinde bulañ “yağma, çapulculuk” (YUTS, 2008 : 52); Kazak Türkçesinde bulañ “kuyruk sallama”; Kazak Türkçesi ağızlarında “kurnazlık, hilekarlık” manasındadır (KzkTS, 2003 : 98). Tahminimizce bula- “bulamak, karıştırmak, bulandırmak” fiilinden türemiştir. Fiil Eski Türkçedeki bulğa- fiilinden evrilmiştir. İlk olarak Orhun metinlerinde bu fiilden türetilmiş bulgak “karışıklık” sözcüğü ile karşılaşırız (Tekin, 2010 : 135), daha sonra fiil Eski Uygur metinlerinde karşımıza çıkar [CAFEROĞLU:52] “bulamak, karıştırmak” anlamındaki fiil Karahanlı döneminde anlamca genişlemiştir ve bir de “öfkelenmek” manasını taşımaya başlamıştır [DLT:DİZİN:114]. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde şekil yönünden çeşitlenmiştir. Bu dönemde bula-, bulğa-, buğla- şekilleri de kullanılmaya başlanmıştır [KIPÇAK:37]. Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde yani Oğuz grubunda bula- şeklindeki fiil Karluk ve Kıpçak grubunda bulğa- şeklindedir. Karluk ve Kıpçak grubunda bulğa- fiili kullanılmasına rağmen bu fiilden türediğini

düşündüğümüz “bulañ” Yeni Uygur ve Kazak Türkçelerinde karşımıza *bulgañ* şeklinde çıkmamıştır.

TALAN: tal-“ talan ve yağma etmek” (EUTS, 2011 : 222) fiilinden türemiştir. Eski Kıpçak Türkçesinde de fiil artık tala- şeklinde olmuştur (KTS, 2007 : 259). Günümüz lehçelerinde de tala- şeklinde devam etmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu fiil şeklini ve anlamını korumuş olsa da standart Türkiye Türkçesinde şekil ve anlam yönünden değişme olmuştur. Türkiye Türkçesinde dala- şekline dönüşen fiil köpek, kurt gibi hayvanların ısırması anlamındadır (TS, 1988 : 517).

URHA-URLUK (Türkmen Türkçesi)

İki kelimedede Türkmen Türkçesinde bulunmamaktadır. Ancak tahminize göre kelime ur- “vurmak”, “elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla indirmek”, “silahla ateş edip isabet ettirmek”, “mec. (sıvı bir nesne) bir yerden kuvvetle akmak”, “çarpmak”, “zarar vermek”, “kendini bir şeyin içinden fırlatmak”, “yük vurmak”, “eleştirmek” (TrkmTS, 1995 : 648) fiilinden türetilmiştir.

• YARIM YAMALAK

ŞİYKİLİ-PİSİLİ (Kazak Türkçesi)

ŞİYKİLİ: Kazak Türkçesinde şiyki “pişmemiş, çiğ”, “işlenmemiş, ham”; Kazak Türkçesi ağızlarında “açıklık kazanmamış, net olmayan” (KzkTS, 2003 : 640); Türkmen Türkçesinde çiğ “çiğ, pişmemiş”, “ham”, “işlenmemiş” (TrkmTS, 1995 : 122) manasındadır. Yeni Uygur Türkçesinde bu kelime yerine Farsça alıntı “xam” sözcüğü kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 160). Nişanyan bu kelime için şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Eski Türkçe *yīk* sözcüğünden evrilmiştir. Ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır. /y/ > /ç/ evrimi Doğu Türk dillerinde yaygın olmakla birlikte TTü görülmez.” (Nişanyan, 2012 : 110).

PİSİLİ: pis- “(yemek) pişmek”, “olgunlaşmak” fiilinden türemiştir. Fiil Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde *piş-*; Türkmen Türkçesinde *biş-* şeklindedir

(KTLS I, 1991 : 708-709). Eski Türkçenin Eski Uygur Türkçesi döneminde bış- (EUTS, 2011 : 41); Karahanlı Türkçesi döneminde pış- (DLT II, 2013 : 473); Eski Kıpçak Türkçesinde hem *bış-* (KTS, 2007 : 32) hem de *pış-* (KTS, 2007 : 216) şekilleri kullanılmaktaydı. O halde Türkmen Türkçesi eski şekli devam ettirmektedir.

TİYİP-QAŞPA (Kazak Türkçesi)

TİYİP: Kazak Türkçesi tiy- “değmek, dokunmak”, “bir şeyi elde etmek”, “birisine bulaşmak, dil uzatmak”, “(kız) kocaya varmak” fiilinden türemiştir (KzkTS, 2003 : 536). Fiil Yeni Uygur Türkçesinde teg- (YUTS, 2008 : 397); Türkmen Türkçesinde deg- (TrkmTS, 1995 : 141) şeklindedir.

QAŞPA: Kazak Türkçesinde kaş- “kaçmak”, “bir şeyi yapmak istememek, kaytarmak”; Kazak Türkçesi ağızlarında “o”rtadan kaybolmak” manasındadır (KzkTS, 2003 : 304). Fiil Türkmen Türkçesinde gaç- (TrkmTS, 1995 : 217); Yeni Uygur Türkçesinde qaç- (YUTS, 2008 : 215) şeklindedir.

ÇALA-PUÇUQ (Yeni Uygur Türkçesi)

ÇALA: Eski Kıpçak Türkçesi dönemindeki çala “az, azıcık” (KTS, 2007 : 45), Eski Anadolu Türkçesinde “biraz, kısmen” manasında kullanılmıştır (ÖTS, 2007 : 863). Tarihi lehçelerde de günümüz lehçelerde de çeşitli manaları bulunan çal- fiilinin “kesmek” manasıyla sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde karşılaşmaktayız (TARAMA:62). “çala”nın azlığı ifade etmesi buradaki kesmek manasıyla ilgili olabilir. Çağdaş lehçelerde çeşitli manalar ifade eden “çala” ile karşılaşmaktayız. Kazak Türkçesinde “şala” (KzkTS, 2003 : 624); Kırgız Türkçesinde (KS, 2011 : 246), Altay Türkçesinde (ATS, 1999 : 69), Yeni Uygur Türkçesinde (YUTS, 2008 : 69) çala “tam değil, yarım” manasındadır. Türkmen Türkçesinde ise “yavaş”; “az”; “güçlülükle, zorlukla” manalarına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 108).

PUÇUQ: Kelime Eski Türkçe bıç- fiilinden türemiştir (Nişanyan, 2012 : 81). Kelime Eski Türkçe *bıçuk* “kesik, parçalanmış her şeyin yarısı, buçuk” (DLT II, 2013 : 89);

Orta Türkçe *buçuq, bışıq, buşuq* “yarı-yarım, buçuk” (KTS; 2007 : 36); Yeni Uygur Türkçesinde *piçiç* (YUTS, 2008 : 322); Türkmen Türkçesinde *puçuq* şeklindedir.

• **YAŞIT, AKRAN**

QATAR-QURBI (Kazak Türkçesi)

QATAR: Arapça *qaṭār* "1.damlalar dizisi, 2.birbiri ardı sıra dizili şeyler, kervan" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 308). Kelime Türkmen Türkçesinde *hatar*; Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde *qatar* şeklindedir. “harp > Kzk ärip” ses değişimini izah ederken “Gırtlak ünsüzü *h*’nin, bütün Türk lehçelerindeki gibi Kazak Türkçesinde de bulunmaması, *h*’nin bir şekilde bertaraf edilmesi ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu sebepten Kazakça, *h*’yi ya *q*’ya çevirmekte veya olduğu gibi düşürmektedir.” (KTG, 2004 : 121) açıklamasına yer vermiştik. Burada da aynı durum söz konusudur, yalnızca “h” düşmemiş “q”ya dönüşmüştür.

QURBI: Kazak Türkçesinde “akran, yaşıt” (KzkTS, 2003 : 337) manasında kullanılan sözcük tahminimizce Arapça *qurb* “yakın” (ÖTS, 2007 : 2843) kelimesinden alıntılanmıştır. Elimizde bulunan bazı sözlükler alıntı kelimelerin hangi dilden alıntılanmış olduğunu belirtmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde bu kelimenin hangi dilden alıntılanmış olduğunu ya da alıntı olup olmadığı belirtilmediği için net bir yorum yapmak doğru değildir. Kelime Yeni Uygur Türkçesinde de *qurbi* “akran, yaşıt” manasındadır (YUTS, 2008 : 249). Türkmen Türkçesinde ise bu kelime kullanılmamaktadır.

QURBİ-QURDAŞLIK (Yeni Uygur Türkçesi)

QURDAŞ: Yeni Uygur Türkçesinde *qurdaş* “yaşıt” (YUTS, 2008 : 249); Kumuk Türkçesinde “dost, ahbap, arkadaş” (Pekacar, 2011 : 272); Kırgız Türkçesinde “yaşıt, çocukluk arkadaşı” (KS, 2011 : 524) manasındadır. Kazak Türkçesinde de anlam yönünden değişmeyen kelime *qurdaş* şeklindedir (KzkTS, 2003 : 338).

DEÑ-DUŞ (Türkmen Türkçesi)

DEÑ: Türkmen Türkçesinde “eş, eşit, denk, aynı”, “ölçülü, düzgün”, “eşit olarak” (TrkmTS, 1995 : 145); Kazak Türkçesinde teñ “denk, aynı ölçüde”, “birbirine münasip (çift)” (KzkTS, 2003 : 533); Yeni Uygur Türkçesinde teñ “eşit, aynı, denk” (YUTS, 2008 : 400) manasındadır. Bu kelime için de Nişanyan şu şekilde bir açıklama yapmıştır: “Eski Türkçe *teñ* sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe *teg-* veya *ten-* “değmek, eşdeğer olmak, gibi veya kadar olmak” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiştir. *ETü teg* > *TTü dek* (gibi, kadar) edatının varyant biçimi iken anlam ayrışmasına uğramıştır. Birincil anlamı “eş, eşit, gibi”, ikincil anlamı “uygun, münasip”, 18. yy'da kayda geçen üçüncül anlamı “hayvan sırtına sağlam soltu eşit olarak yüklenen yük”tür.” (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=denk&x=0&y=0>, 3 Haziran 2014).

DUŞ: Türkmen Türkçesinde duş “yakın, civar, denk, yaşıt” (TrkmTS, 1995 : 178); Kazak Türkçesinde tus “taraf, yan”, “yön”, “karşı taraf”, “zamanında” (KzkTS, 2003 : 557) manasındadır.

Bu ikileme için Karatayeva “ten > Çin. t’an~tan “düzlük” + tuş “hizasındaki, karşısındaki” = teñ tuş” şeklinde açıklama yapmıştır (Karatayeva, 2004).

• YAVAŞ

ASPAY-SASPAY (Kazak Türkçesi)

ASPAY: Kazak Türkçesinde as- “aşmak, geçmek”, “(süre) geçmek”, “ilerlemek” manasındaki fiilden türemiştir (KzkTS, 2003 : 52) fiil Türkmen Türkçesinde aş- “yüksek bir yerin öbür tarafına geçmek, aşmak”, “artmak, fazla olmak” (TrkmTS, 1995 : 35); Yeni Uygur Türkçesinde aş- “aşmak” şeklinde ve manasındadır (YUTS, 2008 : 19).

SASPAY: Kazak Türkçesinde sas- “şaşırmak, şaşmak” (Koç, 2003 471); Yeni Uygur Türkçesinde şaş- “acele etmek, telaşlanmak, şaşırmak” (YUTS, 2008 : 375) manasındadır.

IBIR-JIBIR (Kazak Türkçesi)

JIBIR: “kımlı, kıpırtı” manasına gelen bir kelimedir (KzkTS, 2003 : 190).

MAÑ-MAÑ (Kazak Türkçesi)

MAÑ: “yavaş, aheste, ağır” (KzkTS, 2003 : 367) manasındadır. Yeni Uygur Türkçesinde “Yürü!”, “Git!” manasındadır (YUTS, 2008 : 261).

JATA-JASTANA (Kazak Türkçesi)

JATA: jat- “yatmak, uzanmak”, “bulunmak, durmak” fiilinden türetilmiştir (KzkTS, 2003 : 167).

JASTANA: Kazak Türkçesinde “yaslanmak, dayanmak” (KzkTS, 2003 : 166) manasındaki jastan- fiilinden türemiştir.

QIBIR-JIBIR (Kazak Türkçesi)

QIBIR: “ağır, aheste, yavaş hareket, kıpırtı, kımlı” manasındadır (KzkTS, 2003 : 341). Türkmen Türkçesinde qıbirdı “kıpırtı, hareket” (TrkmTS, 1995 : 257) şeklindedir.

SAGINA-SAGINA (Türkmen Türkçesi)

SAGINA: Eski Türkçe saq “özenli, dikkatli, itinalı” (EUTS, 2011 : 194) kelimesinden türetilmiştir. sakın- “düşünmek” fiili Eski Türkçe saqın- “düşünmek, düşünüp taşınmak, sanmak” (Tekin, 2010 : 164), (EUTS, 2011 : 194), (DLT II, 2013 : 484); Orta Türkçe “düşünmek” (KTS, 2007 : 224) şeklindedir. Türkmen Türkçesinde sakın- “düşüne düşüne konuşmak” (TrkmTS, 1995 : 554) şeklindedir. Sözlükte saqın- maddesi olmasa da ikilemeden ve sakın- fiilinin kullanılmasından yola çıkarak bu fiilin “düşünmek” manasında olduğunu ve kullanıldığını düşünmekteyiz. Kazak ve Yeni Uygur Türkçesinde bu fiilin kullanımına rastlanmamaktadır. Fakat fiilin kökü saq “uyanık, ihtiyatlı, titiz” Yeni Uygur Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde saq (YUTS,

2008 : 337), (KzkTS, 2003 : 460); Türkmen Türkçesinde sak (TrkmTS, 1995 : 553) şekli ile yaşamaktadır.

YUVAŞ-YUVAŞ (Türkmen Türkçesi)

YUVAŞ: Eski Türkçe *yabaş* sözcüğünden evrilmiştir. sözcük Eski Türkçe *yaba-* "zayıflamak, güçten düşmek" fiilinden Eski Türkçe +İş ekiyle türetilmiştir. Bu sözcük Eski Türkçe *yab* "zayıf, güçsüz" sözcüğünden Eski Türkçe +A- ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=yava%C5%9F&x=0&y=0>, 3 Haziran 2014). Kelime Türkmen Türkçesinde *yuvaş* "yavaş sesli, hafif sesle", "sessiz" (TrkmTS, 1995 : 711); Kazak Türkçesinde *yuvas* "uyusal, yumuşak başlı" (KzkTS, 2003 : 184); Yeni Uygur Türkçesinde *yuvaş, juvaş* "sakin, uslu, yavaş, yumuşak başlı" (YUTS, 2008 : 187/ 472); Yeni Uygur Türkçesi ağızlarında *jugaş* "sakin, uslu, yumuşak başlı" (YUTS, 2008 : 185) şeklinde ve anlamındadır.

PESSAY-PESSAY (Türkmen Türkçesi)

PESSAY: Farsça *pestây* "alçak, düşük" (TTG, 2012 : 72) sözcüğünden alıntılanmıştır. Türkmen Türkçesinde *peşay* şeklinde "yavaşça", "alçak, düşük (ses için)" manalarında (TrkmTS, 1995 : 526). Yeni Uygur Türkçesinde kelimenin fiil şekli olan *pesey-* "inmek, düşmek, azalmak" kullanılmaktadır. Kazak Türkçesi ise bu kelimeyi almamıştır.

KEM-KEMDEN (Türkmen Türkçesi)

KEM: Kelimeyi daha önce: "Clauson hastalık manasındaki *kem* kelimesinin normalde ikilemelerde kullanıldığını (i:g kem), Uygur döneminde "kronik ağrı, hastalık" manasındaki kelime ile Osmanlı Türkçesinde kullanılan Farsça kökenli *kam* "yetersiz, kötü" kelimesinin karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir (Clauson, 1972 : 720). Nişanyan ise 10.yy'da kaydedilen Uygurca *kem* "hastalık" kelimesinin Farsça (*kem* "eksik, kusurlu, kötü") veya bir başka İrani dilden alıntı olabileceğini

düşünmektedir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kem&x=0&y=0>, 7 Mayıs 2014). Kelime Türkmen Türkçesinde kem “kusur, noksan, eksiklik”, “az, yetersiz” (TrkmTS, 1995 : 400-401); Yeni Uygur Türkçesinde kem “az, eksik” (YUTS, 2008 : 194); Kazak Türkçesinde kem “eksik, noksan”, “sakat, özürlü” (KzkTS, 2003 : 227) anlamlarında kullanılmaktadır. Anlamından dolayı ikilemedeki bu kelimenin Farsça kökenli olduğunu düşünüyoruz. Ancak görülüyor ki kelimenin hem Farsça anlamı hemde Eski Uygur Türkçesinde kullanılan anlamı lehçelerde aynıymış gibi kullanılmaktadır.” şeklinde daha önce açıklamıştık.

HAY-HAY (Türkmen Türkçesi)

“yavaşça, sakinçe” anlamını veren bir ünlemdir (TrkmTS, 1995 : 339)

• *YIRTIK PIRTIK, LİME LİME*

DALA-DALA (Kazak Türkçesi)

DALA: Kazak Türkçesinde “bozkır, step”, “dışarı, kapı önü” (Koç, 2003 : 118); Türkiye Türkçesi ağızlarında “bir şeyin üzerine atılarak yaralamak, yırtmak”, “el ile dalı sıyırarak meyvelerini almak”, “yağma etmek” anlamlarında kullanılmaktadır. (<http://www.sozce.com/nedir/82355-dalamak>, 7 Haziran 2014).

TİLİM-TİLİM (Kazak Türkçesi)

TİLİM: Kazak Türkçesindeki til- “dilmek, doğramak” fiilinden türetilmiştir. Kelime Eski Türkçede tilim “dilim” (DLT II, 2013 : 623); Orta Türkçede tilim ve dilim “parça, dilim” (KTS, 2007 : 276); Kazak Türkçesinde tilim “dilim” (KzkTS, 2003 : 574); Yeni Uygur Türkçesinde tilim “dilim” (YUTS, 2008 : 412); Türkmen Türkçesinde dilim “dilim” (TrkmTS, 1995 : 161) şeklindedir. Fiil ise Eski Türkçede til- “dilmek, uzunluğuna yarmak veya kesmek” (DLT II, 2013 : 622); Orta Türkçede til-, tel-, del- “delmek, delik açmak”, til-, dil- “dilimlere ayırmak, uzun ve dar parçalara ayırmak”

(KTS, 2007 : 275-276); Türkmen Türkçesinde dil- “dilmek”, “kertmek”, “yırtmak” (TrkmTS, 1995 : 160); Yeni Uygur Türkçesinde til- “dilimlemek” (YUTS, 2008 : 412) manalarını karşılamaktadır.

SAV-TAMTIQ (Kazak Türkçesi)

SAV: Kazak Türkçesinde “sağ, diri, sağlıklı”; Kazak Türkçesi ağızlarında “sağlam, kırılmamış” manasındadır. Eski Türkçe döneminden günümüze kadar anlam yönünden değişmeden kullanılmaktadır. Nişanyan’a göre kelime sa- “saymak, itibar etmek” fiilinden Eski Türkçe +Ig ekiyle türetilmiştir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=sa%C4%9F&x=0&y=0>, 7 Mayıs 2014) Kazak Türkçesinde sav (KzkTS, 2003 : 472); Türkmen Türkçesinde sag “sağ, sağlam, iyi” (TrkmTS, 1995 : 551); Yeni Uygur Türkçesinde saq “sağ, diri, canlı” (YUTS, 2008 : 337) şeklindedir. Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü ve tek heceli olan kelimelerin sonundaki ğ’lar Kazak Türkçesinde w’dir (T.L.GRAMERİ:435): TüTk sağ > KzkTü saw (sav)

TAMTIQ: Kazak Türkçesinde “kalıntı, artık” (KzkTS, 2003 : 517); Yeni Uygur Türkçesinde tamtuq “dayanaksız, perişan, eski püskü, sağlam olmayan” (YUTS, 2008 : 388) manasındadır. Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde bu kelimeye rastlanmamaktadır.

ŞOQPIT-ŞOQPIT (Kazak Türkçesi)

ŞOQPIT: Kazak Türkçesi sözlüğünde “eski püskü, yırtık pırtık, pejmürde” (KzkTS, 2003 : 642) manasındadır.

TOZ-TOZ (Kazak Türkçesi)

TOZ: Kazak Türkçesinde tozdır- “eskitemek, yıpratmak”, tozıq “eski püskü”, tozğaq “tez eskiyen, çabuk yıpranan” (Koç, 2003), toz- “eskimek, köhneleşmek”, tozıq

“eskimiş” (KzkTS, 1984 : 272); Yeni Uygur Türkçesinde toz- “yıpranmak, eskimek, harap olmak” (YUTS, 2008 : 423); Türkmen Türkçesinde toz- “eskimek, yıpranmak” (TrkmTS, 1995 : 634) manasındadır. Sözlüklerde tek başına verilmemiş olsa da toz “eski” manasında kullanılmaktadır.

ŞALHA-ŞALHA (Türkmen Türkçesi)

ŞALHA: Türkmen Türkçesinde “yırtık giysi” (TrkmTS, 1995 : 598) manasındadır.

TÜYDÜM-TÜYDÜM (Türkmen Türkçesi)

TÜYDÜM: Türkmen Türkçesinde tüydül- “eskimek, yıpranmak, aşınmak” (TrkmTS, 1995 : 640) manasındadır.

SAL-SAL (Türkmen Türkçesi)

SAL: Karşılaştığımız üç lehçenin de sözlüğünde kelimenin bu anlamını tespit edemedik. Türkiye Türkçesinde sal- “gevşemek, kendini bırakmak” (ÖTS, 2007 : 4045) manasındaki fiille ilgili olması muhtemeldir.

• *BIKMADAN, USANMADAN, YORULMADAN*

ERİNBEY-JALIQPAY (Kazak Türkçesi)

ERİNBEY: erin- fiilinden türemiştir. Kazak Türkçesinde “üşenmek, tembellik etmek” (KzkTS, 2003 : 144); Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “üşenmek” (KTLS I, 1991 : 931) manasındadır. Fiil Eski Türkçede erin- “üşenmek, tembelleşmek” (EUTS, 2011 : 74 // DLT:DİZİN:189); “erinmek, üşnmek”, Orta Türkçede “(dert vs.) yakınmak” (OTS, 2008 : 146) manasındadır.

JALIQPAY: Kazak Türkçesindeki jalıq- “usanmak, bıkmak” (KzkTS, 2003 : 158) fiilinden türemiştir. Fiil Yeni Uygur Türkçesinde yalıqmaq “canı sıkılmak, bıkmak” (YUTS, 2008 : 456); Kırgız Türkçesinde calık- “tembellik etmek” (KS, 2011 : 168); Tatar Türkçesinde yalıq- “yorulmak, gücü tükenmek” (Öner, 2009 : 328) şeklindedir. Oğuz grubu lehçelerinde tespit edilememiştir.

HARMAS-TALMAS (Yeni Uygur Türkçesi)

HARMAS: har- fiilinden türemiştir. Fiil, Eski Türkçede ve Orta Türkçede ar- “yorulmak, dermansız kalmak” (EUTS, 2011 : 20), (DLT II, 2013 : 30), (KTS, 2007 : : 10) şeklindedir. Günümüz lehçelerinden Yeni Uygur Türkçesinde har-; Özbek Türkçesinde hâri-; Tatar Türkçesinde arı- ve Başkurt Türkçesinde arı- (KTLS I, 1991 : 994-995); Türkmen Türkçesinde ar- (TrkmTS, 1995 : 31); Kumuk Türkçesinde arı- (Pekacar, 2011 : 39); Altay Türkçesinde ar- “kötüleşmek, güçsüzleşmek, zayıflamak, yorulmak” (ATS, 1999 : 28) karşımıza çıkmaktadır. Altay Türkçesi sözlüğünde fiilin Moğolcadan alıntılı olduğu belirtilmiştir.

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan fiil sadece *yorgun argın* ikilemesinde yaşamaktadır.

TALMAS: “Tal-” fiili ilk olarak “tala-” fiili ile birlikte “talan etmek, yağmalamak” manasıyla Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılmıştır (EUTS, 2011 : 222). Ancak talan etmek anlamındaki fiil ile ikilemedeki fiil kökü anlamca aynı değildir. İlk olarak Eski Kıpçak Türkçesi döneminde “yorulmak” manasını görmekteyiz (KTS, 2007 : 259). Daha sonra modern Türk Lehçelerinden Karluk ve Kıpçak grubu Türk lehçelerinde “tal-” kullanılmaya devam etmiştir. Oğuz grubu lehçeleri ise “yorul-” fiilini kullanmıştır.

Olumsuzluk eki vasıtasıyla ikileme yeni bir anlam kazanmıştır.

HARMAY-TALMAY (Yeni Uygur Türkçesi)

Aynı ikileme *arımay talmay* şeklinde Kumuk Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır.

DINMAN-ARMAN (Türkmen Türkçesi)

DINMAN: Türkmen Türkçesindeki dın- “kurtulmak”, “bitirmek, sona erdirmek”, “dinmek, durmak”, “rahatlamak” fiilinden türeyen *dınman* “durmadan, aralıksız, durmaksızın” manasındadır (TrkmTS, 1995 : 155). Yeni Uygur Türkçesinde de mevcut olan kelime tinmas “yorulmaz, dinlenmez” (YUTS, 2008 : 413) şeklindedir. Kelimeyi türeten fiil Fiil Kazak Türkçesinde de tın- “bitmek, tamamlanmak, son bulmak”, “dinmek, yatışmak, sakinleşmek” manasını karşılamaktadır (KzkTS, 2003 : 568). Bu fiille ilgili; Eski tın “can, ruh, nefes”, tın- “dinlenmek, solumak, dinmek, sonu gelmek” (EUTS, 2011 : 237//DLT:DİZİN:616); Orta Türkçede tın, tım “sessiz, sakin”, tın, ten “zeka, ruh”, tın, dın “nefes, soluk”, tın-, din- “dinlenmek”, tın- “susmak”, tın-, dın- “ses çıkarmak, söylemek”, tın- “alıkoymak”, tın- “solumak, nefes almak” (KTS, 2007 : 274) fiilleri ve sözcükleri mevcuttur.

DINMAN-YADAMAN (Türkmen Türkçesi)

YADAMAN: Türkmen Türkçesindeki yada- “yorulmak” fiilinden türetilmiştir (TrkmTS, 1995 : 668). Fiil Kazak Türkçesinde jada- “zayıflamak, cılızlaşmak”; Kazak Türkçesi ağızlarında “kederlenmek, üzölmek”; Yeni Uygur Türkçesinde yada- “zayıflamak, zayıf düşmek; yorgun düşmek” (YUTS, 2008 : 454) manasındadır. Kelime ilk olarak Orta Türkçede tespit edilmiştir. Codex Cumanicus'ta “yormak”, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati'it-Türkiyye adlı eserde “sıkılmak, daralmak” (KTS, 2007 : 305), Muhakemet'ül-Lügateyn'de “zayıflamak, güçten düşmek, yorulmak” (ÖTS, 2007 : 5149); Eski Anadolu Türkçesinde “mustarip olmak” (TARAMA:241) manasındadır.

İRMÄN-YADAMAN (Türkmen Türkçesi)

İRMÄN: Türkmen Türkçesinde ir- “bıkmak, usanmak” (TrkmTS, 1995 : 382) fiilinden türemiştir. Fiil bu manasıyla; Üç İtigsizler'de ve Kutadgu Bilig'de “azarlamak, usanmak” şeklinde karşımıza çıkar. Gabain de fiilin “usanmak, usanç” manasını vermiştir. Bu manası dışında Divan-ı Lügat'it-Türk'te “yalnızlık duymak, üzölmek”,

“irkilmek”, “(duvar vb. için” gedik açmak, yarmak”; Kutadgu Bilig’de “yalnızlık duymak, üzölmek”, “irkilmek”; Üç İtigsizler’de “erişmek, vasıl olmak, ulaşmak” manasındadır (ÖTS, 2007 : 2207). Fiilin bu anlamıyla Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde tespit edilememiştir.

Türkmen Türkçesinde “*irmän-arman*” ikilemesi de kullanılmaktadır.

• **AYRI AYRI, BAŞKA BAŞKA**

AYRİM-AYRİM (Yeni Uygur Türkçesi)

AYRİM: Yeni Uygur Türkçesinde “ayrım, ayrı, özal” manasındadır (YUTS, 2008 : 25). Kazak Türkçesinde ayrıkşa; Türkmen Türkçesinde ayrı; Yeni Uygur Türkçesinde ayrim (KTLS I, 1991 : 38-38). Kelime Eski Uygur Türkçesinde “adruq” (EUTS, 2011 : 5); Karahanlı Türkçesinde “adin”, “adruk” ve “ayruk” (DLT II, 2013 : 8); Eski Kıpçak Türkçesinde “ayrıq”, “ayrı”, “ayruq”, “ayyuq”, “eyrik” (KTS, 2007 : 18) şeklindedir. “ayrim”, ayır- fiilinden türemiştir. Bu fiil de Eski Uygur Türkçesinde adır- “ayırmaq” (EUTS, 2011 : 4 // DLT:DİZİN:7); Eski Kıpçak Türkçesinde ayır- “ayırmaq”, “arasını açmaq”, “kesmek, bölmek”, “uzaklaştırmak” (KTS, 2007 : 18) şeklinde ve manasında kullanılmaktaydı.

BAŞQA-BAŞQA (Yeni Uygur Türkçesi)

BAŞQA: Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi baş sözcüğünden Eski Türkçe +kA ekiyle türetilmiştir. +kA Eski Türkçe dativ ekidir. Bir başka (bir başına) deyiminden sıfat niteliği kazanmıştır (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=ba%C5%9Fka&x=0&y=0>, 2 Haziran 2014). Nişanyan gibi Tuncer Gülensoy da “baş+ (datif eki) +kA” görüşündedir (Gülensoy, 2007 : 119). Kelime Türkmen Türkçesinde başqa “başka”, “daha, daha fazla” (TrkmTS, 1995 : 51); Yeni Uygur Türkçesinde başqa “başka” (YUTS, 2008 : 32); basqa “başka, diğér” (KzkTS, 2003 : 80) şeklindedir.

İkileme aynı yapıda Hakas Türkçesinde de kullanılmaktadır; *pasxa-pasxa*.

BÖLEK-BÖLEK (Yeni Uygur Türkçesi)

BÖLEK: Yeni Uygur Türkçesinde “başka”, “ayrı” (YUTS, 2008 : 50); Kazak Türkçesinde bölek “ayrı olarak, kendi başına”, “ayrı, farklı, benzer olmayan”, “özel, hususi” (KzkTS, 2003 : 94); Türkmen Türkçesinde “kalıp”, “parça, pasaj”, “pay, hisse”, “grup, küme”, “semt, taraf, kısım” (TrkmTS, 1995 : 83) şeklindedir. Eski Türkçe ve Orta Türkçe böl- “bölmek” (EUTS, 2011 : 50), (OTS, 2008 : 72) fiilinden türemiştir.

Bu anlamda Türkiye Türkçesinde “bölük püntük”, “bölük pörçük” ikilemeleri kullanılmaktadır.

MADDA-MADDA (Yeni Uygur Türkçesi)

MADDA: Arapça mādāt "hammadde, materyel" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 378). Yeni Uygur Türkçesinde madda “madde, materyal, malzeme”, “paragraf, madde” (YUTS, 2008 : 258); Türkmen Türkçesinde madda “madde”, “yazı, makale; madde” (TrkmTS, 1995 : 442) anlamlarıdır. “madde” kelimesi Kazak Türkçesinde bulunmamaktadır bu sözcük yerine Arapça kökenli “bap” sözcüğü kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 546).

TAL-TAL (Yeni Uygur Türkçesi)

TAL: Yeni Uygur Türkçesinde tal “tane, adet” (YUTS, 2008 : 386); Kazak Türkçesinde tal “çok benzer, aynı cins nesnelere her biri” (KzkTS, 2003 : 514) manasındadır. Eski Türkçe tāl sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *ta- "ayrışmak, dallanmak" fiilinden Eski Türkçe +Il ekiyle türetilmiştir. Dal sözcüğü Türkçede daima "ayrışma, şubelere ayrılma, bir noktadan dağılma" ima eder. Ağaç dalının fiziksel niteliği budak sözcüğüyle ifade edilir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=dal&x=0&y=0>, 3 Haziran 2014).

TARAM-TARAM (Yeni Uygur Türkçesi)

TARAM: Yeni Uygur Türkçesinde “tutam” (YUTS, 2008 : 390); Kazak Türkçesinde “saha, bölüm, parça, kol” (KzkTS, 2003 : 521) manasındadır. Kelime tara- fiilinden türemiştir. Fiil Kazak Türkçesinde tara- “dağılmak, gitmek”, “yayılmak, büyüme, genişlemek, “sindirmek” (KzkTS, 2003 : 521); Yeni Uygur Türkçesinde taral- “dağılmak” (YUTS, 2008 : 390); Türkmen Türkçesinde darga- “dağılmak” şeklinde ve anlamındadır.

OQŞAV-OQŞAV (Kazak Türkçesi)

OQŞAV: oq sözcüğünden türeyen kelime Kazak Türkçesinde “ayrı olarak, münferiden, uzakta, biraz ötede” (KzkTS, 2003 : 410) anlamındadır.

YEK-TÜK (Türkmen Türkçesi)

TÜK: İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nde “tamamen, tam olarak”, Kutadgu Bilig’de “çok, fazla, en ziyad”; Eski Türkçede “tüy, saç, kıl”, “yün”, “onbin”; Anadolu ağızlarında “yosun” manasındadır (ÖTS, 2007 : 4933).

O halde tek tük yada yek tük ikilemeleri zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelerdir.

•SATIR SATIR

JOLMA-JOL (Kazak Türkçesi)

JOLMA: Kelime Eski Türkçe yol sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Eski Türkçe yazılı örneği bulunmayan *yo- “yürümek” fiilinden türetilmiştir. Yori- “yürümek”, *yok- “zorlukla yürümek” muhtemelen ortak köke sahiptir (Nişanyan, 2012 : 678). Kelime Köktürkçede “yo!” (Tekin, 2010 : 191); Eski Uygur Türkçesinde “yol, seyahat, gezi”, “şöhret, ün, kut” (EUTS, 2011 : 301); Karahanlı Türkçesinde “yol”, “sefer”, “ani

yola çıkma” (DLT II, 2013 : 798); Eski Kıpçak Türkçesinde “yol”, “seyahat, yolculuk”, “tarz, usul”, “defa, kere”, “çizgi” (KTS, 2007 : 326) anlamlarına gelmektedir. Kelime Kazak Türkçesinde “yol”, “uzak sefer, yolculuk”, “satır, mısra”, “adet, gelenek”, “çare, yol, yöntem” (KzkTS, 2003 : 180); Yeni Uygur Türkçesinde “yol” (YUTS, 2008 : 469); Türkmen Türkçesi “yol”, “yol, seyahat, yolculuk”, “yön, istikamet”, “çözüm yolu”, “yol, tarz, usul” (TrkmTS, 1995 : 705) anlamlarında kullanılmaktadır.

SETİRME-SETİR (Türkmen Türkçesi)

SETİR: Arapça satır "çizgi, bir sıra yazı" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 539). Yeni Uygur Türkçesinde setir “satır” (YUTS, 2008 : 348); Türkmen Türkçesinde setir “sıra, hiza”, “satır” (TrkmTS, 1995 : 573) şeklinde ve manasındadır.

• DİZİ DİZİ, SAF SAF

LEK-LEGİMEN (Kazak Türkçesi)

LEK: Sadece Kazak Türkçesinde tespit edebildiğimiz kelime “saf, grup, katar” (KzkTS, 2003 : 357) manasındadır.

SEP-SEP (Türkmen Türkçesi)

SEP: Arapça şaff "sıra, dizi" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 529). Yeni Uygur Türkçesinde sep “saf, cephe”; Kazak Türkçesinde sap “saf, sıra, katar” (KzkTS, 2003 : 467); Türkmen Türkçesinde sep “dizi, saf” (TrkmTS, 1995 : 57) şeklinde ve manasındadır.

• DAYANMA GÜCÜ, SABIR, TAKAT

ARAMU-TAQET (Yeni Uygur Türkçesi)

ARAM: Farsça kökenli kelime “dinlenme” manasında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 15).

TAQET: Arapça tākāt “güç, kuvvet, mecal” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 600). Yeni Uygur Türkçesinde taqet; Türkmen Türkçesinde takat şeklindedir.

SABIR-KARAR (Türkmen Türkçesi)

SABIR: Arapça şabr “tahammül, katlanma” sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 528).

KARAR: Arapça qarār "durma, sabit olma, istikrar, kesin görüş veya tercih" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 301). Kelime karşılaştırdığımız üç lehçede de aynı şekilde ve aynı manadadır: “karar; kanaat, doyum; sabır; huzur” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (KzkTS, 2003 : 292/ NECİP:222/ÖLMEZ:395).

•MEYVE

JEMİS-JİYDEK (Kazak Türkçesi)

JEMİS: Kazak Türkçesinde “yemiş, meyve” anlamındadır (KzkTS, 2003 : 174). Kelime ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinden İyi ve Kötü Prens Öyküsü adlı eserde geçmiştir. Orta Türkçede, Türkmen Türkçesinde, Yakut Türkçesinde vb.’de baştaki ünlü uzundur. Kelime için “ye- (yemek) + fiilden isim eki -miş” yada “yem (yiyecek) + çoğaltma anlamı veren isimden isim eki -ş” şeklinde bir tahminde bulunulabilir (HAMILTON:233). Karahanlı Türkçesinde ve Eski Kıpçak Türkçesinde de aynı manada olan kelimenin Eski Kıpçak Türkçesinde cemiş ve yemiş şeklindeki kullanımlarına da rastlanır. (DLT II, 2013 : 772// KIPÇAK:318). Kelime Türkmen Türkçesinde i:ymiş; Yeni Uygur Türkçesinde yemiş (KTLS I, 1991 : 983) şeklindedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da “incir”, “kuru yemiş”, “leblebi”, “kavun” manalarını karşıladığını görmekteyiz (ÖTS, 2007 : 5287).

JİYDEK: Kazak Türkçesinde “yemiş” manasında kullanılmaktadır.

YEL-YÉMİŞ (Yeni Uygur Türkçesi)

YEL: İkilemenin ifade ettiği manadan çok farklı olarak Yeni Uygur Türkçesinde yel “rüzgar”, “(tıp) grip; soğuk algınlığı; kanser” (YUTS, 2008 : 463); Kazak Türkçesinde “rüzgar” (KzkTS, 2003 : 172); Türkmen Türkçesinde “rüzgar” (TrkmTS, 1995 : 688) manasındadır.

MİVE-ÇİVE (Yeni Uygur Türkçesi)

MİVE: Farsça mīve veya mēve sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 407). Kazak Türkçesinde miyva “meyve, yemiş” (KzkTS, 2003 : 381); Türkmen Türkçesinde mi:ve “meyve”, “ürün”, “mec. sonuç” (TrkmTS, 1995 : 461) şeklinde ve manasındadır.

ÇİVE: Kelime Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde tespit edilememiştir. Bu yüzden öncelikle bu kelimeyi “vişne” manasına gelen Kazak Türkçesindeki şıye; Başkurt Türkçesindeki siyâ; Tatar Türkçesindeki çiyâ kelimesine benzettik. Ercilasun sözlüğünde Kırgız Türkçesinde, Özbek Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde “alça” kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir (KTLS I, 1991 : 950-951). Daha sonra Özbek Türkçesinde de “meva-çeva” ikilemesi ile karşılaştık ve ikilemenin ikinci ögesinin ilk ögeye uydurulan anlamsız bir kelime olduğuna kanaat getirdik.

İR-İYMİŞ (Türkmen Türkçesi)

İR: “erken” manasına gelmektedir (TrkmTS, 1995 : 381).

İYMİŞ: “meyve” anlamındaki kelime Kazak Türkçesinde jemis (KzkTS, 2003 : 174); Türkmen Türkçesinde i:ymiş; Yeni Uygur Türkçesinde yemiş (KTLS I, 1991 : 983) şeklindedir.

• İÇLİ DIŞLI, SIKI FIKI

İŞTİ-TİSTİ (Kazak Türkçesi)

İŞTİ: Eski Türkçeden günümüze kadar devam etmiş, yaşayan bir sözcüktür (Tekin, 2010 : 142// CAFEROĞLU:88// DLT:DİZİN:223// KIPÇAK: 105). Eski Kıpçak Türkçesinde anlam genişlemesine uğramıştır ve “konu, husus, saha” kavramlarını da yansıtmaya başlamıştır. Kazak Türkçesinde iş “iç, karın”, “bir şeyin içi, iç tarafı” (KzkTS, 2003 : 672); Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde iç “iç” (KTLS I, 1991 : 365) şeklinde ve anlamındadır.

TİSTİ: Eski Uygur Türkçesinde taş “dış”, “taş” (EUTS, 2011 : 227); Karahanlı Türkçesinde “taş, kaya”, “dış, taşra, gurbet, geniş açıklık, yabancı yer” (DLT:DZİN:582); Eski Kıpçak Türkçesinde “taş”, “dış, dışarı” (KTS, 2007 : 264) şeklindedir. Eski Kıpçak döneminden itibaren “tış” şeklinde görülmeye başlanmıştır. Türkmen Türkçesinde daş; Yeni Uygur Türkçesinde taş; Kazak Türkçesinde tıs şeklindedir (KTLS I, 1991 : 170). Türkiye Türkçesinde “dışarı” kelimesi tercih edilmektedir. Bu kelime Eski Türkçe taş+garu sözcüğünden evrilmiştir (Nişanyan, 2012 : 133).

İLİK-ŞATIS (Kazak Türkçesi)

İLİK: Kazak Türkçesi sözlüğünde bulunmamaktadır. Ancak iliktes “ilgili, bağlantılı” (KzkTS, 2003 : 670) sözcüğünden yola çıkarak kelimenin anlamının “ilgi, alakabağlantı” olduğunu çıkarabiliriz. Kelime Eski Türkçe il- “iliştirmek” (DLT II, 2013 : 230 // GABAİN: 310) fiilinden türemiştir. Eski Türkçeden günümüze mana yönünden genişlemiş ancak şekil yönünden değişmeden gelmiştir. Eski Uygur Türkçesinde il- “basmak, saldırmak, birisinin üzerine atılmak” (EUTS, 2011 : 93); Karahanlı Türkçesinde “iliştirmek” (DLT II, 2013 : 230); Eski Kıpçak Türkçesinde “değmek, dokunmak”, “asmak”, “sarkmak, eğilmek” (KTS, 2007 : 109); Türkiye Türkçesi ağızlarında “dokunmak, temas etmek”, “göze takılmak”, “çiviye bir şey asmak”, “(odun için) ateş almak”, “eğlenmek”, “hafif bir düğüm atarak bağlamak”, “örmek”, “iltifat etmek” (ÖTS, 2007 : 2152); Türkmen Türkçesinde “ilişmek, yapışmak”, “düşmek, ele geçmek” (TrkmTS, 1995 : 374); Kazak Türkçesinde “asmak, takmak”, “sürgülemek, kilitlemek, (kuş) kapmak, yakalamak”; Kazak Türkçesi

ağızlarında “sırtına geçirmek, giymek” (KzkTS, 2003 : 670); yeni Uygur Türkçesinde “bağlamak, düğüm atmak” (YUTS, 2008 : 175) manasındadır.

ŞATIS: Kazak Türkçesinde “düğüm, boğum”, “melez, kırma (deve)”, “akrabalık bakımından yakınlığı olan kişi”; Kazak Türkçesi ağızlarında “ilgi, alaka, bağlantı” (KzkTS, 2003 : 633) manasındadır. Kelime Kazak Türkçesindeki şat- fiilinden türetilmiştir. Kazak Türkçesinde şat- “sıkı bağlamak”, “birbirine düşürmek, ara bozmak”; Kazak Türkçesi ağızlarında “abuk sabuk konuşmak, saçmalamak” (KzkTS, 2003 : 632); Türkmen Türkçesinde çat- “yırtilan yada sökülen yeri dikmek”, “bağlamak, düğümlemek”, “mec. evlendirmek”, “yetmek, yeterli olmak” (TrkmTS, 1995 : 113); Yeni Uygur Türkçesinde çat- “takmak, bağlamak” (YUTS, 2008 : 72) şeklinde ve manasındadır.

IMDAS-JIMDAS (Kazak Türkçesi)

IMDAS: im “im, işaret, mimik” sözcüğünden türetilen imda- “işaret etmek, mimiklerle konuşmak” (KzkTS, 2003 : 663) manasındadır.

JIMDAS: Kazak Türkçesinde jim “iz”; “(ağızlarda) bir işin mantığı, gidişatı” sözcüğünden türetilmiş olan jimda- “uygun, uyumlu hale getirmek” (KzkTS, 2003 : 192) manasında kullanılmaktadır.

İkileme aynı işaretlerle anlaşılan yani aynı mantığa, aynı zevklere sahip olan kişilerin dostluğunu anlatmaktadır. Ayrıca Kazak Türkçesinde “kafadar” manasında “ımı-jımı bir” kullanımı da tespit edilmiştir (KTLS I, 1991 : 422).

İÇQOYUN-TAŞQOYUN (Yeni Uygur Türkçesi)

QOYUN: Yeni Uygur Türkçesinde “kucak” manasında kullanılmaktadır (YUTS, 2008 : 246). Kelime bu anlamıyla Eski Türkçe koy ve koyun “koyun, kucak” (DLT II, 2013 : 353); Eski Kıpçak Türkçesinde qoyun “bağır, sine, göğüs” (KTS, 2007 : 156) şeklindedir. Kazak Türkçesinde koyun “göğüs ile giysi arası, koyun”, “kollar arası, kucak”; Kazak Türkçesi ağızlarında “toprağın altı” (KzkTS, 2003 : 312); Türkmen

Türkçesinde goyun “koyun, kucak” (KTLS I, 1991 : 505); Türkiye Türkçesinde “vücutta giyecek ile göğüs arasında kalan yer”, “kollar arası, kucak”, “mec. kişinin kendini rahat ve huzurlu hissettiği yer, koruyucu ve şefkatli ortam”; Anadolu ağızlarında “karın”, “göğüste bulunan iç cep” (ÖTS, 2007 : 2769) manasındadır.

İkilemede kelimenin mecazi anlamı kullanılmıştır, kelimenin mecazi anlamı “samimiyeti, sıkı fıkılığı, dostluğu” ifade eder.

• *FAKİR FUKARA, SIKINTI ÇEKEN*

QUL-QUTAN (Kazak Türkçesi)

QUL: Eski Türkçeden günümüze kadar değişmeden gelen kelimelerden biridir. Köktürkçede kul “köle, erkek köle” (Tekin, 2010 : 155) manasındadır. Bu dönemde kelimeleik eril bir yapıdayken Eski Uygur Türkçesinde kadın-erkek cinsiyet ayırmaksızın “köle” manasını yansıtmaya başlamıştır (EUTS, 2011 : 1885) ve bu genel mana Karahanlı Türkçesinde, Eski Kıpçak Türkçesinde ve modern lehçelerde devam etmiştir. Kazak Türkçesinde qul “kul, esir, köle”; Kazak Türkçesi ağızlarında “fert, insan”, “bir şeye bağlanıp kulluk etme” (KzkTS, 2003 : 331); Yeni Uygur Türkçesinde qul “kul, köle” (YUTS, 2008 : 247); Türkmen Türkçesinde gul “kul, köle” manalarını ve ayrıca “Allaha’a göre insan, abd” manasını yansıtmıştır. Karşılaştırdığımız 3 lehçede de bu mana için “bende (Kzk. pende)” kelimesi de kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 513) .

QUTAN: Kazak Türkçesinde qutan “balıkçıl kuşu” (KzkTS, 2003 : 340) manasındadır. İkilemedeki anlamıyla ya tek başına kullanılmamakta sadece bu ikilemede kullanılmakta, ya da “Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü”nde kelimeye yer verilmemiş.

JOQ-JUTAÑ (Kazak Türkçesi)

JOQ: Eski Türkçe yök sözcüğünden evrilmiştir. Sözcük Ana Türkçede yazılı örneği bulunmayan *yow- “bitmek, yokolmak” fiilinden Eski Türkçe +Ik ekiyle türetilmiştir. Eski Türkçe yöd- “bitirmek, imha etmek” fiili mevcuttur. Anadolu ağızlarında hala aynı

anlamda yoy- kullanılır. +It- geçişli ekini içeren bu fiil, kaydedilmemiş *yo- veya *yob- kökünü düşündürür. Moğolca cobkura- “yok olmak” biçimi, ikinci bir olasılığı destekler (Nişanyan, 2012 : 678). Kelime Türkiye Türkçesinde yok; Türkmen Türkçesinde yök; Kazak Türkçesinde joq; Yeni Uygur Türkçesinde yoq şeklindedir. Erhan Aydın bu kelime için şunları söylemiştir “Bu kelime için Tekin, sözlükte herhangi bir anlam vermemiş ise de tercümede “yoksul”la karşılamıştır. Ergin ise ise sözlükte “fakir, yoksul” şeklinde açıklamıştır (Aydın, 1997 : 421).

JUTAÑ: Kazak Türkçesi jut “kıtık, açlık” (KzkTS, 2003 : 188) sözcüğünden türemiştir. Kelime Eski Türkçede “açlık, kıran, kıtlık” (Tekin, 2010 : 192); Karahanlı Türkçesinde ve Eski Kıpçak Türkçesinde “kışın soğukta hayvanları öldüren felaket” manasında kullanılmıştır. Bu kelimedenden türeyen bir başka kelime de yutluk “kıtık olan yıl, kıtlık yılı” (DLT II, 2013 : 818 // KIPÇAK:330) sözcüğüdür. Kelime günümüzde Kıpçak lehçelerinde tespit edilmektedir. Tatar Türkçesinde yot “kıtık, açlık”, “obur, aç gözlü” (Öner, 2009 : 345); Kumuk Türkçesinde yut “açlık, aç kalma”, “oburluk, pisboğazlık” (Pekacar, 2011 : 400); Karaçay-Malkar Türkçesinde cut “aç gözlü” (Tavkul, 2000 : 160); Kırgız Türkçesinde “kırgın (dondan ve yemden kütle halinde hayvan kırılması)” (KS, 2011 : 234) şeklinde ve manasında kullanılmaktadır. Bu kelimedenden türetilen Kazak Türkçesinde juta- “(hayvan) açlıktan, soğuktan kırılmak”, “sefalet çekmek”; jutañ “eski, püskü, döküntü” (KzkTS, 2003 : 188); Kırgız Türkçesinde cuta- “açlıktan ıstırap çekmek, zayıflamak” ; cutanğkı “aç, açlıktan bitap düşmüş” (KS, 2011 : 234) gibi fiil ve sözcükler mevcuttur.

Orhun Türkçesinde bu anlamı karşılayan “yok çıgan” ikilemesi vardır.

JEBİR-JESİR (Kazak Türkçesi)

JEBİR: Sadece Kazak Türkçesinde tespit edebildiğimiz kelime “hayvanlarda yetersiz beslenme nedeniyle ortaya çıkan bir hastalık türü”, “obur, aç gözlü”; Kazak Türkçesi ağızlarında “rüşvetçi, mal canlısı” manasındadır (KzkTS, 2003 : 171).

JESİR: Kazak Türkçesinde jesir “dul” (KzkTS, 2003 : 176); Kırgız Türkçesinde cesir “dul” manasındadır. Diğer lehçelerde *dul* kelimesinin lehçelerin ses özelliklerine göre değişmiş şekilleri kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 190).

ŞABAN-ŞARDAQ (Kazak Türkçesi)

ŞABAN: Kazak Türkçesinde “tembel, haylaz”, “yavaş, ağır, aheste” (KzkTS, 2003 : 619) anlamındadır. “haylaz” manasında Tatar Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde şayan şeklinde; “muziplik” manasıyla da *şoykon* şeklinde Kırgız Türkçesinde kullanılmaktadır (KS, 2011 : 692). Kelime tarafımızdan diğer Kıpçak lehçelerinde tespit edilememiştir.

ŞARDAQ: Kazak Türkçesi ve diğer lehçelerde tespit edemediğimiz sözcüğe Kırgız Türkçesinde rastladığımızı düşünmekteyiz. Kırgız Türkçesinde *şordon-* “felakete, kazaya çarpmak”; *şordot-* “felakete sebep olmak” (KS, 2011 : 691) fiilleri ile Kazakça *şardaq* kelimesinin aynı köke dayalı olduğunu varsayabiliriz.

HOR-HOMSI (Türkmen Türkçesi)

HOR: Farsça *hār/ hōr* sözcüğünden alıntılanan kelime “bir değeri ve önemi olmayan, aşağılık, bayağı” anlamındadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında “gösterişsiz, çelimsiz”, “çirkin, sevimsiz”, “bereketsiz”, “eskimiş” manalarında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise “hor görmek, hor kullanmak” gibi sınırlı kullanıma sahiptir. Aynı manadaki kelime Kazak Türkçesinde *qor*; Türkmen Türkçesinde *hor*; Yeni Uygur Türkçesinde *xor* şeklindedir.

HOMSI: Sözlüklerde tespit edilememiştir.

•EĞİTİM ÖĞRETİM

OQUV-BİLİM (Kazak Türkçesi)

OQUV: Kelime Eski Türkçe okı- “çağırarak, davet etmek” (Tekin, 2010 : 159) fiilinden türetilmiş. Köktürkçede sadece bu manaya gelen fiil sonraki dönemlerde anlam genişlemesine uğramıştır. Eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde okı- “okumak”, “çağırarak, davet etmek” (EUTS, 2011 : 140// DLT:DİZİN:430); Eski Kıpçak Türkçesinde oq-, oqı- ve oqu- “okumak”; oqın- ve okun- “çağırılmak, davet edilmek” (KTS, 2007 : 204); Çağatay Türkçesinde ise oqı- “okumak, kıraat” (GÜZELDİR:147) manasındadır. Görüldüğü gibi kelime Çağatay Türkçesine kadar temelde iki manayı yansıtmıştır. Tarihi Çağatay Türkçesinin devamı olan modern yazı dillerinde ise çağırarak, davet etmek manası tercih edilmemiştir. Kazak Türkçesinde oquv “eğitim”, “ders” (KzkTS, 2003 : 410); Yeni Uygur Türkçesinde okumak “okumak, tahsil görmek” (YUTS, 2008 : 294) manasındadır. Oğuz gurubu lehçelerinden Türkmen Türkçesinde de durum farksızdır. Türkmen Türkçesinde okamak “okumak, tahsil görmek, bilim öğrenmek” (TrkmTS, 1995 : 484) manasına gelirken; Türkiye Türkçesinde fiil “okumak”, “öğrenim görmek”, “(şarkı, türkü) ezbere söylemek”, “bir şeyin anlamını çözmek”, “küfür etmek” gibi anlamlarla genişlemiştir (TS, 1998 : 1675-1676). Kelimenin Eski Türkçedeki “çağırarak” manası bugün Standart Türkiye Türkçesinde sadece *okuntu* kelimesinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında “düğün, mevlit vb. yerlere çağırarak” (DS, 1993 : 3276) yaşamaktadır.

BİLİM: 1934 tarihli Tarama Dergisi’nde ilm karşılığı olarak önerilen sözcüklerden biridir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=bilim&x=0&y=0>, 3Haziran 2014). Kelime bil- fiilinden türetilmiştir. Yeni Uygur Türkçesinde bilim “ilim” (YUTS, 2008 : 41); Türkmen Türkçesinde bilim “öğrenim, tahsil”, “bilim,ilim” (TrkmTS, 1995 : 68); Kazak Türkçesinde bilim “bilgi, ilim” (KzkTS, 2003 : 103) anlamındadır.

OQUV-TÄRBİYE (Kazak Türkçesi)

TÄRBİYE: Arapça tarbiyat "1. büyütme, yetiştirme, eğitime, 2. suda yumuşatma" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 619). Kelime Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde tärbiye; Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde terbiye şeklindedir (KTLS I, 1991 : 874-875).

MEDİNY-MAARİP (Yeni Uygur Türkçesi)

MEDİNY: Arapça *madanī* "şehirli" sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2012 : 395). Kelime Türkmen Türkçesinde *medeni*; Kazak Türkçesinde *medeniy*; Yeni Uygur Türkçesinde *mediniy* şeklindedir. Türkmen Türkçesinde ayrıca Rusçadan alınma *tsivilizatsiya* "uygarlık, medeniyet" sözcüğü de kullanılmaktadır (KTLS I, 1991 : 570-571).

MAARİP: Arapça *maʿārif* "marifetler" sözcüğünden alıntıdır. Modern Türkçe anlamı 1838'de kurulan *maarif-i umumiye* ("genel bilgi/beceri") mektepleri ve nezaretinden türemiştir (Nişanyan, 2012 : 377). Kelime Türkmen Türkçesinde *mağārif*; Yeni Uygur Türkçesinde *maarip* şeklindedir. Kazak Türkçesinde bu kelime tespit edilmemiştir, onun yerine "ağartuv ve bilim berüv" kullanımları tercih edilmiştir (KTLS I, 1991 : 546-547).

2.4.YAPISI VE ANLAMI AYNI, EKLERİ FARKLI OLAN İKİLEMELER

İkilemelerdeki kelimeler bir araya gelirken farklı morfolojik yapıda olabilir, yani aldığı ekler farklı yapıda olabilir. Biz bu durumun, ikilemelerin yansıttığı anlamı da etkilediğini düşünüyoruz. Şöyleki iki lehçede aynı kelimelerde aynı yapıda kullanılan ikilemeler farklı ekler aldıklarında farklı manaları ifade ediyor olabilir veya farklı eklerle aynı manayı ifade ediyor olabilir. Aşağıdaki tabloda bu duruma örnek ikilemeler verilmiştir.

KAZAK TÜRKÇESİ	TÜRKMEN TÜRKÇESİ	YENİ UYGUR TÜRKÇESİ	ANLAM
atı-jöni	-	at-cön	adı soy adı, kimlik, hüviyet
ayında-jılında	-	ayda-jilda	ara sıra, çok seyrek, ayda yılda bir

azdı-köptü	-	az-köp	az çok
azın-avlaq	az-ovlak	-	biraz
betpe-bet	pete-pet	-	yüz yüze, karşı karşıya
erteli-keş	irde-giçe iru-giç	-	er geç, eninde sonunda
iz-tüzsiz	ızsız-tozsuz	-	habersiz, malumatsız
kelip-kelip	gel-gel	-	nihayet, eninde sonunda
kezek-kezek	gezek-gezegine	gêzekmu-gêzek	sırayla
qısı-jazı	gışm-yazın	-	yaz kış, yıl boyu
qiylı-qiylı	hil-hil	xilmu-xil	çeşit çeşit çeşitli
işki-tısqı	iç-daş	-	iç dış
jiyii-jiyi	yıgı-yığıdan	-	sık sık
julım-julım	-	julun-julun	yırtık pırtık
qız-kelinşek	gelin-gız	-	gelin kız, genç kadınlar ve kızlar
-	sene-mene	sen-pen	sövüşme, kavga, küfür, çekişme
ululu-kişili	ululu-kişili	-	büyük küçüklü

2.4.1.AÇIKLAMALAR

ATI-JÖNİ (Kzk) / AT-CÖN (YUyg)

İkileme hem Kazak Türkçesinde hem de Yeni Uygur Türkçesinde “kimlik, hüviyet” manasında kullanılmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde ikilemenin iki ögesi de yalın haldedir. Kazak Türkçesinde ise öğelerin ikisi de 3.teklik iyelik eki almıştır. Türkiye Türkçesinde bu manada “adı-sanı” ikilemesi kullanılmaktadır.

AYINDA-JILINDA (Kzk) / AYDA-JİLDA (YUyg)

“seyrek, ara sıra, nadiren” manalarında kullanılan ikileme hem Kazak Türkçesinde hem de Yeni Uygur Türkçesinde ek almıştır. Yeni Uygur Türkçesinde iki ögesi de bulunma hal eki olarak bu manayı karşılamaktadır. Kazak Türkçesinde ise her iki ögesini; “isim + 3.teklik iyelik eki + zamir n’si + bulunma hal eki” şeklinde parçalayabiliriz. Kazak Türkçesinin 2.teklik iyelik eki *ñ* şeklinde olduğu için ikilemedeki ekin 3.teklik iyelik eki olduğunu kabul ettik; “*ay-ı-n-da*”, “*jıl-ı-n-da*”

Türkiye Türkçesinde “ayda yılda bir” şeklinde kullanılan ikileme aldığı ek açısından bu ikileme için Yeni Uygur Türkçesiyle benzerdir.

AZDI-KÖPTÜ (Kzk) / AZ-KÖP (YUyg)

Yeni Uygur Türkçesinde yalın haleden kullanılan ikileme “az çok” manasındadır. Türkiye Türkçesinde “köp” sözcüğü bulunmamaktadır. Doğal olarak bu lehçedeki ikileme “az-çok” şeklindedir. Burada da yalın halde karşımıza çıkan ikileme yine Yeni Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin bu ikileme için şekilce benzer olduğunu gösterir. Kazak Türkçesindeki ikileme ise eklidir. İsimden isim yapan +lı, +li, +lu, lü eki ünsüz uyumunun en fazla görüldüğü Kazak Türkçesinde +lı, +li, +dı,+di, +tı, +ti şeklindedir (TLG, 2007 : 438). Birkaç kaynaktan araştırmamıza rağmen Kazak Türkçesinde bu ekin ekin yuvarlak ünlülü şeklini bulamadık. Fakat ikilemede bu kuralın dışarı çıkmış olduğunu görmekteyiz: *köp+ti > köp+tü*

AZIN-AVLAQ (Kzk) / AZ-OVLAK (Trkm)

“biraz” manasındaki bu ikileme Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu manayı Türkiye Türkçesinde “az-biraz” kelimeleriyle oluşturulan ikileme karşılamaktadır. Türkmen Türkçesinde de yalın halde kullanılan ikileme kelimeleri farklı olsa da Türkiye Türkçesindeki ikileme ile aynı morfolojik yapıya sahiptir. Yani her iki ikilemenin de öğeleri yalın durumdadır.

İkilemenin Kazak Türkçesindeki durumunu açıklamak zordur. İkilemenin ilk öğesinin vasıta hali olduğunu düşünmüştük. Ancak vasıta hal eki Kazak Türkçesinde “+men, +menen, +pen, +penen, +ben, +benen” şeklindedir (TLG, 2002 : 454). Eski Türkçede, Eski Kıpçak Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde vasıta eklerinden birisi +(i)n şeklinde idi (Karaağaç, 2012 : 344). Bu ekin Eski Türkçeden kalma ve sadece bu ikilemede yaşayan bir ek olduğunu söyleyebiliriz.

BETPE-BET (Kzk) / PETE-PET (Trkm)

Türkmen Türkçesinde ikilemenin birinci öğesi yönelme hal eki almışken, ikinci öğesi de yalın durumdadır. İkilemenin karşılığı Türkiye Türkçesinde “yüz yüze” veya “karşı karşıya” kelimeleriyle oluşturulmuştur. Bu ikilemelerdeki durum Türkmen Türkçesindekinin tam tersidir. Türkiye Türkçesinde ilk öğeler yalın, ikinci öğeler yönelme eki almış durumdadır. Kazak Türkçesinde anlam ikilemeye soru eki eklenerek oluşturulmuştur. Kazak Türkçesinin soru eki “-ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe” (TLG, 2007 : 455) şeklindedir.

ERTELI-KEŞ (Kzk) / İRDE-GİÇE(Trkm) / İRU-GİÇ (Trkm)

Türkmen Türkçesindeki “ir” kelimesi “erken” anlamında kullanılmaktadır. Bu manayı Kazak Türkçesinde karşılayan kelime ise “erte”dir (KzkTS, 2003 : 143). Bu sebeple şekilce de çok da farklı olmayan bu kelimenin aynı yapıda olduğunu düşünüyoruz. Kazak Türkçesindeki ikilemenin ilk öğesi isimden isim yapan +lı (+lı, +li, +dı, +di, +tı, +ti) ekini almıştır, ikinci öğe de yalın durumdadır. Türkmen Türkçesinde ise ikilemenin iki şekilde kullanıldığını görmekteyiz. İlk kullanımında birinci öğe bulunma hal eki, ikinci öğe yönelme hal eki almıştır. İkinci kullanım ise Türk dilinin

yapısına uygun değildir. Her ikisi de yalın durumda olan kelimeler Arapça bağlaç ile bağlanmıştır; ir u giç > iru-giç

İZ-TÜZSİZ (Kzk) / IZSIZ-TOZSUZ (Trkm)

Türkmen Türkçesinde her iki ögesi de isimden isim yapan +sız (+sız, +siz, +suz, +süz) eki almıştır. Kazak Türkçesinde ise ilk öge yalın durumdadır.

KELİP-KELİP (Kzk) / GEL-GEL (Trkm)

Türkmen Türkçesinde fiil kökü ile oluşturulan ikileme Kazak Türkçesinde her iki ögenin de -p zarf fiil eki almasıyla oluşturulmuştur.

KEZEK-KEZEK (Kzk) / GÉZEKMU-GÉZEK (YUyg) / GEZEK-GEZEGİNE (Trkm)

Kazak Türkçesinde iki ögesi de yalın durumdadır. Yeni Uygur Türkçesinde ilk ögesi “-mu” soru eki almış, ikinci ögesi yalın haldedir. Türkmen Türkçesinde ilk ögesi yalın, ikinci ögesi (isim) + (3.teklik iyelik) + (zamir n’si) + (yönelme hal eki) şeklindedir. Türkmen Türkçesinde 2.teklik iyelik +ñ şeklinde olduğu için kelimedeki ekin 3.teklik iyelik eki ve zamir n’si olduğunu görebildik.

QISI-YAZI (Kzk) / GIŞIN-YAZIN (Trkm)

Kazak Türkçesinde ikilemenin her iki ögesi de 3.teklik iyelik eki almıştır. Türkmen Türkçesinde ise her iki öge vasıta hal eki almıştır.

QIYLI-QIYLI (Kzk) / XİLMU-XİL (YUyg) / HİL-HİL (Trkm)

Kazak Türkçesinde Farsça menşeli ikilemenin her iki ögesi isimden isim yapan +lı (+lı, +li, +dı,+di, +tı, +ti) ekini almıştır. Yeni Uygur Türkçesinde ilk öge “-mu” soru ekini almış, ikinci öge yalın bırakılmıştır. Türkmen Türkçesinde ise her iki öge de yalın durumdadır. Bu manayı Türkiye Türkçesinde “türlü türlü” ve “çeşit çeşit” ikilemeleri karşılamaktadır. Görüldüğü gibi bu ikilemelerin biri yalın haldedir, diğeri ise isimden

isim yapma +lı ekiyle yapılmıştır. Kelimeler farklı bile olsa aldıkları ekler bizi yine tek bir noktaya götürmektedir.

İŞKİ-TISQI (Kzk) / İÇ-DAŞ (Trkm)

İkileme Türkmen Türkçesinde yalın bir şekildedir. Kazak Türkçesinde ise her iki ögeside aitlik ve bağlılık ifade eden +ğı, +gi, +qı, +ki ekleriyle oluşmuştur (TLG, 2007 : 439).

“iç-taş” ikilemesi Kutadgu Bilig’de de mevcuttur (Kargı-Ölmez, 1997).

JİYİ-JİYİ (Kzk) / YIGI-YIGIDAN (Trkm)

İkilemenin Kazak Türkçesinde iki ögesi de yalın durumdadır. Türkmen Türkçesinde ise birinci öge yalın durumda iken, ikinci öge ayrılma hal eki almıştır.

JULIM-JULIM (Kzk) / JULUN-JULUN (YUyg)

Kelime jul- “yolmak, sökmek, koparmak” (KzkTS, 2003 : 185) fiilinden türetilmiştir. Kazak Türkçesinde her iki öge fiilden isim yapan *-m* ekini (TLG, 2007 : 442); Yeni Uygur Türkçesinde fiilden isim yapan *-un* ekini (TLG, 2007 : 373) almıştır.

QIZ-KELİNŞEK (Kzk) / GIZ-GELİN (Trkm)

Kazak Türkçesinde kelinşek “taze gelin” (KzkTS, 2003 : 226) anlamında kullanılır. Kelime *kelin* kelimesinden sevgi ve küçültme ifade eden *-şaq, -şek* (TLG, 2007 : 440) ekiyle türetilmiştir. Kazak Türkçesinde kalıplaşmış bir kelimedir. *-şaq* ikilemenin değil “kelin” sözcüğünün manasını etkilemektedir. Bu yüzden bu ikilemenin ögeleri yalın durumdadır, şeklinde bir görüşe ulaşabiliriz. Türkmen Türkçesinde de iki ögesi de yalın durumdadır.

SEN-PEN (YUyg) / SENE-MENE (Trkm)

Yeni Uygur Türkçesinde her iki ögesi de yalın durumundaki ikileme, Türkmen Türkçesinde yönelme hal eki almıştır.

ULULI-KİŞİLİ (Kzk) / ULILI-KİÇİLİ (Trkm)

Kazak Türkçesinde ikilemenin her iki ögesi isimden isim yapan +lı (+lı, +li, +dı,+di, +tı, +ti) ekini almıştır, Türkmen Türkçesinde ise ögeler yalın durumdadır.

Türkmen Türkçesinde daha çok iki ögesi yalın durumda bulunan ikilemeler, Kazak Türkçesinde tam tersi durumdadır. Kazak Türkçesinde ögeler genellikle ek alma eğilimindedir ve yalın durumda çok da kullanılmamaktadır. Bu düşüncemizi farklı bir grup altında topladığımız birkaç örnekle de açıklamak istiyoruz.

2.5. EKLERİ VE ANLAMI FARKLI, YAPISI AYNI OLAN İKİLEMELER

KAZAK TÜRKÇESİ	TÜRKMEN TÜRKÇESİ	YENİ UYGUR TÜRKÇESİ
bas-ayağı: baştan sona, tamamen, tamamı	başdan-ayak: baştan sona	baş-ayaq: giysi, elbise, üst baş-ayağı yoq: başı sonu yok; tam değil; karışık; belirsiz
basa-basa: üstüne basa basa, altını çizerek	basa-bas: tıka basa, tıka basa dolu	bas-bas: sıkma, kalabalık, izdiham, sıkışıklık, kargaşalık
elde-künde: halk geleneğinde, törede	il-gün: insanlar	-
joqtı-bardı: havadan sudan, şundan bundan	barı-yoğı: 1) varı yoğu, topu topu, hepsi. 2) her şey, tüm servet.	bari-yoqi: hepsi, tamamı yoq-bar: 1) her şey 2) ufak tefek eşya; saçma

teñ-teñ: top top, balya balya teñbe-teñ: tıpa tıp, aynı	deñe-deñ: berabere	teñmu-teñ: tam denk, tam eşit
---	--------------------	-------------------------------

2.5.1.AÇIKLAMALAR

BAS AYAĞI (Kzk) / BAŞ-AYAQ (YUyg) / BAŞDAN-AYAK (Trkm)

Kazak Türkçesinde ikilemenin ilk ögesi yalın halde, ikinci ögesi 3.teklik iyelik ekiyle çekimlidir. Bu şekliyle “baştan sona, tamamı” manasına gelen ikileme, Yeni Uygur Türkçesinde “belli, kesin, net” manasındadır. Fakat bu ikileme Yeni Uygur Türkçesinde tek başına kullanmaz, “baş-ayağı yoq” şeklinde kalıplaşan kullanım belirsizliği ifade eder. Yeni Uygur Türkçesinde diğer bir şekilde ikilemenin her iki ögesinin yalın durumda olmasıdır. Bu yapıya sahip ikileme “giysi” anlamına gelir. İnsan vücudunun en üstteki noktası baş, en alttaki noktası ayaklarıdır. Bu sınırlar içinde kalan kısım somut varlığımızın tamamını kapsamaktadır. Yine en üst nokta ile en alt nokta arasında kalan yerlerimizi örttüğümüzde giyinmiş oluruz. Bu mantıktan yola çıkarak Kazak Türkçesi bu ikilemeye “tamamı, hepsi” manasını, Yeni Uygur Türkçesi de “giysi” manasını; yüklemiş olabilir.

Türkmen Türkçesinde ikilemenin ilk ögesi ayrılma eki almış, ikinci ögesi yalın durumdadır ve “baştan sona” manasındadır. Türkiye Türkçesinde bu anlamı karşılayan ikileme “baştan sona”dır. Türkiye Türkçesindeki ikilemenin de ilk ögesi ayrılma hal eki almıştır, ancak ikinci öge Türkmen Türkçesinde farklı olarak yönelme hal eki almıştır.

BASA-BASA (Kzk) / BAS-BAS (YUyg) / BASA-BAS (Trkm)

Kazak Türkçesinde ikilemenin her iki ögesi de +A zarf fiil eki almıştır. “üstüne basa basa, altını çize çize” manasındaki ikileme Türkiye Türkçesindeki kullanımıyla hem mana hem de şekil yönünden bire bir aynıdır. Yeni Uygur Türkçesinde ikilemenin iki ögesi de yalın durumdadır ve “kalabalık, izdiham” manasındadır. Normalde Türk dilinde bir fiil kök halinde tek başına kullanılmaz, genellikle emir çekiminde kullanılır.

Ama bu ikileme de fiilin kök halinde olduğunu görmekteyiz. Türkmen Türkçesinde de ilk öge +A zarf fiil ekini almış, ikinci öge yalın durumdadır ve “tıka basa” manasında kullanılmaktadır.

JOQTI-BARDI (Kzk) / BARI-YOQI (YUyg) / BARI YOGI (Trkm)

Yeni Uygur Türkçesinde ikileme iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. “hepsi, tamamı” anlamındaki ikilemenin her iki ögesi de 3.teklik iyelik eki almıştır. Bu şekil Türkmen Türkçesinde de böyledir. Yalnız anlam Türkmen Türkçesinde genişlemiştir ve hem “hepsi, tamamı” hem de “servet” kavramlarını karşılar olmuştur. Türkiye Türkçesinde de fonetik değişiklikleri saymazsak aynı şekil (varı yoğu) ve aynı mana ile bu ikileme karşımıza çıkmaktadır.

Yeni Uygur Türkçesinde kullanılan diğer ikileme ögelerin yalın halde çekimlenmesiyle ve ögelerin yer değiştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kazak Türkçesindeki ikilemenin ögeleri de yer değiştirmiş şekildedir ve her iki ögesi isimden isim yapan +lı (+lı, +li, +dı,+di, +tı, +ti) ekini almıştır. Türkiye Türkçesinde, Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde temelde “her şey, hepsi, tamamen” gibi kavramları karşılayan ikileme Kazak Türkçesinde “havadan sudan, şundan bundan” şeklindeki kavramı karşılayarak, ikilemeye diğer lehçelerden oldukça farklı bir mana yüklediğini göstermiş olur.

ELDE-KÜNDE (Kzk) / İL-GÜN (Trkm)

Türkmen Türkçesinde yalın durumdaki kelimeler “insanlar” anlamını vermektedir. Kazak Türkçesinde ikilemenin iki ögesi de bulunma hal eki almışlardır ve anlam büyük oranda değişmiştir. Kazak Türkçesinde bulunma hal ekinin eklenmesiyle ikileme “gelenek, görenek, örf” ifadelerini karşılar duruma gelmiştir.

TEÑ-TEÑ (KZK) / TEÑBE-TEÑ (Kzk) / TEÑMU-TEÑ (YUyg) / DEÑE-DEÑ(Trkm)

Kazak Türkçesinde ilk ögesi “-be” soru ekiyle, ikinci ögesi yalın hal çekimiyle oluşturulan ikileme ile Yeni Uygur Türkçesinde ilk ögesi “-mu” soru ekiyle, ikinci ögesi yalın hal çekimiyle oluşturulan ikileme hem yapıca hem de anlamca aynıdır. Her ne kadar fonetik fark olsa da her ikisinin de aldığı ek aynıdır. Türkmen Türkçesindeki

ikilemenin de diğlerleri gibi ikinci ögesi yalın haldedir, fakat ilk ögesi yönelme hal ekiyle çekimlenmiştir ve manası değışmiştir. Kazak Türkçesindeki yalın halde kullanılan “teñ-teñ” ikilemesi top top, balya balya manasındadır. Aynı ikileme ile Eski Uygur Türkçesi döneminde de karşılaşmaktayız. Eski Uygur Türkçesinde “türlü türlü, başka başka” manasındaki bu ikileme için Müller teñ teñ= denlü denlü demekle veya türlü türlü karşılığını vermektedir. Gabain bu ikilemeyle ilgili olarak “başka başka”, Nadelyayev “muhtelif, çeşitli, farklı” anlamlarını yazarlar. Gabain de (Çin. teng > tǎñ, tǎñ br.) şeklinde bir açıklama yapar ve “bir türlü, türlü, ölçü (alet)” manasını yazmaktadır (Böler, 2010).

Örneklerden de görüldüğü gibi yukarıda bahsettiğimiz eklerle ilgili durum göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Kelimelere gelen ekler ikilemelerin manasını bazen daraltmış, bazen genişletmiş bazen de tamamen değıştirmiştir. Biz lehçeler arasındaki en önemli farkın aldığı ekler olabileceğini düşünüyüyoruz. Elimizdeki örnekler sınırlı olduğu için yaptığımız açıklamalar da sınırlıdır. Ancak bu durumun çalışmaya açık ve aydınlatılmaya ihtiyacı olan bir konu olduğunu düşünmekteyiz.

III. BÖLÜM

SONUÇ

“İkilemeler” üzerinde çok sık çalışma yapılan konulardan biridir. Şimdiye kadar tarihi lehçelerdeki ve çağdaş lehçelerdeki, hatta sadece yazı dillerinde sınırlı kalmayıp çeşitli lehçelerin ağızlarındaki ikilemelerin de incelendiği çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalarda ikilemeler genellikle yapı, anlam ve görev bakımından olmak üzere üç ana grupta tasnif edilmiştir. Biz çalışmamız da tek bir lehçeden gitmeyip Kıpçak, Oğuz ve Karluk grubunu temsilen Kazak, Türkmen ve Yeni Uygur Türkçelerindeki ikilemeleri karşılaştırarak bir yargıya varmayı hedefledik. Bu karşılaştırmayı yaparken de mevcut çoğu çalışmadan daha farklı bir yol izledik. İkilemelerin kelimelerini açıklamaya çalışarak, Saadet Çağatay’ın “Bazen hendiadyoinin bir kelimesi yalnız başına kullanılmaktan çıkmış, unutulmuş vaziyettedir. O zaman bu gibi kelimeleri eski kaynaklardan ve yeni lehçelerden arayıp bulmak mecburiyetindeyiz. Lehçelerin tetkiki ilerledikçe hendiadyoinin sayısı arttığı gibi unutulmuş kelimeleri ihya etmek, anlaşılmayanları anlamak imkanlarımız da artacaktır.” (Çağatay, 1940-1941: 101) şeklindeki açıklamaları doğrultusunda gerek Türkiye Türkçesinde, gerekse diğer Türk lehçelerinde unutilan bu kelimeleri bulmak için bir adım atmış olduk. Örneğin Türkiye Türkçesindeki “tek tük” ikilemesinde ikinci ögenin genelde anlamı olmadığı kabul edilmektedir. Türkmen Türkçesinde de benzer bir ikileme karşımıza çıkmaktadır; *yek-tük*. Tük; İyi ve Kötü Prens Öyküsü’nde “tamamen, tam olarak”, Kutadgu Bilig’de “çok, fazla, en ziyade”; Eski Türkçede “tüy, saç, kıl”, “yün”, “onbin” (ÖTS, 2007 : 4933) anlamlarına gelmektedir. O halde *tek tük* yada *yek tük* ikilemeleri “azlık ve çokluk” kavramını ifade eden, zıt anlamlı kelimelerle oluşturulmuş ikilemelerdir.

İncelemeler bölümünün ilk kısmında yapıca aynı, anlamca aynı ikilemeleri inceledik ve bu başlığa uygun 112 adet ikileme tespit ettik. Üç lehçede de yapıca ve anlamca aynı olan 23 ikileme vardır. Sadece Kazak Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde aynı olan 57; sadece Kazak Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde aynı olan 15; sadece Türkmen Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde aynı olan 17 ikileme mevcuttur. Böylece ikilemeler üzerinden giderek söz varlığı açısından Kıpçak grubu lehçeleri ile Karluk grubu lehçelerinin birbirine daha yakın olduğunu teyit etmiş olduk.

Yine bu bölümde alıntı kelimelerin 3 lehçede de nasıl farklılaştığını inceledik. Her lehçenin ses özelliklerine göre açıklama yapmaya çalıştık. Ayrıca gramer kitaplarında bahsedilmeyen bir ses hadisesini; alıntı kelimelerdeki c sesinin Kazak Türkçesinde j'ye döndüğünü tespit ettik.

Alıntı kelime	Kazak Türkçesinde
canvar	januvar
vicdan	vijdan
cin	jın
tarac	taraj

İncelemeler bölümünün ikinci kısmında yapıca aynı, anlamca farklı olan ikilemeleri inceledik. İkilemeyi oluşturan kelimeleri, üç lehçede de kullandıkları anlamlarıyla vermeyi uygun gördük. Böylece anlam farklılığının nerede gerçekleştiğini, hangi lehçede anlamın daraldığını yahut genişlediğini tespit etmiş olduk.

İncelemeler bölümünün üçüncü kısmında yapıca farklı, anlamca aynı olan ikilemeleri inceledik. Bu bölümde de lehçelerin aynı manayı karşılamak için hangi kelimeleri kullanmayı tercih ettiğini tespit ettik. Örneğin “gece gündüz” kavramı için Kazak Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi, Türkçe kelimelerle oluşmuş bir ikileme kullanılırken (Kzk kundiz-tüni, YUyg kün-tün); Türkmen Türkçesi ilk ögesi Farsça ikinci ögesi Arapça menşeli alıntı kelimelerle oluşturulan bir ikileme (şamu-säher) kullanmayı tercih etmiştir.

İncelemeler bölümünün dördüncü kısmında yapısı ve anlamı aynı, ekleri farklı olan ikilemeler; beşinci kısımda ekleri ve anlamı farklı, yapısı aynı olan ikilemeler incelenmiştir. Bu bölümde de ikilemelerin anlamlandırılmasında eklerin nasıl önemli bir rol oynadığını tespit ettik. Lehçeler arasındaki en önemli farkın kelimelerin aldıkları ekler olduğunu düşünmekteyiz. Elimizdeki örnekler sınırlı olduğu için bu konuda detaylı bir araştırma yapmasak da bu konu ile ilgili düşüncelerimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

	1.öge	2.öge	anlam
Türkmen Türkçesinde	baş + dan	ayak + ø	baştan sona
Yeni Uygur Türkçesinde	baş + ø	ayak + ø	elbise, giysi
Kazak Türkçesinde	baş + ø	ayak + ı	tamamı, hepsi

Tablo1.

	1.öge	2.öge	anlam
Türkmen Türkçesinde	hil + ø	hil + ø	çëşit çëşit
Yeni Uygur Türkçesinde	xil+ mu	xil + ø	çëşit çëşit
Kazak Türkçesinde	qiy + ı	qiy + ı	çëşit çëşit

Tablo2.

İncelediğimiz üç lehçede de ikilemenin anlamı aslında aldıkları eklere göre değişmektedir. Bu durum ister alıntı kelimelerde olsun isterse Türkçe kelimelerde olsun değişmemektedir. Yeni Uygur Türkçesinde yalın kelimelerle oluşturulmuş bir ikileme, Türkmen Türkçesinde sadece ayrılma hal eki olarak tamamen farklı bir manayı yansıtmaktadır. Yahut Kazak Türkçesinde ikilemenin iki ögesi de ek olarak, Türkmen Türkçesinde ise iki öge de yalın kullanılarak aynı anlama gelebilmektedir. Örneklerde de görüldüğü gibi aslında lehçeler arası en önemli farkın aldıkları ekler olabileceği muhtemeldir.

EK

SÖZLÜK

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ İKİLEMELER

A

Abılıp-sabilip: 1) Yorgun argın. 2) Tez, acele, alelacele, paldır küldür.

Abır-dabır: Gürültü patırtı, şamata.

Abır-sabır: Alelacele, apar topar, çabucak.

Ağalı-inili: Kardeş kimseler.

Ağayın-jekjat: Aynı soydan gelen akrabalar.

Ağayın-jurağat: Akraba, hısım; eş dost.

Ağayın-tuğan: Akraba.

Ağıl-tegil: Bol, çok, fazlasıyla.

Ala-qula: Farklı farklı, rengarenk, benekli, alaca.

Alda-jalda: En kötü ihtimalle, eğer, şayet.

Aldı-artı: 1) Önü arkası, çevre etraf. 2) Hepsini, varı yoğu, tamamı.

Alqam-salqam: Özensiz, gelişigüzel.

Alıs-beris: Alışveriş, takas.

Aluvan-aluvan: Çok çeşitli, elvan elvan.

Aman-esen: Sağ salım.

Amandıq-savlıq: Sağlık, esenlik.

Anda-sanda: Ara sıra, arada sırada, bazen.

Apalı-siñlili: Kız kardeşler.

Ar-ujdan: Vicdan, ar, namus.

Ar-uyat: Namus, şeref, haysiyet.

Ara-arasında: Arada bir, ara sıra.

Araq-şarap: Alkollü içecekler.

Arı-beri: İleri geri, sağa sola.

Aspay-saspay: Acele etmeden, yavaşça.

Astı-üsti: Altı üstü .

Aş-jalañaş: Aç, evsiz barksız.

Aşuv-ıza: Öfke, hiddet, sinir.

Ata-ana: Ana baba, ebeveyn.

Ata-ene: Kaynata ile kaynana.

Atı-jöni: Adı soyadı.

Avıq-avıq: Kesik kesik, ara sıra.

Ayıl-turman: Atın koşum takımları.

Ayında-jılında: Ara sıra, çok seyrek, ayda yılda bir.

Az-azdap: Azar azar.

Azdı-köpti: Az çok.

Azıq-tülik: Gıda maddeleri.

Azın-avlaq: Azıcık, birazcık, az çok.

B

Baq-dävlet: Zenginlik, rızık, varlık.

Baq-talan: Şeref, şöhret, ün, san.

Baq-talay: Şeref, şöhret, ün, san.

Baqar-şaqar: Gürültü patırtı, yaygara, şamata.

Baqşa-bav: Bağ bahçe.

Bala-şağa: Çoluk çocuk.

Bara-bara: Gitgide, gittikçe, zamanla.

Bas-ayağı: 1) Baştan sona, tamamen. 2) Tamamı, hepsi.

Basa-basa: Üstüne basa basa, altını çizerek.

Baspa-bas: Başa baş.

Bekerden-beker: Boşu boşuna.

Betpe-bet: Yüz yüze, karşı karşıya.

Bit-şıt: Bit-şıt boluv: Darmadağın, paramparça olmak, dağılmak, parçalanmak.

Biliner-bilinbes: Belli belirsiz, hayal meyal.

Bir-birlep: Birer birer, sırayla.

Biren-saran: Bazı, tek tük.

Bolar-bolmas: 1) Olur olmaz. 2) Birazcık, azıcık.

Borşa-borşa: Parça parça, dilim dilim.

Buvma-buvma: Top top, tomar tomar.

Bügin-erteñ: Bugün yarın, pek yakında.

D

Daqpa-daq: Dosdoğru, tamı tamına.

Dal-dul: Pare pare, yırtık pırtık, lime lime.

Dala-dala: Paramparça, pare pare, lime lime.

Dambıl-dambıl: Tekrar tekrar, zaman zaman.

Dav-damay: Múnakaşa, tartışma.

Dav-janjal: Kavga, múnakaşa.

Dälme-däl: Tıpatıp, tamtamına, aynen.

Däri-därmek: İlaçlara verilen genel ad.

Deste-deste: Deste deste, demet demet.

Doda-doda: (saç, tüy, vb.) Taraz taraz, dağınık, kabarık.

Dos-jar: Ahbap, arkadaş, düşmanlığı olmayan kimseler.

Dos-jora: Ahbap, arkadaş, düşmanlığı olmayan kimseler.

Duv-duv: Gürültü, patırtı, şamata.

Dürkin-dürkin: Tekrar tekrar, bazı bazı.

E

Egil-tegil: Bol, çok.

Egjeý-tegjeý: Detay, ayrıntı, teferruat.

El-jurt: Eş dost, akraba.

Elde-künde: Halk geleneğinde, törede.

Emis-emis: 1) Zar zor, güçlkle. 2) Ara sıra, bazen.

Eptep-septep: Şöyle böyle, düşe kalka.

Er-toqım: Eyer takımı.

Erlı-zayıptı: Karı koca.

Erteli-keş: 1) er geç, eninde sonunda. 2) Bütün gün, gece gündüz.

Esen-aman: Sağ salım, sağ selamet.

Esen-sav: Sağ salım, sağ selamet.

Esep-qıysapsız: 1) Hesapsız, kitapsız. 2) Hadsiz, hesapsız, haddinden fazla, çok.

Esikpe-esik: Kapı komşu, kapıları yan yana.

Ä

Ädet-dağdı: Alışkanlık, adet.

Ädet-ğurıp: Örf, adet, gelenek görenek, anane, töre.

Ädet-salt: Örf, adet, gelenek görenek, anane, töre.

Äke-baba: Ecdat, dedeler.

Äke-şeşe: Anne baba, ebeveyn.

Äl-avqat: Hal, durum.

Älem-jälem: Dağınık, düzensiz, darmadağın.

Älim-berim: 1) Biraz, azıcık. 2) İstikrarsız, değişken; bir öyle bir böyle.

Ältek-tältek: Zar zor, güçlkle.

Äne-mine: 1) Şimdi, derhal, hemen. 2) Şöyle böyle.

Äpter-täpter: Darmadağınık, düzensiz, özensiz.

Ärli-berli: İleri geri.

Äste-äste: Yavaş yavaş, aheste aheste.

H

Hal-ahual: Ahval, vaziyet, durum, yaşayış.

Hal-jağday: Ahval, vaziyet, durum, yaşayış.

Hal-jay: Ahval, vaziyet, durum, yaşayış.

Hat-habar: Yazılı veya sözlü haber, malumat.

I

Ibır-jıbir: Ağır, yavaş hareket.

Ibır-sıbir: Dedikodu, söylenti.

Iqpıl-jıqpıl: Engebeli, inişli yokuşlu, pürüzlü.

Ildım-jıldım: Tez, çabuk, ivedi, acele.

İpın-jılpın: Çarçabuk, tez tez.

İmdas-jımdas: İçli dışlı, senli benli, kafadar.

İñ-jıñ: Gürültü patırtı, yaygara, şamata.

İñ-şıñ: Gürültü patırtı, yaygara, şamata.

İrdüv-dırdüv: Eğlence, şenlik, şölen.

İrıñ-jırıñ: Çekişme, anlaşmazlık, münakaşa.

İris-bereke: 1) Rızık, servet, bereket, zenginlik. 2) Kısmet, nasip.

İris-dävlet: 1) Rızık, servet, bereket, zenginlik. 2) Kısmet, nasip.

İrjiñ-ırjiñ: Kıs kıs (Gülme, pişmiş kelle gibi sırtma).

Iza-kek: Öç, kin, intikam, öfke.

İ

İle-şala: Derhal, hemen, vakit geçirmeden.

İlgeri-keyin: İleri geri, öne arkaya.

İlik-şatis: İçli dışlı olma, samimiyet, yakınlık.

İlinip-salınıp: Zor hareket edip, güçlkle kımıldayıp.

İni-qarındas: Erkek ve kız kardeş, kardeşler.

İrili-uvaqtı: İrili ufaklı, büyüklü küçüklü.

İrkes-tirkes: Arka arkaya, bir biri ardına dizilmiş.

İrkis-tirkis: Arka arkaya, bir biri ardına dizilmiş.

İs-äreket: Hareket, davranış, iş, faaliyet.

İs-qıymıl: Hareket, davranış.

İşip-je-: Yiyip içmek.

İşki-tısqı: İç ve dış.

İşti-tıstı: İçli dışlı, sıkı fıkı.

İyba-ädep: 1) Edep, haya. 2) İltifat, saygı, hürmet.

İyen-tegin: Bol, çok, fazla.

İyne-jip: 1) İğne iplik, iğne ile ip. 2) Öte beri, ıvır zıvır eşya.

İt-qus: Yırtıcı hayvanlar, kurt kuş.

İz-tüz: Haber, işaret, iz, belirti.

İz-tüzsiz: Habersiz, malumatsız.

İzbe-iz: Peşi sıra, peş peşe, birbirinin ardı sıra.

J

Jadap-jüdep: Yorgun, bitkin.

Jaqın-jora: Akraba, eş dost, tanıdık.

Jaqın-juvıq: Akraba, eş dost, tanıdık.

Jaqın-jurağat: Yakın akraba.

Jal-jal: Yığın yığın, engebeli, tümsek tümsek.

Jalma-jan: Peşi sıra, hemen, çarçabuk, tez.

Jaltaq-jaltaq: Korka korka, ürkek ürkek.

Jan-jaq: Çevre, etraf, dolay, civar.

Jan-jaqtı: Çok yönlü, etrafıca, etraflı, kapsamlı.

Jan-januvar: İnsanlardan başka bütün canlılar.

Jas-jeleñ: Kızlar, delikanlılar, gençler.

Jas-käri: Genç ihtiyar.

Jasav-jabdıq: 1) Çeyiz. 2) Ev eşyası.

Jat-jurağat: Uzak akrabalar.

Jata-jastana: Acele etmeden, yavaş yavaş, ağır ağır.

Jay-japsar: Hal, vaziyet, durum.

Jay-küy: Hal, durum, vaziyet.

Jayma-jay: Sessiz, sakin.

Jazı-qısı: Yaz kış, yıl boyu.

Jäşik-jäşik: Kasa kasa.

Jebep-deme-: Kollamak, desteklemek.

Jebir-jesir: Fakir fukara.

Jegjat-jurağat: Uzak yakın tüm akrabalar.

Jeke-jeke: Ayrı ayrı, tek tek.

Jekpe-jek: Teke tek.

Jem-şöp: Yemlik ot.

Jemis-jiydek: Meyve, yemiş.

Jer-düniye: Bütün dünya, yer yüzü.

Jer-jiyhan: Yer gök, yer yüzü.

Jer-kök: Yer gök, bütün dünya.

Jıgıla-sürine: Düşe kalka, apar topar.

Jın-jıbir: Cin şeytan.

Jın-şaytan: Cin şeytan.

Jırım-jırım: Yırtık pırtık, parça parça.

Jiyii-jiyi: Sık sık.

Joğarılı-tömendi: Aşağıdan yukarıya doğru, ileri geri.

Joq-jutañ: Fakir fukara, yoksul.

Joqtı-bardı: Havadan sudan, şundan bundan.

Jol-joba: 1) Yol yordam. 2) Töre, adet, gelenek, görenek.

Jol-jol: Çizgili, yol yol, alaca bulaca.

Jol-joralğı: Töre, adet, gelenek.

Jolaq-jolaq: Çizgili.

Joldas-jora: Eş dost, ahbap, arkadaş.

Jolma-joy: Sırayla, satır satır.

Jon-jota: Tümseklik, tepelik yer.

Jora-joldas: Eş dost, ahbap.

Jora-joralğı: Örf, adet, gelenek, görenek.

Jön-joba: 1) Örf, adet, gelenek görenek. 2) İşin gidişatı, vaziyet, durum. 3) Tavsiye, öğüt. 4) Program, plan. 5) Yön, istikamet.

Jön-joralğı: Örf, adet, gelenek, görenek.

Jön-josıq: Örf, adet, gelenek, görenek. 2) Gidişat, akış. 3) Tavsiye, öğüt. 4) Biçim, şekil, dış görünüş.

Julım-julım: Yırtık yırtık, yırtık pırtık.

Jüdep-jadap: Yorgun argın.

Jüzbe-jüz: Yüz yüze, göz göze.

K

Kedir-budur: Eğri büğrü, çarpık çurpuk.

Keldi-ketti: Gelen giden.

Kelip-kelip: Sonunda, eninde sonunda.

Kese-ayaq: Çay takımı.

Kev-keve-: Yaygara koparmak, bağırmaq çağırmaq.

Key-keyde: Ara sıra, bazı bazı, kimi vakit, arada bir.

Kez-kezimen: Sırasıyla.

Kezek-kezek: 1) Sırayla. 2) Sırası geldikçe.

Kir-küyeleş: Kir pas, toz toprak, is.

Kir-çoqıs: 1) Kirli eşya, çer çöp. 2) Kötü alışkanlık.

Köbine-köp: Çoğunlukla, ekseriyetle, daha çok.

Köl-kösir: Bol, bolca.

Köñ-çoqır: 1) Süprüntü, çöp. 2) Eski püskü değersiz eşyalar.

Köp-körim: Epey, epeyce, oldukça.

Köpten-köp: Oldukça fazla, pek çok.

Körpe-jastıq: Yatak yorgan.

Körpe-tösek: Yatak yorgan.

Köriner-körinbes: Belli belirsiz, açık seçik belli olmayan.

Körşi-qolañ: Konu komşu, bütün komşular.

Kös-kös: Deveyi çağırırken çıkarılan ses.

Közbe-köz: Yüz yüze, göz göze.

Kübir-jıbrı: Dedikodu, boş söz.

Kül-kübir: 1) Tozlu toprak, ıvır zıvır. 2) Dedikodu, söylenti, kılükal.

Kül-çoqır: Kül, toz toprak, pislik.

Kül-çoqıs: Kül, toz toprak, pislik.

Kündiz-tüni: Gece gündüz.

Küni-tüni: Gece gündüz.

Küy-jay: Hal, durum, vaziyet.

Küy-çoñ: Hal, durum.

Küy-quvat: Güç, kuvvet.

Q

Qabat-qabat: Kat kat.

Qabına-sürine: Alelacele, telaşla, çabucak.

Qadaq-qadaq: Seyrek, aralıklı.

Qadav-qadav: Seyrek, aralıklı.

Qağa-mağa: İte kaka.

Qağa-soğa: İte kaka.

Qalt-qult: Zorla, zar zor, titreyerek.

Qaltırap-dirilde-: 1) Tir tir titremek. 2) Çok korkmak, korkudan titremek.

Qam-jay: Hal, durum, vaziyet.

Qap-qap: Kap kap, çuval çuval.

Qapaş-qupaş: Alelacele, apar topar, çarçabuk.

Qarama-qarsı: Birbirine karşı olarak, karşılıklı, karşı karşıya.

Qarama-qayşı: Birbirinin karşıtı, karşıtlı, çelişkili.

Qas-qabaq: 1) Kaş göz. 2) Ruhi durum, ruh durumu, haletiruhiye.

Qaspaq-qaspaq: Kir, pas, toz.

Qat-qat: Üst üste, kat kat, katmer katmer.

Qat-qabat: Üst üste, kat kat, katmer katmer olan.

Qatar-qatar: Sıra sıra, dizi dizi, katar katar.

Qatar-qurbı: Yaşıt, emsal, akran.

Qatın-bala: Çoluk çocuk.

Qatpar-qatpar: Kat kat, katmer katmer.

Qavıp-qater: Tehlike.

Qayta-qayta: Tekrar tekrar, sık sık, habire.

Qazan-ayaq: Kap kacak, mutfak eşyası.

Qazan-qazan: Kazan kazan, çok, bol.

Qazan-oşaq: Yemek pişirmede kullanılan kap kacağın genel adı.

Qiy-qoqıs: Süprüntü, çöp.

Qiyqa-siyqa: Eğri büğrü, yamuk yumuk.

Qiyılı-qiyılı: Çeşit çeşit, her türlü.

Qiyısq-qıñır: Eğri büğrü, yamuk yumuk, yamrı yumru.

Qoqım-soqım: Her türlü ufak tefek şeyler.

Qoqır-soqır: Çöp, kırıntı.

Qoqtıq-soqtıq: Eski püskü, çer çöp.

Qol-ayaq: El ayak.

Qoldap-qoşta-: Desteklemek, onaylamak.

Qolma-qol: Hemen, birden.

Qoñısı-qolañ: Konu komşu.

Qora-qora: Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qotan-qotan: Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qotır-qotır: Pürüzlü, pürtüklü, kütür kütür.

Quda-jekjat: Hısım akrabalar.

Quda-qudağiy: Dünürler.

Quj-quj: Pürüzlü, pürtüklü.

Qul-qutan: Fakir, fukara, yoksul.

Qural-jabdıq: 1) Alet, edavat, teçhizat. 2) Top tüfek.

Qural-sayman: 1) Alet, edavat. 2) Savaş için gerekli olan silah, top tüfek.

Qurbı-qurdas: Yaşıt, akran kimseler.

Qurt-qumırsqa: Böcek, haşere.

Quşaq-quşaq: Kucak kucak, çok.

Qıbır-jıbır: Ağır, aheste, yavaş hareket, kıpırtı, kımıldı.

Qıbır-sıbır: Dedikodu, söylenti.

Qım-ğuvıt: Karmakarışık, düzensiz halde, karman çorman, çok karışık.

Qım-qiyğaş: Çetrefil, karışık, karman çorman, girift.

Qısı-jazı: Yaz kış, yıl boyu.

Qız-kelinşek: Kızlar gelinler.

L

Lek-legimen: Saf halinde, grup halinde.

Lep-lezde: Çabucak, hemen.

M

Mal-bas: Ev bark, çoluk çocuk.

Mal-jan: Çoluk çocuk, ev bark.

Mal-mülük: Mal mülk, gayrimenkul.

Mañ-mañ: Mañ-mañ basuv: Acele etmeden yürümek.

Mayda-şüyde: Ufak tefek.

Mezgil-mezgil: Az aralıklarla, sık sık.

Mān-jay: Hal, durum, vaziyet, ahval.

Miñ-märtebe: Haddi hesabı olmayan, hesapsız, çok.

Miñ-million: Milyonlarca, haddinden fazla.

Mırs-mırs: Mırs-mırs küluv: Kıs kıs gülmek.

O

Oq-däri: Cephane, mühimmat, barut.

Oqşav-oqşav: Ayrı ayrı, tek tek.

Oquv-bilim: Eğitim, öğretim.

Oquv-tärbiye: Eğitim-öğretim.

Onşa-munşa: Azıcık, o kadar, derme çatma, ufak tefek.

Otırar-otırmastan: Oturur oturmaz, hemen çabucak.

Oy-öris: Düşünce ufku, düşünce gücü.

Oy-pikir: Fikir, düşünce.

Oyın-külki: Şaka, eğlence.

Oypañ-toypañ: Alt üst, keşmekeş.

Oypıl-toypıl: Darmadağınık, alt üst, tarumar, karmakarışık.

Oyran-asır: Karmakarışık, darmadağınık, tarumar.

Ö

Öler-ölmes: Zar zor, zorla.

Ölim-jitim: Ölüm, vefat, zayı.

Ölip-talıp: Çok zorlanarak, zar zor, zorla, yorulularak, binbir güçlölkle.

Ölip-tiril-: Var gücü ile, canla başla yapmak, çalışmak.

Önıp-ös-: 1) Artmak, çoğalmak. 2) Gelişmek, ilerlemek. 3) Artmak, çoğalmak (aile fertleri).

Ören-jaran: Hısım, akraba, sülale, soy.

Ösek-ayañ: Dedikodu, gıybet, söylenti.

Ösek-ötirik: Dedikodu, gıybet, söylenti.

Ösip-ön-: 1) Çiçek açıp ürün vermek (bitki). 2) Çoğalmak, artmak.

Öte-möte: Çok, pek çok.

P

Para-para: Paramparça, pare pare.

Parıq-parasat: Şan, şöhret, şeref.

Parşa-parşa: Parça parça, paramparça, dilim dilim.

Pış-pış: Dedikodu, yalan.

R

Ret-retimen: Sırayla, sırasıyla, düzenle, düzeniyle.

S

Saqır-suqır: Fokur fokur.

Salıp-urıp: Alelacele, çarçabuk, apar topar.

Sana-sezim: Şuur, bilinç, düşünce.

Sasıp-pısıp: Alelacele, apar topar.

Sav-sälemet: Sağ salim, esen.

Sav-tamtıq: Sav-tamtığı qalmav: Eskimek, yıpranmak.

Savda-sattıq: Ticaret, alışveriş.

Savıt-sayman: Silah ve zırh takımı.

Seldir-selev: Sık olmayan, seyrek.

Sän-saltanat: 1) Güzellik, şıklık, zarıflık. 2) Tören, merasim.

Sılg sılg: Sılg-sılg küluv: Kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak.

Sır-siyapat: Hal, durum, vaziyet.

Sıy-qoşemet: İzzet ikram, saygı, hürmet.

Soqa-sayman: Saban, pulluk takımı.

Sözbe-söz: Kelimesi kelimesine, tam tamına.

Sürinip-qabınıp: Alelacele, paldır küldür.

Ş

Şaban-şardağ: Yoksul ve sefil duruma düşen.

Şala-pula: Üstünkörü, yüzeysel, gelişigüzel, rastgele.

Şalğay-şalı: Eğri büğrü, yamuk yumuk, çarpık çurpuk.

Şalınar-şalınbas: Hayal meyal, belirgin olmayan.

Şay-pay: Çay ve çayın yanında yenilen hafif yiyecekler.

Şay-su: Çayın yanında ikram edilen hafif yiyecekler.

Şen-şekpen: Makam, mevki, unvan, rütbe, şan, şöhret.

Şer-şermen: Dert, hüznün, keder.

Şım-şımdap: Azar azar, gıdım gıdım.

Şiykili-pisili: 1) Kıvamına gelmemiş, olgunlaşmamış. 2) Eksik, yarım yamalak.

Şoqpıt-şoqpıt: Eski püskü, yırtık pırtık, pejmürde.

Şöp-şalam: 1) Çer çöp. 2) Yeşillik, sebze.

T

Talan-taraj: Talan, soygun, vurgun, yağma.

Talas-tartıs: Tartışma, münakaşa, çekişme, didişme, kavga dövüş.

Talay-talay: Çeşit çeşit, her türlü, türlü türlü.

Tam-tum: Azıcık, biraz, birazcık.

Tamır-tanıS: Gönüldaş, ahbap, dost, yaren.

TanıS-bilis: Tanıdık, bildik.

Tañ-tamaşa: Şaşkın bir vaziyette, hayretler içinde.

Tav-tav: Tepe tepe, dağ dağ.

Telegey-teñiz: 1) Uçsuz bucaksız, engin. 2) Pek çok, sayısız.

Temir-tersek: Demirden yapılmış eşyalar.

Teñ-teñ: Top top, balya balya.

Teñbe-teñ: Tıpa tıp, aynı.

Tez-tez: Çok çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar.

Tezbe-tez: Tez, çabuk, acele, ivedi, derhal.

Tälim-tärbiye: Eğitim öğretim.

Tım-tırıs: Sessiz, sedasız, sakın, tenha.

Tilim-tilim: Dilim dilim, yırtık pırtık, lime lime.

Tiyip-qaşpa: Yarım yamalak, yüzeysel, üstünkörü.

Top-top: Grup grup.

Toy-tamaşa: Düğün dernek; toy, şölen, ziyafet, eğlence.

Toz-toz: Eski püskü, paramparça, pejmürde.

Turmıs-salt: Örf adet, gelenek-görenek.

Tuspa-tus: Karşılıklı, karşı karşıya.

Tuvğan-tuvısqan: Hısım akraba.

Tuvısqan-tuvğan: Hısım akraba.

Tuvradan-tuvra: Yüzüne karşı, açıkça.

U

Ubaş-şubap: Arka arkaya, peş peşe, birbiri ardınca.

Ulan-asır: Haddinden fazla, payansız, muazzam.

Uhlı-kişili: Genç ihtiyar, büyüklü küçüklü.

Uñğıl-şuñğıl: 1) Eğri büğrü, engebeli yer. 2) Ayrıntı, teferruat, detay.

Urıs-keris: Kavga, dövüş.

Urıs-qağıs: Atışma, ağız kavgası, çekişme.

Usaq-tüyek: Ufak tefek eşya, öte beri.

Uşan-teñiz: Sınırsız, sayısız.

Uşı-qiyırı: Sınır hudut.

Uv-zär: Zehir, zıkkım, ağı.

Uvaq-tüyek: Ufak tefek, önemsiz.

Uvıs-uvıs: Avuç avuç, bol bol.

Uvmaq-şuvmaq: Sürü halinde, grup grup, topluca.

Ü

Ügit-nasixat: Öğüt nasihat.

Ün-tünsiz: Sessiz sedasız, usulca.

Ündemey-tündemey: Ses seda çıkarmadan, sessizce.

Ünsiz-tünsiz: Sessiz sedasız, usulca.

Üsti-bası: 1) Üst baş. 2) Beden, vücut.

Üsti-üstine: Üst üste, ardı ardına, tekrar tekrar.

Üstin-üstin: Tekrar tekrar, üst üste.

Üy-jay: Ev bark, mal mülk.

Üy-mülik: Ev eşyası.

Üydek-tüydek: Küme küme, öbek öbek, grup grup.

Üyilip-tögilip: Bol bol, çokça.

Üyir-üyir: Küme küme, sürü sürü.

Z

Zorlıq-zombılıq: Zalimlik, cefa, adaletsizlik.

Zil-zapıran: Öfke, kin, hiddet, sinir.

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ İKİLEMELER

A

Aga-ini: Ağabey ve kardeşler.

Agdar-dünder: Altüst. Agdar-dünder et-: Altüst etmek.

Añ-bilim: Aydınlatma.

Añ-düşünce: Bilgi ufku, bilgi çevreni.

Ar-namıs: Ar namus.

Aram-aram: Ara sıra, zaman zaman.

Ata-baba: Atalar, cedler, ecdat.

Ata-ene: Ana-baba, ebeveyn.

Az-ovlak: Biraz.

B

Bada-bat: Hemen, derhal.

Bag-bakcalık: Bağlık bahçelik yer.

Bala-çaga: Çocuklar, çoluk çocuk.

Bara-bara: Gitgide, gittikçe.

Bardı-geldi: Eğer, şayet, gerekirse, icabında.

Barı-yoğı: 1) Varı yoğı, topu topu, hepsi. 2) Nihayet. 3) Her Şey, tım servet.

Basa-bas: Tıka basa, tıka basa dolu.

Başa-baş: Teke tek.

Başdan-ayak: Baştan sona.

Başlı-barat: Düzensiz, karışık, darmadağınık.

Böreň-böreň: Bol miktarda, çok miktarda (sıvılar hak.)

Büdenek-südenek: Çukurlu tümsekli.

Büdür-südür: Çukurlu tümsekli.

C

Can-dil: Can, gönöl, ruh. Can-dilden söy-: Yürekten sevmek.



ağa-uğa: Çoluk ocuk.

ala-ula: 1) Yavaş, yavaŐca. 2) Az. 3) Güçlölkle, zorlukla. 4) ok yavaş hareket eden.

alak-ulak: Çok acele, süratle, çarçabuk.

ay-örek: Hafif yemek, çayla birlikte yenilen yiyecek.

ay-pay: ay.

ayŐık-uyŐuk: Eğri büğrü.

eme-anak: Kap kakak.

endan-yarım: Ara sıra, bazen.

ızık-ızık: Yüzü izgi çizgi olan.

Çızım-çızım: Yüzü çizgi çizgi olan.

Çöl-beyaban: Çöl, sahra.

Çukanak-sakanak: Çukurlu yer.

Çukur-çukur: Küçük çukurlardan ibaret olan, çukur çukur.

D

Daş-töverek: 1) Dolay, civar, yöre. 2) Etraf.

Dava-cencel: Dava-cencel et-/ gura-: Rezalet çıkarmak.

Däp-dessur: Gelenek ve görenek.

Däri-derman: Şifalı otlar, kocakarı ilaçları.

Degre-daş: Etraf, dört yan, çevre.

Demme-dem: Sık sık.

Demsiz-üynsüz: Sessizce.

Deñ-duş: Yaşıt, akran.

Deñe-deñ: Berabere.

Deñe-deñlik: Beraberlik.

Dılım-dılım: Dılım-dılım et-: 1) Cilveli cilveli gülümsemek. 2) Yapmacık olarak gülmek.

Dım-dırs: Çok sessiz, çok sakın.

Dınman-arman: Hiç ara vermeden, durmadan dinlenmeden.

Dınman-yadaman: Hiç ara vermeden, durmadan dinlenmeden.

Dır-pıtrak: Darmadağın.

Dogan-garındaş: Akrabalar, yakınlar.

Doğrudan-dogru: Doğrudan soğruya.

Dost-yar: Eş dost.

Doyar-doymaz: Biraz, bir parça.

Dökân-saçan: Dökülüp saçılmış, karmakarışık.

Dövüm-dişlem: Biraz.

Dura-bara: Zamanla, giderek, gitgide, tedricen.

Duşma-duş: Duşma-duş gel-: Karşı karşıya gelmek.

Dürli-dürli: Türlü türlü.

E

Edim-gılım: 1) Hareket, hareket tarzı, görgü. 2) Mizaç, huy, karakter.

Egin-eşik: Giysi, üstbaş.

Egrem-bugram: Eğri büğrü.

Egrem-egrem: Kıvrım kıvrım.

Egri-bugrı: Eğri büğrü.

Ekin-tikin: Ekim dikim, tarım işleri.

Emer-damar: Hısım, akraba, yakın.

Eplem-eplem: Kat kat.

Eyläk-beyläk: Dört bir tarafa, dört bir yana.

Ä

Älem-cahan: Dünya, alem, cihan.

Äp-döp: Gelenek görenek.

Äpet-äpet: Koca koca, büyük büyük.

G

Gahar-gazap: Öfke, kudurganlık.

Gap-gaç: Mutfak kabı, kap-kacak.

Garım-gatım: Atılmış, dağıtılmış, düzensiz, karmakarışık.

Gaşba-gaş: Başbaşa, karşı karşıya.

Gatbar-gatbar: Çok katlı.

Gel-gel: 1) Sonradan, sonraları. 2) Nihayet, eninde sonunda.

Gelin-gız: Gelin kız, genç kadınlar ve kızlar.

Gep-gürrüñ: Konuşma, sohbet, dedikodu.

Gep-söz: Konuşma, sohbet, dedikodu.

Gezek-gezegine: Sırayla.

Gık-bak: Bağırıtı, gürültü.

Gıran-cıran: Gıran-cıran et-/ Gıran-cırana sal-: 1) Dağıtmak, 2) Bozguna uğratmak, yağma etmek.

Gışın-yazın: Yaz kış.

Gice-gündiz: Yirmi dört saat, gece gündüz.

Git-gir: Ayağına çabuk, tez.

Goñşı-golañ: Komşular.

Goş-golañ: Eşya, mal, pılı pırtı.

Gümür-yamır: Sohbet, konuşma. Gümür-yamır et-: Sohbet etmek.

H

Haku-ñähak: Doğru yanlış.

Hal-ahval: Durum, hal.

Hal-yagday: Durum, hal.

Haplık-süplük: Çalı çırpı, çer çöp.

Har-haşal: Yabani ot, arsız bitki.

Harpma-harp: Harf harf.

Hasır-husur: Çabuk, hızlı, aceleyle.

Hat-habar: Mektup aracılığıyla bildirilen haber.

Hat-sovat: Öğrenim, tahsil, okuma yazma.

Hatar-hatar: Saf saf, dizi dizi.

Hay-hay: 1) Yavaşça, sakince anlamını veren ünlem. 2) Beğenmeyi, sevinci, şaşırmanı ifade eden söz.

Hay-haylı: Gürültülü.

Haya-ser: Utanma, utanç, haya.

Haya-şerim: Utanma, utanç, haya.

Haydan-hay: Acele, hemen, çabuk.

Hâli-şindi: Sürekli, tekrar tekrar.

Hil-hil: Çeşit çeşit, türlü türlü.

Hor-homsı: Sıkıntı çeken, muhtaç.

Hor-zar: Muhtaç, sefil, düşkün.

Hovul-halat: 1) Acele, hızlı, tez. 2) Özensiz, itinasız.

Hovul-hara: 1) Acele, hızlı, tez. 2) Özensiz, itinasız.

I

Igım-sagım: Dağınık, düzensiz.

İz-toz: İz toz, haber.

İzba-ız: Birbiri ardından, ardı ardına, peşi peşine.

İzli-ızına: Birbiri ardından, ardı ardına, peşi peşine.

İzsiz-tozsuz: İzsiz tozsuz, iz bırakmadan, habersiz.

İ

İç-daş: İç dış.

İl-gün: İnsanlar.

İki-yeke: Seyrek, nadir, çok az olan.

İr-iymiş: Meyve

İrde-giçe: Er geç, eninde sonunda.

İrili-ovnuclu: İrili ufaklı.

İrmän-arman: Yorulmadan, yorulmaksızın.

İrmän-yadaman: Yorulmadan, yorulmaksızın.

İrmez-armaz: Yorulmaz, yorulmak nedir bilmez.

İru-giç: Er yada geç; bir zaman.

İt-guş: İt kuş.

İte-çomak: Zorla güçlkle.

İymek-içmek: Yemek içmek.

K

Kem-käs: 1) Biraz, bir parça. 2) Kısmen. 3) Kıtlık, eksiklik, yokluk.

Kem-kemden: Yavaş yavaş, sürekli.

Kovum-garındaş: Akrabalar, yakınlar.

M

Mese-mälim: Açık, belli, sarıh, apaçık, belli.

Mış-mışlı: Yanlış, doğru olmayan, güvenilmez.

N

Nam-nışan: İz, eser, emare, belirti.

O

Ogılan-uşak: Küçük çocuklar, çoluk çocuk.

Ogul-gız: Çocuk, kuşak, nesil, döl.

Ok-däri: Mühimmat, cephane.

Ot-öp: Her türlü bitki, ot.

Ot-yalın: 1) Ateş, alev. 2) Çok pahalı, alınır gibi değil.

Ovnuk-uşak: Çok küçük, ufak.

Oy-pikir: Düşünce, fikir.

Ö

Ölüm-yitim: Ölme, ölüm, yitim.

Önüp-ös-: Dünyaya gelmek, büyümek, yaşamak, yetişmek.

Övüt-nesihat: Öğüt, nasihat.

Öyke-kine: Güceniklik, kırgınlık, öfke.

P

Para-para: Parça parça.

Pessay-pessay: Yavaş yavaş.

Pete-pet: Yüz yüze, karşı karşıya.

Pikir-hıyal: Düşünce, fikir.

S

Sabır-karar: Dayanma gücü, sabır.

Sabır-takat: Dayanma gücü, sabır.

Sag-aman: Sağ salım.

Sag-gurgun: Sağ salım.

Sag-salamat: Sağ salim.

Sagina-sagina: Yavař yavař, dūřüne dūřüne, ađır ađır.

Sal-sal: Salkım saçak, yırtık pırtık.

Sansız-sacaksız: Çok fazla, sayısız.

Saññıl-saññıl: Saññıl-saññıl et-: Zangır zangır titremek.

Sene-mene: Sene-mene ediş-: Tartışmak, kavga etmek.

Sep-sep: Dizi dizi, saf saf.

Setirme-setir: Satır satır.

Sır-süplük: Çer çöp, döküntü.

Sovuk-sala: Özensizce, baştan savma. Sovuk-sala işle-: Baştan savma çalışmak.

Sövda-satık: Alışveriş.

Sürbe-sür: Arkasısıra, arkasından.

Ş

Şakga-şukga: Çabucak, hemen, aceleyle.

Şakır-şukur: 1)Şıkırtı, şakırtı, tangırtı. 2) Çabucak, acele. 3) İvir zıvır.

Şalha-şalha: Yırtık pırtık (giysi için).

Şamu-säher: Gece gündüz.

Şan-şöhrät: Şan şöhrät.

Şark-şurk: Acele, aniden.

Şart-şurt: Acele, aniden.

Şay-sep: 1) Çeyiz. 2) Metalden, gümüşten yapılan süsler, takı.

Şerim-haya: Haya, utanma.

T

Tanış-biliş: Tanıdık, bildik.

Tapgır-tapgır: Öbek öbek.

Terslin-oñlın: Öne arkaya, ileri geri.

Tiz-tiz: Çabuk çabuk, hızlı hızlı.

Topar-topar: Öbek öbek, grup grup.

Toy-tomaşa: Düğün, bayram, şenlik.

Tüydüm-tüydüm: Yırtık pırtık, parça parça.

U

Ugursız-utgasız: Hiçbir anlamı olmayan, saçma, önemsiz.

Ulı-kiçi: Büyük küçük, büyük küçük bir arada, herkes, hepsi.

Ululu-kiçili: Büyüklü küçüklü, içinde büyüğü ve küçüğü var olan, büyük küçük karışık durumda olan.

Ur-tut: Hemen, derhal.

Urha-urruk: Yağma, talan, bağrışma.

Urp-adat: Örf, adet; gelenek görenek.

Uşak-düşek: Ufak tefek, küçük.

Utañ-haya: Utan, haya.

Ü

Üst-baş: Üst baş, giyecek, giysiler.

Üzlem-saplam: 1) Parça parça. 2) Dağınık.

Üzül-kesil: Kesin, kat'i, kesinkes.

V

Vagız-nesihat: nasihat, vaaz.

Y

Yañka-yañka: Yañka-yañka ediş-: Ağız kavgası yapmak, tartışmak.

Yartı-yurtı: Yarısı kırılıp ayrılan, parça parça.

Yaş-yelen: Yetişkin olmayan, genç, ergen.

Yaş-yuş: Yetişkin olmayan, genç, ergen.

Yek-tük: 1) Tek, yegane, münferit, ayrı ayrı, nadir, seyrek. 2) Bir, kimi, bazı.

Yeke-yeke: 1) Birer birer, ayrı ayrı. 2) Etraflıca, ayrıntılı bir şekilde; özenle, inceden inceye.

Yeke-yekeden: 1) Birer birer, ayrı ayrı. 2) Etraflıca, ayrıntılı bir şekilde; özenle, inceden inceye.

Yığı-yığıdan: Sık sık.

Yol-yol: Çizgili.

Yorgan-düşek: Yatak takımı, yatak yorgan.

Yuvaş-yuvaş: Yavaş yavaş.

YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDEKİ İKİLEMELER

A

Aç-yalıñaç: Aç ve çıplak.

Aç-toq yaşımaq: Yarı aç, yarı tok yaşamak.

Aça-siñil: Abla ve kız kardeş.

Ağa-ini: Ağabey ve küçük erkek kardeşler, erkek kardeşler.

Aka-siñil: Ağabey ve kız kardeş.

Aka-uka: Büyük ve küçük erkek kardeşler.

Ala-bula: Alaca, benekli, çeşitli renkli.

Ala-qula: Alaca, benekli, değişik, farklı.

Ala-tayin: Belirsizlik, şüpheli.

Aldi-berdi: Alış veriş.

Aldi-satti: Alış veriş, alış satış.

Aldin-ala: Önceden.

Aldin-keyin: İleri geri.

Aldirap-tinep: Acele olarak; şaşkın bir halde.

Alğu-bergü: Alışveriş.

Alvan-alvan: Çeşit çeşit; türlü türlü; ayrı ayrı; değişik.

Aman-ésen: Esenlik, sağ salım.

Ançi-munçe: Biraz, çok değil.

Anda-munda: Orada burada.

Anda-sanda: Ara sıra, bazen, seyrek.

Añ-sézim: Düşünce, duygu.

Añ-tañ: Hayret, dalgınlık.

Apa-siñil: Kız kardeşler.

Ara-sıra: Ara sıra.

Aramu-taquet: Rahat ve takat.

Arılap-arılap: Ara sıra.

Arılaş-qurulaş: Karışık; bir cinsten olmayan; türlü türlü.

Arqa-arqidin: Ardı ardına, sırasıyla.

Arqimu-arqa: Arka arkaya.

Ar-nomus: Ar ve namus, şeref.

Ast-üst: Alt üst.

Asta-asta: Yavaş yavaş.

At-cön: Kimlik, hüveyt.

Ata-ana: Ata ana, ana baba.

Ata-baba: Baba ve dede, dedeler.

Ata-bova: Baba ve dede, dedeler.

Ayda-jilda: Seyrek, ara sıra, ayda yılda.

Ayrim-ayrim: Ayrı ayrı.

Az-azlap: Azar azardan.

Az-köp: Az çok.

Az-munçe: Biraz.

Az-paz: Biraz.

Az-tola: Az çok.

B

Bağ-bostan: Bağ bostan.

Bağ-érem: Cennet bahçesi, irem.

Bala-çaqa: 1) Çoluk çocuk. 2)Ev halkı, aile.

Bara-bara: Gitgide.

Bari-yoqi: Hepsi, tamamı.

Bas-bas: Sıkma, kalabalık, izdiham, sıkışıklık, kargaşalık.

Baş-ayaq: Giysi, elbise, üst.

Baş-ayağı yoq: Başı sonu yok; tam değil; karışık; belirsiz.

Başqa-başqa: Ayrı ayrı, tek tek.

Bikardin-bikar: 1) Boşuna, boş yere. 2) Sebebsiz, durup dururken.

Biler-bilinmes: Belirli belirsiz.

Biliner-bilinmes: Bilinir bilinmez.

Bir-birlep: Tek tek, ayrı ayrı.

Biren-seren: Ara sıra, seyrek.

Bit-çit: Darmadağın, paramparça.

Boğa-joma: Çeyiz.

Bolar-bolmas: Küçük, ufak, cüz'î.

Bölek-bölek: Ayrı ayrı, başka başka.

Bulañ-talañ: Yağma, soygun.

Büdü-büdü: Pürtüklü pürtüklü, kıvırcıklı.

Bügün-ete: Bugün veya yarın.

C

Can-canvar: Bütün canlılar.

Can-dil: Can ve gönül.

Canu-dil: Can ve gönül.

Cin-şeytan: Cin şeytan.

Cirim-cirim: Delik deşik.

Ç

Çala-puçuş: Yarım yamalak, biraz, tam değil.

Çala-pula: Tam değil, biraz, karışık, az çok, yarım yamalak.

Çaň-topa: Toz duman, toz toprak.

Çapmu-çap: Yüz yüze karşılaşmak, yüz yüze rastlamak.

Çay-pay: Çay ve çay gibi bir şeyler.

Çine-çeynek: Çay takımları.

Çöl-bayavan: Çöl, sahra.

Çuqan-süren: Bağırıtı, gürültü.

D

Delmu-del: Tam, tam tamına.

Deşt-sehra: Bozkır ve sahra.

Deşti-yavan: Bozkır, öl.

Dédi-dédi: Dedikodu; lakırdı.

Dir-dir: Titreme, titreyiş. Dir-dir etmek: Titremek.

Dora-derman: İlaç ve haplar.

Dora-dermek: İlaç ve haplar.

Dünya-alem: Dünya alem.

E

Eğri-büğri: Çarpık, eğri.

Exlet-çava: Çöp.

El-ağine: Akraba ve dost, akraba ve arkadaş.

El-jurt: Vatan ve millet.

Elvan-elvan: Türlü türlü, çeşit çeşit.

Elvan-türlü: Muhtelif, türlü türlü.

Er-xotun: Karı koca.

É

Éger-cabduq: Eyer ve takımları.

Éger-toqum: Eyer ve takımları.

Égiz-pest: Düz olmayan; tepe ve dere; kabarık ve çukur.

Ékin-tékin: Ekin işleri.

Éqil-huş: Akıl ve şuur.

Éliq-sétiq: Alış veriş.

Éliş-bériş: Alış veriş.

Épil-tépil: Aceleyle, çarçabuk.

Ésen-aman: Sağ-selim.

G

Gay-gayida: Bazen, seyrek, ara sıra.

Gézekmu-gézek: Nöbetleşerek.

Ġ

Ġelve-ġoġa: Kavga, iskandal.

Ġem-ġusse: Dert, acı, keder, gam, üzüntü.

Ġem-qayġu: Gam ve kaygı.

H

Hal-ehval: Hal hatır.

Hañ-tañ: Şaşakalma.

Haraq-şarap: Rakı ve şarap.

Harmas-talmas: Yorulmaz; yorulmak bilmeyen.

Harmas-talmas: Yorulmaz; yorulmak bilmeyen.

Harmastin-talmastin: Yorulmadan.

Hay-huy: (ünlem) Hay-huy dégiçe: Hemen, bir anda.

Hayt-hüyt: Hayt-hüyt dégiçe: Hemen, bir anda.

He-hu: He-hu dégiçe: Hemen, anında.

Heddi-hésap: Sınır, hudut.

Heddi-hésapsız: Hesapsız, çok.

Heq-naheq: Hak ve haksızlık.

Herpmu-herp: Harfi harfine.

Heş-peş: Heş-peş dégiçe: Hemen, bir anda.

X

Xamut-cabduq: Koşum.

Xaru-zar: Fakir, yoksul, sefil.

Xet-savatliq adem: Okuma yazması var adam.

Xet-xever: Mektup ve haber.

Xevp-xeter: Tehlike. Xevp-xeterge uçрмаq: Tehlike ile karşılaşmak.

Xéyim-xeter: Kaza ve tehlike.

Xilmu-xil: Çeşitli.

Xolum-xoşna: Komşu.

İ

İçqoyun-taşqoyun: İç içe olmak; sıkı dostluk; kardeşçe yakınlık.

İlgiri-kéyin: Hiçbir zaman, asla.

J

Julun-julun: Yırtık pırtık giysi.

Jügür-yitim: Ufak işler.

Jürüş-turuş: Hareket, yer değiştirme.

K

Katta-katta: Büyük büyük.

Keldi-ketti: Gelen giden.

Kelse-kelmes: Yersiz, önemsiz.

Kem-kem: Eksik.

Keyni-keynidin: Arka arkaya, ardı ardına.

Kéçe-kündüz: Gece gündüz.

Körpe-çüşek: Yatak takımı.

Körpe-yastuq: Döşek ve yastık; yatak takımı.

Küde-körpe: 1) Yatak (takımı). 2) Pılı pırtı, ev eşyası.

Küküm-talqan: Toz duman.

Kün-tün: Gece gündüz.

Küni-tüni: Gece ve gündüz.

Q

Qaç-quda: 1) Küçük mutfak takımı. 2) Kız alan ve kız veren karşılıklı dünür.

Qaç-qaç: Toplu kaçış.

Qançe-qançe: Çok çok.

Qap-qap: Çuval çuval, çok çuval.

Qat-qat: Katmer katmer.

Qatar-qatar: Sıra sıra.

Qatmu-qat: Üst üste.

Qayğu-dert: Kaygı ve dert.

Qayğu-elem: Kaygı ve elem.

Qayta-qayta: Tekrar tekrar.

Qevet-qevet: Kat kat; tabaka tabaka.

Qevetmu-qevet: Kat kat, üst üste.

Qéri-yaş: Yaşlı ve genç.

Qéyin-buyan: (ağız) Dünür.

Qiñgir-qiyşiq: Eğri büğrü, çarpık.

Qol-ayaq: El ayak.

Qol-qanat: Dayanacak kimse, arka, yardımcı.

Qollap-quvetlimek: Desteklemek, yardımcı olmak.

Qom-qérindaş: Kavim ve kardeş.

Qoray-çava: Kurumuş bitki, kamyş (tandıra yakmak için kullanılan kurumuş bitki).

Qorqa-qorqa: Korka korka.

Quçaq-quçaq: Kucak kucak; bir çok kucak dolu.

Qural-cabduq: Silah

Qural-sayman: Silah ve alet.

Qurbi-qurdaşliq: Akranlık, yaşıtılık.

Qurut-qumursqa: Kurt ve böcek.

L

Laqa-luqa: Eşya.

Laqqa-luqqa: Eşya. Öyniñ laqqa-luqqisi: Ev eşyası.

M

Madda-madda: Madde madde, ayrı ayrı, paragraf halinde.

Mal-mülk: Servet, mal, varlık.

Mediniy-maarip: Kültür ve eğitim.

Meyde-çüyde: Ufak tefek.

Miş-miş: Söylenti, rivayet.

Mive-çive: Meyve, yemiş.

N

Nagan-naganda: Ara sıra, zaman zaman.

Növetmu-növet: Sıra ile, ardarda, arka arkaya.

O

Oq-dora: Cephane, barut.

Oquş-oqutuş: Eğitim.

Otan-çava: 1) Yakıt, yakacak (odun). 2) Çöp, süprüntü.

Ot-çoğ: Ateş ve kor.

Ot-çöp: 1) Yeşillik, bitki. 2) Çöp.

Ot-xeşek: Kuru ot.

Oy-pikir: Düşünce ve fikir.

Oyun-külke: Oyun ve gülme, zevk, neşe. Oyun-külkige bérilmek: Eğlence düşkünlüğü.

Ozuq-tülük: Erzak.

Ö

Öğüt-nesihet: Öğüt, nasihat.

Ölüm-jitim: Ölüm ve yitim.

Öy-cay: Ev, mekan, mesken, yurt.

P

Paçaq-paçaq: Kırık dökük.

Para-para: Para-para qılmaq: Parçalara ayırmak.

Parçe-parçe: Parça parça.

Parçe-purat: 1) Ufak tefek eşya. 2) Parça, bez parçası.

Pat-pat: Sık sık.

Pay-pétek: Acele acele şuraya buraya koşma; fellek fellek dolaşma.

R

Resim-yosun: Kaide, an'ane, gelenek.

S

Saq-salamet: Sağ selim.

San-sanaqsız: Hesapsız; sayılamayacak derecede çok.

Sansız-sanaqsız: Sayısız, hesapsız, pek çok.

Satti-aldi: Alış veriş.

Sel-pel: Biraz, birazcık, kıl.

Sen-pen: Sövüşme, kavga, küfür, çekişme. Sen-penge kelmek: Küfretmek, sövmek.

Sencak-sencak: Grup grup, top top.

Sevir-taqet: Sabır ve takat.

Soda-sanaet: Ticaret ve sanayi. Soda-sanaet merkizi: Ticaret ve sanayi merkezi.

Soda-sétiq: Ticaret, alış veriş, satış.

Soqa-sayman: Ekin aletleri.

Sözmu-söz: Harfi harfine; sözün tam anlamıyla.

Ş

Şaqir-şuqur: Hışirtı, şıkirtı.

Şalañ-şalañ: Zaman zaman, ara sıra, vakit buldukça.

Şan-şerep: Şan ve şeref.

Şarax-şurux: Gürültü, velvele.

Şaraq-şuruq: Hışırtı, şıkırtı.

Şavqun-süren: Gürültü, yaygara.

Şert-şarayit: Ortam, durum, vaziyet, şartlar.

Şéşip-pişip: Acele olarak, müstacelen.

Şük-şük: Sakin, sessiz, hareketsiz.

T

Tag-tag: Çok, pek çok. Tag-tag bolup yatıdu: Dağ gibi büyük ve bol.

Tal-tal: 1) Ayrı ayrı, tane tane. 2) Yırtık pırtık.

Talañ-tarac: Yağma, çapul, talan.

Talaş-tartış: Münakaşa ve tartışma.

Talay-talay: Birçok.

Taram-taram: Dal dal; ayrı ayrı.

Tekrar-tekrar: Tekrar tekrar.

Tel-töküs: Büsbütün, tam olarak, tüm, baştan başa, hepsi.

Telim-terbiye: Eğitim ve terbiye.

Teñ-tuş: Eş dost.

Teñmu-teñ: Tam denk, tam eşit.

Téç-aman: Huzur ve esen.

Toğridin-toğra: Doğrudan doğru.

Tonuş-biliş: Tanıdık, bildik.

Topa-tozañ: Toz.

Toy-tamaşa: Düğün ve eğlence.

Toyar-toymas: Doyar doymaz.

Tömür-tersek: Demir ve demire benzer şeyler.

U

Unçe-munçe: Biraz.

Ur-jiqit: Katliam, yağma, yıkıp yakmak, talan etmek, yumruk kavgası.

Urp-adet: Töre, alışık, ahlak, gelenek.

Uvaq-tüyek: Ufak tefek.

Ü

Ün-tünsiz: Sessiz, sakin.

Üst-baş: Üst baş.

Üzül-késil: Kesin olarak.

V

Varañ-curuñ: Gürültü, patırtı, yaygara.

Y

Yadap-cüdep: Yadap-cüdep ketmek: Zayıflamak; yorgun düşmek.

Yandurup-yandurup: Tekrar; tekrar tekrar.

Yanmu-yan: Yanyana, sıra ile.

Yaraq-cabduq: Silah ve zırhlı takımı.

Yar-yölek: Yardım, destek.

Yaru-burader: Eş dost.

Yekke-yekke: Ayrı ayrı, yalnız yalnız,

Yel-yémiş: Meyve.

Yimek-içmek: Yemek-içmek; yenilecek, içilecek.

Yoq-bar: 1) Her şey. 2) Ufak tefek eşya; saçma.

Yol-yol: Çizgili.

Yüzmu-yüz: Yüz yüze.

Z

Zorluq-zombiliq: Zorbalık.

KAYNAKLAR

Abik, Deniz, “Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında S- Bulunduran Tekrarlar Ve Başka Seslerle Benzer Diğer Tekrarlar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 17, s.1-27, 2010.

Abik, Deniz, “(İsim1+1ı/+1u) (İsim2+1ı+1u) Kuruluşundaki İkilemeler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 17, s.1-20, 2011.

Adamoviç, Milan, “Otça Borça”, (Çev: Erhan Aydın), Türk Dili 633, s.261-264, 2004.

Ağakay, Mehmet Ali, “İkizlemeler Üzerine 1”, Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 16, s.189-191, 1953.

Ağakay, Mehmet Ali, “İkizlemeler Üzerine 2”, Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 17, s.268-271, 1953.

Ağakay, Mehmet Ali, “Türkçede Kelime Koşmaları”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s.97-104, Ankara 1954.

Aktan, Bilal “Divan-I Lügat’it-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.1-12, 2010.

Alkaya, Ercan, “Orta Ve Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, Turkish Studies, s.37-76, 2008.

Arıkoğlu, Ekrem, *Örneklî Hakaşça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Atmaca,Emine-Adzhumerova, Reshide, “‘Kapı Ve Eşik’ Kelimeleri Üzerine”, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, C. II, s.23-45, 2010.

Atmaca, Emine-Adzhumerova, Reshide, “Radloff’un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy Sözlüğü’nde Ev Ve Ev Kavram Alanı İle İlgili Kelimeler”, Türk Dil Ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:2, s.217-257, 2013.

Aydın, Erhan, “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, Türk Dili Dergisi, Sayı:544, s. 565-575, 1997.

Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, C. I-II-III-IV, Bakı 2006.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Başdaş, Cahit, “Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu –K Ünsüzü Ve Çokluk”, Mart 2004.

Bayat, Fuzuli, *Orta Türkçe Sözlük*, Yalın Yayınları, İstanbul 2008.

Böler, Tuncay, “Çaştani Bey Hikâyesi’ndeki İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.42, Sayı:42, s.33-60, 2010

Caferoğlu, Ahmet, “Kâşgarlı Mahmut’a Göre Akraba Adları”, Türk Dili Dil Ve Edebiyat Dergisi, Divanü Lûgat-İt-Türk Özel Sayısı, C: XXVII, Sayı:253, s.22-26, Ekim 1972.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Clauson, Sir Gerard, *An etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press 1972.

Çağatay, Saadet, “Uygurcada Hendiadyoinler”, Yıllık Araştırmaları Dergisi, s.99-144, 1940-1941.

Çağbayır, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Çağırın, Önder, “Osman Nedim Tuna’nın İkilemelerindeki Ünsüz Dizisine Bazı Ekler”, V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C.I, s.689-692, Ankara 2004.

Çelik-Şavk, Ülkü, “Kırım Tatarcasında İkilemeler”, Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları, s.37-40, 2003.

Çoraklı, Şahbender, “Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler 1”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:17, s.53-60, Erzurum 2001.

Çoraklı, Şahbender, “Türkçenin Yaratma Gücü İkilemeler 2”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, Sayı:27, s.41-66, Erzurum 2005.

Demirci, Kerim-Ulutaş, İsmail-Karabulut, Ferhat, *Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı*, Oku-yorum Yayınları, Ankara 2006.

Deniz, Kemalettin, “Dil Sosyolojisi Açısından ‘Ocak’ Kavramı”, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı:64, , s.219-232, 2012.

Derleme Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara 1993.

Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2009

Doğan, Levent, “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme -Ana Ve Ara Temel Kelimeler-”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.6, Sayı:1, 2005.

Duman, Musa-Kemik, Fatih, “İkilemelerin Oluşma Süreçleri ve *Yalnız Başına* Örneği Üzerine”, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, C. II, s.717-722, İzmir 2006.

Durgut, Hüseyin, “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”, V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C.I, s.805-814, Ankara 2004.

Dursun Erdem, Mehmet, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, Bilig, Sayı:33, s.189-225, 2005.

Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

Erdi, Seçkin-Yurteser, Serap Tuğba, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Eren, Hasan, “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında”, DTCF Dergisi, C.4, Sayı:2, s. 283-286, 1949.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983.

Gagauz Türkçesinin Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Gökdayı, Hürriyet, “Türkiye Türkçesinde Öbekte”r, Turkish Studies, s. 1297-1319, 2010.

Gömeç, Saadettin, “Divanü Lugat-İt-Türk’de Akrabalık Bildiren Terimler”, Türk Kültürü, 39/464, Ankara 2001.

Gülensoy, Tuncer, “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, S. 283- 318, (1974) 1973- 1974.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2007.

Güner-Dilek, Figen “Altay Türkçesinde İkilemeler”, Bilig, Sayı:28, s.83-100, 2004.

Güner-Dilek, Figen, “Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları”, Bilig, Sayı:42, s.177-190, 2007.

Güner-Dilek, Figen, “Altay Türklerinde Akrabalık”, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, S.541-563, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.

Güven, Meriç, “Kitâbu’l Müntahab Fi’t-Tıbb’daki Türkçe Organ Adları”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:23, s.111-135, 2008.

Güzeldir, Muharrem, *Abuşka Lüğati (Giriş-Metin-İndeks)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.

Hamilton, James Russel, *İyi Ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev: Vedat KÖKEN), TDK Yayınları, Ankara 1998.

Hatiboğlu, Vecihe, *İkileme*, TDK Yayınları, Ankara 1971.

Hazar, Mehmet-Şengönül, Mehmet, “Türk Kültüründe Sıfırdan Dokuza Kadar Sayı Adları Ve Matematik Değerleri”, BAL-TAM Türklük Bilgisi 17, s.141-158, 2012.

K.K Yuhadin, *Kırgız Sözlüğü*, (Çev: Abdullah Taymas), TDK Yayınları, Ankara 2011.

Kara, Mehmet, “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi, s. 35-36, 2009.

Kara, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2012.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Karabulut, Ferhat-Ospanova, Gülmira, “Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi İle Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 2/2, s. 122-146, 2013.

Karatayeva, S.K., İkilemelerin Yapısındaki Çince Ve Sanskritçe Elementler (Eski Türkçe Sözlük ve Kırgız Dili Materyallerinde)”, (Çev: B.M. Ermatova), Manas Devlet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s.91-95, Manas 2004.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Kargı-Ölmez, Zuhul, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 1”, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi C 7, s.19-44, Ankara 1997.

Kargı-Ölmez, Zuhul, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 2”, Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhsborn Armağanı, s.235-260, Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul 1998.

Koca, Ergün, “Kırgız-Türk Dillerindeki Yansıma Sözcüklerden Oluşan İkilemeler”, Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi Kırgız Dili ve Edebiyatı Dergisi 12, s. 1-26, 2007.

Koç, Kenan-Bayniyazov, Ayabek-Başkan, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Koç, Kenan- Doğan, Oğuz, *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

Mahmud, Kâşgarlı, *Divanü Lûgat-it Türk*, (Çev: Besim Atalay), TDK Yayınları, Birleştirilmiş birinci baskı, C. I-II, Ankara 2013.

Mecdut MANSUROĞLU, “Türkçe’de Zamir Çekimi”, Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, C.3, Sayı:3-4, 1949.

Nagy, Éva Kincses, “İki Taşla Bır Kuş...Çağataycada Hendiadyoin”, V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C.I, S.1125-1136, Eylül 2004

Naskali, Emine Gürsoy, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara 1997.

Naskali, Emine Gürsoy-Muvaffak, Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1999.

Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı*, Everest Yayınları, Haziran 2012.

Necip, Emir Necipoviç, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev: İklil Kurban), TDK Yayınları, Ankara 2008.

Ölmez, Mehmet, *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, Ankara 1995

Ölmez, Mehmet, “Eski Uygurca ‘Oduğ Sak’ İkilemesi Üzerine”, Türk Dilleri Araştırmaları-8, s.35-47, 1998.

Öner, Mustafa, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2009.

Özçam, Çimen, “çağa çoluk davar doluk İkilemesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Turkish Studies, s.2035-2041, 2013.

Özkan, Bülent, “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarların Sözlükbirimsel Dizgesel Ve Metinsel Görünümleri”, Turkish Studies, s.564-582, 2010.

Özkan, Bülent, “Türkiye Türkçesinde İkili Tekrarlar”, Turkish Studies, s.1572-1594, 2011.

Özkan, Mustafa, “Deyimleşmiş İkilemeler”, V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, C. II, s.2289-2318, Ankara 2004.

Öztürk, Jale, “Ses Değişikliği Geçiren Kelimelerin Yazı Dilindeki Eski Şekilleri”, Güneyde Kültür, C: 14, Sayı: 141, Antakya 2003.

Öztürk, Rıdvan, *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2010.

Öztürk, Sevgi, “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”, *Turkish Studies*, s.1036-1048, 2008.

Pekacar, Çetin, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011.

Savran, Hülya, “Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler Ve Sıralama Kuralları Üzerine”, *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10 Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı, s.565-570, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 1998.

Sev, Gülsel, “Divan-ı Lügat’it-Türk’te İkilemeler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 634, s.497-510, 2004.

Tavkul, Ufuk, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2000.

Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 2000.

Tekin, Talat, *İrk Bitig*, TDK Yayınları, Ankara 2013.

Toparlı, Recep- Vural, Hanifi- Karaatlı, Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2007.

Toprak, Funda, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2005

Tuna, Osman Nedim, “Türkçede Tekrarlar 1”, *Kowalski Özel Sayısı*, C. III, s. 429-477), İstanbul 1949.

Tuna, Osman Nedim, “Türkçede Tekrarlar 2”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, s.35-82, İstanbul 1950.

Tuna, Osman Nedim, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları Ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.163-228, 1982-1983.

Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 1998.

Ulutaş, İsmail, “Kırgız Türkçesinde İkilemeler”, Akademik Bakış Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı:13, 2007.

Usmanova, Shoira, “Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü’ndeki Bazı Mutfak Araş Gereç İsimleri Üzerine”, Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:4, s.335-348, 201.

Uygun, Hatice, *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2007.

Üstünova, Kerime, “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 557, s.464-470, 1998.

Yalçın, Süleyman Kaan, *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*, TDK Yayınları, Ankara 2013.

Yastı, Mehmet, “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 51-87, 2007.

Yavuz, Serdar, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Akralılık Adları”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, s.71-91, Temmuz 2013.

Yazıcı Ersoy, Habibe, “Başkurt Türkçesinde ‘Kadın’ İle İlgili Söz Varlığı”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:31, s.55-82, 2012.

Yazıcı Şahin, Serpil, “Orhun Yazıtları’nda Kadınla İlgili Sözvarlığı”, Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Kongresi, 2013

Yıldız, Hüseyin, “Divan-I Hikmet’te İkilemeler Üzerine”, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, s.41-46, 2011.

Yüce, Nuri, İkilemelerdeki İlginç Problemler, Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhbörn Armağanı, s.419-427, Simurg Yayınları, Freiburg-İstanbul 1998.

Zülfikar, Hamza, *Türkçe Ses Yansımaları Kelimeler*, TDK Yayınları, Ankara1995.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&view=lehceler (TDK)

<https://www.nisanyansozluk.com>

<http://www.sozce.com/>

<https://translate.google.com.tr/#ar/tr/>

<https://translate.google.com.tr/#fa/tr/>

<https://translate.google.com.tr/#tr/ar/>

<https://translate.google.com.tr/#tr/fa/>